

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ БАНКІВ

Монографія

У двох томах

Том 2

УПРАВЛІННЯ РИНКОВИМИ РИЗИКАМИ ТА РИЗИКАМИ СИСТЕМНИХ ХАРАКТЕРИСТИК

За загальною редакцією

доктора економічних наук, професора А. О. Єпіфанова

і доктора економічних наук, професора Т. А. Васильєвої

Суми
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2012

УДК 330.131.7:336.717
ББК 65.262.101-09
У67

Рекомендовано до друку вченою радою Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, протокол від 03.02.2012 № 5.

Рецензенти:

О. М. Колодізев, доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри банківської справи
Харківського національного економічного університету;

А. Я. Кузнєцова, доктор економічних наук, професор,
проректор з наукової та організаційної роботи
Університету банківської справи Національного банку України;

О. Д. Вовчак, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри банківської справи Львівської комерційної академії

Управління ризиками банків [Текст] : монографія у 2 томах.
У67 Т. 2: Управління ринковими ризиками та ризиками системних характеристик / [А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.] / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2012. – 299 с.

ISBN 978-966-8958-83-0

ISBN 978-966-8958-87-8 (Т. 2)

У другому томі монографії досліджено теоретичні основи та методичні підходи до управління ризиками банків, систематизовано вітчизняний та зарубіжний досвід банківського ризик-менеджменту. Виявлено проблемні аспекти та узагальнено сучасні підходи до управління: ринковими ризиками (процентним та валютним), ризиками системних характеристик банків (ліквідності, достатності капіталу, платоспроможності), а також маркетинговими ризиками банку.

Видання призначене для фахівців у галузі фінансів і кредиту, студентів та аспірантів економічних спеціальностей, викладачів, співробітників банків та науковців.

УДК 330.131.7:336.717

ББК 65.262.101-09

© Єпіфанов А. О., Васильєва Т. А.,
Козьменко С. М., 2012

ISBN 978-966-8958-83-0

ISBN 978-966-8958-87-8 (Т. 2)

© ДВНЗ “Українська академія банківської
справи Національного банку України”, 2012

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	4
ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. Управління процентним ризиком банку.....	9
1.1. Ідентифікація та фактори формування процентного ризику банку... 9	
1.2. Система управління процентним ризиком банку: організаційний аспект.....	26
1.3. Методичне забезпечення оцінки процентного ризику банку	38
1.4. Вибір та застосування інструментів регулювання процентного ризику банку	56
РОЗДІЛ 2. Управління валютним ризиком банку	83
2.1. Сутність та види валютного ризику банку	83
2.2. Система управління валютним ризиком банку	90
2.3. Методичне забезпечення оцінки валютного ризику банку.....	98
2.4. Методи регулювання валютного ризику банку	111
РОЗДІЛ 3. Управління ризиками системних характеристик	123
3.1. Методологічні особливості управління ризиком ліквідності банку	123
3.2. Концептуальні засади формування системи контролю і моніторингу ліквідності банку	151
3.3. Комплексна оптимізаційна модель управління ризиком ліквідності банку	157
3.4. Управління достатністю капіталу банку.....	163
3.5. Вплив трансфертного ціноутворення на податковий ризик та достатність капіталу банку	177
3.6. Особливості прояву ризику втрати платоспроможності банку та управління ним у посткризових умовах.....	195
3.7. Методологічні підходи до ідентифікації ризику втрати платоспроможності банку	201
РОЗДІЛ 4. Управління маркетинговими ризиками банку.....	218
4.1. Особливості ідентифікації та управління маркетинговими ризиками у банківській діяльності	218
4.2. Елементи системи управління маркетинговими ризиками банку та їх функціональна характеристика	228
4.3. Етапи та моделі управління маркетинговими ризиками банку	240
4.4. Інструментарій мінімізації маркетингових ризиків банку	248
ВИСНОВКИ.....	256
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	261
ДОДАТКИ.....	296

ВСТУПНЕ СЛОВО

Внаслідок постійної трансформації, глобалізації та ускладнення фінансових відносин проблема управління ризиками фінансових посередників, перш за все банків, входить до сфери інтересів провідних економістів, науковців та державних діячів світу. Протягом останніх років дана проблема особливо загострилась для країн Євросоюзу. Зокрема, наприкінці 2011 року спостерігалось істотне розбалансування європейських фінансових ринків. Рішучі заходи фінансових інститутів Євросоюзу разом з політичною підтримкою провідних країн даного об'єднання (Германії та Франції) дозволили частково нейтралізувати причини кризи у зоні євро та стабілізувати ринки протягом перших місяців 2012 року. Однак з квітня 2012 року рівень невизначеності та негативних очікувань на фінансових ринках істотно виріс. Прогностичні оцінки фінансової стабільності свідчать про необхідність застосування активних регулятивних заходів з боку органів влади у напрямку зміцнення податкової та банківської компонент стійкості валютного союзу.

В Огляді фінансової стабільності Європейського центрального банку (Financial stability review of European Central Bank), опублікованому в червні 2012 року, визначено три ключові типи ризиків для фінансової стійкості єврозони: 1) загострення боргової кризи; 2) незадовільна рентабельність банків, яка обумовлюється слабким економічним зростанням і пов'язана з підвищенням кредитних ризиків та можливістю отримання збитків від операцій з фондовими активами; 3) надмірні темпи скорочення частки позикових коштів у банківському секторі у зв'язку зі зміною бізнес-моделі.

Таким чином, більшість загроз для фінансової стабільності Євросоюзу, ідентифікованих Європейським центральним банком, лежать у площині банківського ризик-менеджменту. Для усунення першопричин даних загроз необхідно реалізувати цілий комплекс заходів, зокрема: підвищення ефективності використання інструментів фінансового регулювання для розриву негативного зв'язку між показниками суверенного боргу, банківською системою та макроекономічними параметрами; забезпечення подальшої капіталізації банків Європи протягом 2012 року; сприяння зменшенню політичної і економічної невизначеності для стабілізації ринків та підвищення ефективності управління ризиками; зміцнення економічного і фінансового нагляду для формування позитивних очікувань економічних агентів. Крім того, проблема підвищення фінансової стабільності Євросоюзу досить тісно пов'язана з питанням зменшення ризиків функціонування платіжних

систем. Таким чином, якісні дослідження проблематики ризик-менеджменту повинні носити системний характер та охоплювати увесь спектр ризиків, пов'язаних з певним видом економічної діяльності.

Монографія “Управління ризиками банків” повною мірою відповідає сформульованій вище вимозі щодо комплексного характеру досліджень. Концентруючись у першому томі роботи на вивченні ризиків базових банківських операцій (кредитного, депозитного, інвестиційного), у другому томі автори вивчають інші фінансові (валютний, процентний, ліквідності, достатності капіталу) та нефінансові (маркетинговий) ризики банківської діяльності. Однією із безумовних переваг даної монографії є опрацювання значної кількості наукових літературних джерел.

Потрібно зазначити, що значну частку серед опрацьованих джерел становлять наукові публікації у міжнародних журналах. Таким чином, при написанні даної монографії глибоко опрацьовано світовий досвід з управління ризиками. Враховуючи зазначене вище, монографія може бути цікава не лише науковцям та практикам в Україні, а й закордонним фахівцям з ризик-менеджменту.

Левент Ковач (Levente Kovács), доктор філософії в галузі фінансів (Ph.D. in Finance), доцент, завідувач кафедри економічних відносин Інституту світової та регіональної економіки, м. Мішкольц, Угорщина; Генеральний секретар Асоціації банків Угорщини

ПЕРЕДМОВА

Незважаючи на певну стабілізацію національного банківського сектора, в Україні все ще зберігається потреба у комплексному реформуванні системи управління ризиками банківської діяльності. Мета даної реформи полягає у консолідації банківського сектора та його очищенні від проблемних банків, поновленні довіри вкладників, відновленні кредитування, активізації інноваційно-інвестиційної діяльності банківських установ. У цих умовах комплексне дослідження теоретико-методологічних основ, прикладних аспектів та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення ризик-менеджменту в банках є запорукою забезпечення стабільного та ефективного функціонування всієї банківської системи, а також опосередкованих нею фінансово-економічних відносин у суспільстві. Ефективність застосовуваних сьогодні банками стратегічних і тактичних заходів щодо управління кредитними, депозитними, інвестиційними, процентними, валютними та іншими ризиками значною мірою визначає подальший розвиток вітчизняної фінансової системи на довгострокову перспективу.

Зміст банківської діяльності полягає у залученні тимчасово вільних фінансових ресурсів та їх розміщенні на власний ризик. На перший погляд, даному виду діяльності, з-поміж фінансових ризиків, притаманні лише депозитний та кредитний (інвестиційний) ризики. Однак, залучаючи фінансові ресурси, банки трансформують основні їх параметри: валюту та вартість. Як наслідок, вони наражаються на ринкові ризики: валютний та процентний відповідно. Крім того, негативний сукупний вплив ризиків банків проявляється у погіршенні системних фінансових характеристик банку: ліквідності, достатності капіталу та платоспроможності. Таким чином, проблему управління ризиками банку необхідно розглядати комплексно, досліджуючи інструменти оцінки, регулювання та контролю зазначених вище фінансових ризиків у їх взаємозв'язку.

У другому томі монографічного дослідження вивчаються ринкові ризики банку та ризики системних характеристик. Таким чином, матеріал даного тому монографії, відповідно до принципів комплексності та системності наукових досліджень, є логічним продовженням першого тому, який присвячено висвітленню проблем управління базовими банківськими ризиками. Зазначимо, що ґрунтовні дослідження у сфері банківського ризик-менеджменту не втрачають актуальності, оскільки дають можливість на основі систематизації передового закордонного та вітчизняного досвіду щодо управління різноманітними

ризиками банку, використовуючи закони діалектики, запропонувати нові підходи до управління окремими ризиками банку.

Актуальність вирішення проблем науково-теоретичного обґрунтування та методичного забезпечення комплексного управління ризиками банків, із врахуванням їх взаємозв'язків та взаємовпливу, особливостей прояву кожного з ризиків, залежно від специфічних факторів його формування обумовила напрям та зміст досліджень, викладених у даній монографії.

Значна увага в монографії приділена висвітленню практичних механізмів управління ризиками банків, побудованих з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду банківського ризик-менеджменту. Практична цінність даного дослідження забезпечується розкриттям специфічних особливостей виникнення, прояву, ідентифікації, оцінки і регулювання ринкових ризиків та ризиків системних характеристик: процентного, валютного, ліквідності, капітальної стабільності, втрати платоспроможності.

У монографії ґрунтовно досліджено методи управління ключовими ринковими ризиками банку. Перший розділ монографії присвячений аналізу методів управління процентним ризиком: GAP-аналізу, дюрації, коефіцієнтів, VaR-аналізу, стрес-тестування, трансфертного ціноутворення. У другому розділі монографії всебічно аналізуються методи управління валютним ризиком банку: аналіз та прогнозування величин відкритих валютних позицій банку, оптимізація валютного портфеля банку з урахуванням довгострокових та середньострокових прогнозів динаміки валютних курсів, застосування валютних застережень.

Монографія підготовлена авторським колективом у наступному складі: д-р екон. наук, проф. А. О. Єпіфанов (загальна редакція, підрозділ 1.1); д-р екон. наук, проф. Т. А. Васильєва (загальна редакція, підрозділи 3.7, 4.1); д-р екон. наук, проф. С. М. Козьменко (підрозділ 1.2); д-р екон. наук, проф. О. В. Козьменко (підрозділ 2.3); д-р екон. наук, проф. І. О. Школьник (підрозділ 2.2); д-р екон. наук, проф. С. В. Леонов (підрозділ 3.7); доктор філософії в галузі фінансів, доцент Л. Ковач (вступне слово, підрозділ 3.5); канд. екон. наук, доц. Т. Г. Савченко (підрозділ 3.5); канд. екон. наук, доц. Г. О. Пересадько (підрозділ 4.1); канд. екон. наук, доц. О. В. Абакуменко (підрозділ 3.6); канд. екон. наук, доц. І. М. Боярко (підрозділ 2.1); канд. екон. наук Я. М. Кривич (підрозділ 4.4); канд. екон. наук Л. Ю. Сисоєва (підрозділ 2.4); канд. екон. наук Д. Л. Циганюк (підрозділ 2.1); канд. екон. наук О. М. Діденко (підрозділ 3.4); канд. екон. наук А. О. Бойко (підрозділ 2.2); канд. екон. наук, доц. О. В. Кузьменко (підрозділ 2.3);

канд. екон. наук О. П. Заруцька (підрозділ 3.2); канд. екон. наук, доц. О. В. Луняков (підрозділ 3.6); канд. екон. наук О. М. Пожар (підрозділи 1.1-1.4); О. Б. Афанасьєва (підрозділ 3.7); О. В. Котляревський (підрозділ 4.2); О. О. Куришко (підрозділ 1.3); А. В. Буряк (підрозділ 3.3); С. Д. Богма (підрозділ 3.1); О. О. Котенко (підрозділ 3.4); Г. С. Ласукова (підрозділ 4.4); М. Г. Олешук (підрозділ 4.3); О. В. Радченко (підрозділ 4.3); В. Н. Гланц (підрозділ 3.5); Д. В. Боронос (підрозділ 1.4); С. В. Дубовик (підрозділ 4.2); І. В. Красюк (підрозділ 3.4); Г. А. Малиш (підрозділ 3.3); О. В. Ісаєва (підрозділ 3.2); Ю. С. Серпенінова (підрозділи 3.1-3.3); М. А. Ребрик (підрозділи 2.1–2.4); І. Б. Чернявський (підрозділ 3.3), Г. М. Шульженко (підрозділ 3.4), Я. В. Самусевич (підрозділ 3.5), А. В. Височина (підрозділ 1.3), канд. екон. наук, доц. Т. П. Гончаренко (підрозділ 4.1), М. Б. Перзеке (підрозділ 1.4), М. І. Самсонов (підрозділ 3.2), канд. екон. наук, доц. П. М. Рубанов (підрозділ 1.2), Д. В. Казарінов (підрозділ 2.4), О. А. Левченко (підрозділ 3.7), Я. О. Піонтковська (підрозділ 3.6), К. Ю. Тверітін (підрозділ 1.1), С. А. Штанько (підрозділ 1.1).

РОЗДІЛ 1

Управління процентним ризиком банку

1.1. Ідентифікація та фактори формування процентного ризику банку

Дотепер банківська система України була зорієнтована на фінансування довгострокових банківських активів короткостроковими ресурсами, що в сучасних умовах вимагає постійного рефінансування існуючих розривів за підвищеними ринковими процентними ставками, призводить до зниження прибутку банків та зростання процентного ризику. Зростання дефіциту фінансових ресурсів в економіці України на фоні світової фінансової кризи, висока мінливість вартості залучення та непередбачуваність вартості розміщення ресурсів обумовлюють високу складність управління процентним ризиком у вітчизняних банках.

У зв'язку з цим розробка дієвих і ефективних методів, моделей та інструментів управління процентним ризиком має особливу актуальність. Їх розвиток дозволить оперативнo і кваліфіковано ідентифікувати і оцінювати ризики, запобігати їм, знижувати їх рівень, і на цій підставі створювати умови для забезпечення стійкості та ефективності роботи банку.

Однак, незважаючи на суттєві наукові результати, отримані вченими, сутність та проблеми управління процентним ризиком залишаються малодослідженими: не виокремлено його місце в загальній системі банківських ризиків; відсутні комплексні розробки щодо його оцінювання, регулювання та моніторингу.

Неоднозначність щодо трактування категорії “ризик” впливає на визначення сутності такого поняття, як “процентний ризик”. Як видно з огляду визначень, наявних у роботах вітчизняних та зарубіжних авторів (табл. 1.1), сучасні трактування цього поняття відбивають весь спектр існуючих підходів до погляду на зміст категорії “економічний ризик” в цілому.

Таблиця 1.1 – Узагальнення визначень поняття “процентний ризик”

Автор, джерело	Визначення процентного ризику
Basel II [205]	Потенційна загроза зміни фінансового стану банку під впливом негативної зміни процентних ставок. Цей ризик впливає на доходи банку, економічну вартість активів, зобов'язання та позабалансові інструменти
К. Редхед, С. Х'юс [290]	Ризик втрат у результаті зміни процентних ставок

Продовж. табл. 1.1

Автор, джерело	Визначення процентного ризику
Ф. Мишкін [213]	Ризик, пов'язаний з невизначеністю змін процентних ставок та доходів
Ш. Кашафетдинов [150]	Ризик зміни процентної ставки, що впливає на результати економічної діяльності
А. Головка, В. Грушко, М. Денисенко, О. Любоня [304]	Міра (ступінь) невизначеності щодо можливості понесення банком втрат внаслідок непередбачених змін відсоткових ставок, що є наслідком незбалансованості активів і пасивів з плаваючою відсотковою ставкою
А. Ковальчук [161]	Ризик скорочення суми чистого процентного (дисконтованого) доходу або збільшення процентних (дисконтованих) витрат внаслідок зміни процентних ставок на ринку
О. Кириченко, І. Геленко, С. Роголь та ін. [23]	Можливість понести збитки внаслідок непередбачених, несприятливих для банку змін відсоткових ставок і значного зменшення маржі, зведення її до нуля або до негативного показника
Енциклопедія банківської справи України (за редакцією В. Стельмаха) [126]	Ризик, пов'язаний з небезпекою для банку зазнати збитків внаслідок того, що середня вартість залучених коштів може перевищити середню процентну ставку за кредитами протягом певного часу
Банківська енциклопедія (за редакцією А. Мороза) [22]	Небезпека втрат банку внаслідок перевищення відсоткових ставок, що виплачуються за залученими коштами над ставками за наданими позиками
Економічна енциклопедія (за редакцією С. Мочерного) [122]	Один із видів банківського ризику, зумовлений коливанням ринкових відсоткових ставок, яке може призвести до зменшення або втрати прибутку банку від кредитно-депозитних операцій
О. Пернарівський [236]	Ризик, що пов'язаний зі збитками в результаті зміни рівня процентних ставок
О. Романенко [284]	Міра (ступінь) невизначеності щодо можливості понесення банком втрат через несприятливі зміни відсоткових ставок
Л. Примостка [329]	Ймовірність фінансових втрат у зв'язку з мінливістю відсоткових ставок на ринку протягом певного періоду часу в майбутньому
Н. Хохлов [344]	Ймовірність виникнення збитків у випадку зміни процентних ставок за фінансовими ресурсами
О. Пожар [249]	Потенційна загроза фінансовому стану банку внаслідок несприятливих змін процентних ставок під впливом різноманітних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища (або, виходячи із засад VaR-методу, величину збитків при зміні процентних ставок), що виявляється у зміні чистого прибутку та/або власного капіталу банку
О. Смагіна [308]	Ситуація, що виникає внаслідок змін у загальній системі ринкових процентних ставок та пов'язана із вибором з числа запропонованих альтернатив діяльності банку на основі оцінки ймовірності настання ризикомісткої події, яка може призвести як до позитивних, так і до негативних змін чистого процентного доходу або економічної вартості банку

Слід зауважити, що деякі з наведених у таблиці 1.1 визначень є досить загальними та або взагалі не враховують специфіку здійснення економічної діяльності банками (К. Редхед, С. Х'юс, Ф. Мишкін, Ш. Кашафетдинов, О. Пернарівський, О. Романенко, А. Ковальчук, Н. Хохлов) або вузько трактують сферу впливу процентних ризиків, обмежуючи її переважно кредитуванням (авторські колективи за редакцією А. Мороза, В. Стельмаха). Інші активи банків, крім кредитів, також є чутливими до зміни процентних ставок, причому наслідками їх зміни може бути як зниження доходів і зростання витрат банку у короткостроковій перспективі, так і втрата ринкової вартості капіталу банку в довгостроковому періоді. Більшістю авторів (А. Ковальчук, О. Кириченко, І. Геленко, С. Роголь, Л. Примостка, авторський колектив під керівництвом С. Мочерного та ін.) не враховано таку двоаспектність впливу процентного ризику на банківську діяльність. Наприклад, Л. Примостка акцентує увагу лише на ймовірності втрат, не вказуючи конкретних його наслідків.

Зауважимо, що для банків, у яких більшість активів знаходиться у вигляді кредитів, процентний ризик, насамперед, є загрозою того, що середня вартість залучених коштів банку, яка пов'язана з наданням кредиту, може виявитися вище середньої процентної ставки за кредитами. При цьому його виникнення можливе як в умовах незбалансованості активів і пасивів з плаваючими відсотковими ставками (що передбачено у визначенні А. Головка, В. Грушко, М. Денисенко, О. Любоня [304]), так і у випадку порушення необхідного балансу за рахунок завершення терміну використання активів і пасивів з фіксованими ставками.

Найбільш повні та змістовні визначення поняття “процентний ризик” містяться в роботах О. Пожара [249] та О. Смагіної [308]. На нашу думку, достатньо обґрунтованими є специфічні риси процентного ризику, що виділені останнім автором, а саме:

- ситуаційний характер, визначений об'єктивно-суб'єктивною природою виникнення ризику: об'єктивність проявляється у зміні ринкової процентної ставки, на яку окремий банк вплинути не може, а також у тому, що управління здійснюється в умовах обмеженості інформації про стан зовнішнього середовища в цілому та неможливості прогнозування змін зовнішніх факторів процентного ризику зі 100-відсотковою ймовірністю; суб'єктивність – у виникненні ризику внаслідок прийнятих банком управлінських рішень;
- альтернативність дій, що передбачають можливість вибору варіантів щодо стратегії та інструментарію регулювання процентного ризику;

- особливий характер ризикової події, що полягає в зовнішньому походженні факторів виникнення процентного ризику: ключовий фактор ризику – зміна ринкової процентної ставки – не залежить від діяльності окремого банку та задається екзогенно;
- специфічний характер наслідків, пов'язаний зі зміною прибутку та (або) власного капіталу, що зумовлює приналежність процентного ризику до групи майнових.

Зауважимо, що залежно від можливого результату процентний ризик є спекулятивним, оскільки вплив ризик-факторів на чистий прибуток та капітал банку може бути як позитивним, так і негативним. За характером прояву в часі процентний ризик банку є постійним, оскільки він пов'язаний з впливом постійних факторів, що тією або іншою мірою впливають на діяльність банку протягом всього періоду його функціонування. Процентний ризик банку входить до категорії ринкових ризиків, оскільки втрати за ним пов'язані зі змінами на фінансовому ринку, а його джерелом є макроекономічні показники фінансової системи – зміни рівня та часової структури процентних ставок.

Питанням дослідження видів та форм процентного ризику займалися як вітчизняні, так і закордонні науковці, серед яких можна виділити: С. Козьменка, Ф. Шпиґа [164], С. Прасолову [256], Х. Вана Грюнінга, С. Брайновича-Братановича [106], О. Кириченка [23], І. Балабанова [20], Дж. К. Шима [358], І. Сало, О. Криклій [293].

Серед науковців відсутня єдина точка зору щодо виділення форм процентного ризику, однак Базельський комітет з банківського регулювання виділяє п'ять основних форм процентного ризику:

- 1) ризик переоцінки;
- 2) ризик зміни кривої дохідності;
- 3) базисний ризик;
- 4) ризик права вибору;
- 5) економічний ризик.

Даної класифікації дотримується більшість науковців [256, 208, 338, 260], тому розглянемо вищенаведені форми процентного ризику більш детально:

- *ризик переоцінки* (ризик зміни вартості ресурсів) виникає внаслідок різниці в строках погашення або переоцінки ставок за активами банку, зобов'язаннями або позабалансовими інструментами (строки погашення або переоцінки використовуються для фінансових інструментів, відповідно, з фіксованою або зі змінною процентною ставкою). Таким чином, трансформація пасивів і активів за строками погашення завжди супроводжується ризиком часового розриву,

оскільки моменти встановлення ціни активів і пасивів, що виражаються конкретною процентною ставкою, не співпадають;

- *ризик зміни кривої дохідності*, який виникає через паралельний зсув або зміну нахилу чи форми кривої дохідності. Небажаний зсув кривої дохідності або зміна її форми може призвести до значного скорочення прибутку банку або зменшення власного капіталу [208];
- *базисний ризик* (за деякими джерелами – базовий ризик) виникає у результаті невідповідності зміни процентних ставок за подібними активами і пасивами з однаковими строками погашення або переоцінки. Ця складова відображає можливі втрати від зменшення процентної маржі. Базисний ризик виникає в тому випадку, якщо ставки залучення ресурсів і ставки розміщення “плавають” одна відносно одної. Якщо банк встановлює ставки залучення з фіксованою маржею відповідно до ставок розміщення, то базисний ризик закривається, але зростає економічний ризик. У випадку, якщо банк встановлює ставки залучення і розміщення на рівні середньоринкових, то він зменшує економічний ризик, збільшуючи при цьому базисний. Базисна складова процентного ризику тісно пов’язана з кредитним ризиком: якщо погіршується якість робочих активів, то ефективна ставка розміщення знижується внаслідок додаткових відрахувань до резерву для покриття можливих збитків і, відповідно, зменшується ефективна маржа [344, 289, 6];
- *ризик права вибору (опціональності)* виникає в тому випадку, коли клієнт банку має право, але не зобов’язання, змінити розмір чи час виплат або хоча б одну з виплат у грошовому потоці за заданим фінансовим інструментом. У даному випадку виникає несиметричний профіль ризику банку, тобто банк приймає на себе за даним фінансовим інструментом заздалегідь більший процентний ризик, ніж його клієнт. Аналізуючи ризик опціональності, слід сказати, що оцінка даної форми процентного ризику є найскладнішою, а його роль дедалі збільшується внаслідок ускладнення фінансових інструментів;
- *економічний ризик* як складова процентного ризику відображає ризик втрат від зміни попиту і пропозиції за конкретними фінансовими інструментами внаслідок несприятливої зміни процентних ставок. Наприклад, падіння номінальних ставок за депозитами “до запитання” нижче рівня інфляції, швидше за все, призведе до різкого скорочення попиту на деякі послуги банків [163, 49].

З метою управління процентним ризиком шляхом диверсифікації використовується класифікація, яка поділяє процентний ризик на диверсифікований (або несистематичний) і недиверсифікований (або систематичний). Диверсифікований ризик пов'язаний з індивідуальними характеристиками фінансових інструментів, що входять до складу портфелю його активів та пасивів (строк до погашення, графік та структура виплат, ринкова вартість, дохідність до погашення), які призводять до різної їхньої чутливості до впливу зміни ринкових процентних ставок. Поняття диверсифікованого ризику, ризику часового розриву та зміни кривої дохідності досить близькі. Цей вид ризику знижується шляхом диверсифікацію портфеля активів та пасивів. Недиверсифікований ризик неможливо компенсувати шляхом регулювання структури активів і пасивів, чутливих до зміни процентної ставки. Величина цього ризику складається з величини базисного ризику, ризику права вибору та економічного ризику.

З урахуванням зазначеного вище та враховуючи твердження І. Бланка, за яким ризик, що складається з комплексу підвидів, або форм, тобто такий ризик, що є сукупністю ризиків нижчого порядку, є складним [40], процентний ризик банку можна визначити як складний ризик, що є сукупністю диверсифікованого ризику (ризик переоцінки та ризику зміни кривої дохідності) та недиверсифікованого ризику (базисного ризику, ризику права вибору та економічного ризику).

Аналізуючи праці вітчизняних та зарубіжних науковців, можна визначити, що більшість з них розглядають процентний ризик без урахування його впливу на інші ризики, тобто практично не розглядається можливість переходу процентного ризику в категорію внутрішнього ризик-фактора. На нашу думку, урахування впливу процентного ризику на інші ризики банку дозволить підвищити якість ризик-менеджменту банку в цілому.

З урахуванням даного твердження доцільно виділяти наступні види процентного ризику:

- *прямий ризик процентної ставки* – це ризик, якого зазнає банк у випадку невідповідності чутливості активів та пасивів до зміни процентної ставки;
- *непрямий процентний ризик* є частиною кредитного ризику банку і результатом впливу змін процентної ставки на кредитоспроможність позичальника та його здатність до погашення кредиту.

Збільшення номінальних процентних ставок тією мірою, якою це збільшує реальні процентні ставки та ускладнює погашення боргів та отримання нових кредитів для позичальників, може негативно

вплинути на кредитний ризик позичальників банку. За інших рівних умов збільшення ризику призводить до збільшення втрат та зменшення економічної вартості банку. Точне визначення впливу непрямого процентного ризику залежить від таких факторів, як виручка позичальників по відношенню до процентів та інших витрат, резерви на покриття втрат за кредитами та ступінь забезпечення кредитів. Як свідчать результати досліджень, існує тісний зв'язок між підвищенням ринкових процентних ставок та зростанням проблемних кредитів і втрат за ними.

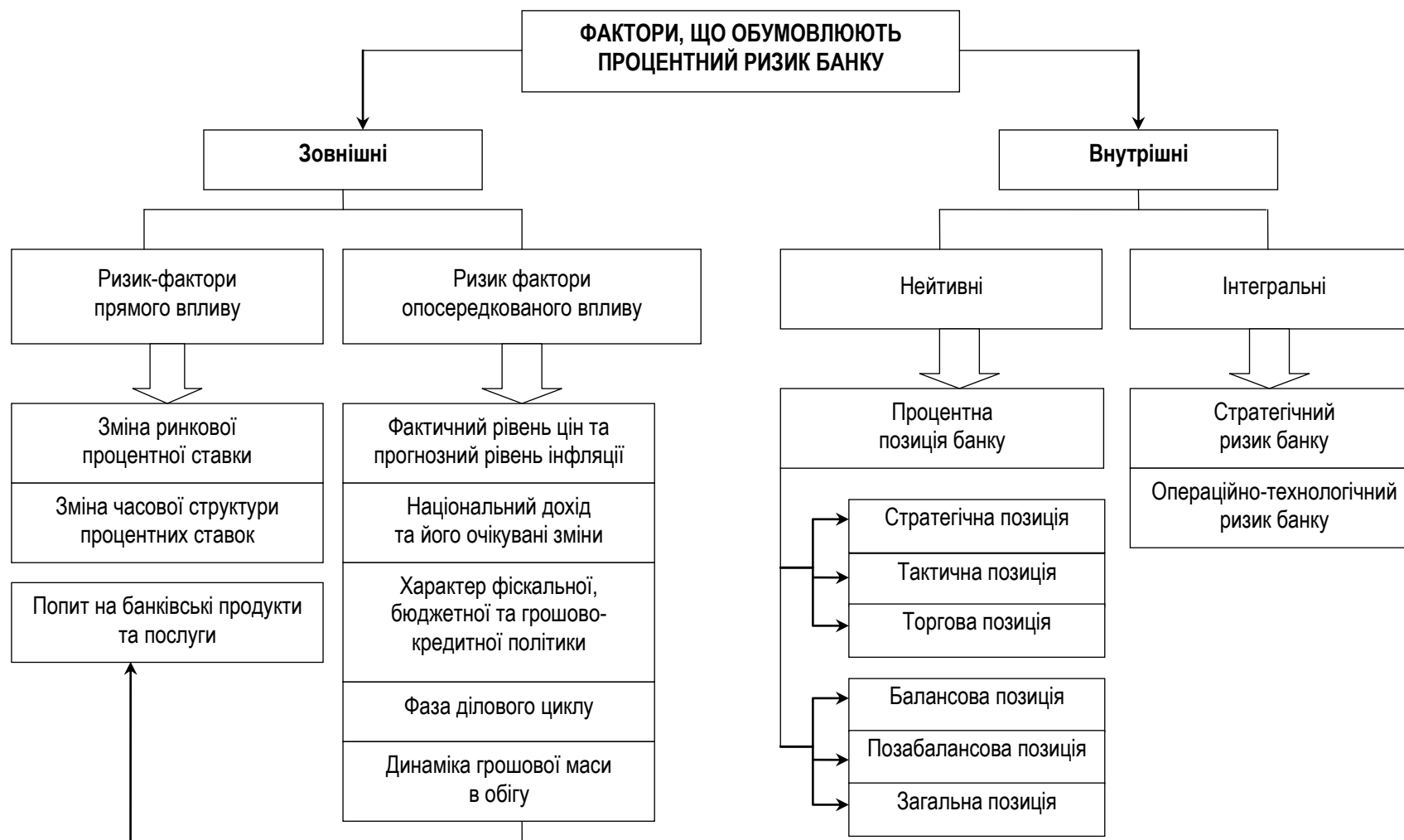
Складність управління процентним ризиком пов'язана зі значною кількістю факторів, що його обумовлюють. Якщо досліджувати процентний ризик за джерелом виникнення, то його, як і інші ризики, прийнято розподіляти на зовнішній та внутрішній процентні ризики банку.

Дослідження теоретичних засад управління процентним ризиком дозволяє зробити висновок, що комплексна система факторів процентного ризику не сформована, що ускладнює його оцінку та регулювання, і, як наслідок, знижує загальну ефективність системи управління ним. Насамперед, у більшості досліджень акцентується увага лише на одному ризик-факторі, від впливу інших науковці абстрагуються. По-друге, фактори процентного ризику розглядаються тільки з урахуванням їх прямого впливу, опосередковані впливи нівелюються.

Погоджуючись з думкою П. Ковальова [157], у зв'язку з вищезазначеним ми вважаємо за доцільне виділяти нейтивні ризик-фактори, що впливають тільки на процентний ризик, та інтегральні ризик-фактори, що впливають на всю сукупність банківських ризиків або на декілька з них.

Поєднуючи два виділені підходи, можна виділити відповідно внутрішні нейтивні та інтегральні фактори; зовнішні прямі та опосередковані фактори, що обумовлюють процентний ризик банку. Прямими зовнішніми факторами (факторами першого порядку), що впливають на рівень процентного ризику банку, є зміна ринкової процентної ставки та зміна часової структури процентних ставок. До опосередкованих зовнішніх ризик-факторів (факторів другого порядку) процентного ризику слід віднести ті фактори, що обумовлюють зміни ринкових процентних ставок.

Отже, на процентний ризик банку впливає значна кількість ризик-факторів, джерелом яких є як зовнішнє по відношенню до банку, так і внутрішньобанківське середовище (рис. 1.1).

Рисунок 1.1 – Фактори процентного ризику банку за джерелами виникнення

Динаміка процентних ставок обумовлена впливом багатьох факторів. Як свідчать результати проведеного дослідження, визначення факторів, що найбільшою мірою впливають на формування та зміну рівня процента, здійснено в межах теорій процента (табл. 1.2). Серед вчених, що досліджували процент у своїх працях, є Є. Бем-Баверк [43; 405], Дж. М. Кейнс [151], К. Маркс, М. Фрідман, І. Фішер, Дж. Хікс та ін.

Таблиця 1.2 – Ретроспективний огляд основних постулатів теорії процента

Науковець	Погляди на сутність і фактори формування процента
Є. Бем-Баверк	Природа процента полягає у відмові від поточного доходу на користь майбутнього. Рівноважна норма процента визначається граничною продуктивністю
І. Фішер	Ставка процента розглядається як реальний феномен, що визначається продуктивністю (попит на кошти для інвестицій) та заощадливістю (пропозиція заощаджень). Норми прибутку від фізичних та фінансових активів прагнуть до зближення, формуючи в результаті єдину ринкову ставку процента. Доцільно виділяти номінальну ставку (визначається як ціновий параметр ринку капіталу) та реальну ставку (з урахуванням коригування зміни купівельної спроможності грошової одиниці)
Дж. М. Кейнс	Процент є монетарним феноменом, що формується стихійно як результат співвідношення попиту та пропозиції на гроші. Пропозиція грошей визначається екзогенно, попит на гроші є результатом спекулятивних очікувань, бажання мати гроші для непередбачуваних потреб та потреби в грошах для здійснення трансакцій
К. Маркс	Процентом є частина прибутку, яку капіталіст сплачує власнику капіталу за право тимчасового користування його грошовими коштами. Відповідно, процент є однією з форм доданої вартості
Дж. Хікс	Норма процента – своєрідна ціна, що визначена в строкових угодах. Процент є як монетарним, так і реальним феноменом, оскільки він є результатом відносин, сформованих як на товарних, так і на фінансових ринках

Узагальнюючи основні положення теорії процента, можна виділити наступні умови, що впливають на зміну процентної ставки в довгостроковому горизонті:

- фактичний рівень цін та прогнозний рівень інфляції;
- характер фіскальної та бюджетної політики (розмір бюджетного дефіциту та державного боргу);
- національний дохід та його очікувані зміни;
- часові орієнтири ринкових змін.

На зміни процентних ставок в короткостроковому інтервалі впливає динаміка грошової маси в обігу. Крім цього, на короткострокові процентні ставки впливають наступні фактори: дії центральних банків для збільшення або зменшення процентних ставок, процентні

ставки в інших країнах; зовнішньоторговельний баланс; рівень попиту на короткострокові кредити; наявність альтернативних джерел ресурсів; економічні умови в країні в цілому.

Другим зовнішнім фактором, що визначає рівень процентного ризику банку, є вид та прогнозна зміна часової структури процентних ставок (term structure of the interest rates), що відображає співвідношення між рівнем процентної ставки та строком дії інструмента. Графічним зображенням часової структури процентних ставок є крива дохідності, нахил якої на окремому проміжку (часовому інтервалі) відображає настрої інвесторів щодо майбутнього рівня процентних ставок [208].

Відповідно до іншої інтерпретації крива прибутковості – графік залежності величини процентних ставок за активами від строку погашення активів на певний момент часу за незмінних інших умов. Прибутковість активів суттєво залежить від кредитного ризику за ними, тому для цілей аналізу процентного ризику, зазвичай, розглядають криву прибутковості за безризиковими активами. Для США такою еталонною кривою прибутковості слугує крива за цінними паперами, випущеними Казначейством США. В Україні, на жаль, не існує подібних інструментів, що користуються довірою абсолютно всіх учасників ринку.

У західній економічній літературі відомі теорії часової структури процентних ставок, що пояснюють форму кривої дохідності залежно від строків погашення.

Теорія чистих очікувань включає наступні положення:

1. Очікувана дохідність вкладень в певний інструмент будь-якого строку дорівнює:

$$\frac{\ln E_0^m P(n-m) - \ln P(n)}{m} = s(m) \quad \forall m, n \geq m, \quad (1.1)$$

де $E_0^m P(n-m)$ – прогнозна ціна інструмента (строк до погашення $n-m$) в період m ;

$P(n)$ – ціна інструмента зі строком погашення n в початковий період часу.

2. Очікувані дохідності реінвестування грошових коштів в короткострокові інструменти для будь-якого строку вкладень m дорівнюють $s(m)$:

$$\frac{s(\tau)\tau + E_0^\tau s(m-\tau)(m-\tau)}{m} = s(m) \quad \forall m, \tau \in (0; m), \quad (1.2)$$

де $E_0^\tau s(m-\tau)$ – прогнозна ставка для строку вкладень $m-\tau$, яка складеться через період τ [390, с. 319].

Дана теорія передбачає, що інвестори перерозподіляють свої вкладення в найбільш доходні інструменти в межах заданого горизонту інвестування без урахування рівня процентного ризику, пов'язаного з таким переміщенням активів.

Теорія сегментації [390, с. 485–517], на відміну від теорії чистих очікувань, визначає, що форма кривої дохідності визначається попитом та пропозицією інструментів фінансового ринку з різними строками до погашення. Тому кожен з учасників віддає перевагу операціям в якійсь одній зоні строковості (сегменті ринку). Фактори, що визначають попит і пропозицію на коротко- і довгострокові цінні папери, встановлюються самими учасниками різних сегментів. Даний постулат унеможливорює використання кривих дохідності для прогнозування вартісних характеристик фінансових ринків.

Відповідно до *теорії часових очікувань* прийняття рівня ризику в межах визначеного загальною стратегією управління допустиме, якщо воно призводить до зростання прогнозованої дохідності вкладень у визначений інвестором актив [437, с. 176–197]. Відповідно, на форму та нахил кривої дохідності впливають як ринкові фактори, так і стратегії інвесторів у виборі горизонту інвестування.

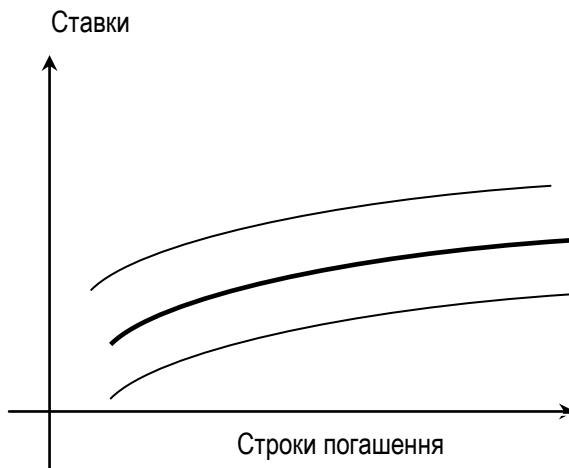
Важливим науковим результатом, зробленим М. Ніємірою, є визначення залежності виду та нахилу кривої дохідності від фази ділового циклу:

- на початку ділового циклу крива дохідності має позитивний нахил;
- фаза підйому – паралельний зсув кривої дохідності;
- стадія наближення до піку – середньострокові ставки перевищують довгострокові;
- досягнення піку – негативний нахил кривої дохідності;
- проходження піку – підйом довгострокових ставок, короткострокові ставки не змінюються, як наслідок крива дохідності має горизонтальний нахил;
- спад – падіння процентних ставок як короткострокових, так і довгострокових (меншою мірою);
- нижня точка спаду – процентні ставки досягають мінімуму, крива дохідності має позитивний нахил.

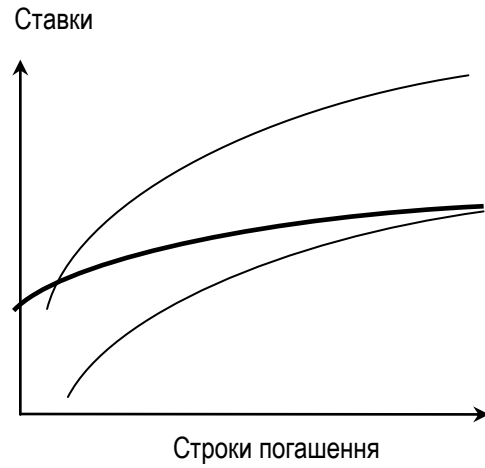
На нашу думку, при дослідженні впливу зміни кривої дохідності на величину процентного ризику банку необхідно користуватися постулатами саме теорії часових очікувань, оскільки саме вона має комплексний характер, з урахуванням змін кривої дохідності залежно від фаз ділового циклу, обґрунтованих М. Ніємірою.

Як зазначає П. Козак [163], існує нескінченна множина можливих сценаріїв зміни ставок (приклади типових варіантів – рис. 1.2), але для

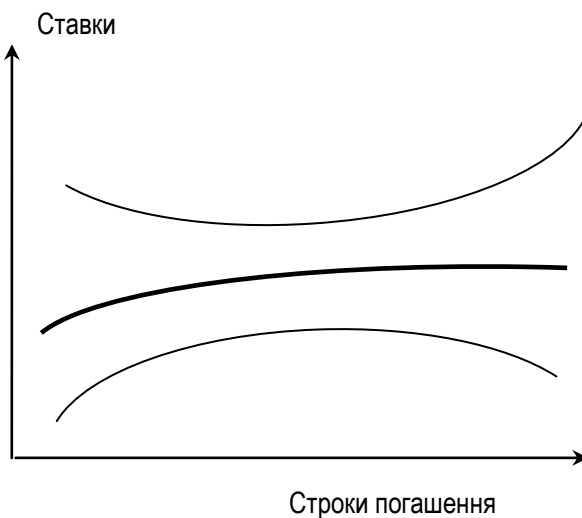
кількісної оцінки процентного ризику використовують, як правило, тільки два типи сценаріїв: паралельного зсуву ставок і найбільш ймовірні зміни форми кривої прибутковості (паралельний зсув кривої прибутковості, зміна форми кривої прибутковості).

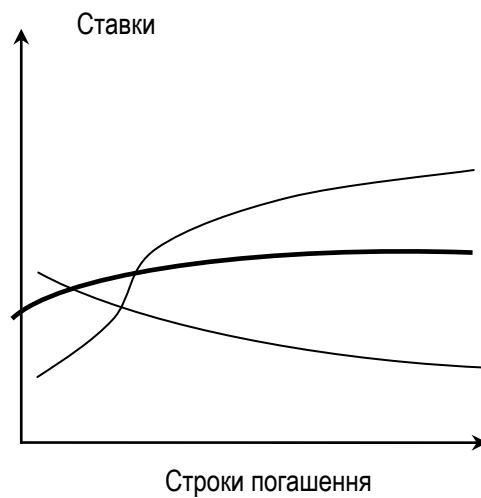
а) паралельний зсув

б) зміна нахилу і поворот

в) дуга (зміна форми)

г) поворот та вигин (зміна форми)

**Рисунок 1.2 – Типові зміни кривої дохідності
(побудовано на основі [163])**

Моделювання руху кривої – достатньо складне завдання. Для оцінки впливу руху кривої прибутковості на стан банку можна провести моделювання грошових потоків або позицій банку під впливом

стандартних сценаріїв руху. При аналізі і моделюванні зміну форми кривої прибутковості іноді представляють у вигляді комбінації різних сценаріїв паралельного зрушення окремо по відношенню до різних ділянок кривої.

Наступним фактором, що повинен враховуватися при оцінюванні процентного ризику, є розподіл ймовірності несприятливої зміни ринкових процентних ставок на безлічі всіх можливих сценаріїв зміни. Цей фактор також визначається станом ринку.

Нейтивним внутрішнім ризик-фактором процентного ризику є процентна позиція банку. Цей фактор є масштабною величиною, що відображає стан активів і пасивів банку з погляду процентного ризику, який може бути визначений в абсолютних величинах (грошова сума) або відносних величинах (по відношенню до власного капіталу або активів) [163].

Відповідно до видів процентних позицій в дослідженнях процентного ризику необхідно виділяти:

1. Ризик, що генерується стратегічною позицією. Такі позиції – природний результат трансформації короткострокових пасивів в більш довгострокові активи. Позиції такого типу стабільні в часі і важко керовані. Зміни стратегічної позиції можна досягти вибором маркетингової політики.

2. Ризик, що генерується тактичною позицією. Такі позиції виникають у результаті діяльності банку на грошовому ринку як наслідок залучення і розміщення коштів на ринках міжбанківських кредитів, цінних паперів і деривативів. Тактичні позиції виникають за рахунок використання високоліквідних інструментів, а тому є добре керованими і можуть бути використані для регулювання стратегічних позицій. Банк повинен забезпечувати щоденний контроль за такими позиціями.

3. Ризик, що генерується торговою позицією. Ці позиції з'являються в результаті спекулятивних операцій на грошових ринках з короткостроковими високоліквідними фінансовими інструментами. Спекулятивний характер таких операцій передбачає прогнозування руху ставок і постійний контроль за позиціями. Банк повинен забезпечувати закриття таких позицій в кінці робочого дня.

За фактором впливу на баланс банку розрізняють балансову, позабалансову та загальну процентні позиції. Балансова процентна позиція – це співвідношення (різниця) між сумами балансових активів і зобов'язань банку, чутливих до зміни процентної ставки. Вона виникає в результаті проведення операцій, що безпосередньо впливають на баланс банку. Позабалансова процентна позиція – це співвідношення (різниця) між сумами позабалансових вимог і позабалансових зо-

бов'язань банку, чутливих до зміни процентної ставки. Вона виникає внаслідок проведення операцій, що безпосередньо не впливають на баланс банку. Загальна процентна позиція – це сума балансової і позабалансової процентних позицій. Саме така позиція розраховується з метою оцінки й аналізу процентного ризику банку.

Внутрішні інтегральні ризик-фактори процентного ризику включають групу так званих функціональних ризиків, до складу яких доцільно включати:

1. *Стратегічний ризик* – це потенційна загроза фінансовому стану банку внаслідок невірної визначення стратегії розвитку банку та шляхів її досягнення, що виявляється у зміні чистого прибутку та/або власного капіталу банку. Вплив стратегічного ризику на процентний ризик банку проявляється в наступному:

- невірні рішення у визначенні стратегії діяльності банку в цілому та управлінні процентним ризиком зокрема, в тому числі повне або часткове неврахування зовнішніх та внутрішніх факторів, що обумовлюють процентний ризик банку;
- невірне визначення критеріїв управління ризиками в цілому та процентним ризиком зокрема;
- повна або часткова відсутність фінансового, організаційного, інформаційного, кадрового забезпечення прийняття управлінських рішень в системі досягнення стратегічних цілей діяльності банку в цілому та процентного ризику зокрема;

2. *Операційно-технологічний ризик* – це потенційна загроза фінансовому стану банку внаслідок неадекватності чи неспроможності внутрішніх процесів, персоналу та систем або зовнішніх подій, що виявляється у зміні чистого прибутку та/або власного капіталу банку. Основними факторами операційного ризику, що, в свою чергу, впливають на процентний ризик банку, є:

- несанкціоновані дії працівників або перевищення ними посадових повноважень;
- неадекватна інформаційна безпека систем;
- невірна кадрова політика;
- невірна практика роботи з продуктами у зв'язку з їхньою природою чи структурою;
- неадекватна конструкція або припинення роботи систем (обробки, комунікацій, інформації) через відмову апаратного чи програмного забезпечення;
- ненавмисні людські помилки під час обробки (трансакцій);
- недотримання визначеної політики або принципів бізнесу.

За об'єктом ризику більшістю науковців прийнято виділяти ризик окремого фінансового інструмента, ризик окремого виду діяльності банку та ризик діяльності банку в цілому. Використовуючи дану класифікаційну ознаку, можемо виділити наступні види процентного ризику:

- процентний ризик окремих банківських продуктів, тобто їх обсяг і рівень індивідуальної чутливості до зміни ринкової процентної ставки;
- процентний ризик торгового портфеля банку як окремого виду його діяльності – ризик зміни поточної (справедливої) вартості портфеля цінних паперів, пов'язані з коливаннями ринкових процентних ставок;
- процентний ризик діяльності банку в цілому, що виникає за всіма вимогами та зобов'язаннями банку, чутливими до зміни ринкової процентної ставки, та призводить до зміни прибутку та/або економічної вартості банку.

За рівнем ризику, на нашу думку, доцільно виділяти:

- прийнятний для банку рівень процентного ризику – не здійснює суттєвого впливу на чистий прибуток та власний капітал банку, тому по відношенню до даного ризику можна не вживати додаткових заходів регулювання;
- допустимий для банку рівень процентного ризику – ступінь його впливу на чистий прибуток і власний капітал банку помірний; по відношенню до даного ризику повинен бути чітко визначений алгоритм регулювання (система антиризикових дій) по зниженню ризику до рівня прийнятного;
- катастрофічний процентний ризик банку – рівень процентного ризику для банку є неприйнятним; цей ризик є первинним для застосування заходів регулювання, постійного контролю та оцінювання.

Визначення рівня ризику здійснюється з урахуванням величини можливих втрат та ймовірності їх виникнення, матриця якого наведена на рис. 1.3).

При розгляді форм процентного ризику І. Сало та О. Криклій зауважують, що у довгостроковій перспективі зміна процентних ставок може завжди бути представленою зміною власного капіталу банку [293]. Цієї думки дотримується і П. Козак, при цьому виділяючи у короткостроковій перспективі ефекти від зміни процентної ставки банку, що можуть бути представлені у формі зміни прибутку та економічної вартості банку [163].

За методикою Національного банку України наслідком процентного ризику банку є втрата надходжень (під якими фактично розуміються доходи банку, відповідно, і його прибуток) або капіталу [208].

В узагальненому вигляді уточнена класифікація видів та форм процентного ризику банку подана на рис. 1.4.

Ймовірність втрат, %	Максимальна	5	5	10	15	20	25
	Висока	4	4	8	12	16	20
	Середня	3	3	6	9	12	15
	Низька	2	2	4	6	8	10
	Мінімальна	1	1	2	3	4	5
			1	2	3	4	5
			Висока	Вище середнього	Середня	Невисока	Низька
			Ймовірність виникнення процентного ризику				

Ступінь впливу процентного ризику на чистий прибуток та власний капітал

Такі, що ігноруються
Незначні
Помірні
Суттєві
Критичні

П
Д
К

Рівень процентного ризику

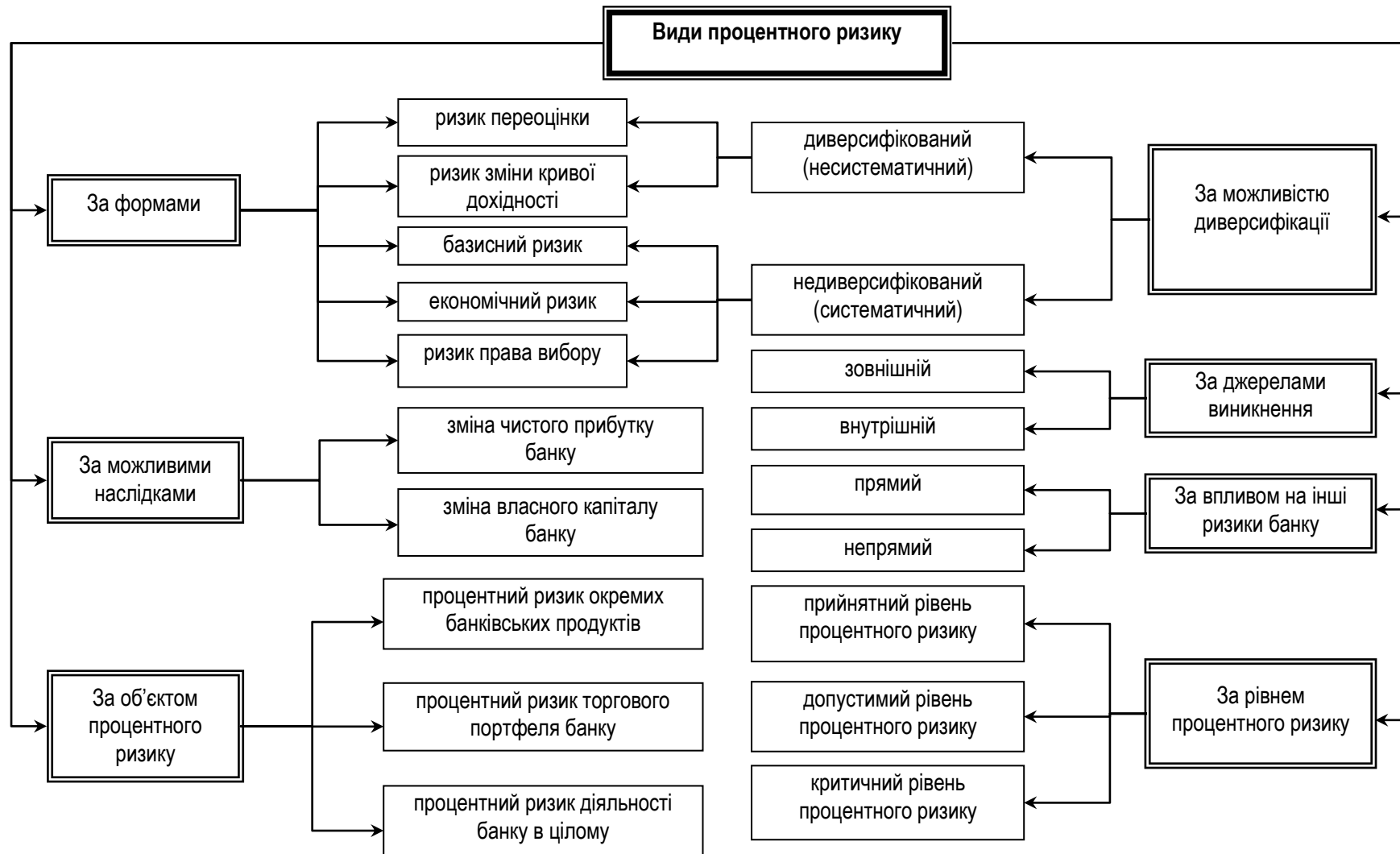
Прийнятний
Допустимий
Катастрофічний

Рисунок 1.3 – Матриця визначення рівня процентного ризику банку в системі координат “Ймовірність втрат – ймовірність виникнення”

Таким чином, процентний ризик – це потенційна загроза фінансовому стану банку внаслідок несприятливих змін процентних ставок під впливом різноманітних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, що виявляється у зміні:

- чистого прибутку банку через зміну всіх його основних складових (процентного спреду, спреду торгових операцій, спред внутрішньобанківських операцій з купівлі-продажу ресурсів);
- власного капіталу банку через зміну його ринкової вартості.

Рисунок 1.4 – Уточнена класифікація процентного ризику банку

У довгостроковому часовому інтервалі зміна ринкових процентних ставок завжди впливає на зміну власного капіталу банку.

Аналіз природи та сутності процентного ризику, його місця у загальному ризик-менеджменті банку дає змогу зробити висновок про неоднозначність даного типу ризику, проте в той же час доводить його вагу та значущість для банківського бізнесу. Процентний ризик є невід'ємною частиною банківської діяльності, що пояснюється її внутрішнім змістом – залучення коштів індивідів, які економно витрачають власний капітал, та надання їх індивідам, які розпоряджаються власним капіталом дефіцитно і мають потребу в додаткових коштах [163]. Проте істотною проблемою є формування активів і пасивів банку таким чином, щоб вони повністю співпадали за вартістю, строком погашення та ризиком. Саме з цієї проблеми виникає теорія управління активами та пасивами як єдиним цілим, яка в свою чергу породжує проблему управління процентним ризиком.

1.2. Система управління процентним ризиком банку: організаційний аспект

Ситуація, яка на сьогодні склалася на ринку банківських послуг, характеризується високим рівнем невизначеності, оскільки вплив світової фінансової кризи позначився на економіці України в цілому, що призвело до погіршення платіжного балансу країни, відтоку іноземних інвестицій, і, як наслідок, до зростання валютного курсу, погіршення платіжної культури та активізації інфляційних процесів. У таких умовах ринкові процентні ставки показують високий рівень волатильності, що призводить до різкого зростання процентного ризику. Через відсутність дієвих моделей управління процентним ризиком в умовах українського ринку банківських послуг вітчизняні банки застосовують для страхування ризику зміни процентної ставки опцію контракту, яка дозволяє банку змінювати процентну ставку за активом в односторонньому порядку, що дає певний вигреш, але як масове явище призводить до зростання соціальної напруги та погіршення платіжної культури. В такій ситуації, на наш погляд, досить актуальними були б розробка і впровадження комплексної функціональної моделі управління процентним ризиком банку, що дало б змогу, з одного боку, встигати за ринковими змінами, а з іншого – зберегти якість портфеля активів та пасивів.

Логіка формування та реалізації схеми управління процентним ризиком така сама, як і під час управління іншими видами банківських ризиків. Процес управління процентним ризиком – це систематичний

аналіз ризику, розробка та застосування відповідних заходів для його уникнення чи мінімізації.

Якісне та ефективне управління процентним ризиком здійснюється шляхом:

- актуалізації внутрішньої нормативної бази по управлінню ризиком процентної ставки;
- аналізу показників ризику процентної ставки;
- аналізу різниці між строками активів і пасивів, чутливих до зміни процентних ставок і підтримки їх адекватної структури;
- аналізу гнучкості процентних ставок, які встановлені банком;
- прогнозування рівня процентних ставок на перспективу на підставі аналізу впливу факторів на їх зростання або зниження;
- періодичного перегляду процентних ставок за активними і пасивними операціями банків;
- вивчення і застосування на практиці сучасних інструментів управління ризиком процентної ставки.

Система управління процентним ризиком банку складається з двох підсистем – об'єкта управління та суб'єкта управління, кожна з яких функціонує з урахуванням основної стратегії управління (рис. 1.5).

При управлінні ризиком процентних ставок менеджмент банку має вирішити такі завдання:

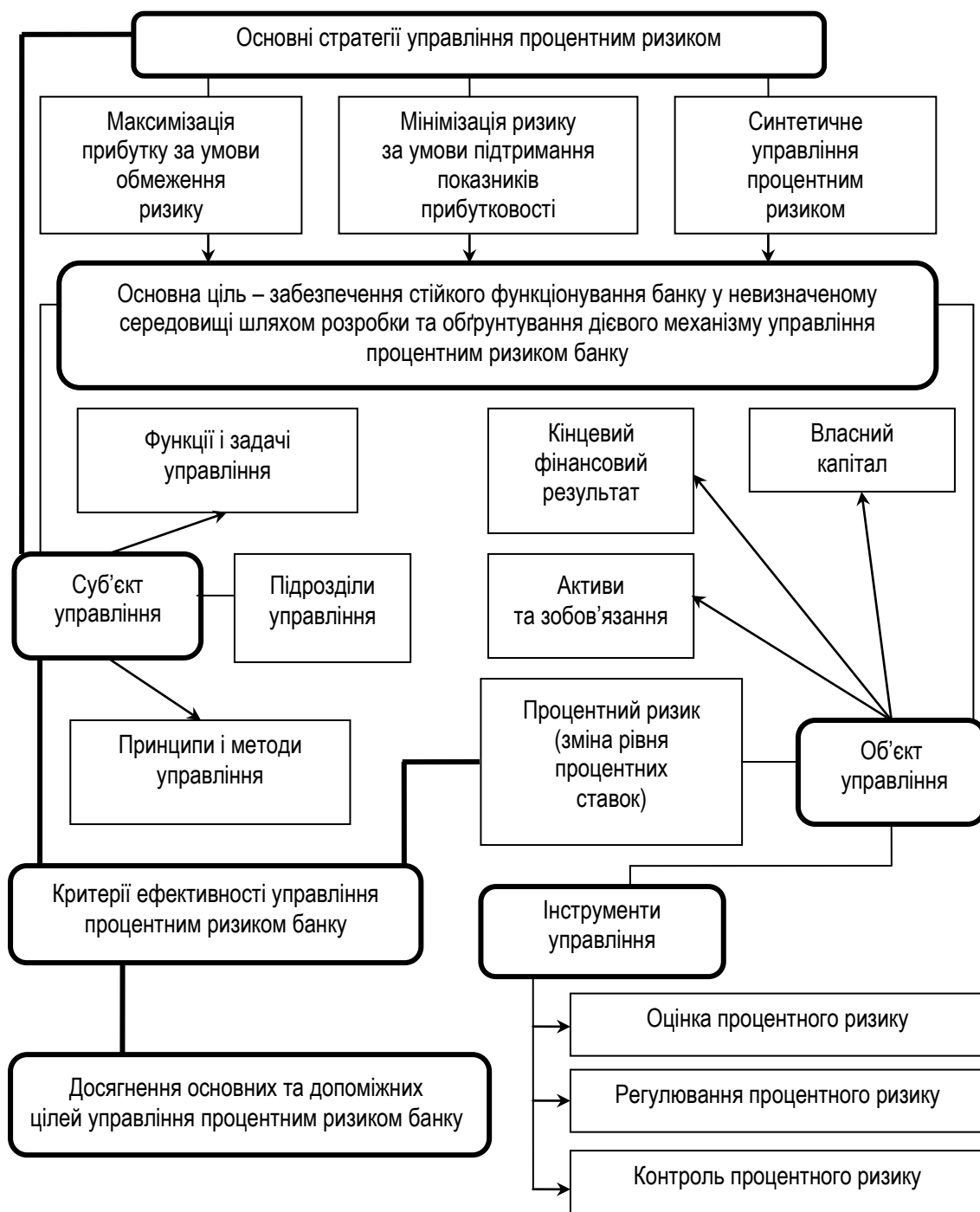
- досягнення цільового рівня чистої процентної маржі, спреду, стабілізації чистого процентного доходу;
- передбачення руху процентних ставок, визначення тенденції ринку;
- встановлення процентних ставок за залученими та наданими коштами, визначення динамічної структури активів і пасивів на підставі геп-аналізу та дюрації;
- використання засобів хеджування [34].

Ефективне управління процентними ризиками в банках повинно проводитися за такими етапами: планування ризик-менеджменту, ідентифікація ризику, якісний аналіз ризику, кількісний аналіз ризику, планування реагування на ризик, прийняття управлінського рішення, оцінка ефективності реалізованих заходів, моніторинг та контроль ризику (рис. 1.6).

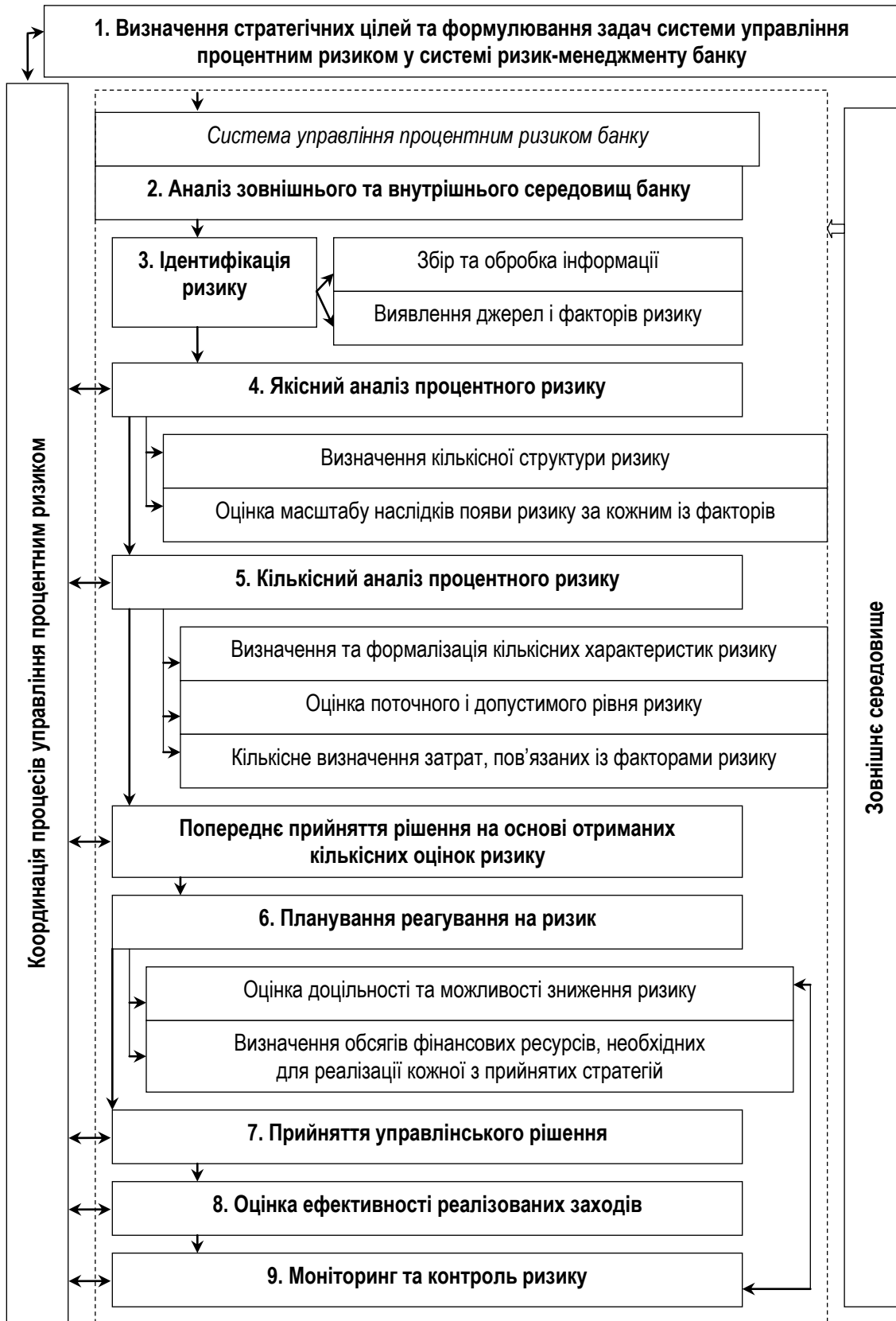
На етапі *планування* ризик-менеджменту визначаються стратегічні цілі відповідно до стратегії розвитку банку; формулюються задачі аналізу процентного ризику; здійснюється аналіз зовнішнього та внутрішнього середовищ банку, поточної ринкової ситуації; уточнюються сподівання; визначається прогнозний бюджет ризик-менеджменту (сума, яку банк потенційно готовий витратити на подолання ризиків); формується група експертів, які можуть бути залучені до процесу управління

процентним ризиком; фіксується часовий горизонт процесу управління ризиком.

На етапі *ідентифікації ризику* відбувається: збір та обробка інформації з офіційних та неофіційних джерел, даних фінансової звітності, бізнес-планів, засобів масової інформації, необхідних для аналізу ризику; виявлення джерел, факторів ризику.

Рисунок 1.5 – Система управління процентним ризиком банку

Рисунок 1.6 – Інформаційно-логічна модель управління процентним ризиком банку

На етапі *якісного аналізу процентного ризику* здійснюються фіксація факторів ризику; виявлення ключових точок генерації цих факторів; визначення кількісної структури процентного ризику; розгляд сценаріїв наслідків появи ризику за кожним з факторів ризику окремо та внаслідок їх сукупного впливу; кількісна на якісна оцінка масштабу наслідків; експертна оцінка імовірності здійснення сценарію.

На етапі *кількісного аналізу процентного ризику* здійснюються: визначення кількісних характеристик, якими можна описати ризик; формалізація невизначеності; оцінка поточного рівня ризику; кількісна оцінка допустимого рівня ризику; кількісне визначення затрат, пов'язаних з факторами ризику, аналіз критичних значень; оцінка можливих збитків, пов'язаних з несприятливим розвитком подій; попереднє прийняття рішення на основі отриманих кількісних оцінок ризику.

На етапі *планування реагування на ризик* здійснюється прогнозування розвитку ситуації; проектування стратегій реагування на ризик; визначення обсягів фінансових ресурсів, необхідних для реалізації кожної стратегії; вибір оптимальної стратегії; аналіз потенційних наслідків реалізації обраної стратегії; вибір необхідних для даної стратегії інструментів регулювання ризику; оцінка доцільності та можливості зниження ризику; розробка варіантів контролю за ризиками; остаточне прийняття рішення.

На етапі *прийняття управлінського рішення* здійснюється реалізація заходів щодо виконання прийнятого рішення та їх фінансування.

На етапі *оцінки ефективності реалізованих заходів* аналізуються результати обраної стратегії ризик-менеджменту і наслідків впливу на ризик, оцінюється їх ефективність, формується висновок про необхідність коригуючих заходів.

На етапі *моніторингу та контролю процентного ризику* здійснюється розробка та реалізація процедур контролю над ризиками поточних позицій, моніторинг ризиків та ризик-менеджменту, відбувається переоцінка ризиків та коригування антиризикових заходів.

У процесі управління процентним ризиком використовується інформація, яка надходить як із зовнішніх (табл. 1.3), так і з внутрішніх джерел.

Внутрішню інформацію можна умовно розділити на обов'язкову та управлінську. Порядок формування та подання обов'язкової внутрішньої інформації, що складається з фінансової та статистичної звітності, регулюється НБУ. До фінансової звітності, що застосовується при управлінні процентним ризиком банку, можна віднести: баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал, примітки до фінансової звітності. Важливою інформативною базою для прийняття управлінських рішень при управлінні

процентним ризиком є примітки, зокрема: примітка 18 “Процентний дохід”; примітка 19 “Процентні витрати”; примітка 32 “Процентний ризик” [55]. Основними формами статистичної звітності, необхідними для управління процентним ризиком, є ті, які стосуються активних операцій, зобов’язань, процентних ставок, ризиків тощо.

Таблиця 1.3 – Зовнішні джерела формування інформаційної бази управління процентним ризиком банку [246]

Інформаційні показники	Основні складові	Джерела надходження
1. Показники, що характеризують загальноекономічний розвиток країни		
Показники макроекономічного розвитку	Обсяг доходів та витрат Державного бюджету; розмір бюджетного дефіциту; обсяг емісії грошей; грошові доходи населення; внески населення в банках; індекс інфляції; облікова ставка НБУ	Публікації; звіти Державного комітету статистики, інших державних агентств; наукові публікації; аналітичні журнали; довідники та списки
Показники розвитку банківської системи	Рівень капіталізації банків; обсяги сукупних активів; обсяги сукупних зобов’язань банківського сектора; встановлення процентних ставок на банківські продукти та послуги; рівень прибутковості банків тощо	Звіти НБУ, в тому числі розміщені на сайті, статистичні довідники, інформаційні газети, журнали, сайт Асоціації українських банків, інші сайти банківського профілю
2. Показники, що характеризують кон’юнктуру фінансового ринку		
Показники, що характеризують кон’юнктуру ринку цінних паперів	Характеристики боргових цінних паперів, що обертаються на біржовому і позабіржовому ринках; ціни пропозиції та попиту основних боргових інструментів; ціни угод за борговими інструментами; норма доходності та середньозважений строк погашення боргових інструментів; форма та нахил кривих прибутковості	Звіти ДКЦПФР, інформаційні матеріали, що стосуються ринку цінних паперів, наукові та практичні дослідження в даній сфері
Показники, що характеризують кон’юнктуру грошового ринку	Депозитна ставка окремих банків; кредитна ставка окремих банків; середньозважена вартість ресурсів по банківській системі (регіону); середньозважена прибутковість активів банківської системи (регіону); показники, що характеризують ефективність процентної політики банків	Інформаційні сайти банків, НБУ, офіційні видання НБУ (Бюлетень НБУ)
Показники, що характеризують діяльність контрагентів і конкурентів	Показники діяльності банків-конкурентів; показники діяльності небанківських фінансово-кредитних установ; показники діяльності клієнтів	Публікації звітних матеріалів у пресі, рейтинги, а також платні бізнес-довідки, надані окремими інформаційними компаніями
Нормативно-регулюючі показники	Нормативно-регулюючі показники з різних напрямків фінансової діяльності; з питань функціонування окремих сегментів фінансового ринку	Законодавчі та нормативно-правові акти, що регулюють діяльність банків

Необхідно зазначити, що ведення управлінського обліку в банках України, на відміну від фінансового чи податкового, не регламентується, відповідно, не визначається перелік форм управлінської звітності, зміст та структура яких обумовлюються стратегічними цілями діяльності банку, розробленою організаційною та фінансовою структурою, обліковою політикою тощо (табл. 1.4).

Таблиця 1.4 – Структура управлінської звітності, що застосовується при управлінні процентним ризиком [55]

Інтегральний показник якості, що характеризує потенціал та динаміку банку			
Показники доходності, ліквідності, ризику			
Звітність, що розкриває потенціал банку	<p>Дохідні активи і ресурсна база Агрегований (систематизований) баланс Агрегований (систематизований) звіт про фінансові результати Звіт про рух грошових коштів Звіт про ризики за залученими та розміщеними коштами</p>	<p>План руху грошових коштів Балансовий план (бюджет активів та пасивів) План (бюджет доходів та витрат) Звіт про вимоги та зобов'язання за строками виконання Платіжний, у тому числі податковий календар GAP-звіт</p>	Звітність, що розкриває динаміку банку
	<p>Журнал клієнтської бази Журнал договорів Звіти про стан кредитного портфеля, портфеля цінних паперів та міжбанківських кредитів Дані про залишки за балансовими, особовими рахунками та субрахунками</p>	<p>Журнал операцій Журнал проводок</p>	

На нашу думку, доцільно більш детально зупинитися на аналізі інформативного матеріалу за такими блоками: зовнішнє і конкурентне середовище, структура балансу, прибутковості і ризику, зведений аналіз.

Аналіз зовнішнього та конкурентного середовища необхідний для дослідження та відбору потенційних загроз і можливостей для банку. Аналітичні таблиці при його проведенні можуть будуватися за наступними показниками: індикатори макроекономіки; основні показники економіки регіону; основні показники банків-конкурентів; ринкова частка банку на фінансових ринках регіонів; показники фінансових ринків у розрізі процентних ставок за міжбанківськими кредитами; основні показники ринку цінних паперів; котирування дорогоцінних металів; процентні ставки за різними видами вкладів у національній та іноземних грошових одиницях банків-конкурентів тощо. Дані показники необхідно розглядати в динаміці, розраховувати їх абсолютні та відносні зміни, а також визначати фактори впливу на показники та подальшу спрямованість тренду.

Оцінка і прогноз стану структури балансу банку здійснюється, в основному, ґрунтуючись на інформації, що формується у платіжних календарях (відстежуються основні напрями надходжень коштів на кореспондентський рахунок і списання з нього) та поточних балансах (наводиться щоденна структура балансу банку з розрахунком середньоденних значень і відхилень). Поточні баланси дають змогу зрозуміти, наскільки управління активами було оперативним, як ресурси розподілялися в активи або з яких активів були виведені ресурси.

Для управління процентним ризиком необхідно визначати відповідність активів та пасивів за строками, що залишилися до погашення, з метою мінімізації процентного ризику та для планування ефективного розміщення коштів.

Зведений аналіз передбачає оцінку підсумків управління процентним ризиком за певний проміжок часу і визначення співвідношення “прибутковість – ризик”.

Отже, формування інформаційної бази, залежно від операцій, які проводяться, та окремих напрямків діяльності банку, передбачає включення до її складу даних про динаміку та стан факторів зовнішнього середовища (індекси цін, грошово-кредитна політика центрального банку, кон’юнктура ринку банківських послуг в розрізі окремих його сегментів, платоспроможність та фінансова стійкість основних груп клієнтів) та внутрішнього середовища (співвідношення окремих груп процентних активів та пасивів за процентними ставками, строками, чутливістю до змін процентних ставок, можливість застосування запобіжних заходів (інструментів хеджування).

У процесі оцінки якості сформованої інформаційної бази слід перевірити її повноту, можливість побудови рядів динаміки (для оцінки рівня ризику та факторів, що проявляються в динаміці), надійність джерел інформації. Слід мати на увазі, що неякісна або недостатня інформаційна база, яка використовується банком, посилює суб’єктивність наступної оцінки рівня ризику, і, як наслідок, знижує ефективність подальшого процесу управління процентним ризиком.

Ідентифікація джерел процентного ризику повинна здійснюватися за наступними стадіями:

- ідентифікація факторів ризику, що пов’язані з діяльністю банку, з процентними інструментами в цілому;
- оцінювання факторів ризику, що характерні для окремих груп процентних активів та пасивів;
- оцінювання чутливості кожної з визначених груп активів та пасивів до змін характерних для них факторів ризиків;
- формування портфеля факторів процентного ризику;

- визначення найбільш чутливих до процентного ризику сфер та напрямків фінансової діяльності банку на базі портфеля ідентифікованих факторів процентного ризику.

Залежно від підходу, що застосовується для оцінювання наслідків процентного ризику, та можливого сценарію змін процентної ставки, можна очікувати наступні результати впливу (табл. 1.5).

Таблиця 1.5 – Результат впливу зміни процентної ставки на власний капітал та чистий прибуток залежно від еластичності активів та пасивів

Ризик зміни процентної ставки		Зростання базової ставки	Зниження базової ставки
Ризик зміни власного капіталу	Чутливість пасиву на зміну капіталу більша за чутливість активу до дії цього фактора	Прибуток	Збиток
	Чутливість активу на зміну капіталу більша за чутливість пасиву до дії цього фактора	Збиток	Прибуток
Ризик зміни чистого прибутку	Чутливість активу на зміну чистого прибутку більша за чутливість пасиву до дії цього фактора	Прибуток	Збиток
	Чутливість пасиву на зміну чистого прибутку більша за чутливість активу до дії цього фактора	Збиток	Прибуток

Оцінка рівня та вартості процентного ризику є найскладнішою, оскільки вимагає використання сучасного методичного інструментарію, високого рівня технічного та програмного забезпечення та залучення висококваліфікованих експертів.

Характеристика впливу зміни ринкової процентної ставки на власний капітал банку наведено в таблиці 1.6.

Оцінка можливостей зниження початкового рівня та вартості процентного ризику передбачає:

- 1) визначення рівня керованості ризику. Даний рівень характеризується конкретними факторами, що генерують процентний ризик, наявністю механізмів його страхування, можливістю його перерозподілу;
- 2) вивчення можливості хеджування процентного ризику. З цією метою вивчаються можливості ринку строкових інструментів, наявність відповідних фондів інструментів, їх вартість;
- 3) оцінку внутрішніх фінансових можливостей банку для забезпечення зниження початкового рівня та вартості процентного ризику.

Створення відповідних фондів грошових ресурсів. При цьому втрати на зниження рівня процентного ризику порівнюються з очікуваним рівнем доходності відповідних банківських активів.

Невід’ємною складовою управління процентним ризиком є встановлення системи критеріїв прийняття управлінських рішень стосовно регулювання процентного ризику. Формування системи таких критеріїв повинно базуватися на фінансовій філософії банку та враховувати його політику роботи з різними активами та пасивами. Для більшої ефективності така система критеріїв повинна бути диференційована за різними напрямками фінансової діяльності банку.

Таблиця 1.6 – Характеристика видів дисбалансів дюрації за ознакою чутливості до змін процентних ставок

Вид дисбалансу дюрації	Прогнозний рух процентних ставок	Очікувана зміна власного капіталу банку	Ризиковість
Позитивний дисбаланс	Підвищення	Негативна	Виникнення процентного ризику та ризику банкрутства
	Зниження	Позитивна	
Негативний дисбаланс	Підвищення	Позитивна	
	Зниження	Негативна	
Нульовий дисбаланс	Підвищення	Розмір капіталу стабільний	Мінімальний ризик
	Зниження		

На основі оцінки початкового рівня процентного ризику, можливостей його зниження та встановленого рівня гранично припустимих його значень для різних груп активів та пасивів процедура прийняття рішення полягає у виборі однієї з двох альтернатив – уникнення ризику чи його прийняття.

Така нейтралізація повинна забезпечити зниження початкового рівня ризику до прийняттого значення. Сам процес нейтралізації полягає в розробці та застосуванні банком конкретних заходів щодо зменшення імовірності впливу окремих факторів на загальний рівень процентного ризику та зниження пов’язаних з ними збитків.

Заключним етапом управління процентним ризиком є *моніторинг ризику*, який передбачає розробку та реалізацію процедур контролю над ризиками поточних позицій, оцінювання та контроль ризиків та ризик-менеджменту, переоцінку ризиків та розробку коригуючих анти-ризикових заходів.

В існуючій банківській практиці частіше за все використовуються тільки елементи моніторингу. При цьому не виконуються принципи моніторингу, не визначено систему критеріїв моніторингу ризику, що робить його малоефективним. Система моніторингу ризиків в цілому та процентного зокрема має цілком визначену мету, алгоритм функці-

онування, принципи побудови, критерії оцінки, методи і технології. Тому доцільною є розробка як теоретичних, так і прикладних аспектів створення та функціонування системи моніторингу процентного ризику банку.

Роботи науковців, що досліджували моніторинг у сфері управління різноманітними об'єктами, дають підставу для наступного визначення. Моніторинг процентного ризику – це:

- інформаційна система, яка постійно поповнюється завдяки безупинності (системності) відстеження;
- система відстеження відповідності рівня процентного ризику критеріям, встановленим політикою банку. Таким чином забезпечується реалізація, перевірка та перегляд цілей управління процентним ризиком;
- координуюча система забезпечення взаємозв'язку між формуванням інформаційної бази, ідентифікацією, оцінкою, контролем і регулюванням процентного ризику банку [247].

Отже, моніторинг процентного ризику за сутністю – це інформаційна система, за процесом – створення умов для прийняття управлінського рішення, за результативністю – технологія оцінки фактичного рівня процентного ризику, його регулювання та прогнозування подальших змін.

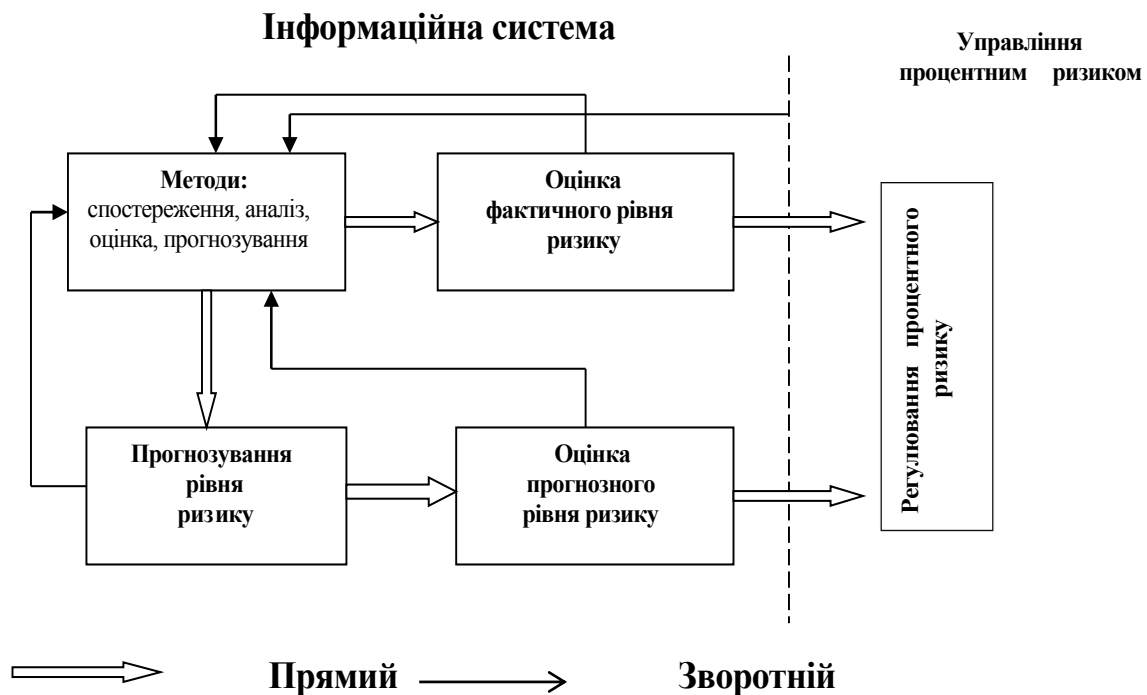
З організаційної точки зору, моніторинг процентного ризику банку є системою з певним набором елементів, серед яких: мета, об'єкт, суб'єкт і механізм.

Мета моніторингу процентного ризику полягає у визначенні прогнозного значення процентного ризику через інформаційно-аналітичне забезпечення та прийняття адекватних управлінських рішень учасниками процесу ризик-менеджменту, спрямованих на узгодження дій та відносин між ними для досягнення запланованого співвідношення “дохідність-ризик”.

Об'єктами моніторингу процентного ризику є:

- зміни ринкових процентних ставок;
- зміни форми кривої прибутковості;
- процентна позиція банку – масштабна величина, що відображає стан активів і пасивів банку з погляду процентного ризику, яка може бути визначена в абсолютних величинах (грошова сума) або відносних величинах (по відношенню до власного капіталу або активів).

Механізм моніторингу процентного ризику представлено на рис. 1.7.

Рисунок 1.7 – Механізм моніторингу процентного ризику банку

Таким чином, управління процентним ризиком банку є особливою складовою ризик-менеджменту банку, сутність якої може бути сформульована як комплексна система методів, прийомів і заходів ідентифікації, аналізу та оцінки процентного ризику, що передбачає розробку та обґрунтування спеціальних заходів антиризикової діяльності, спрямованих на контроль за зміною рівня процентних ставок та фінансування ризику (передача ризику, самофінансування) [248].

Система управління процентним ризиком нами розглядається як особливий вид діяльності, спрямований на розробку і реалізацію заходів щодо стійкого функціонування банку у невизначеному середовищі шляхом розробки і обґрунтування дієвого механізму управління процентним ризиком, що включає вплив суб'єкта управління на зміну рівня процентних ставок шляхом використання інструментів управління на основі визначення прийнятного рівня процентного ризику, пом'якшення його впливу на кінцеві результати діяльності банку, і пошук способів уникнення небажаних наслідків.

Функціонування системи управління процентним ризиком передбачає: визначення стратегічних цілей та формулювання задач системи управління процентним ризиком в системі ризик-менеджменту банку, ідентифікацію ризику, якісний аналіз ризику, кількісний аналіз ризику, планування реагування на процентний ризик, прийняття управлінсь-

кого рішення, оцінку ефективності реалізованих заходів, моніторинг та контроль ризику.

1.3. Методичне забезпечення оцінки процентного ризику банку

Головним завданням науково обґрунтованого управління процентним ризиком банку є визначення ступеня допустимості та виправданості ризику і прийняття практичного рішення, спрямованого або на використання ризикових ситуацій, або на вироблення системи заходів, що зменшують небезпеку виникнення збитків банку від проведення тієї чи іншої операції.

Хоча вагомість процентного ризику і його значення в управлінні банківською діяльністю є безумовною, через новизну даної проблеми багато важливих питань, пов'язаних з методологією процентного ризику, залишаються невирішеними.

Виходячи із аналізу сутності природного ризику, можна стверджувати, що процентний ризик може бути оцінений кількісно. Аналітичні моделі процентного ризику повинні враховувати наступні чинники: період прогнозування, сценарії руху ставок, ймовірність таких сценаріїв, амплітуда руху ставок, процентна позиція банку.

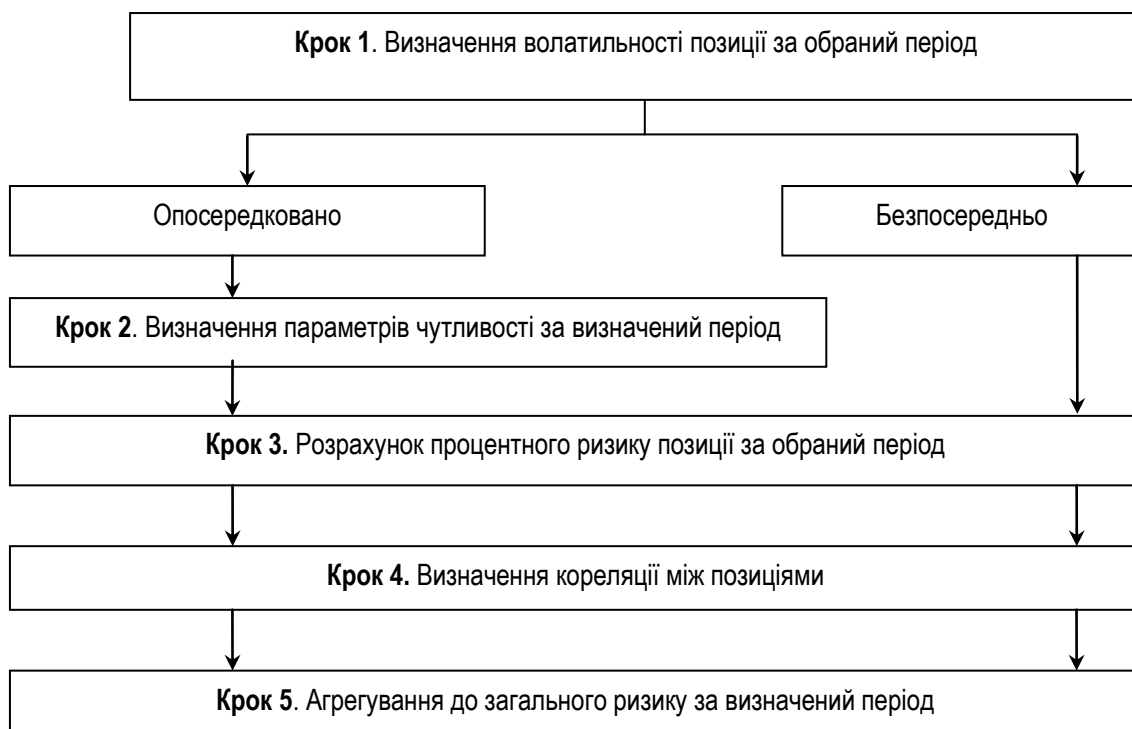
Узагальнено послідовність визначення процентного ризику та послідовність визначення ризику зміни ринкової вартості подано на рисунках 1.8 та 1.9 відповідно.

Як зазначалося вище, ризик зміни процентної ставки можна оцінювати через ризик зміни економічної вартості та через ризик зміни чистого прибутку. Залежно від цього виділяють різні фактори, що впливають на даний ризик, та застосовуються різні методи оцінки рівня процентного ризику.

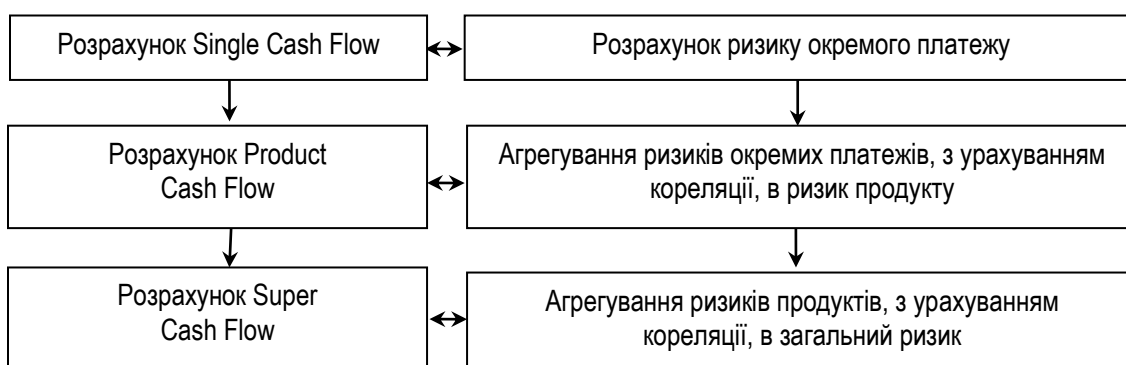
Схема впливу факторів на застосування різних методів оцінки представлена на рис. 1.10.

Розглянемо основні підходи до аналізу процентного ризику банку (табл. 1.7).

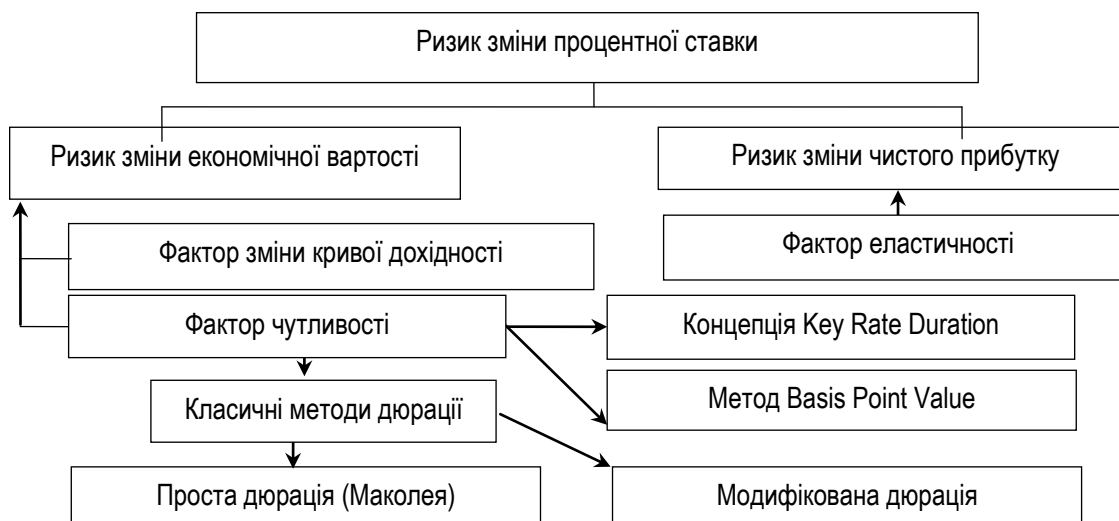
Метод GAP-аналізу концентрує увагу на розбіжності величини активів і пасивів протягом обмежених часових інтервалів і спрямований на стабілізацію або оптимізацію чистого процентного доходу банку за рахунок формування такого співвідношення активів та пасивів, яке відповідає ефективному провадженню діяльності, виходячи з тенденцій розвитку фінансового ринку.

Рисунок 1.8 – Узагальнений підхід до визначення процентного ризику при зміні ринкової процентної ставки

Рисунок 1.9 – Порядок розрахунку процентного ризику зміни ринкової вартості

Рисунок 1.10 – Фактори, що впливають на ризик зміни процентної ставки

Таблиця 1.7 – Методи оцінки процентного ризику банку

Методи	Економічна сутність	Сфера використання
GAP-аналіз	Аналіз розбіжності величини активів і пасивів протягом обмежених часових інтервалів з метою стабілізації або оптимізації чистого процентного доходу банку за рахунок формування такого співвідношення активів та пасивів, яке відповідає ефективному провадженню діяльності, виходячи з тенденцій розвитку ринку	Використовується для загального аналізу процентного ризику, без глибинного аналізу природи його походження. Дає уявлення про статичну величину процентного ризику в абсолютних величинах
Метод дюрації	Формування портфеля фінансових інструментів таким чином, щоб конкретний цільовий показник був найменш чутливим до коливань процентних ставок	Оцінка динамічного впливу процентного ризику на ефективність формування портфелів активів та зобов'язань банку. За даним методом оцінка процентного ризику проводиться в абсолютних величинах
Коефіцієнтний аналіз (метод індикаторів)	Відстеження попадань значень коефіцієнтів з певного виділеного списку показників діяльності в межі дозволених діапазонів, які визначаються емпірично, а також ідентифікація відхилень в діяльності банків при відхиленні значення нормативу або ліміту за встановлені межі	Визначає величину процентного ризику у відносних величинах. Дає уявлення про динаміку ефективності управління процентним ризиком банку
Метод вартісної оцінки (Value-at-Risk)	Розрахунок із заданою імовірністю максимальної очікуваної втрати портфеля за умови збереження в майбутньому поточних ринкових тенденцій	Вартісна оцінка процентного ризику. Використовує широкий спектр сценаріїв, що дає можливість урахувати волатильність економічної системи, в рамках якої здійснюється діяльність банку

У процесі аналізу активів та пасивів для встановлення контролю над рівнем процентного ризику необхідно їх розділити на чутливі до змін процентної ставки та нечутливі до таких змін.

До активів та пасивів, чутливих до зміни процентної ставки, згідно з [293] відносять:

- внески (депозити), за якими закінчується строк договору;
- внески з плаваючою процентною ставкою;
- кредити, що будуть повернуті протягом періоду, що аналізується;
- кредити з плаваючою процентною ставкою;
- амортизацію основної суми кредитів, строк договору за якими не закінчується протягом даного періоду;
- цінні папери, що погашаються протягом даного періоду;
- цінні папери, за якими виплачується купонний дохід протягом даного періоду;
- інші активи і зобов'язання, включаючи фінансові інструменти, що знаходяться поза балансом.

Відповідно, до нечутливих активів та пасивів відносять такі, що не залежать від зміни ринкових процентних ставок протягом встановленого часового інтервалу. Після визначення чутливості активів і пасивів до зміни процентної ставки визначається розрив у заданому часовому інтервалі.

Важливим в управлінні процентним ризиком є аналіз рівня чутливості окремих груп активів та пасивів до факторів, що викликають появу процентного ризику. Чутливість може визначатися швидкістю реагування ринку на зміну ключового фактора, масштабами змін (рівень еластичності ринку). Також визначається характер залежності (двосторонній, з більшою чутливістю до зростання чи з більшою чутливістю до зниження процентних ставок).

На нашу думку, доцільно розширити визначення поняття чутливості до процентного ризику й введення спеціальних груп інструментів (контрактів), з достатнім рівнем імовірності ставок, що піддаються достроковій переоцінці протягом терміну дії контракту.

Під *групою чутливості* мається на увазі сукупність фінансових інструментів, однорідних стосовно характеристик і способу переоцінки процентної ставки щодо строків, напрямку та величини змін. Кожному сценарію зміни ринкової ставки відповідають кілька строків і відносна величина зміни ставок активів/пасивів, що входять у групу. Результати аналізу дозволяють виділяти такі основні групи чутливості: нечутливі до зміни ринкової ставки, інерційно чутливі, стандартно чутливі, оперативно чутливі.

До групи “інерційно чутливих до зміни процентної ставки” належать ті інструменти й групи активів, для яких ставка, як правило, переоцінюється після закінчення строку контракту (у випадку його поновлення), або у фіксовані контрактні (планові) строки.

Для більш точного моделювання ризику несприятливої зміни процентної ставки можна виділяти дві групи дострокового перепризначення або зміни ставки усередині строку життя фінансового інструмента або контракту:

- “стандартно чутливі до зміни процентної ставки” – якщо очікується, що процентна ставка може змінитися протягом 1 місяця від прогнозної дати зміни базової ринкової ставки (індикатора);
- “оперативно чутливі до зміни процентної ставки” – якщо очікується, що процентна ставка може змінитися протягом 1-5 днів від прогнозної дати зміни ставки.

Віднесення контрагента й контракту до конкретної групи відбувається залежно від накопиченої статистики взаємодії з даним клієнтом і випадків переглядів ставок для даного клієнта після зміни базової ринкової ставки.

Оскільки для активних і пасивних інструментів чутливість до зниження або підвищення процентних ставок різна, то класифікація здійснюється окремо для сценаріїв зниження й підвищення ставок, що також є певною новизною в методології оцінки процентного ризику. Таким чином, кожному інструменту (траншу/угоді) з активів/пасивів у процесі реалізації можуть бути привласнені дві групи чутливості (одна – для сценарію підвищення ставок, інша – для сценарію зниження ставок) в розрізі 9 можливих альтернатив приналежності до груп чутливості:

r=1 – безпроцентний;

r=2 – нечутливий до підвищення ставки;

r=3 – інерційно чутливий до підвищення ставки;

r=4 – стандартно чутливий до підвищення ставки;

r=5 – оперативно чутливий до підвищення ставки;

r=6 – нечутливий до зниження ставки;

r=7 – інерційно чутливий до зниження ставки;

r=8 – стандартно чутливий до зниження ставки;

r=9 – оперативно чутливий до зниження ставки.

Основні формули, що використовуються в методиці GAP-аналізу, наведені в таблиці 1.8.

Таблиця 1.8 – Показники оцінки процентного ризику на основі GAP-аналізу

Показник	Порядок розрахунку	Умовні позначення
Періодичний GAP	$GAP_T = \sum FA_T - \sum FL_T$	FA_T – сумарний обсяг процентних активів, що переоцінюються в періоді t ; FL_T – сумарний обсяг процентних пасивів, що переоцінюються в періоді t
Кумулятивний GAP	$KGAP = \sum_{T=1}^N GAP_T$	$KGAP$ – кумулятивний геп; T – часовий горизонт; $l = 1, N$; $\sum GAP_T$ – алгебраїчна сума (з урахуванням знаку) періодичних GAP
Коефіцієнт GAP	$K = \frac{FA_T}{FL_T}$	FA_T – сумарний обсяг процентних активів, що переоцінюються в періоді t ; FL_T – сумарний обсяг процентних пасивів, що переоцінюються в періоді t
Очікуваний процентний ризик	$\Delta P \approx \Delta R \times KGAP$	ΔP – очікувана зміна прибутку; ΔR – зміна рівня процентних ставок

У випадку, якщо активи, чутливі до зміни процентних ставок, перевищують чутливі пасиви, GAP має додатне значення; якщо чутливі пасиви перевищують чутливі активи, – GAP має від’ємне значення. Якщо чутливі до процентної ставки активи і пасиви дорівнюють один одному, то GAP має нульове значення.

Трактування результатів визначення величини впливу процентного ризику за методикою GAP-аналізу представлено в таблиці 1.9.

Таблиця 1.9 – Характеристика видів GAP за ознакою чутливості до змін процентних ставок

Вид GAP	Прогнозний рух процентних ставок	Розмір маржі банку	Ризиковість
Додатний GAP	Підвищення	Маржа зростатиме	Виникнення процентного ризику та ризику ліквідності
	Зниження	Маржа зменшується	
Від’ємний GAP	Підвищення	Маржа зменшується	
	Зниження	Маржа зростатиме	
Нульовий GAP	Підвищення	Стабільна	Мінімальний ризик
	Зниження		

Розглянемо наслідки зміни процентної ставки для результатів діяльності банку. У випадку нульового гепу чиста процента маржа банку буде стабільною і не залежатиме від змін процентних ставок на ринку. Відповідно, процентний ризик буде мінімальним, але разом з тим підвищити прибуток унаслідок сприятливих коливань ринкового процента стає також неможливим.

Отже, як додатний, так і від'ємний GAP дають банку більший потенціал для зростання маржі порівняно з нульовим GAP. З іншого боку, за умови, коли процес прогнозування процентної ставки ускладнений або взагалі неможливий, банку варто використати стратегію нульового GAP, відповідно знизивши й процентний ризик.

У світовій практиці банківської справи у випадку містяться певні рекомендації щодо спрямованості управлінських заходів за результатами GAP-аналізу [174]. Коли аналіз свідчить про позитивний GAP, слід орієнтуватися на такі рекомендації:

- не робити нічого, очікуючи зростання ринкових процентних ставок;
- збільшити обсяг пасивів зі змінними процентними ставками;
- придбати цінні папери з фіксованими ставками або збільшити обсяги кредитування.

В свою чергу, за негативного GAP рекомендуються наступні заходи:

- не робити нічого в очікуванні падіння процентних ставок;
- додатково залучити пасиви зі змінними ставками;
- не робити вкладень у цінні папери з фіксованими ставками або з фіксованим купонним доходом, зменшити частку таких цінних паперів у портфелі активів.

Головним недоліком GAP-аналізу є те, що він базується на статичному аналізі розриву між чутливими активами та пасивами. Саме ця статичність не дає змоги оцінити сукупний процентний ризик банку. Крім цього, також важливими є недоліки GAP-менеджменту, на які вказує Л. Примостка:

- розрив у часі між змінами процентних ставок фінансових інструментів залучення та розміщення ресурсів;
- неможливість адекватного прогнозу величини та напрямку зміни ринкових процентних ставок;
- складність вибору міжінтервальних підперіодів, в межах яких здійснюється переоцінка та/або погашення фінансових інструментів, що входять до складу портфеля активів і пасивів банку;
- складність визначення ступеня чутливості до процентної ставки фінансових інструментів, що мають вбудовані опції.
- ігнорування вартості грошей з урахуванням доходів майбутніх періодів;

- ігнорування впливу зміни вартості активів і пасивів з фіксованою ставкою при зміні процентної ставки [260].

Зазначені недоліки ускладнюють процес управління процентним ризиком, тому банки застосовують поряд з GAP-менеджментом також і інші методи.

Метод кумулятивного GAP дає змогу аналізувати співвідношення чутливих активів і пасивів у певний момент часу (статичний аналіз) і, одночасно, враховувати часовий компонент (динамічний аналіз). Він полягає в тому, що проміжок часу, протягом якого банк застосовує збалансований підхід до управління активами та пасивами, поділяють на ряд періодів (тривалість періодів вибирають довільно). У кожному з таких періодів зіставляються чутливі активи та пасиви і розраховується розмір GAP.

Особлива увага в цьому методі надається тому, яка частина активів чи пасивів банку залежить від процентної ставки. Це питання вирішується за допомогою коефіцієнтного аналізу.

Ще одним методом вимірювання рівня процентного ризику є *розрахунок дюрації портфеля фінансових інструментів*, що входять до портфеля активів та пасивів банку, вперше запропонований американським вченим Ф. Маколи (F.R. Macaulay) [348]. *Дюрація* (англ. duration) – це середньозважений строк погашення потоку платежів, що генеруються фінансовим інструментом та/або їх портфелем, зважений по дисконтованій сумі.

Основні формули, необхідні для розрахунку дюрації, наведені в таблиці 1.10.

Дюрація грошового потоку залежить не тільки від його структури, але і від поточної процентної ставки. Чим більша ставка, тим менша вартість довгих виплат порівняно з короткими, і тим менша дюрація, і навпаки, чим менша ставка, тим більша дюрація потоку платежів.

Модифікована дюрація – це міра чутливості вартості активу до зміни процентних ставок, обчислена, виходячи із припущення про те, що потенційний грошовий потік при зміні процентних ставок не змінюється.

Очевидно, що модифікована дюрація не може використовуватися для аналізу активів, що мають опціони, оскільки зміна процентних ставок часто призводить до зміни грошових потоків таких боргових зобов'язань. Так, якщо процентні ставки падають, передбачуваний грошовий потік, наприклад, відкличної облігації може стати іншим.

Дюрацію активів з опціонами варто обчислювати, змінюючи процентні ставки на незначну кількість базисних пунктів, збільшуючи й зменшуючи їх щодо переважного рівня прибутковості й аналізуючи супутні зміни ціни. Дюрація, знайдена таким чином, визначається як ефективна дюрація або дюрація, уточнена на опціон.

**Таблиця 1.10 – Оцінка процентного ризику банку
на основі аналізу дюрації**

Показник	Порядок розрахунку	Умовні позначення
Дюрація фінансового інструмента	$D = \frac{\sum_{t=1}^n \frac{tCF_t}{(1+r)^t} + \frac{nF}{(1+r)^n}}{\sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+r)^t} + \frac{F}{(1+r)^n}}$	CF_t – величина платежу в періоді t ; F – сума погашення (як правило, номінал); n – термін погашення; r – процентна ставка (норма дисконту)
Модифікована дюрація	$MD = \frac{D}{1+R}$	D – класична дюрація (дюрація Маколея); R – доходність до погашення
Ефективна дюрація (дюрація Фішера-Вейля)	$D^{FW} = \frac{\sum_i CF_i e^{-y(j)t(i)} t_i}{\sum_i CF_i e^{-y(j)t(i)}}$	CF_i – грошовий платіж по фінансовому інструменту j через період часу t_i ; $e^{-y(j)t(i)}$ – ставка дисконтування (очікувана процентна ставка по j інструменту у i період)
Модифікована ефективна дюрація	$MD^{FW} = \frac{D^{FW}}{1+R}$	D^{FW} – ефективна дюрація (дюрація Фішера-Вейля) R – доходність до погашення
Дюрація портфеля	$D_p = \frac{\sum_{m=1}^M DFI_m \times FI_m}{\sum_{m=1}^M FI_m}$	D_p – дюрація портфеля (роки); DFI_m – дюрація m -го фінансового інструмента, що входить до складу портфеля ($m = 1, M$); FI_m – ринкова вартість m -го фінансового інструмента; M – кількість фінансових інструментів у портфелі
Співвідношення між дюрацією активів та зобов'язань банку	$D_A = D_L \times \frac{L}{A}$	D_A – дюрація фінансових інструментів, що входять до портфеля активів; D_L – дюрація фінансових інструментів, що входять до портфеля зобов'язань; L – загальний обсяг зобов'язань; A – обсяг активів
Дисбаланс дюрацій портфеля активів і зобов'язань банку	$DD = D_A - D_L \times \frac{L}{A}$	DD – дисбаланс дюрацій портфеля активів і зобов'язань банку; D_A – дюрація активів; D_L – дюрація зобов'язань; L – зобов'язання; A – активи
Чутливість банку до процентного методу при аналізі дюрації	$\Delta K = -DD \times \frac{\Delta R}{(1+r)^T}$	K – чутливість капіталу банку до процентного ризику; DD – дисбаланс дюрацій портфеля активів і зобов'язань банку; ΔR – зміна рівня процентних ставок; r – норма дисконту

Узагальнено різницю між дюрацією, модифікованою дюрацією та ефективною дюрацією можна представити наступним чином. Дюрація є найбільш загальним поняттям, розробленим для визначення рівня чутливості ціни до зміни процентних ставок. Модифікована дюрація – це дюрація, що не передбачає зміни грошового потоку

при зміні процентних ставок. І, навпаки, ефективна дюрація – це міра чутливості ціни до зміни процентних ставок, побудована на основі припущення про викликану присутністю опціону зміну майбутніх грошових потоків разом зі зміною ставок на ринку. Різниця в значеннях модифікованої й ефективної дюрації для активу, що має опціон, може бути досить значною.

Розглядаючи дюрацію як інструмент оцінки рівня процентного ризику, необхідно зазначити, що головне завдання імунізації банківського балансу полягає в підборі такої комбінації активів і пасивів, яка дає змогу позбавитися чутливості до зміни ринкових процентних ставок. При цьому окремі фінансові інструменти в портфелі банку залишаються чутливими до зміни процентних ставок, але результати переоцінки активів і пасивів взаємно погашаються.

Через те, що процентні активи та пасиви банку можуть бути представлені як портфелі фінансових інструментів, аналогічно проводиться аналіз дюрації банківського балансу в цілому.

Оцінка процентного ризику на основі дюрації також характеризується принциповими недоліками. В цьому методі усі види активів і пасивів не розрізняються між собою, а характеризуються тільки строком зворотного отримання початкової вартості (дюрація). Разом з тим різні види активів і пасивів банку навіть за однакової дюрації відрізняються як середньою величиною прибутковості і вартості залучення за період, так і їхньою мінливістю за цей же період, а тому і можливим процентним ризиком.

Оскільки вартість власного капіталу банку дорівнює різниці вартостей активів і пасивів, які доцільно визначати як приведені вартості сформованих у попередній період структур активів і пасивів банку, усі складові яких мають свої середню прибутковість, вартість залучення і показники ризику (дисперсії дохідності і вартості залучення), то цілком справедливо говорити про очікувану вартість власного капіталу і про ризик його зниження.

Отже, оцінка процентного ризику на основі дюрації не дає рекомендацій щодо оптимізації структури активів і пасивів за критерієм збереження вартості власного капіталу за мінімально можливим ризиком його зниження чи за критерієм його максимізації з урахуванням заданого ризику зниження.

Крім зазначеного вище, для даного методу можна відзначити наступні недоліки:

- складність точного розрахунку дюрації у зв'язку з необхідністю врахування великої кількості суб'єктивних умов (процентна ставка кожного рахунка, графік переоцінки, можливості дострокових

виплат основної заборгованості, можливість несплат, оцінка ймовірності отримання договірної готівки);

- необхідність прогнозування строків зміни базових ставок і їх рівня під час майбутнього руху коштів;
- необхідність постійного відстеження і корекції дюрації активів і пасивів, що змінюється зі зміною процентних ставок і навіть при всіх незмінних умовах з часом.

В обох методах змінюються параметри активів і пасивів (вартість залежних від процентної ставки активів і пасивів чи, відповідно, середньозважена дюрація активів і пасивів), що непрямим чином впливають на майбутній прибуток банку і власний капітал, але не визначають їх однозначно і безпосередньо, як прибутковість визначених видів активів, вартість залучення визначених видів пасивів і їхньої частки у підсумку балансу.

Таким чином, методи оцінювання процентного ризику на основі GAP і дюрації не можуть розглядатися як універсальні, які прямо визначають очікуваний прибуток і власний капітал банку, і не забезпечують отримання найкращого можливого результату.

Коефіцієнтний аналіз (метод індикаторів) є базовим інструментом оцінки ризиків при проведенні аналізу фінансового стану банків в системі нагляду та активно використовується у внутрішньобанківському ризик-менеджменті. Цей вид аналізу заснований на відстеженні попадань значень коефіцієнтів з певного виділеного списку показників діяльності в межі дозволених діапазонів, які визначаються емпірично, і дозволяє оперативно ідентифікувати відхилення в діяльності банків при відхиленні значення нормативу або ліміту за встановлені межі.

Необхідно зазначити, що зовнішнє регулювання процентного ризику банків України шляхом встановлення обов'язкових економічних нормативів не здійснюється, тому метод індикаторів використовується у внутрішньому регулюванні процентного ризику.

Індикатор процентного ризику можна визначити за формулою:

$$IR_T = \frac{KGAP}{A, RK, K} \cdot 100\% , \quad (1.3)$$

де IR_T – індикатор процентного ризику;

A – активи банку;

RK – регулятивний капітал банку;

K – власний капітал банку.

Кількісний вимір процентного ризику може здійснюватися на основі методів VaR, що з 1993 р. рекомендовані Базельським комітетом з банківського нагляду як універсальний засіб для оцінки ринкових ризиків. Як було зазначено в першому розділі дисертаційного дослідження, процентний ризик входить до групи ринкових, тому для його оцінювання також доцільно застосовувати зазначені методи.

Value at Risk – це вартісна міра ризику, виражена в грошових одиницях оцінка величини, яку не перевищать очікувані протягом певного періоду часу втрати із заданою імовірністю. VaR характеризується наступними параметрами:

- часовий горизонт, який залежить від ситуації, що розглядається. За Базелем II – 10 днів, за методикою Risk Metrics – 1 день. Частіше розповсюджений розрахунок у часі з горизонтом 1 день;
- рівень довіри – рівень допустимого ризику. За базельськими угодами використовується величина 99 %, в системі Risk Metrics – 95 %;
- базова валюта, в якій вимірюється показник [332].

VaR слід розуміти як певну величину втрат, яка з імовірністю, що дорівнює рівню довіри (95 або 99 %), не буде перевищена. Тобто за певних обставин (5 та 1 %, відповідно) величина втрат може перевищити величину, одержану за методикою VaR.

Основні моделі на основі VaR, що використовуються у аналізі процентного ризику, наведені в таблиці 1.11.

Залежно від обраного методу дослідження міри ризику VaR може ґрунтуватися або на історичному аналізі змін вартості ризикового портфеля банку, або на оцінці належності цих змін нормальному або іншому виду розподілу. При цьому необхідно виділяти елементарні інструменти з усього портфеля. Результати розрахунку використовуються для визначення величини capital charge – необхідного капіталу на покриття даних ризиків.

Як можна помітити із проведеного вище аналізу різних методів оцінки процентного ризику, останній розглядається в них з різних сторін. Так, у рамках GАР-методу описується статичний стан оцінки процентного ризику, дюрація дозволяє внести деякі уточнення у розрахунки та визначити динамічну складову оцінки процентного ризику, завдяки коефіцієнтному аналізу формується уявлення про значущість проблеми у відносних величинах, а метод VaR дозволяє у вартісному вигляді оцінити різні сценарії розвитку, виходячи із різноманітності побудови прогнозів.

Таблиця 1.11 – Методи оцінки процентного ризику на основі Value-at-Risk

Метод	Сутність	Переваги	Недоліки
Метод Монте-Карло	Передбачає одержання великої кількості реалізації стохастичного процесу, який формується таким чином, щоб його імовірнісні характеристики співпадали із аналогічними величинами задачі	Дозволяє визначити імовірність події в задачах, де складність розрахунків зростає до розмірності задачі експоненціально	Простота і ефективність методу шкодить його точності. Через складність і чисельність розрахунків істотно залежить від технічного оснащення
Метод історичних симуляцій	Базується на формуванні майбутніх сценаріїв динамічного розвитку процесу через аналіз певного історичного періоду	Не вимагає застосування додаткових математичних припущень. Істотна простота застосування. Не вимагає технічного оснащення	При впливі різних змінних на майбутні результати зменшується ефективність застосування методу. Істотною проблемою є формування ефективної вибірки
Варіації – коваріації (J.P. Morgan)	Побудова розподілу випадкової величини в рамках даного методу базується на припущенні про її відповідність нормальному закону розподілу	Простота проведення аналітичних розрахунків. Можливість визначення максимальної величини ризику	Складність застосування обумовлена тим, що динаміка реальних даних не завжди відповідає нормальному закону розподілу

Проте на сьогодні, в рамках загальної методології оцінки ризику, постає проблема визначення величини впливу таких ризиків, імовірність появи яких може складати набагато менше 1 %, проте результати їх прояву можуть завдати значних збитків. Дана проблема є дуже важливою і знаходить своє відображення у нормативних актах у вигляді формування додаткових вимог до величини капіталу банку. Методика, яка дозволяє визначити вплив таких малоїмовірних ризиків на перспективи діяльності фінансової установи, має назву стрес-тестування.

Стрес-тестування дозволяє оцінити чутливість банку до різного виду негативних дій малої імовірності (шоків). Особливу актуальність стрес-тестування набуває при управлінні на ринках, що розвиваються, таких, як Україна, в якій екстремальні ситуації сприймаються як норма. Відповідно до вимог Базельського комітету з банківського нагляду “банки, що використовують модель внутрішніх рейтингів,

повинні здійснювати ретельне стрес-тестування для оцінки достатності капіталу” [205].

Міжнародний валютний фонд визначає стрес-тестування як “методи оцінки чутливості портфеля до суттєвих змін макроекономічних показників або до виключних, але можливих подій” [208].

Відповідно до визначення Банку міжнародних розрахунків “стрес-тестування – термін, що описує різноманітні методи, що використовуються фінансовими інститутами для оцінки своєї вразливості по відношенню до виключних, але можливих подій”.

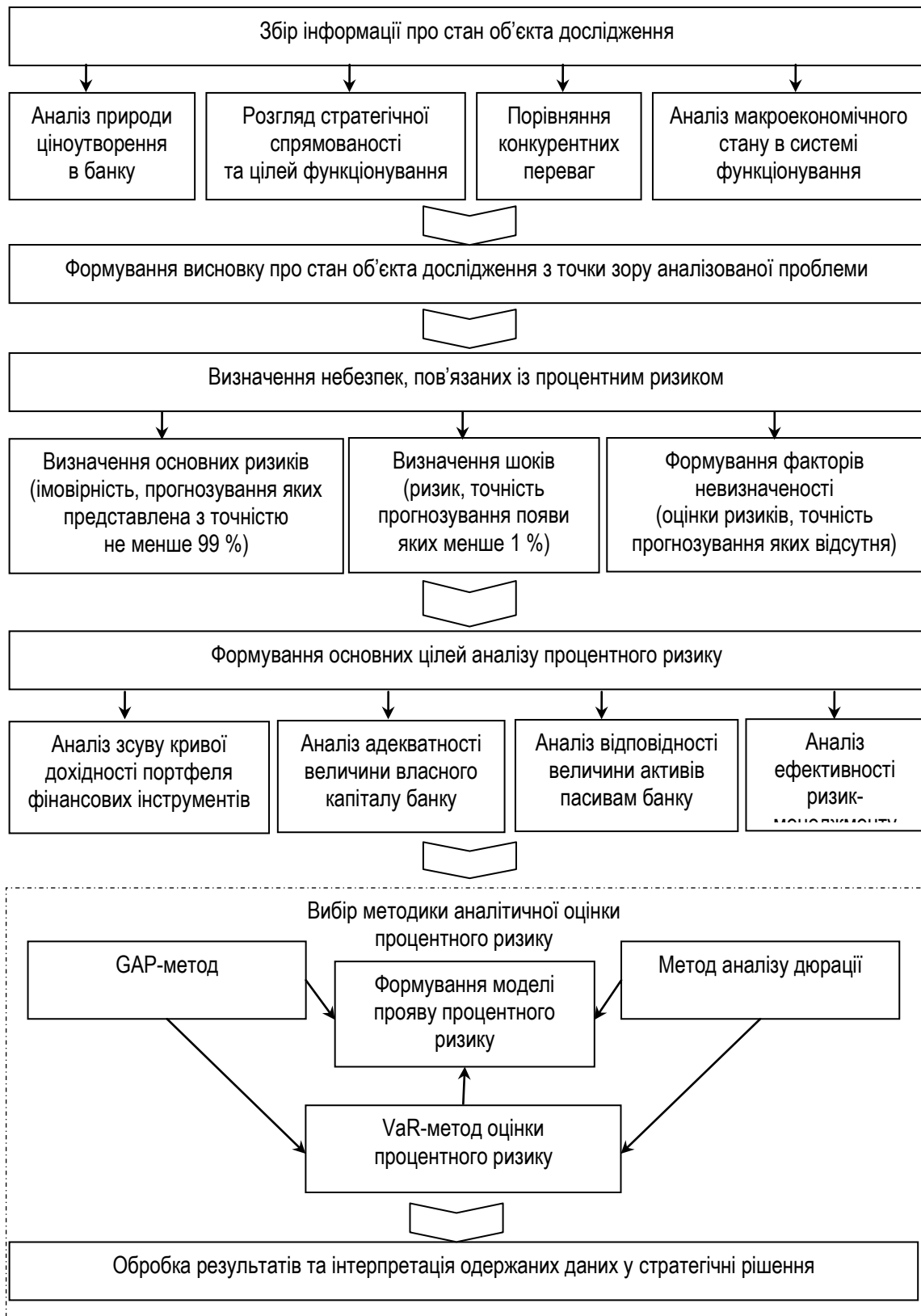
В розрізі вітчизняної банківської справи, виходячи із нормативних актів Національного банку України, стрес-тестування розуміється як “метод кількісної оцінки ризику, який полягає у визначенні величини неузгодженої позиції, яка наражає банк на ризик та у визначенні шоків величини зміни зовнішнього фактора – валютного курсу, процентної ставки тощо” [208].

На основі наведених визначень стрес-тестування процентного ризику банку можна визначити як оцінку потенційного впливу на прибуток та/або власний капітал банку малоімовірних (менше 1 %), але можливих змін процентних ставок та/або їх часової структури.

У наочному вигляді місце стрес-тестування банківських установ в загальній системі оцінки процентного ризику представлено на рис. 1.11.

Представлення системи оцінки процентного ризику в такому вигляді обумовлено концепцією його оцінювання та новими тенденціями в дослідженні ризик-менеджменту. Запропонована система відображає загальний підхід до визначення процентного ризику, який дозволяє визначити як загальний вплив основних ризиків, так і врахувати дію шоків на стабільність функціонування банку, що обумовлено волатильністю економічної системи та задачами, які вона формує перед керівництвом банку. На сьогодні оцінка та аналіз ризиків, характерних для банківської діяльності, має провадитися з урахуванням широкого кола потенційних загроз та небезпек. Якщо ще декілька років тому проблема оцінки ризиків, імовірність появи яких складає менше 1 %, не розглядалась, то на сьогоднішній день навіть за такої низької імовірності появи подібні ризики можуть завдавати значних збитків (кризи, депресії тощо).

Управління процентним ризиком банку, в першу чергу, має бути спрямоване на визначення та досягнення його допустимої величини. Рішення повинні прийматися на базі аналізу факторів, що формують процентний ризик, адже це дозволить підвищити ефективність заходів щодо оптимізації його рівня.

Рисунок 1.11 – Система оцінки процентного ризику

Представлена на рис. 1.11 система побудована таким чином, щоб відобразити функціональну складову оцінки процентного ризику та врахувати широке коло цілей проведення такої оцінки [245]. По-перше, для правильної оцінки будь-якого ризику та прийняття ефективних заходів щодо поліпшення функціонування банку необхідно точно встановити його поточний стан та обмежити коло питань, які мають бути вирішені в рамках такого дослідження. Все це формує першу підсистему – збір інформації про стан об'єкта дослідження. В рамках цієї підсистеми розглядаються дрібніші елементи, які уточнюють джерела та процедури одержання інформації. В той же час в рамках зазначеної підсистеми та окремих її елементів можуть існувати певні зв'язки, які будуть істотно впливати на подальший аналіз, проте з метою уніфікації та універсалізації загальної системи оцінки процентного ризику ми вважаємо потребу в їх відображенні та аналізі обґрунтованою лише у випадку виявлення. Логічним результатом збору інформації про стан об'єкта має бути загальний висновок, який зможе охарактеризувати основні положення його функціонування, виходячи із завдань дослідження.

По-друге, в рамках дослідження формується перелік основних небезпек та визначається імовірність їх прояву, що створює можливість для їх групування та застосування різних методичних підходів до їх аналізу. Слід зауважити, що наведене розбиття основних загроз на групи у відповідності із представленими в системі елементами вважається нами найбільш доцільним, адже воно відповідає різниці в методичних підходах, які мають бути застосовані для аналізу різних типів ризику. Особливо необхідно наголосити на виокремленні групи загроз, які не піддаються визначенню (невизначеність). На наш погляд, дослідження та формування методичних засад з оцінки саме цієї групи складає важливу наукову проблему і вплив таких ризиків не можна недооцінювати.

По-третє, в результаті формування висновку про стан об'єкта та визначення переліку основних загроз відбувається формування основних цілей аналізу процентного ризику, тобто уточнюються та конкретизуються основні цілі дослідження. В загальному вигляді така конкретизація може відбуватися за елементами, представленими в рамках даної підсистеми.

По-четверте, відбувається вибір методу оцінки процентного ризику та формування моделі його прояву. Виходячи з цілей оцінки, вибір методу має відбуватися таким чином, щоб він найбільшою мірою відповідав засадам дослідження, а результат, одержаний при його застосуванні, був найбільш інформативним. Проте навіть найдоскона-

ліші методи та моделі мають певні недоліки і лише багаторазове їх застосування та глибинний аналіз результатів дають змогу виявити їх та внести відповідні корективи.

Виходячи з того, що загальна оцінка ризиків на сьогодні хоча і не позбавлена суперечностей, проте представлена в літературі достатньо розгорнуто, розглянемо більш детально визначення та оцінку шоків в рамках стрес-тестування.

Як основні інструменти для стрес-тестування процентного ризику використовуються “шоки” і стресові сценарії. Перші оцінюють чутливість окремого банку до процентного ризику через величину збитків, другі – стійкість по відношенню до гіпотетичних і фінансових криз, що були у минулому.

У результаті проведеного дослідження нами виділені наступні можливі шоки, які доцільно застосовувати для стрес-тестування процентного ризику:

- паралельний зсув кривої доходності, наприклад, підвищення на 100-300 базисних пунктів за всіма строками погашення;
- низький, середній або високий пік, що змінює форму кривої доходності;
- зміна нахилу кривої доходності;
- можливі шоки для ставок на внутрішньому та/або міжнародному ринках (наприклад, зростання вартості запозичень на міжнародних ринках на 100 та більше базисних пунктів).

Більш ефективним порівняно з іншими методами є метод математичного моделювання, який дозволяє одночасно оперувати як активами, так і пасивами банку з урахуванням, крім процентного, валютного ризику та ризику ліквідності.

В літературних джерелах стрес-тестування рекомендується проводити щонайменше раз на рік [208]. Проте проведення даної процедури не може бути регламентоване лише встановленими часовими інтервалами. Нами рекомендується вдаватися до стрес-тестування з метою попередження негативного впливу процентного ризику у наступних випадках:

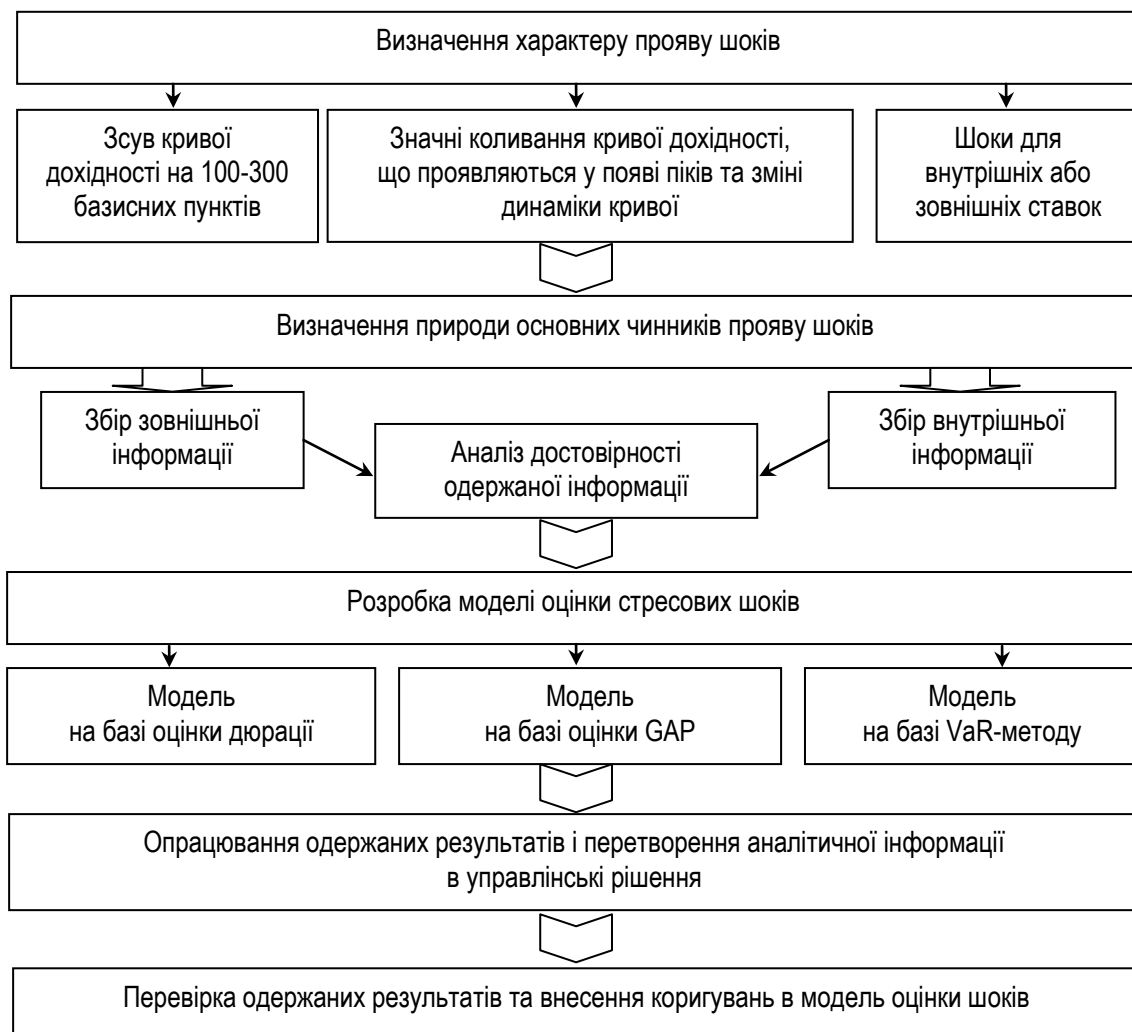
- значні темпи зростання портфеля активів та зобов’язань банку протягом короткого періоду;
- нестабільна економічна ситуація в регіоні, де здійснюється діяльність банку;
- невизначеність щодо перспектив розвитку ринку;
- зміни на валютному ринку, що стосуються валюти, в якій сформований актив або зобов’язання тощо.

Загальний вигляд системи стрес-тестування процентного ризику банку подано на рисунку 1.12.

Перш за все, необхідно уточнити характер прояву процентного ризику, оскільки вхідна підсистема має назву “визначення характеру прояву шоків”. В рамках цієї підсистеми нами виділено три основні елементи, проте за умови встановлення інших проявів процентного ризику вона може бути доповнена та розширена.

Після визначення природи прояву шоку необхідно проаналізувати причини його виникнення та побудувати модель оцінки на базі існуючих методичних підходів до оцінки процентного ризику.

Для визначення причини виникнення шоків відбувається збір необхідної інформації з різних джерел з метою усунення впливу суб’єктивних чинників та представлення об’єктивної аналітичної картини стану справ у банку.

Рисунок 1.12 – Система стрес-тестування процентного ризику банку

Після визначення природи прояву шоку та аналізу достовірності такого висновку відбувається розробка моделі оцінки, яка може бути побудована на базі різних методичних підходів, проте ефективність її визначається відповідністю обраного підходу засадам проведення стрес-тестування.

Таким чином, вже існує певний методичний апарат, що дозволяє одержувати кількісну оцінку (як в абсолютних, так і відносних величинах) та управляти рівнем процентного ризику. В результаті аналізу методів оцінки рівня процентного ризику методично доведено, що під предметом впливу повинен, в першу чергу, розглядатися чистий процентний дохід банку. Оцінка рівня процентного ризику проводиться в двох напрямках: розриви за вартістю портфелів активів та пасивів, розриви за строками погашення даних портфелів. Кількісна оцінка процентного ризику доповнюється шляхом використання методів VaR та стрес-тестування. В той же час необхідність подальшого їх розвитку зумовлюють численні недоліки вказаних методів оцінки процентного ризику.

1.4. Вибір та застосування інструментів регулювання процентного ризику банку

Важливою складовою підсистеми управління процентним ризиком банку виступає його регулювання, що є частиною механізму досягнення цілей управління процентним ризиком, яка відповідає за загальні принципи, інструменти та методи регулювання, що використовуються під час функціонування системи управління процентним ризиком.

Регулювання процентного ризику банку – це обґрунтування та реалізація управлінських рішень, що забезпечують утримання процентного ризику на рівні, встановленому суб'єктами управління (тобто керуючою підсистемою). Метою регулювання процентного ризику банку є підтримання ризику, що приймається банком, на визначеному рівні, з забезпеченням взаємозв'язку з мінімальним рівнем необхідної дохідності та рівнем його капіталу (процедури алокації капіталу). Враховуючи вищезазначене, можна сформулювати наступні основні завдання регулювання процентного ризику для досягнення його головної мети:

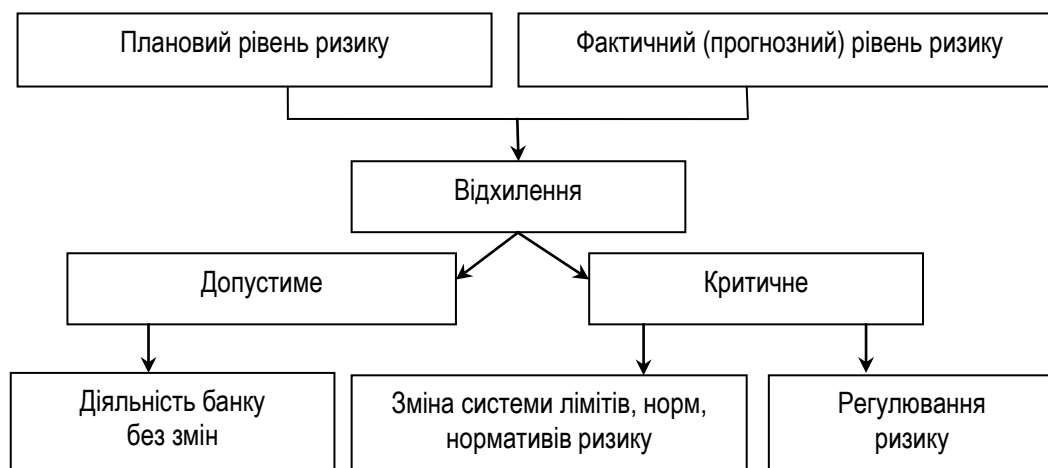
- забезпечення мінімізації рівня процентного ризику відносно передбачуваного рівня дохідності;
- забезпечення мінімізації рівня процентного ризику відносно рівня капіталу банку;

- забезпечення мінімізації втрат банку у разі реалізації процентного ризику.

Регулювання процентного ризику банку можна розподілити на два види: регулювання за відхиленнями та регулювання за критичними параметрами.

При регулюванні за відхиленнями необхідним є використання інструментів регулювання, якщо встановлено відхилення рівня процентного ризику банку від норм, нормативів, лімітів (рис. 1.13).

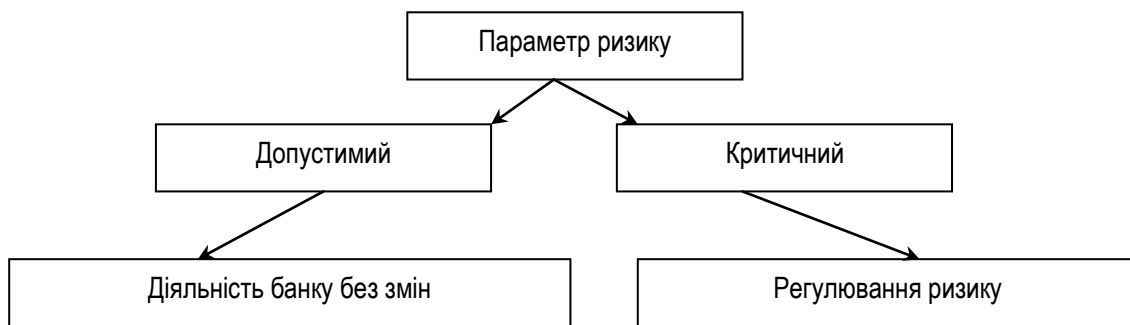

Рисунок 1.13 – Регулювання процентного ризику за відхиленнями

Такий підхід передбачає наступні альтернативні системи дій при управлінні процентним ризиком банку:

- 1) діяльність банку без змін – така система дій передбачається в тих випадках, коли розмір відхилень фактичного рівня процентного ризику значно нижче передбаченого критерію критичного розміру відхилень.
- 2) регулювання ризику – така система дій передбачає процедуру пошуку та реалізації управлінських рішень, що забезпечують утримання процентного ризику на встановленому рівні.
- 3) зміна контрольних параметрів – така система дій використовується в тих випадках, коли можливості мінімізації процентного ризику обмежені або взагалі відсутні, в першу чергу, внаслідок несприятливих змін у зовнішньому середовищі. В цьому випадку необхідним є перегляд лімітів, норм, нормативів процентного ризику банку, в окремих критичних випадках – призупинення окремих операцій з надвисоким рівнем ризику.

При регулюванні за критичними параметрами процес регулювання починається, коли досягається рівень певного параметра ризику, що визначений як критичний (рис. 1.14).

Рисунок 1.14 – Регулювання процентного ризику за критичними параметрами

Логіка формування та реалізації механізму регулювання процентного ризику така сама, як і під час регулювання інших видів банківських ризиків. Процес регулювання процентного ризику – це вироблення і застосування відповідних заходів щодо його мінімізації, в якому виділяють наступні етапи:

- вибір методів впливу на ризик відповідно до загальної стратегії управління ризиками в банку та його схильності до ризику;
- реалізація вибраних методів;
- оцінка результатів.

Вибір методів регулювання процентного ризику визначається загальною стратегією банку щодо ризиків, що, у свою чергу, залежить від сумарного розміру потенційних збитків, з одного боку, і фінансових можливостей банку, з іншого.

Як відомо, у зв'язку з цим теорія ризик-менеджменту виділяє наступні принципові підходи до управління ризиками: активний (агресивний), поміркований і пасивний (консервативний). По відношенню до процентного ризику активний або агресивний підходи передбачають, що структура активів та пасивів підбирається таким чином, щоб отримати максимальний результат при прийнятному рівні ризику з урахуванням прогнозного руху зміни та часової структури процентних ставок. В свою чергу, поміркований підхід полягає в тому, що структура активів та пасивів банку відповідає середньогалузевій або середньо груповій; ймовірність результату – середня; ризик, на який наражається банк, – середній. Консервативний підхід означає, що структура активів та пасивів добирається таким чином, щоб отримати плановий рівень прибутку при мінімально можливому при цьому рівні ризику. Вибір стратегії управління ризиками банку визначає як завдання, так і методи регулювання процентного ризику банку.

Узагальнення класифікації методів регулювання процентного ризику подано на рисунку 1.15. На нашу думку, вибір інструментарію

регулювання процентного ризику має базуватись на об'єднанні таких ознак, як об'єкт ризику (окремий продукт / портфель) і період застосування інструмента (доподійні методи / післяподійні методи). Відповідно, система управління даним видом ризику може передбачати добір методів в розрізі таких двох груп:

- 1) методи, спрямовані на причинність (методи доподійного регулювання): на рівні окремих фінансових інструментів – уникнення ризику; на рівні управління портфелем активів та пасивів – встановлення лімітів ризику та диверсифікація;
- 2) методи, спрямовані на наслідки (методи післяподійного регулювання):
  - на рівні окремих фінансових інструментів – передача ризику;
  - на рівні управління портфелем активів та пасивів – покриття витрат (самострахування) та диверсифікація.

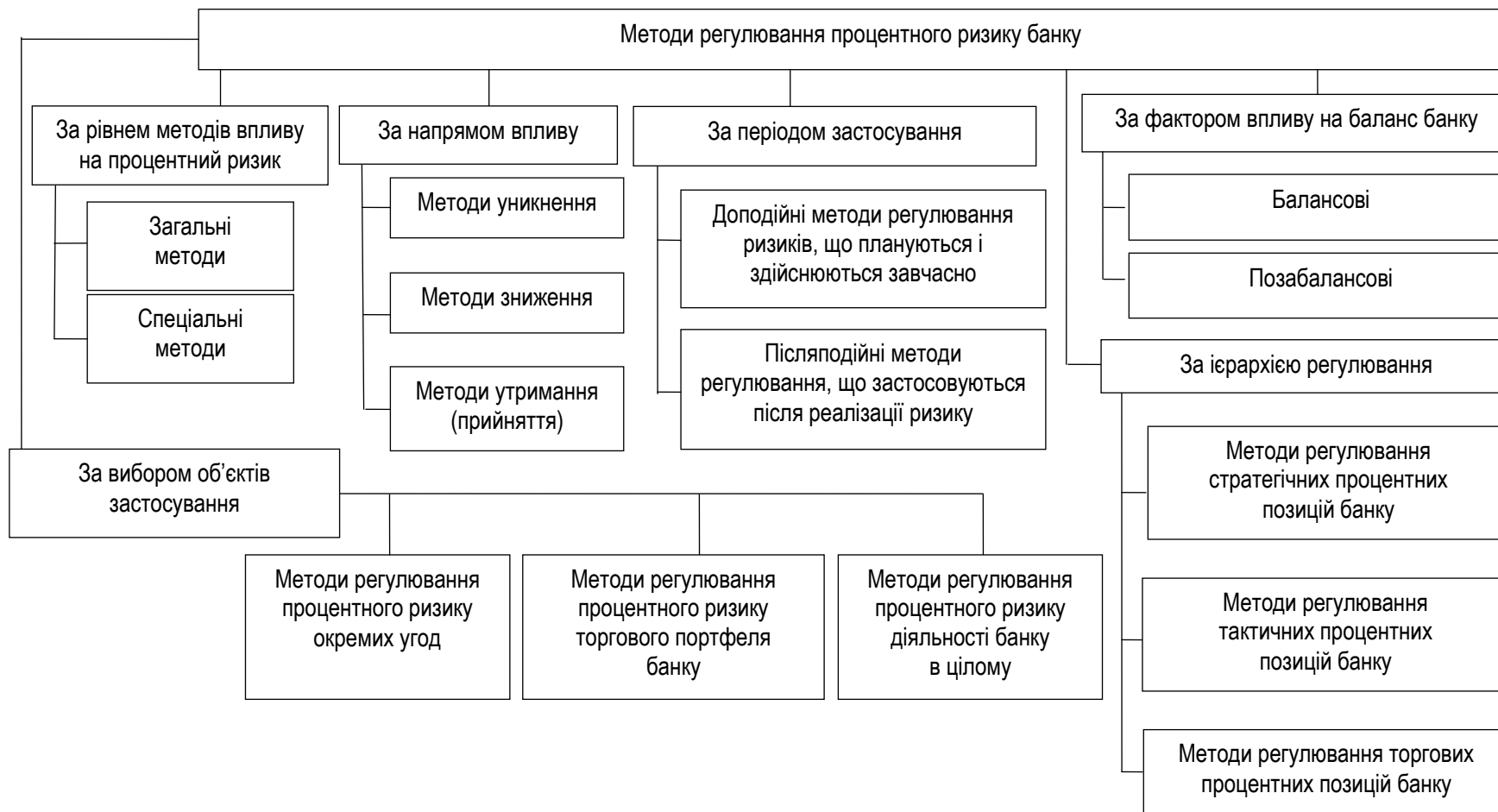
Уникнення процентного ризику передбачає розробку таких заходів внутрішнього характеру, що призводять до повної відсутності процентного ризику банку, наприклад: відмова від придбання активів та пасивів, процентний ризик за якими занадто високий; відмова від купівлі цінних паперів з великою дюрацією; відмова від використання активів та пасивів з плаваючими процентними ставками тощо. Такий метод регулювання ризиків особливо ефективний, якщо існує значна ймовірність виникнення збитків (реалізації ризиків) і можливий розмір збитку критичний або катастрофічний. Запобігання ризиковим ситуаціям у цьому разі є найкращою і єдиною альтернативою.

Сутність методу прийняття ризику або утримування ризику полягає у прийнятті банком ризику у повному обсязі і покритті збитків за рахунок власних фінансових ресурсів банку. Використання методу виправдане в тих випадках, коли: частота збитків невисока; величина потенційних збитків невелика (і тому їх можна покрити за рахунок поточних грошових надходжень).

Цей метод регулювання процентного ризику банки використовують досить часто, оскільки в багатьох випадках збитки настільки незначні, що банк може їх покрити самостійно.

Застосування *методу зниження процентного ризику* виправдане в таких випадках:

- великий розмір можливого збитку;
- ймовірність реалізації ризику, тобто ймовірність збитку, невелика (інакше доцільно використовувати метод відмови від ризику, застосування якого виправдане, якщо ймовірність реалізації ризику велика і розмір можливого збитку також значний).

Рисунок 1.15 – Класифікація методів регулювання процентного ризику банку

Традиційним методом регулювання процентних ризиків банку є *хеджування*, під яким розуміють механізм мінімізації ризиків, що базується на використанні відповідних видів строкових фінансових інструментів, характеристика яких наведена у таблиці 1.12.

При регулюванні процентного ризику за допомогою хеджування можна обрати одну з наступних стратегій:

- повний захист від ризику – передбачає хеджування як несприятливих, так і сприятливих наслідків змін ринку;
- часткове хеджування – в даному випадку банк буде страхуватися від несприятливих змін процентних ставок, отримуючи прибуток від сприятливих.

Під час вивчення механізму хеджування особливий інтерес становить питання вибору оптимальних інструментів хеджування. Так, у випадку повного страхування процентної позиції найбільш прийнятно використати позабіржові інструменти, оскільки для них ліквідність не матиме ніякого значення. При частковому хеджуванні процентної позиції логічним буде використання біржових інструментів, висока ліквідність котрих дозволить банку закрити позицію в будь-який потрібний йому час [250].

Перевагами регулювання процентного ризику на основі хеджування є: гнучкість; існування можливостей для швидкого маневру без зміни балансу банку; можливість оперативного реагування на відхилення у співвідношеннях активів і пасивів, чутливих до зміни процентної ставки. Тобто порівняно з іншими методами хеджування має ряд переваг:

- на основі інформації, яку несуть в собі строкові угоди, можна легко орієнтуватися у попиті на ті чи інші активи і таким чином страхуватися від збитків;
- строкові угоди, на основі яких здійснюється хеджування, фіксують тільки рівень цін, і при неправильному прогнозі їх змін ці угоди легко закрити з невеликими збитками;
- витрати на хеджування відносно невеликі, оскільки строкові угоди забезпечують широку маневреність за невеликих витрат, а при несприятливій кон'юнктурі їх можна відносно легко реалізувати.

Але необхідною умовою ефективності цього методу є існування ліквідного строкового ринку, який би дозволяв здійснювати операції з похідними інструментами у будь-який час і у будь-яких обсягах. Оскільки такий ринок в Україні не сформований, то застосування хеджування як інструмента регулювання процентного ризику банку неможливе.

Таблиця 1.12 – Порівняльна характеристика основних інструментів хеджування процентного ризику банку

Інструмент	Основні характеристики	Головна перевага	Головний недолік
Форвардний контракт FRA (Forward Rate Agreement)	<p>Укладаються з урахуванням конкретних вимог клієнта та не є об'єктом обов'язкової звітності (до моменту реальної поставки враховуються на позабалансових рахунках)</p> <p>Мають обов'язковий характер та не обертаються</p> <p>В процесі переговорів фіксуються наступні умови:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розмір (сума) контракту; - якість базового активу; - дата поставки; - місце поставки 	Фіксування цін (процентних ставок) на майбутню дату	При зміні ціни (процентної ставки) до розрахункової дати сторони не можуть розірвати договір в односторонньому порядку, а отже гарантовано отримають збитки (прибутки)
Процентний та валютно-процентний своп (Interest Rate Swap, Currency Swap)	<p>Це одночасна купівля та продаж одного і того ж базового активу або зобов'язання на еквівалентну грошову суму, при якій обмін фінансовими умовами забезпечує обом сторонам угоди певний виграш, що недоступний їм в інший спосіб.</p> <p>Своп – аналог серії форвардних контрактів з однією ціною.</p> <p>Це позабіржова угода, що укладається шляхом конфіденційних переговорів, їх умови нестандартні і обговорюються під час переговорів.</p> <p>Строк, на який укладаються дані угоди, може бути теоретично будь-яким, на практиці ж, частіше за все, він не перевищує 10 років</p>	Обмін фінансовими умовами (процентними ставками) забезпечує обом сторонам угоди певний виграш, що недоступний їм в інший спосіб	Неможливість використання в інших фінансових цілях. Свопи не обертаються на біржах. Поряд зі зниженням процентного ризику використання свопів викликає появу кредитного ризику

Продовж. табл. 1.12

Інструмент	Основні характеристики	Головна перевага	Головний недолік
Ф'ючерс	Відмінність ф'ючерса від форварда та свопа в тому, що ф'ючерс є біржовим інструментом, а тому: <ul style="list-style-type: none"> - має стандартні характеристики; - обертається на біржах; - загальнодоступний (ф'ючерсні ціни відкрито публікуються); - організовується та забезпечується кліринговими палатами бірж	Є одним з найпоширеніших інструментів хеджування процентного ризику (процентні ф'ючерси використовуються з 1975 року), забезпечується кліринговими палатами бірж, а отже його використання не викликає появу кредитного ризику	Через стандартизовані умови використання ф'ючерсів для хеджування процентного ризику є неефективним для окремих груп активів комерційного банку
Опціонні контракти	Фіксується ціна активу у майбутньому, при цьому сплачується лише невелика премія продавцю опціону; Це окремий цінний папір, який може обертатись на біржі, тому немає потреби чекати дати виконання опціону, його можна продати. Втрати обмежені опціонною премією, яка сплачується на початку	Не має обов'язкового характеру, оскільки є правом, а не обов'язком. Всі витрати обмежені опціонною премією, яка сплачується на початку	Нерозвинутість українського фондового ринку та відсутність необхідної законодавчої бази робить неможливою використання даного інструмента

Трансфертне ціноутворення є потужним інструментом регулювання ризиків, пов'язаних з активами та пасивами банку (процентним, валютним ризиками та ризиком ліквідності). Його сутність полягає у встановленні вартості на певні матеріальні цінності та послуги, які передаються як всередині окремої юридичної особи, так і між пов'язаними (відносинами контролю), але юридично відокремленими компаніями.

Визначення вартості фінансових ресурсів на будь-якому етапі їх внутрішньої трансформації (від залучення з ринку, розподілу між підрозділами, вкладання в активні операції до повернення клієнтам) дає менеджерам банку унікальну можливість удосконалити інформаційну базу прийняття управлінських рішень, зокрема, щодо управління процентним ризиком банку.

Структура системи трансфертного ціноутворення залежить від багатьох ендогенних та екзогенних факторів функціонування банку. Як наслідок на практиці вітчизняні та закордонні банки застосовують достатньо різні принципи, підходи та методи встановлення трансфертних цін.

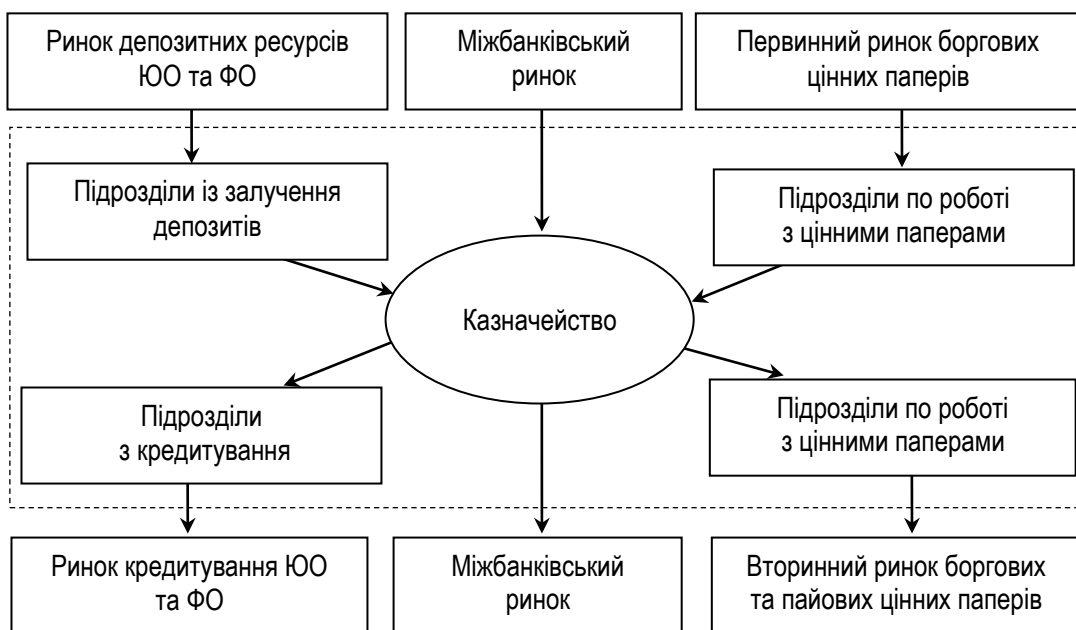
Одним із основних питань, що беззаперечно впливають на можливість та ефективність застосування трансфертних цін для регулювання процентного ризику, є *визначення об'єкта трансфертного ціноутворення*. Більшість науковців, що займаються даною проблематикою, вважають що об'єктом трансфертного ціноутворення є фінансові ресурси, які використовуються для формування робочих активів банку. Деякі дослідники вважають, що об'єктом трансфертного ціноутворення можуть бути банківський капітал та банківські послуги.

Вартість розробки впровадження та супроводження системи трансфертного ціноутворення, орієнтованої на встановлення трансфертної ціни на банківські послуги, може перевищувати економічний ефект від її застосування. Щодо визначення внутрішньої ціни капіталу, то, враховуючи окремий порядок формування та використання даного ресурсу, а також жорстке державне регулювання даного процесу, його трансфертна ціна не може розраховуватись на основі класичних підходів до трансфертного ціноутворення.

Таким чином, на нашу думку, об'єктом трансфертного ціноутворення доцільно називати фінансові ресурси, які використовуються для формування робочих активів банку та безпосередньо впливають на формування процентних доходів, витрат та маржі банку. Зазначене трактування об'єкта трансфертного ціноутворення є найбільш розповсюдженим і відповідає логіці процесу управління процентним ризиком.

Розглянемо модель потоків фінансових ресурсів банку, які виступають об'єктом трансфертного ціноутворення (рис. 1.16). Основною рисою даної моделі є централізація на рівні казначейства банку процесу перерозподілу ресурсів за допомогою системи трансфертного ціноутворення, причому самофінансування окремих центрів відповідальності виключається. Визначено три основні ринки залучення та розміщення ресурсів банком: роздрібний ринок депозитних ресурсів фізичних та юридичних осіб, а також оптові ринки ресурсів (міжбанківський та цінних паперів). Останні два ринки характеризуються можливістю проведення банком операцій як по запозиченню, так і по розміщенню ресурсів.

Рисунок 1.16 – Модель потоків фінансових ресурсів при трансфертному ціноутворенні

Зауважимо, що при вивченні джерел формування ресурсів, на які встановлюватимуться трансфертні ціни, доцільно обмежитись первинним ринком боргових цінних паперів, оскільки саме емісія боргових цінних паперів, перш за все, облігацій, є одним з основних джерел формування ресурсів для фінансування робочих активів банків. Разом з тим вітчизняні банки можуть придбавати будь-які цінні папери, які обертаються на вторинному ринку.

Як зазначалось вище, міжбанківський ринок, як і ринок цінних паперів, характеризується можливістю банків проводити на ньому як пасивні, так і активні операції. Стандартними інструментами даного ринку виступають міжбанківські кредити та депозити, основна його

особливість полягає у короткостроковості та високій залежності від ліквідності банків-учасників.

На рисунку 1.16 показано, що операції на міжбанківському ринку у більшості випадків належать до функцій казначейства банку. Даний підрозділ опосередковує внутрішньобанківський рух фінансових ресурсів від банківських підрозділів, які їх акумулюють, до тих підрозділів, що їх розміщують. Саме казначейство є оперативним органом регулювання системи трансфертного ціноутворення, яке здійснює поточні операції з купівлі-продажу внутрішньобанківських ресурсів за трансфертними цінами. Крім того, даний підрозділ за погодженням з правлінням банку або комітетом з управління активами та пасивами (КУАП) регулює їх рівень [196].

Як видно із рисунка 1.16, підрозділи, задіяні у внутрішньобанківському розподілі ресурсів, можна поділити на три групи відповідно до їх функцій в даному процесі: із формування ресурсів, з управління їх внутрішнім розподілом та з розміщення ресурсів. Ресурси, залучені та запозичені банком із зовнішніх ринків, розподіляються через казначейство банку, яке придбаває їх у відділів, що їх залучають із ринку за трансфертною ціною купівлі та продає відділам, які проводять активні операції за трансфертною ціною продажу. Різниця між трансфертною ціною купівлі та продажу належить казначейству як премія за прийняття на себе процентного ризику та ризику ліквідності.

За результатами даних операцій визначається процентна маржа (додатна – прибуток, або від’ємна – збиток), яка належить кожному підрозділу, що безпосередньо задіяні у процесі їх внутрішньобанківського перерозподілу. Зазначена маржа є економічним еквівалентом доданої вартості, що створюється окремим підрозділом (центром відповідальності) у процесі виробництва банківського продукту.

Іншим важливим питанням, яке безпосередньо визначає спрямованість системи трансфертного ціноутворення, є *цілі впровадження даної системи*. У монографії М. Макаренка та Т. Савченка запропоновано їх поділ на цілі першого порядку, на основі яких досягаються цілі другого порядку [196]. До першої групи цілей належать: оцінка та регулювання діяльності відокремлених структурних підрозділів, оцінка та регулювання центрів відповідальності банку, а також управління ризиками. Також у даній роботі визначено особливості формування системи трансфертного ціноутворення залежно від її спрямованості на досягнення тієї чи іншої мети. Резюмуючи наведене вище, відмітимо, що система трансфертного ціноутворення, орієнтована на управління ризиками, передбачає необхідність налагодження ефективного управлінського обліку, трансформації організаційно-управлінської структури

банку та досить значних витрат часових та фінансових ресурсів. До необхідних умов впровадження системи трансфертного ціноутворення, орієнтованої на управління ризиками, можна віднести:

- виділення в управлінському обліку деталізованого переліку центрів відповідальності, операції яких оцінюватимуться за трансфертними цінами;
- значну диференціацію трансфертних цін у розрізі операцій купівлі та продажу ресурсів, строків та валют ресурсів, джерел формування та напрямків використання;
- застосування бруто-підходу, тобто встановлення трансфертної ціни на всю суму фінансових ресурсів, які передаються між центрами відповідальності (нетто-підхід полягає у встановленні трансфертної ціни на суму надлишку (недостачі) ресурсів центру відповідальності);
- виділення центру відповідальності, який виконуватиме функцію поточного управління внутрішніми фінансовими потоками банку та братиме на себе ризик ліквідності, валютний та процентний ризику.

У вітчизняній [196, 292, 46] та закордонній [421, 454, 418, 423] літературі виділяють наступні *підходи до встановлення трансфертних цін*: витратний, ринковий, договірний та експертний. У межах кожного з даних підходів використовуються декілька методів трансфертного ціноутворення (які можуть дещо відрізнятися за технікою розрахунку трансфертної ставки), а також різноманітні їх комбінації.

На нашу думку, доцільність застосування в банках методів трансфертного ціноутворення у межах договірних та експертних підходів є дискусійним питанням. Зазначені підходи є досить суб'єктивними: договірні трансфертні ціни встановлюються за результатами переговорів керівників центрів відповідальності юридичної особи, а сутність експертного підходу полягає у встановленні трансфертних цін на основі експертних думок керівників вищої та середньої ланок.

Банківська діяльність характеризується необхідністю жорсткої централізації у питаннях управління ризиками, виконання нормативів НБУ та необхідністю прийняття швидких та економічно обґрунтованих управлінських рішень, що ґрунтуються на об'єктивних економічних реаліях. Отже, використання договірних підходів банками недоцільне з теоретичної точки зору та не використовується на практиці.

З іншого боку, експертний підхід використовується банками, зокрема деякими українськими банками групи найбільших (за класифікацією НБУ). Але відсутність чіткого алгоритму розрахунку трансфертної ціни не дозволяє говорити про його достатню наукову обґрунтованість.

Також ми погоджуємося із думкою більшості науковців, що дані підходи не можуть ефективно використовуватись для управління ризиками банківської діяльності [196, с. 18; 250].

Ще одним аргументом на користь цієї тези вважаємо результати дослідження трансфертного ціноутворення серед найбільших, великих та середніх банків, яке було проведене методом анкетування у 2006 році [292]. За його результатами визначено, що близько 60 % банків при визначенні трансфертних цін одночасно використовують інформацію про ринкові ставки та внутрішні витрати, і лише ринкові індикатори або лише внутрішні витрати використовують 10 % банків відповідно. Отже, абсолютна більшість вітчизняних банків (близько 80 % установ, які використовують систему трансфертного ціноутворення) розробляють власні методики розрахунку трансфертної ціни в межах ринкового або витратного підходів. Таким чином, вважаємо за доцільне більш детально проаналізувати методи розрахунку трансфертних цін у межах ринкового та витратного підходів, визначивши можливість їх використання для мінімізації певних форм процентного ризику.

У таблиці 1.13 наведено основні методи трансфертного ціноутворення, які застосовуються у межах ринкового та витратного підходів, а також визначено форми процентного ризику, які можуть мінімізуватись на основі обраного методу.

Як видно із таблиці 1.13, у межах ринкового та витратного підходів виділяють методи єдиного фонду (*single pool*) та декількох фондів (*multiple pool*). Сутність першого полягає у трактуванні усіх фінансових ресурсів банку як єдиного фонду, до якого надходять усі залучені та позичені ресурси, з якого вони використовуються для фінансування активних операцій.

Якщо прийняти за аксіому подібність усіх ресурсів, логічною виглядає доцільність визначення для них єдиної внутрішньої (трансфертної) ціни. Дана ціна у межах ринкового підходу може розраховуватись як певне середньозважене (або граничне) значення ставок фінансових ринків, які є потенційним (або реальним) джерелом залучення ресурсів (розміщення), а у межах витратного підходу – як певний показник середньої вартості ресурсів по банку (іноді також додається певна процентна маржа) [182].

Основною перевагою методу єдиного фонду є простота впровадження та використання, а недоліками – неможливість досягнення більшості цілей трансфертного ціноутворення, розглянутих вище, внаслідок ігнорування різниці в характеристиках ресурсів, що залучаються та розміщуються банком. Зокрема, унеможлиблюється використання трансфертних цін для управління ризиками. Даний ме-

тод рекомендований для використання невеликими за розміром банками, стабільною ресурсною базою та обмеженим переліком джерел залучення та напрямків розміщення ресурсів.

Таблиця 1.13 – Вплив методів трансфертного ціноутворення на процентний ризик

Підходи до встановлення трансфертної ціни	Методи трансфертного ціноутворення		Форми процентного ризику, що мінімізуються відповідним методом
	Визначення об'єкта ціноутворення	Концепція розрахунку ціни	
Ринковий	Єдиний фонд (<i>Single pool</i>)	Середня ринкова ставка	–
		Гранична ринкова ставка	–
	Декілька фондів (<i>Multiple pool</i>)	Середня ринкова ставка з диференціацією за строками (валютою і т.д.)	Ризик переоцінки
		Гранична ринкова ставка з диференціацією за строками (валютою і т.д.)	Ризик переоцінки, ризик зміни кривої дохідності
	За узгодженими строками погашення (<i>Matched maturity</i>)	Єдиної ринкової кривої дохідності	Ризик переоцінки, ризик зміни кривої дохідності, базисний ризик
		Декількох ринкових кривих дохідності	Ризик переоцінки, ризик зміни кривої дохідності, базисний ризик, ризик права вибору (опціону)
Витратний	Єдиний фонд (<i>Single pool</i>)	Середньозваженої вартості пасивів	–
		Середньозважених граничних витрат	–
		Покриття витрат (Витрати плюс)	–
	Декілька фондів (<i>Multiple pool</i>)	Середньозваженої вартості пасивів з диференціацією за строками (валютою і т.д.)	Ризик переоцінки
		Середньозважених граничних витрат з диференціацією за строками (валютою і т.д.)	Ризик переоцінки
		Покриття витрат (витрати плюс) з диференціацією за строками (валютою і т.д.)	Ризик переоцінки

Більш складним та ефективним є метод декількох фондів (multiple pool). Його сутність полягає у виділенні декількох фондів ресурсів відповідно до певної ознаки (групи ознак). Чим більше ознак використовується та чим більша їх диференціація, тим більша кількість фондів та, відповідно, трансфертних ставок будуть виділені.

Основними ознаками, за якими може проходити виділення фондів, є строковість коштів та їх валюта. Також проводиться поділ фондів на ті, що відображають формування та розміщення ресурсів банку. Для перших встановлюються трансфертні ставки купівлі, для других – продажу.

Для додаткової диференціації фондів ресурсів та, відповідно, трансфертних ставок, можуть використовуватись інші ознаки, які є додатковими характеристиками джерел залучення та напрямків розміщення ресурсів, що впливають на особливості руху майбутніх грошових потоків.

Необхідно підкреслити, що більша кількість виділених фондів, з одного боку, ускладнює методику трансфертного ціноутворення, а, з іншого, підвищує ефективність застосування трансфертних цін. Наприклад, деякі вітчизняні банки, впроваджуючи найбільш прості системи трансфертного ціноутворення, орієнтовані лише на оцінку діяльності безбалансових відділень. Вони диференціюють фонди ресурсів та трансфертні ставки лише за ознакою строковості, виділяючи дві групи ресурсів: строкові (“стабільні”) та поточні (“мінливі”) [196, с. 80]. Внаслідок такого поділу встановлюються лише дві трансфертні ціни, що унеможливлуватиме вплив трансфертного ціноутворення на окремі групи ресурсів в межах строкових та поточних пасивів (активів). Інші банки використовують більшу диференціацію за ознакою строковості, виділяючи близько 10 видів активів та пасивів, що дає можливість використовувати трансфертні ціни для управління ризиками [196, с. 98].

На нашу думку, метод декількох фондів дозволяє управляти основною формою процентного ризику – ризиком переоцінки. Причому ефективність застосування трансфертних цін для мінімізації зазначеної форми процентного ризику перебуває у прямій залежності з кількістю фондів ресурсів, для яких окремо встановлюється трансфертна ціна. Виходячи із сутності даної форми процентного ризику, основною ознакою диференціації фондів повинна слугувати строковість залучених та розміщених ресурсів банку.

За умови розрахунку трансфертних цін на основі граничних ринкових ставок із значною диференціацією за строками можна ефективно управляти ще однією формою процентного ризику – ризиком зміни

кривої дохідності [421]. Даний висновок ґрунтується на тому, що граничні (маржинальні) ринкові ставки відображають додаткові процентні доходи (витрати), які акумулюватиме банк, на одиницю додатково розміщених (залучених) ресурсів. Таким чином, використання граничних ринкових ставок дозволяє орієнтувати систему трансфертних цін банку на врахування поточної ринкової кон'юнктури та її потенційної динаміки.

Отже, можлива зміна ринкової кривої дохідності внаслідок її паралельних зсувів або зміни в нахилі та формі буде врахована у поточних трансфертних цінах, що автоматично, економічними методами (впливом на трансфертний результат) стимулюватиме центри відповідальності до необхідності адекватної реакції на зміни у ринковій кривій дохідності. Необхідно зазначити, що ефективність управління даною формою процентного ризику залежатиме від встановленої періодичності перегляду поточної величини трансфертних ставок. Чим менший часовий лаг між датами перегляду, тим більш ефективним буде управління даною формою процентного ризику.

Як зазначається у наукових доробках закордонних науковців, найбільш ефективним при розрахунку внутрішніх цін за операціями банків вважається метод трансфертного ціноутворення, який англійською має назву "*matched-maturity funds transfer pricing*" [423] або "*matched-term funds transfer pricing*" [385]. Підкреслюючи орієнтацію даного методу на граничні ринкові ставки, іноді зустрічається назва "*matched maturity marginal funds transfer pricing*" [421].

Назва даного методу, з урахуванням його сутності, може бути сформульована як "трансфертне ціноутворення ресурсів за узгодженими строками погашення". Даний метод дістав своє теоретичне обґрунтування та почав широко застосовуватись на практиці у США та розвинутих країнах Європи з 90-х років ХХ століття. Він є найбільш складним та дорогим з точки зору його впровадження та супроводження і передбачає необхідність застосування значної кількості трансфертних цін.

Трансфертна ціна встановлюється за кожним рахунком, пов'язаним із рухом фінансових ресурсів, у момент його відкриття відповідно до декількох характеристик. Основною характеристикою є строк залучення (розміщення) ресурсів (*maturity term*). Трансфертна ціна залишається незмінною до кінцевого строку погашення фінансового інструмента (для інструментів із фіксованою процентною ставкою) або до моменту переоцінки фінансового активу (для інструментів з плаваючою процентною ставкою). Отже, умови переоцінки (*repricing tenor*) є другою характеристикою, яка враховується

при застосуванні трансфертного ціноутворення за узгодженими строками погашення. За даним методом передбачається встановлення трансфертної ціни на основі еталонної кривої дохідності (*benchmark yield curve*) певного фінансового ринку. Як відомо, крива дохідності відображає залежність між вартістю фінансового інструмента, який обертається на даному ринку, та його строковістю.

Для кожного банківського рахунку визначається кінцева дата погашення або переоцінки і відповідно до неї визначається точка на ринковій кривій дохідності, яка відповідатиме базовій трансфертній ставці. Як еталонні обираються ставки дохідності на оптових фінансових ринках, які повинні відповідати декільком основним умовам:

- високий рівень конкуренції та відсутність монопольного впливу окремих гравців;
- висока ліквідність, тобто існує можливість постійно здійснювати операції щодо залучення та розміщення ресурсів;
- банк без обмежень може працювати на даних ринках;
- стабільність функціонування даних ринків.

Вважається, що ринок, який відповідає зазначеним умовам, є альтернативним напрямком залучення та розміщення ресурсів банком. Крім того, враховується відповідність грошових потоків та ризиків інструментів фінансових ринків та відповідних характеристик банківських продуктів. Таким чином, еталонна ринкова крива дохідності, з точки зору економічної теорії, являтиме собою вартість найближчих замінників фінансових інструментів банку. Часто банки обирають еталонні криві дохідності на міжнародних (наприклад, *LIBOR*) та національних (наприклад, *KIBOR*) міжбанківських ринках або на ринках державних цінних паперів (облігацій, векселів і т.д.).

Крім строковості та дати переоцінки ресурсів також ураховуються додаткові характеристики, які впливають на умови переоцінки або на майбутні грошові потоки даного фінансового інструмента. Якщо дані характеристики для певного банківського продукту виявляються економічно значущими, на їх основі коригується базова трансфертна ціна за допомогою додавання (віднімання) певної процентної маржі. До інших ознак, які впливають на величину трансфертної ціни за даним методом, науковці відносять: спред переоцінки (*repricing spread*), контрактний грошовий потік (*contractual cash flow*) та вбудовані варіанти (*embedded options*) [385].

Ризик спреду переоцінки (*repricing spread risk*) виникає, коли відсутній тісний взаємозв'язок між обраною ринковою еталонною кривою дохідності та характеристиками певного банківського продукту. Тобто реальна ринкова крива дохідності неповною мірою відображає

характеристики внутрішніх ресурсів банку. Для вирішення даної проблеми центр фондування (казначейство) додає спред до базової трансфертної ставки, приймаючи таким чином даний ризик на себе. Величина даного спреду може бути визначена на ринку процентних свопів або на основі застосування статистичного аналізу, який дозволить оцінити середній спред між коливанням ринкової ставки та ставок банку [385].

Наступною характеристикою, яка враховується при розрахунку трансфертної ціни за узгодженими строками погашення, є контрактний грошовий потік (*contractual cash flow*). Для визначення адекватної трансфертної ціни важливо враховувати не лише строк остаточного погашення або переоцінки фінансового активу, а також визначити і врахувати структуру майбутніх грошових потоків, які він генеруватиме у майбутньому. Проблема полягає у тому, що для деяких фінансових інструментів із плаваючою процентною ставкою період переоцінки не співпадає з періодами основних грошових потоків.

Зазвичай, виділяють три основні види грошових потоків: один період, декілька періодів та невизначений період. У першому випадку трансфертна ціна визначатиметься на основі остаточного строку погашення фінансового інструмента. У другому випадку, наприклад для інструментів, що амортизуються, може встановлюватись єдина трансфертна ставка на основі зваженого середнього періоду їх перебування в обігу або дюрації. Наприклад, якщо 5-річний кредит має зважений реальний строк погашення (модифіковану дюрацію) 2,5 року, для нього буде встановлено трансфертну ставку, що відповідатиме строку 2,5 року на еталонній кривій дохідності [454].

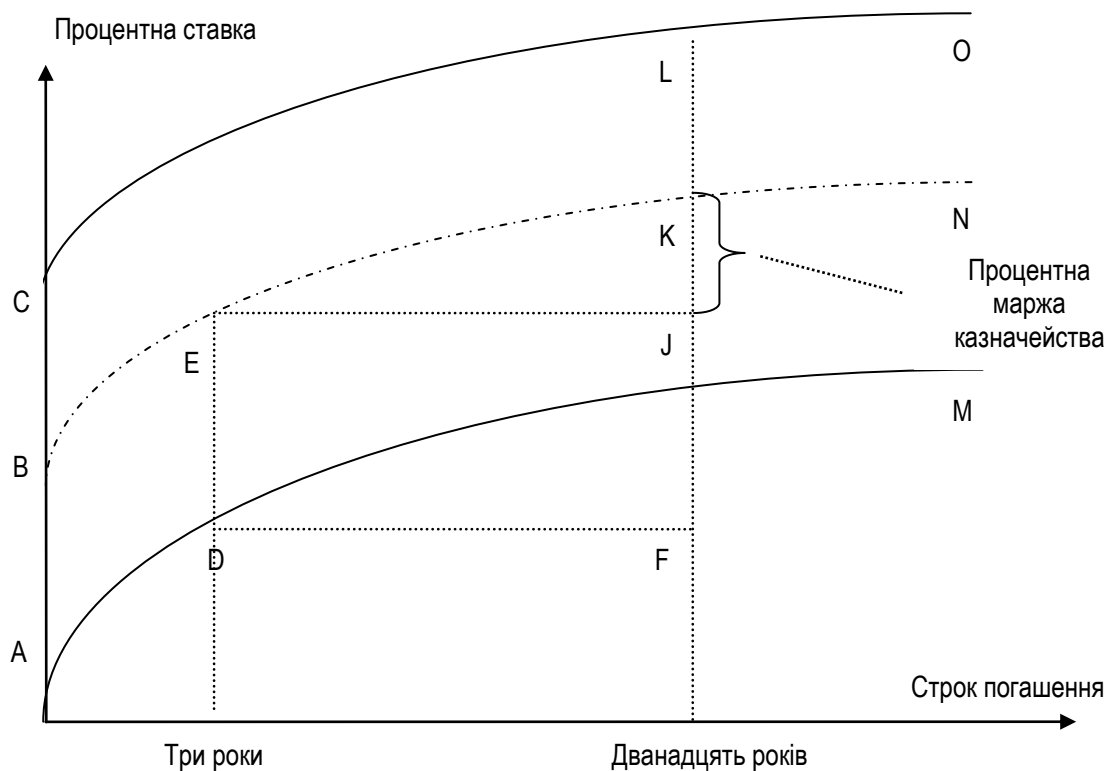
Існують також інші підходи до розрахунку єдиної трансфертної ціни у випадку декількох періодів майбутніх грошових потоків, які також спрямовані на встановлення єдиної трансфертної ставки на основі розрахунку середньозважених величин.

Найскладнішим є третій варіант, коли фінансові інструменти не мають чітко зафіксованого у договорі строку погашення та встановленої структури майбутніх грошових потоків (наприклад, залишки на поточних рахунках або депозити до запитання). У даному випадку визначаються сурогатні (синтетичні) трансфертні ставки, які найбільш точно відображають особливості грошових потоків даних фінансових інструментів.

Останньою характеристикою є ризик так званих “вбудованих варіантів” (*embedded options risk*), тобто можливість реалізації певних специфічних умов емісії фінансових інструментів, які впливатимуть на їх майбутні грошові потоки та особливості переоцінки. Наприклад, депозитні сертифікати або облігації можуть передбачати право інвесторів

(або емітентів) на їх дострокове погашення. Якщо економічні наслідки, пов'язані із реалізацією зазначених “вбудованих варіантів”, вважаються значними, вони повинні оцінюватись та відображатись у трансфертних цінах.

Відповідно до методу узгоджених строків погашення трансфертна ставка встановлюється центром фондування (*Funding Center*), яким, у переважній більшості випадків, виступає казначейство банку (рис. 1.17).

Рисунок 1.17 – Розподіл чистої процентної маржі за методом узгоджених строків погашення на основі єдиної ринкової кривої дохідності

Даний підрозділ банку придбаває ресурси у центрів відповідальності, що займаються їх формуванням, за трансфертними цінами купівлі (*bid*), та продає дані ресурси центрам відповідальності, що їх розміщують у активні операції, за трансфертними цінами продажу (*offer*). Різниця між трансфертною ціною купівлі та продажу є премією казначейства за управління процентним ризиком та ризиком ліквідності. Відповідно до даного методу процентний ризик відділяється від кредитного і передається в управління казначейству, тоді як кредитний ризик залишається у компетенції лінійного підрозділу.

Потрібно підкреслити, що метод трансфертного ціноутворення за узгодженими строками погашення передбачає встановлення ціни на повну суму ресурсів, які формуються (розміщуються) банком. Іншими словами, виключається варіант самофінансування центрів відповідальності, коли об'єктом трансфертного ціноутворення визначається чистий грошовий потік (нетто-потік), який розраховується як сума надлишку (дефіциту) ресурсів центру відповідальності [421].

Дослідивши основні методи трансфертного ціноутворення у контексті їх можливого використання для мінімізації певних форм процентного ризику, ми дійшли висновку, що метод трансфертного ціноутворення за узгодженими строками погашення дозволяє ефективно управляти основними формами процентного ризику. Використання даного методу дозволяє відділити процентний ризик фінансових інструментів із фіксованими та плаваючими процентними ставками від інших видів ризику (перш за все, кредитного) і передати даний ризик (за відповідну плату) центру фондування (казначейству).

Крім того, даний метод трансфертного ціноутворення дозволяє прозоро та обґрунтовано розподіляти процентну маржу на три частини: центрів формування ресурсів, центру фондування та центрів розміщення. Як наслідок, центри відповідальності, що безпосередньо проводять операції з клієнтами банку для залучення та розміщення ресурсів, економічними методами стимулюються до продажу банківських продуктів на умовах, не гірших ніж ринкові, що, в свою чергу, забезпечує необхідний рівень процентної маржі по банку в цілому.

Також до переваг даного методу відносять можливість використання для: оцінки довгострокових перспектив діяльності банку, мотивації персоналу, забезпечення ефективного реагування при виникненні нестандартних ситуацій, підвищення ефективності управлінських рішень на основі застосування маржинального аналізу і т.д. [262, 292, 46, 378, 454, 230].

Питання застосування методу трансфертного ціноутворення за узгодженими строками погашення є досить дискусійним у закордонній науковій літературі. Сутність дискусії полягає у вирішенні питання щодо кількості еталонних ринкових кривих доходності, які доцільно використовувати банку для визначення базових трансфертних цін. Одні дослідники вважають за необхідне застосовувати єдину криву доходності, інші обґрунтовують доцільність використання різних кривих доходності для різних банківських продуктів та підрозділів.

Дане питання методологічного характеру безпосередньо впливає на особливості використання трансфертних цін для управління проце-

нтним ризиком. Розглянемо спочатку порядок застосування єдиної еталонної кривої дохідності (див. рис. 1.17).

На рисунку 1.17 криві AM та CO відображають середньозважену вартість пасивів та дохідність активів банку відповідно. BN є еталонною ринковою кривою дохідності, на основі якої визначаються базові трансфертні ціни.

Припустимо, що банк за рахунок трирічних облігацій фінансує дванадцятирічні іпотечні кредити. Загальна чиста процентна маржа у такому випадку буде становити LF і за допомогою системи трансфертного ціноутворення розподілятиметься на наступні частини: маржа $ED=JF$ належить відділу, який залучив трирічні ресурси; маржа KJ є прибутком центру фондування (казначейства); маржа LK належить відділу, який розміщує ресурси.

Таким чином, казначейство отримує частину процентної маржі за управління процентним ризиком, що виникає при дисбалансі строків розміщення та залучення ресурсів. Дана маржа є премією казначейства банку за управління основною формою процентного ризику – ризиком переоцінки.

Також використання методу трансфертного ціноутворення, як зазначалося вище, апріорі дозволяє опосередковано управляти іншими формами процентного ризику – ризиком зміни кривої дохідності та базисним ризиком.

Розглянемо аргументи науковців, що висуваються на користь пріоритетного використання єдиної еталонної ринкової кривої дохідності.

Як зазначають у своїй науковій роботі А. Шин, Д. Крендон та С. Вофффорд, використання декількох еталонних кривих дохідності може призвести до наступних негативних наслідків: невідповідного порівняння процентної маржі між різними продуктами, неточного вимірювання загального процентного ризику, недостатньо обґрунтованого відділення кредитного ризику від процентного ризику [378]. У свою чергу, зазначені негативні моменти можуть призвести до невідповідного ціноутворення на банківські продукти, неточного вимірювання результатів діяльності центру фондування (казначейства) та необґрунтованого хеджування ризиків казначейством на відкритому ринку.

У досліджуваній науковій роботі більш детально розглядаються три негативні наслідки застосування декількох кривих дохідності для визначення трансфертних цін, які безпосередньо впливають на можливість їх застосування для управління процентним ризиком банку.

По-перше, використання декількох кривих дохідності унеможливорює точне вимірювання ефективності функціонування підрозділів

(центрів відповідальності) банку без урахування процентного ризику та відповідну централізацію оцінки та управління процентним ризиком у центрі фондування (казначействі) банку. Як наслідок загальний спред, оцінений на основі управлінської звітності центру фондування, не може інтерпретуватись як загальний процентний ризик банку, а трансфертний дохід центру фондування – як премія за управління процентним ризиком. Наприклад, банк має спрощений баланс, який складається з одного виду зобов'язань (ставка 7 %) та одного виду активів (ставка 9 %). Зробимо припущення, що дані активи та зобов'язання мають однакову дюрацію (5 років) та подібні за сумами. Таким чином, баланс банку є ідеально збалансованим і не приймає на себе процентний ризик.

Припустимо, що при застосуванні єдиної ринкової кривої дохідності ми визначили трансфертну ставку (відповідає ставці на кривій дохідності для строку 5 років) на рівні 7,5 %. Таким чином, чиста процентна маржа (2 %) розподіляється на дві частини: відділ, який залучив ресурси, отримує 0,5 %, а відділ, який їх розмістив, отримує 1,5 %.

Якщо зробити припущення, що банк використовує різні криві дохідності для активів (припустимо, трансфертна ціна 8,1 %) та зобов'язань (припустимо, трансфертна ціна 7,5 %), то чиста процентна маржа буде поділятися на три частини: відділ залучення ресурсів отримає 0,5 %, казначейство – 0,6 % та відділ розміщення ресурсів – 0,9 %. Оскільки активи та зобов'язання банку ідеально збалансовані та, як наслідок, відсутній процентний ризик, премія казначейства (0,6 %), на думку авторів, є економічно необґрунтованою [182].

На нашу думку, дане твердження є хибним, оскільки навіть при повному збалансуванні за строками та сумами нівелюється лише така форма процентного ризику, як ризик переоцінки, тоді як інші форми (ризик зміни кривої дохідності, базисний ризик та ризик права вибору) залишаються відкритими.

По-друге, використання декількох кривих дохідності не дозволяє розділити кредитний ризик та процентний ризик, оскільки різні ринкові криві дохідності характеризуються різними рівнями кредитного ризику. Наприклад, крива міжбанківського ринку відобразить кредитний ризик банків, крива дохідності інструментів іпотечного ринку відобразить узагальнену оцінку кредитного ризику окремих позичальників і т. д. Різниця у кредитних ризиках даних кривих буде невірно відобразитись у системі трансфертного ціноутворення як додатковий процентний ризик. Як наслідок, казначейство, інтерпретуючи різницю у кредитних ризиках як процентний ризик, витратить надлишкові ресурси для його хеджування на відкритому ринку.

По-третє, на думку науковців, що обґрунтовують доцільність застосування єдиної кривої дохідності, для підходу на основі декількох кривих дохідності характерна відсутність можливості адекватного порівняння чистої процентної маржі для різних банківських продуктів. На їх думку, чисту процентну маржу банківських продуктів, розраховану на основі трансфертних цін, визначених на базі однієї кривої дохідності, не можна порівнювати із відповідним показником, визначеним на основі трансфертних цін, розрахованих на базі іншої кривої дохідності. Банк не може використовувати різні критерії для порівняльного аналізу чистої процентної маржі.

Таким чином, автори заперечують можливість використання декількох кривих дохідності, крім випадку їх диференціації у розрізі валют. Тобто для кожної валюти, в якій банк проводить свої операції, повинна обратись окрема (єдина) крива дохідності.

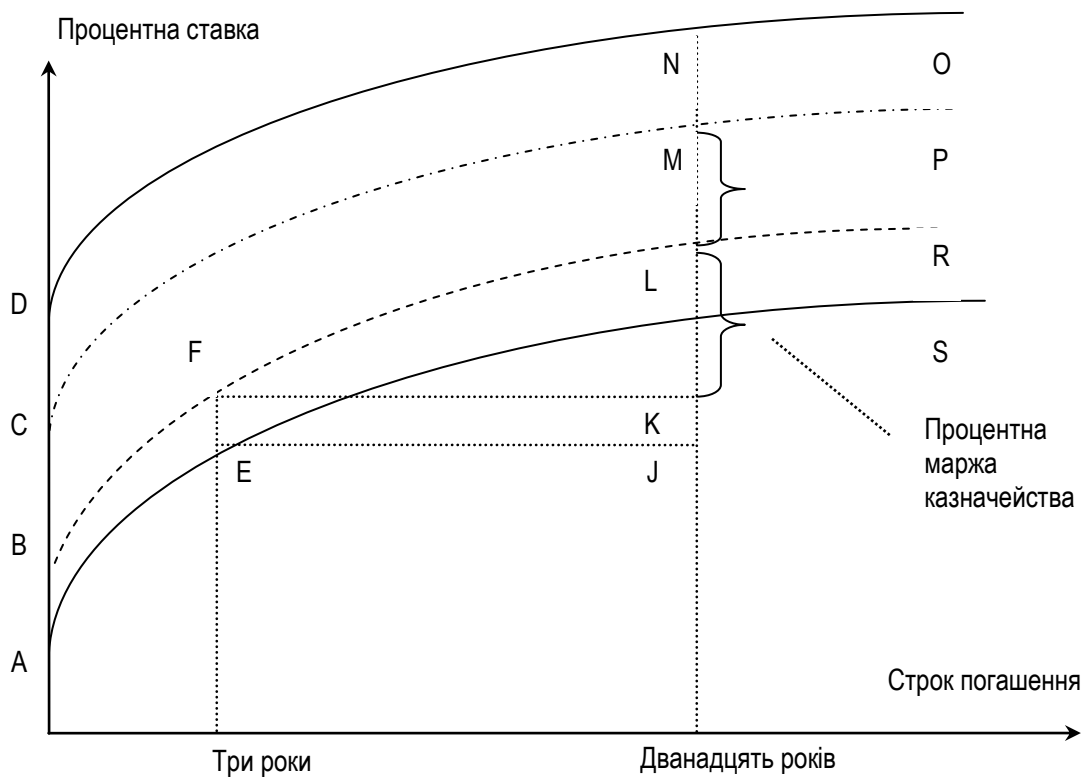
Потрібно зазначити, що не усі науковці поділяють точку зору щодо необхідності орієнтації тільки на єдину криву дохідності при використанні методу трансфертного ціноутворення за узгодженими строками погашення [230, 403]. На практиці складно підібрати єдину ринкову криву дохідності, яка б достатньо точно відображала характеристики всіх продуктів, пов'язаних із розподілом внутрішньобанківських ресурсів. Наприклад, короткострокові депозити та іпотечні кредити матимуть настільки різні характеристики майбутніх грошових потоків, що майже неможливо віднайти єдину ринкову криву дохідності, яка достатньо точно їх відобразатиме. Крім того, використання єдиної кривої дохідності не дозволяє управляти такою формою процентного ризику, як ризик права вибору (опціону). З іншого боку, використання декількох кривих дохідності зменшує можливість управління базисним ризиком як однієї із форм процентного ризику.

Розглянемо особливості застосування декількох кривих дохідності у межах досліджуваного методу трансфертного ціноутворення (рис. 1.18).

На даному рисунку криві *AS* та *DO* відображають середньозважену вартість пасивів та дохідність активів банку відповідно. Криві *BR* та *CP* є еталонними ринковими кривими дохідності, на основі яких визначаються базові трансфертні ціни пасивів та іпотечних кредитів відповідно. Еталонна ринкова крива для пасивів (*BR*) може визначатись на оптовому ринку ресурсів, на якому оперує даний банк. Еталонна ринкова крива іпотечних кредитів (*CP*) визначається, виходячи з показників ринку іпотечних інструментів.

Зробимо припущення, що структура активів та пасивів банку подібна до використаної при аналізі рисунка 1.17.

Загальна чиста процентна маржа становитиме величину NJ і розподілятиметься на наступні частини: маржа $FE=KJ$ належить відділу, який залучив ресурси; маржа LK та ML є доходом казначейства банку; маржа NM належить відділу, що розмістив ресурси.

Рисунок 1.18 – Розподіл чистої процентної маржі за методом узгоджених строків погашення на основі двох ринкових кривих дохідності

У випадку застосування декількох еталонних кривих, на відміну від використання єдиного підходу, казначейство додатково отримує процентну маржу ML . Дану маржу можна трактувати як премію за управління такими формами процентного ризику, як: ризик зміни кривої дохідності, базисний ризик та ризик права вибору (опціону).

Банку, враховуючи внутрішні фактори діяльності, необхідно визначитись із доцільністю застосування єдиної чи декількох кривих у межах методу трансфертного ціноутворення за узгодженими строками погашення. У будь-якому разі доцільно врахувати досліджені вище проблеми, що можуть виникнути при використанні будь-якого підходу та завчасно визначити можливі шляхи їх нівелювання.

Таким чином, метод трансфертного ціноутворення за узгодженими строками погашення (*matched maturity*) дозволяє мінімізувати основні форми процентного ризику і може ефективно використовуватись банками як складова системи ризик-менеджменту.

Як обов'язковий інструмент регулювання процентного ризику Базельським комітетом визначено лімітування, що передбачає встановлення в банку системи оптимальних параметрів діяльності, що здійснюється у процесі розробки політики управління його активами і пасивами. Ліміти процентного ризику можна групувати наступним чином:

- структурні ліміти – обмеження на частку активів, пасивів, позицій, вимог і зобов'язань у балансі або торговому портфелі;
- позиційні ліміти – ліміти обсягу операцій; ліміти на максимальний обсяг разової угоди; ліміти на характеристики позицій; ліміти на зважений ризик; VaR-ліміт;
- ліміт “стоп-лосс” – обмеження збитків по портфелю або позиції, що фактично виникають.

В умовах українського ринку лімітування процентного ризику має обмежений характер, оскільки у більшості випадків процентний ризик не приймається цілеспрямовано з метою отримання спекулятивного доходу, а виникає унаслідок проведення різноманітних операцій. У зв'язку з цим застосування класичних лімітів обмежене, доцільним є застосування індикативних лімітів (цільових орієнтирів) процентного ризику. Результатом моніторингу даних лімітів може бути прийняття рішення про коригування структури операцій банку (як за обсягами/строками, так і за режимами процентних ставок), або величини ліміту.

Рівень можливих втрат за дельта-ризиком (ризик паралельного зрушення кривої дохідності) та гама-ризиком (поворот кривої дохідності) необхідно визначати з урахуванням волатильності процентної ставки.

Величина, яку не перевищать з ймовірністю 95 % втрати вартості (*Value at Risk, VaR*) протягом місяця, при збереженні рівня кумулятивного *GAP* становить:

$$VaR_{95\%} = \left[R_t \left(e^{\ln \frac{R_t}{R_{t+1}} \pm 1,645\sigma} - 1 \right) \right] GAP_{Cumulative}, \quad (1.4)$$

де ΔR_{t+1} – величина, яку в 95 % випадках не перевищить зміна процентної ставки за наступний період на стабільному ринку;

R_t – процентна ставка на поточний місяць;

σ – волатильність процентної ставки;

$GAP_{Cumulative}$ – поточний кумулятивний геп.

Якщо встановлені ліміти на величину можливих втрат – *LimitUp* і *LimitDown*, – виражені в процентах від валюти балансу $\sum A$, то абсолютна величина гепу повинна задовольняти наступні умови:

$$Gap \leq \frac{LimitUp \cdot \sum A}{\left[R_t \left(e^{\frac{\ln \frac{R_t}{R_{t+1}} + 1,645\sigma}{R_{t+1}}} - 1 \right) \right]}, \text{ якщо } Gap > 0; \quad (1.5)$$

$$|Gap| \leq \frac{LimitDown \cdot \sum A}{\left[R_t \left(e^{\frac{\ln \frac{R_t}{R_{t+1}} - 1,645\sigma}{R_{t+1}}} - 1 \right) \right]}, \text{ якщо } Gap < 0. \quad (1.6)$$

У випадку очікуваного несприятливого сценарію руху ставок встановлений ліміт є обмеженням щодо мінімуму ($Limit_{min}$). У випадку очікуваного сприятливого руху ставок встановлюється ліміт щодо максимуму ($Limit_{max}$), причому: $Limit_{max} \geq Limit_{min} \geq 0$.

Якщо прогнозується зростання процентних ставок, то основним завданням є лімітувати негативний геп і обмежити позитивний геп:

$$LimitUP = Limit_{max}, \quad LimitDown = Limit_{min}. \quad (1.7)$$

Якщо прогнозується зниження ставок, то лімітується позитивний геп та обмежується негативний геп:

$$LimitUP = Limit_{min}, \quad LimitDown = Limit_{max}. \quad (1.8)$$

Якщо рух ставок спрогнозувати неможливо, то необхідним є жорстке обмеження абсолютної величини як позитивного, так і негативного гепу:

$$LimitUp = LimitDown = Limit_{min}. \quad (1.9)$$

Отже, для оптимізації регулювання процентного ризику на основі лімітування необхідно: встановити ліміти $Limit_{min}$, $Limit_{max}$, $Limit_{Gamma}$; періодично залежно від строків складання управлінської звітності в банку проводити оцінювання виконання лімітів; вносити зміни у структурі активів та пасивів банку за результатами моніторингу лімітів та поточної ситуації на ринку.

Ключовим інструментом регулювання процентного ризику є **диверсифікація**, що використовується для мінімізації негативних наслідків несистематичних (специфічних) видів процентних ризиків, якими є ризик переоцінки та ризик зміни кривої дохідності.

Ураховуючи зазначене вище, під диверсифікацією процентного ризику ми будемо розуміти таку зміну активів та пасивів портфеля, коли зміна ціни одних компенсувала б зміни ціни інших. Іншими сло-

вами, диверсифікація – це такий підбір інструментів, при якому сумарна варіація портфеля була б мінімальною. Якщо ввівши новий інструмент у портфель, цим зменшили варіацію, це означає, що диверсифікація портфеля покращилася. Якщо ж вилучивши інструмент з портфеля, цим посилили його варіацію, то, відповідно, диверсифікація погіршилася.

Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що схема регулювання процентного ризику дозволяє визначити повноту загальної фінансової стратегії банку і полягає в розробці системи заходів щодо нейтралізації можливих негативних наслідків впливу процентного ризику, який виникає в різних аспектах комерційної діяльності банку. Вибір методів регулювання процентного ризику визначається загальною стратегією банку щодо ризиків, що, у свою чергу, залежить від сумарного розміру потенційних збитків, з одного боку, і фінансових можливостей банку, з іншого.

Банк повинен мати чітко сформульовані методики та процедури з регулювання процентних ризиків та управління ними. Система виміру процентних ризиків, що застосовується банком, повинна враховувати всі джерела процентних ризиків та дозволяти оцінювати вплив змін процентних ставок на доходи та економічну вартість банку. Система повинна чітко вимірювати схильність банків до процентних ризиків та визначати можливі надмірні ризики. Вона повинна враховувати позиції по всім активам, зобов'язанням, позабалансовим рахункам, використовувати загальноприйняті фінансові поняття і техніки регулювання ризиків та надавати керівництву банку комплексний та достовірний огляд процентних ризиків по відношенню до всіх продуктів та видів діяльності.

РОЗДІЛ 2

Управління валютним ризиком банку

2.1. Сутність та види валютного ризику банку

Як не існує єдиного трактування сутності поняття “ризик”, так не існує серед науковців і практиків консенсусу з приводу визначення поняття “валютний ризик”.

Більшість науковців, чиї погляди було проаналізовано, трактують поняття “валютний ризик” як ймовірність втрат. Так, І. Сало та О. Криклій визначають валютний ризик як “імовірність для банку грошових збитків або зменшення вартості капіталу внаслідок несприятливих змін валютних курсів у період від придбання до продажу позицій у валюті” [293].

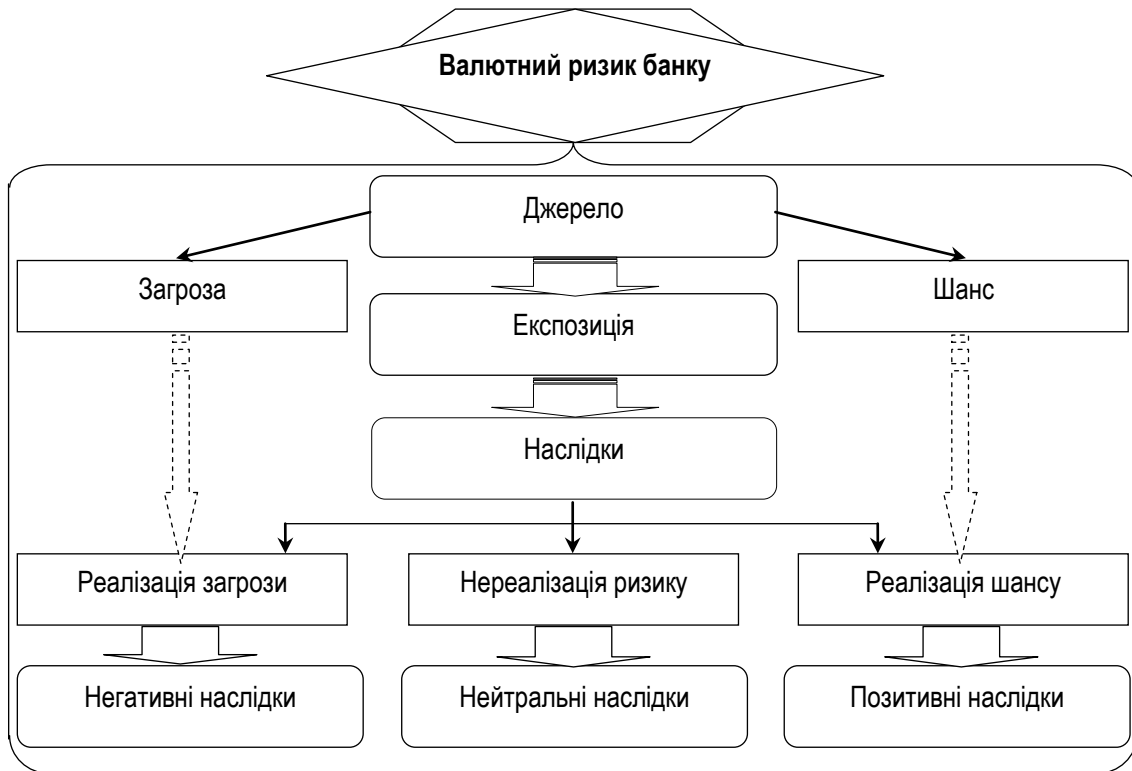
Аналогічне визначення надає НБУ: “Валютний ризик – наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют та цін на банківські метали” [273].

Однак не всі науковці погоджуються з однозначністю негативних наслідків валютного ризику. Наприклад, О. Коцин визначає валютний ризик як “ризик, пов’язаний з можливістю отримання як збитку, так і прибутку, внаслідок коливання курсу валют як у несприятливу сторону, так і в сприятливу” (*пер. авт.*) [173].

Колівання курсів слугують лише джерелом виникнення валютного ризику, однак не гарантують його появу. Підтвердження даної тези міститься у визначенні, наданому С. Савицьким: “Валютний ризик – потенційні збитки, які можуть виникнути внаслідок несприятливої зміни курсів іноземних валют по відношенню до національної валюти протягом певного періоду часу за умови наявності у підприємства відкритої валютної позиції або при наявності грошових потоків в іноземній валюті” (*пер. авт.*) [291].

Однак у наведеній дефініції спостерігається ототожнення валютного ризику з наслідками його реалізації. На нашу думку, значення наслідків валютного ризику саме по собі не дає комплексного уявлення про валютний ризик, оскільки, як мінімум, не несе в собі інформації про імовірність його реалізації та причини чутливості наслідків до дії екзогенних та ендогенних факторів. Перший недолік може бути нівельований врахуванням при визначенні валютного ризику характеристик джерела ризику, другий – врахуванням характеристик експозиції.

При трактуванні поняття “валютний ризик банку” доцільно виходити з можливості його подальшої імплементації у практиці банківського ризик-менеджменту. Виходячи з цього, у особи, що приймає рішення, повинна бути можливість виявити ризик, оцінити його і вжити певних заходів для його оптимізації. Отже, структурно валютний ризик банку слід визначати як комбінацію джерела ризику, валютної експозиції та наслідків (рис. 2.1).

Рисунок 2.1 – Структурна характеристика валютного ризику банку

Джерелом валютного ризику банку є короткострокові, середньострокові та довгострокові неочікувані коливання валютних курсів, які несуть в собі загрозу виникнення втрат (матеріальних та/або нематеріальних), або навпаки – шанс отримання додаткових вигод порівняно з ситуацією уникнення ризику. Основними характеристиками джерела валютного ризику є ймовірність, напрямок, масштаб змін курсу певної валюти (в абсолютному або відносному вимірі), час початку та тривалість зміни, взаємозв’язок зі змінами курсів інших валют.

Необхідно підкреслити, що валютний ризик виникає внаслідок неочікуваних змін у валютних курсах, оскільки очікувані зміни повинні бути враховані у момент прийняття відповідних економічних рішень.

Натомість, неврахування символізує про реалізацію інших видів ризиків (компетенції, порядності, ризиків бізнес-середовища тощо).

Експозиція до валютного ризику – ступінь чутливості банку до валютного ризику, що характеризується масштабами реалізації загрози або шансу при зміні валютного курсу на одиницю виміру за певний період.

Вираженням величини валютного ризику є його наслідки, які визначаються, з одного боку, як результат реалізації загрози, що перешкоджає досягненню цілей і виражається у масштабах втрат надходжень та капіталу банку; з іншого боку – як результат реалізації шансу, що сприяє досягненню цілей і виражається у масштабах доходів банку.

З нашої точки зору, наведені компоненти є взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими. Неврахування хоча б однієї складової не дозволяє отримати комплексне уявлення про валютний ризик.

Побудова ефективної системи валютного ризик-менеджменту неможлива без розуміння взаємозв'язків між видами валютного ризику банку, які можуть підсилювати або, навпаки, нейтралізувати вплив одне одного на діяльність банку. Саме тому актуальним є дослідження сутності окремих видів валютного ризику банку, їх систематизація та вивчення специфіки механізму їх реалізації.

Незважаючи на глибину розробки питання управління валютними ризиками, єдиної класифікації валютних ризиків банку досі не сформовано. Традиційно виділяють три основні види валютних ризиків, однак різні науковці, надаючи аналогічні за суттю трактування окремих видів валютного ризику, називають їх по-різному.

Так, наприклад, А. Гассем (A.Ghassem) “вплив непередбачених змін у валютних курсах на грошові потоки від всіх контрактів, укладених до моменту змін у валютних курсах, але з терміном виконання після зазначених змін” називає транзакційним валютним ризиком [409]. Аналогічне визначення та назва даного виду ризику зустрічається також у нормативних документах Національного банку України [273].

Існують й інші варіації назви даного виду ризику: операційний, валютно-операційний (контрактний) [57], ризик валютних операцій [58], ризик, пов'язаний з валютними угодами [392], ризик угод [345] і т.д.

Можна виділити наступні основні сутнісні характеристики даного виду валютного ризику:

- виникає за умов, що зміна валютних курсів відбувається у період після підписання угод на отримання або здійснення платежів в іноземній валюті, однак до моменту їх виконання. Отже, стосу-

ється впливу майбутніх змін валютних курсів на майбутні грошові потоки;

- має грошово-потоковий характер, тобто стосується змін у реальних грошових потоках, а не бухгалтерських;
- враховує вплив змін у валютних курсах на грошові потоки, що генеруються рахунками кредиторської та дебіторської заборгованості, довгострокових валютних інвестицій, готівкових позицій в іноземній валюті, що підлягають обміну на національну валюту, а також дивідендними платежами. При цьому враховується вплив і на ті грошові потоки, що існують у банку, але не підлягають відображенню у фінансовій звітності;
- зазначений вплив є безпосереднім (прямим), тобто не враховуються додаткові трансмісійні механізми впливу змін валютних курсів на грошові потоки за конкретними контрактами.

Валютний ризик, що відповідає вищезазначеним характеристикам, будемо називати транзакційним.

Наступний вид валютного ризику, що виділяється більшістю науковців, також носить різні назви, зберігаючи при цьому свою сутність. У різних працях він називається трансляційним [273, 409, 290, 327], бухгалтерським [446], балансовим [58], ризиком переоцінки [392], валютно-обліковим (обліково-трансляційним) [409], конверсійним [181], ризиком переводу [345] тощо.

Окремі дослідники [409, 57, 290, 327, 446] пов'язують даний вид валютного ризику лише з ризиком трансляції звітності закордонних філій при консолідації фінансових звітів материнської компанії. З нашої точки зору, таке трактування даного виду валютного ризику є досить вузьким і не повністю розкриває його сутність. Прикладом впливу даного виду ризику також може бути переоцінка внаслідок зміни валютних курсів частки статутного капіталу материнського банку, що була внесена в іноземній валюті, або переоцінка обсягу спеціальних резервів під активні операції в іноземній валюті, що формуються за рахунок витрат тощо.

Поширеним є розуміння трансляції саме як переоцінки статей фінансової звітності закордонних структурних підрозділів у валюту країни базування материнського банку при консолідації фінансової звітності. Тому переоцінку валютних позицій материнського банку в національну валюту недоцільно називати трансляцією. Крім того, зазначені процеси недоцільно називати конверсією, яка пов'язана з фізичним обміном однієї валюти на іншу. Таким чином, валютний ризик, що виникає при консолідації фінансової звітності, будемо називати *трансляційним*, а валютний ризик, що пов'язаний з переоці-

нкою валютних позицій материнського банку, будемо називати *ризиком переоцінки*.

Обидва зазначені ризики є різновидами бухгалтерського валютного ризику банку, який пов'язаний із впливом змін валютних курсів на відображення еквівалента валютних позицій банку у фінансовій звітності, що позначається на зміні балансової вартості банку.

Серед науковців існує точка зору, що даний вид валютного ризику не має реального впливу на діяльність організації. Так, А. В. Лукашов вважає, що витрати та прибутки, що виникають внаслідок реалізації такого ризику, не призводять до змін у реальних грошових потоках [189].

Розглянемо декілька ситуацій. Наприклад, переоцінка вартості частки статутного капіталу, сформованої за рахунок внесків у іноземній валюті, у випадку ревальвації національної грошової одиниці призводить до зменшення балансової вартості власного капіталу. Внаслідок переоцінки спеціальних резервів під активні операції в іноземній валюті у випадку девальвації національної валюти збільшуються збитки банку, а отже, зменшується балансова величина чистого прибутку та вартість капіталу. Обсяги власного капіталу та чистого прибутку, у свою чергу, враховуються у більшості методик з визначення класу надійності банку. Виходячи з того, що у ставках за кредитами зазвичай враховується надійність позичальника, такі процеси можуть слугувати причиною подорожчання кредитних ресурсів, що залучає такий банк. Дана ситуація також може негативно вплинути на репутацію банку та рівень довіри до нього з боку клієнтів, що в остаточному вигляді слугуватиме причиною зменшення попиту на послуги банку, а отже – на зниження доходів банку.

Очевидно, що протилежні процеси сприятимуть зниженню вартості обслуговування кредитів, якими користується банк, покращення його репутації і, як наслідок, зростанню доходності його діяльності.

Іншим прикладом може слугувати виникнення на балансі банку завищеного прибутку від трансляції результатів діяльності закордонних структурних одиниць при консолідації звітності материнським банком. Таке завищення виникає при зростанні курсу іноземної валюти, у якій виражена звітність закордонного підрозділу, по відношенню до національної валюти країни базування материнського банку. Виникнення такої ситуації пов'язано з необхідністю сплати додаткових податків материнським банком.

Також зміна співвідношення окремих балансових статей під час переоцінки фінансової звітності може призвести до порушення банком економічних нормативів, встановлених Національним банком

України. Наслідком таких процесів може бути застосування до банку ризного роду санкцій (у т.ч. фінансових) з боку регулятора.

Таким чином, зміни у відображенні величини еквівалента валютної позиції банку у фінансовій звітності внаслідок коливань валютних курсів можуть здійснювати вплив на реальні грошові потоки банку. Виходячи з цього, банку доцільно здійснювати управління трансляційним валютним ризиком та ризиком переоцінки.

У довгостроковій перспективі банки визначають свою орієнтацію на обслуговування відібраних груп споживачів за рахунок надання існуючих та розробки нових банківських послуг у сфері валютних операцій. Вони конкурують між собою за частку бізнесу у певних валютах, орієнтуються на перспективні валютні запозичення тощо. Тому необхідно враховувати вплив довгострокових коливань валютних курсів на майбутні грошові потоки банку. У даному аспекті валютний ризик банку тісно взаємодіє зі стратегічним ризиком, який виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну реалізацію прийнятих рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі [446]. Саме тому вид валютного ризику, пов'язаний із підписанням валютних контрактів у майбутньому, будемо називати стратегічним валютним ризиком.

Однак серед науковців, чії праці було проаналізовано, не існує однастайності щодо назви даного виду ризику, хоча найбільш часто він позначається як економічний валютний ризик [273, 392, 345, 290, 327, 181].

З нашої точки зору, до економічного валютного ризику доцільно віднести усі види валютних ризиків, пов'язані із впливом коливань валютних курсів на реальні грошові потоки, а, отже, й на економічну вартість банку. На противагу, бухгалтерський валютний ризик стосується змін у балансовій вартості банку, напряму впливаючи лише на бухгалтерські грошові потоки.

Можна виділити декілька механізмів реалізації стратегічного валютного ризику.

По-перше, коливання валютних курсів матимуть прямий вплив на грошові потоки за майбутніми валютними операціями. Необхідно зазначити, що після підписання зазначених контрактів такий ризик перетворюється на транзакційний. Саме тому даний різновид валютного ризику буде позначатися як стратегічний транзакційний валютний ризик на противагу наявному транзакційному ризику (за існуючими контрактами), що був розглянутий вище.

По-друге, довгострокові коливання курсів валют впливають на грошові потоки банку через зміни у його конкурентоспроможності

[273, 57, 58, 345, 290, 327]. При цьому даний вид валютного ризику впливає на конкурентоспроможність банку не лише на зовнішньому ринку, а стосується також перерозподілу частки внутрішнього ринку валютних банківських послуг.

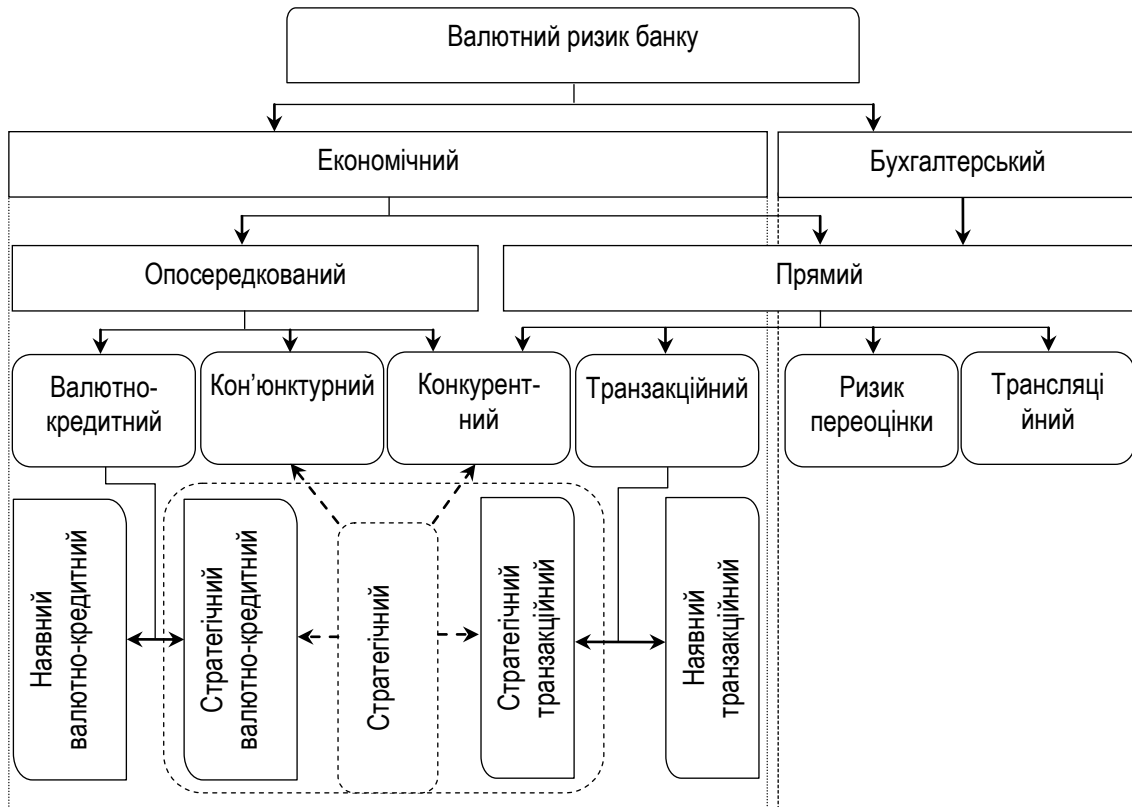
Отже, вид стратегічного валютного ризику, пов'язаний із змінами конкурентоспроможності банку або його структур, що входять в консолідовану групу, на зовнішньому та внутрішньому ринках через суттєві зміни обмінних курсів доцільно називати конкурентним валютним ризиком. Даний вид ризику впливає на конкурентоспроможність банку як шляхом безпосереднього впливу на його валютні позиції, так і опосередковано – шляхом впливу на діяльність конкурентів.

Однак вплив стратегічного валютного ризику не обмежується реалізацією стратегічного транзакційного та конкурентного валютного ризиків. Очевидно, що зміна конкурентних позицій клієнтів та контрагентів банку матиме вплив на їх фінансовий стан. Зазначені процеси разом зі змінами вподобань клієнтів та контрагентів банку, що викликані коливаннями валютних курсів, у свою чергу впливатимуть на попит на валютні послуги банку, а відповідно – на його грошові потоки. Такий вид валютного ризику доцільно називати кон'юнктурним валютним ризиком.

На нашу думку, необхідно виділяти також ще один вид валютного ризику – валютно-кредитний, який виникає внаслідок впливу позицій в іноземних валютах, сформованих позичальниками, на їхню кредитоспроможність. Такий вплив позначається на якості обслуговування кредитної заборгованості, що, в свою чергу, транспонується на фінансовий стан самого банку. Отже, відбувається трансформація валютного ризику у кредитний. Особливо такі процеси стосуються приватних та корпоративних клієнтів банку, які мають набагато менше моделей ефективного управління валютним ризиком, порівняно з фінансовими установами. Валютно-кредитний ризик має економічний характер, оскільки впливає на реальні грошові потоки банку.

У структурі валютно-кредитного ризику, окрім стратегічного, який стосується кредитних договорів, що планується укласти у майбутньому, можна виділити наявний валютно-кредитний ризик, який стосується існуючих кредитних договорів банку.

Отже, вплив кон'юнктурного та валютно-кредитного ризиків позначається, у першу чергу, на грошових потоках клієнтів та контрагентів, а вже потім транспонується на грошові потоки банку. Саме тому зазначені ризики можна віднести до непрямих (опосередкованих) валютних ризиків банку (рис. 2.2).

Рисунок 2.2 – Класифікація валютних ризиків банку

Окрім розглянутих транзакційного, бухгалтерського та стратегічного валютних ризиків, окремі науковці виділяють й інші види валютного ризику. З нашої точки зору, при виділенні окремих видів валютного ризику доцільно виходити з того, що джерелом валютного ризику виступають коливання валютних курсів. Ризики, що мають інші джерела походження, недоцільно відносити до валютних.

2.2. Система управління валютним ризиком банку

Аналіз сутнісних характеристик сучасної концепції комплексного ризик-менеджменту (інтегрованого (*integrated*) ризик-менеджменту, стратегічного (*strategic*) ризик-менеджменту, ділового (*business*) ризик-менеджменту або ризик-менеджменту у рамках усього підприємства (*enterprise-wide risk-management*)) свідчить, що її виникнення є наслідком застосування системного підходу до старої концепції.

Основними ознаками сучасної концепції ризик-менеджменту є комплексність (врахування взаємодії між усіма можливими ризиками банку), інтегрованість (управління ризиками координує вище керівництво; кожен працівник банку розглядає ризик-менеджмент як частину своєї роботи), перманентність (процес управління ризиками триває

безупинно) та превентивність (попередження можливих негативних наслідків реалізації ризиків).

Ураховуючи постулати теорії систем, недоцільно ігнорувати взаємозв'язки між окремими ризиками, які можуть підсилити або, навпаки, нейтралізувати вплив одне одного на діяльність банку. Саме тому виділення управління валютним ризиком із загальної системи ризик-менеджменту банку є дещо умовним і відбувається з метою врахування природи валютного ризику для удосконалення процесу управління ним. Отже, сутність системи управління валютними ризиками банку будемо розглядати в контексті загальної системи управління ризиками.

З позиції системності управління можна розглядати як вплив на систему з метою забезпечення її функціонування, орієнтованого на досягнення певної мети в умовах динамічного середовища. При цьому саме управління також повинно розглядатися як система, а тому для нього властивими є усі сутнісні ознаки систем [321, с. 56]: обмеженість, цілісність, структурність, взаємозалежність із середовищем, ієрархічність, множинність описів.

Управління ризиком можна визначити як специфічну систему, що об'єднує у собі керуючу підсистему (суб'єкт) та керовану підсистему (об'єкт), що взаємодіють між собою на основі різноманітних зв'язків (механізму управління), а також підсистеми, що забезпечують реалізацію таких зв'язків з метою досягнення цілей банку.

Суб'єкт є своєрідним генератором імпульсів, за допомогою яких впливає на об'єкт управління. Імпульсами є управлінські рішення, що реалізуються на основі механізму управління. Усі вищезазначені підсистеми мають дещо абстрактний характер, виступають як своєрідна форма. Матеріального наповнення їм надають підсистеми забезпечення.

Керуюча підсистема складається з наступних елементів:

- підсистема органів управління валютним ризиком;
- підсистема розподілу функцій, обов'язків, повноважень та відповідальності;
- підсистема заохочення (матеріальних та нематеріальних компенсацій).

Організаційна структура управління є системою організаційних одиниць (управлінських органів, відділів, служб, комітетів тощо), які задіяні у процесі управління валютним ризиком банку. В свою чергу, зазначені одиниці є системами, які об'єднують у собі окремі посади.

Згідно з методичними рекомендаціями Національного банку України до процесу ризик-менеджменту мають бути залучені такі функціональні та структурні підрозділи банку:

- спостережна рада – у межах своїх функцій та відповідальності перед власниками банку, вкладниками/контрагентами та органами банківського нагляду;
- правління банку – у межах своїх повноважень та відповідальності перед спостережною радою банку, вкладниками/контрагентами та органами банківського нагляду;
- підрозділ з ризик-менеджменту – у межах своїх функцій щодо виявлення, кількісної та якісної оцінки, контролю та моніторингу ризиків;
- бек-офіси – у межах своїх функцій контролю за дотриманням встановлених вимог;
- фронт-офіси – у межах своїх функцій прийняття банком ризиків у рамках доведених повноважень [273].

Принципи корпоративного управління вимагають наявності в банку незалежної спостережної ради. Законодавство різних країн вимагає створення у складі спостережної ради комітету з ризик-менеджменту, а також наявність незалежної служби внутрішнього аудиту, що напряду підпорядковується спостережній раді.

Національний банк України також рекомендує банкам створення служби внутрішнього аудиту, “незалежної від операційних підрозділів банку і відокремленої від процесів поточного внутрішнього контролю, які входять до складу певних компонентів тих чи інших бізнес-процесів. Сфера інтересів служби внутрішнього аудиту має охоплювати всі види діяльності і всі підрозділи банку” [273].

Окрім того, рекомендується створення незалежного підрозділу з управління ризиками, який “повинен мати відповідні повноваження, ресурси, досвід і корпоративний статус, щоб не мати будь-яких перешкод у доступі до потрібної інформації, у формуванні та поданні управлінських звітів за результатами своїх досліджень” [273].

Процес ризик-менеджменту в банку повинен охоплювати всі його структурні рівні – від управлінського (спостережної ради та правління) до рівня, на якому безпосередньо приймаються та/або генеруються ризики. Саме тому кожен працівник банку, робота якого пов’язана з валютним ризиком, несе певну відповідальність за управління ним.

Спостережна рада визначає загальну стратегію управління ризиками. Правління несе відповідальність за безпосередню організацію та реалізацію процесу ризик-менеджменту в банку. Інші менеджери повинні розвивати культуру ризик-менеджменту банку, стимулювати відповідність поведінки працівників цілям управління ризиками банку та здійснювати таке управління у сфері своїх повноважень.

Тільки чіткий розподіл функцій, обов'язків та повноважень, який уникає їх дублювання, а також чітка схема відповідальності згідно з таким розподілом забезпечать ефективне прийняття та виконання управлінських рішень у сфері управління валютним ризиком.

Об'єктом управління у системі валютного ризик-менеджменту виступає валютний ризик, який можна представити як систему окремих видів валютного ризику, кожен з яких, у свою чергу, складається з джерела ризику, експозиції до нього та наслідків його реалізації. Таким чином, управління валютним ризиком передбачає вплив суб'єкта управління на окремі елементи валютного ризику, за допомогою чого об'єкт управління приводиться в необхідний для суб'єкта стан.

Вплив на об'єкт реалізується шляхом прийняття та виконання суб'єктом управління управлінських рішень на основі механізму управління валютним ризиком банку, що складається з наступних елементів:

- підсистеми цілей банку (цільової функції);
- апетиту та толерантності банку до ризику (критерію оптимальності);
- підсистеми обмежень (внутрішніх та зовнішніх);
- алгоритму дій.

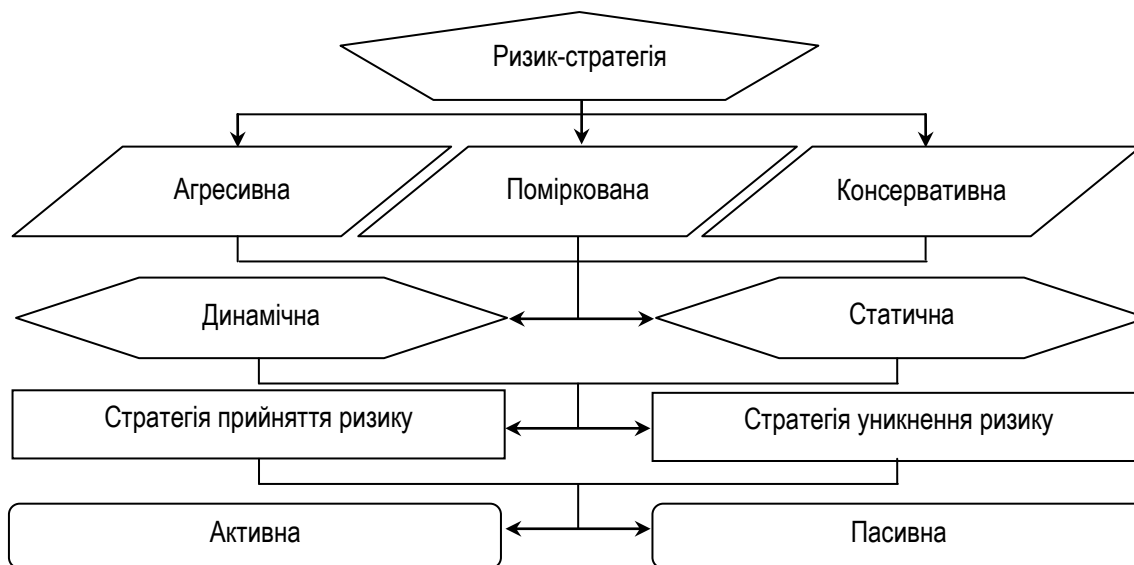
Головна мета діяльності банку формулюється у вигляді його місії, яка відображає філософію та ідеологію банку, визначає послідовність реалізації довгострокових стратегічних цілей, які, у свою чергу, послідовно конкретизуються через тактичні та оперативні цілі. У контексті формулювання зазначених цілей повинні бути чітко сформульовані цілі управління ризиками, а, відповідно, й управління валютним ризиком банку.

З позиції ризик-менеджменту формулювання цілей означає необхідність визначення апетиту та толерантності банку до ризиків у цілому та до валютного ризику зокрема.

“Апетитом” до ризику можна називати загальне ставлення банку до ризику, яке є якісним вираженням його цілей. Апетит до ризику формулюється у вигляді стратегії відносно ризику, яку необхідно формулювати у наступних вимірах (рис. 2.3).

Коротка характеристика наведених стратегій подана у таблиці 2.1.

Конкретизація “апетиту” банку до ризику повинна відбуватися через визначення профілю ризиків банку, тобто “апетиту” окремо до кожного виду з переліку ризиків, з якими банк бажає та/або вимушений стикатися, виходячи із системи цілей його діяльності. Наприклад, незважаючи на в цілому підвищений заявлений “апетит” банку до ризику, він може декларувати уникнення окремих видів ризиків.

Рисунок 2.3 – Види ризик-стратегій банку

Таблиця 2.1 – Характеристика стратегій банку щодо управління валютним ризиком

Аспект	Види стратегії	Характеристика
Масштаб "апетиту" до ризику	Агресивна	Орієнтація на максимізацію прибутку від реалізації валютного ризику (рівень ризику вищий, ніж в середньому по системі банків)
	Поміркована	Орієнтація на середній рівень прибутку від реалізації валютного ризику (рівень ризику банку аналогічний середньому рівню по банківській системі)
	Консервативна	Орієнтація на мінімізацію рівня валютного ризику (ризик нижчий, ніж у середньому по системі банків)
Можливість внесення змін	Динамічна	Передбачає можливість зміни обраної стратегії протягом часового горизонту планування
	Статична	Передбачає незмінність обраної стратегії протягом часового горизонту планування
Необхідність регулювання	Активна	Банк застосовує інструментарій регулювання ризику
	Пасивна	Банк не здійснює регулювання ризику

Толерантність до ризику слід трактувати як кількісно виражений рівень ризику, який банк бажає прийняти, виходячи з винагороди за ризик, та/або має можливість утримати і ефективно ним управляти протягом визначеного періоду часу для виконання своєї бізнес-стратегії.

Толерантність повинна визначатися з урахуванням апетиту до ризику в цілому по банку та по відношенню до кожного з ризиків, які впливають на банк. Деталізація толерантності відбувається через встановлення різноманітних лімітів ризику. Фактично, загальну толерантність можна розглядати як глобальний ризик-ліміт банку, що деталізується через субліміти за окремими ризиками. Однак подальша деталізація вже не розглядається, як толерантність, а являє собою різноманітні ліміти: диверсифікаційні (територіальні, галузеві, ліміти на клієнтів/контрагентів), ліміти на окремі види позицій тощо.

Таким чином, з метою формулювання толерантності банку до ризику необхідно визначити як його бажання, так і здатність ризикувати. Бажання визначається на основі балансування інтересів зацікавлених осіб (дилема “ризик-прибуток”, дилема “синиця-журавель” тощо). Здатність пов’язана з багатьма аспектами, які виступають у ролі внутрішніх обмежень апетиту та толерантності до ризику.

Внутрішні обмеження визначаються особливостями функціонування банку й прийняття управлінських рішень. Основними з них є:

- капітальні обмеження, пов’язані з наявністю обмеженого обсягу капіталу для алокації під валютний ризик;
- інституційні обмеження, тобто обмеження, обумовлені специфікою функціонування суб’єкта управління як системи, традиціями банку в цілому, а також стилем управління;
- кваліфікаційні обмеження, пов’язані з певним рівнем кваліфікації персоналу, що впливає на можливість ефективного використання ним інструментарію управління валютним ризиком;
- бюджетні обмеження, тобто наявність меж фінансування заходів щодо управління ризиком;
- технічні обмеження, що визначаються якістю технічного та програмного забезпечення;
- інформаційні обмеження, пов’язані з дефіцитом інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень тощо.

Якщо внутрішні обмеження впливають на здатність банку ризикувати й більшою мірою враховуються при визначенні апетиту та толерантності до ризику, то зовнішні фактори можуть примусово обмежувати можливість банку ризикувати.

Зовнішні обмеження проявляються в наступних основних формах:

1. Законодавчі обмеження. Законами України, постановами Національного банку України та іншими нормативно-правовими актами накладаються певні обмеження щодо проведення банками операцій в іноземній валюті (ліміти відкритої валютної позиції, заборона кредитування фізичних осіб в іноземній валюті, заборона проведення операцій з валютними деривативами тощо).

2. Кон'юнктурні обмеження. Пов'язані з особливостями макроекономічних процесів і специфікою розвитку тих або інших ринків і проявляються в двох основних аспектах. По-перше, кон'юнктура валютного ринку впливає на масштаби волатильності валютних курсів. Як вже зазначалося, коливання валютних курсів є джерелом валютного ризику і одним із визначальних факторів величини наслідків його реалізації. Тому недостатні коливання курсів валют є об'єктивним обмеженням масштабів валютного ризику. По-друге, попит на валютні послуги банку з боку клієнтів та контрагентів є визначальним фактором формування експозиції банку до валютного ризику, від величини якої напряму залежить величина наслідків реалізації валютного ризику.

Дискусійним залишається питання щодо оптимального алгоритму дій у процесі управління валютним ризиком. Стратегічне управління валютним ризиком банку є первинним і визначає особливості подальшого тактичного та оперативного управління. Останні два види управління мають свою специфіку, однак, в основному, характеризуються ідентичним алгоритмом дій (рис. 2.4).

Перші вісім етапів мають стратегічний характер. Тому після завершення всього циклу управління валютним ризиком до першого етапу доцільно повертатися, якщо виникла потреба у коригуванні стратегічних орієнтирів управління валютним ризиком банку (цілей, апетиту до ризику, толерантності тощо). У разі відсутності такої потреби новий цикл може розпочатися з дев'ятого етапу.

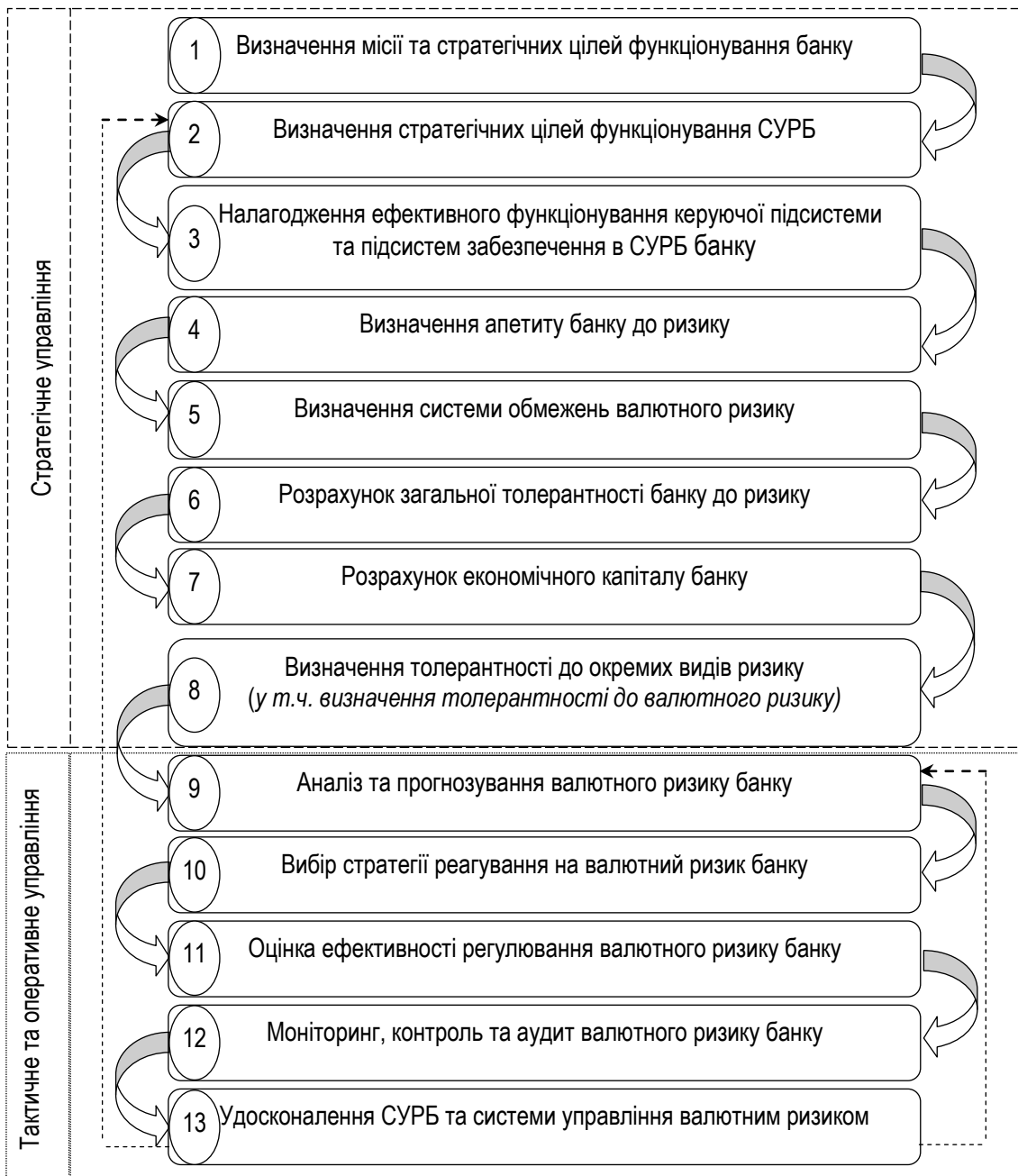
Дискретне відображення етапів управління валютним ризиком банку є умовним, оскільки більшість процесів є безперервними і відбуваються паралельно один одному (наприклад, моніторинг та контроль супроводжують всі етапи управління валютним ризиком). Необхідно здійснювати ефективну координацію процесів управління валютним ризиком банку, оскільки на будь-якому етапі в результаті виявлення важливих неврахованих раніше факторів може виникнути потреба повернутися до попередніх етапів і виконати їх коригування.

Для адекватного функціонування механізму управління валютним ризиком у банку повинно бути налагоджене функціонування підсистем забезпечення управління валютним ризиком, які представлені:

- 1) підсистемою методичного забезпечення – взаємопов'язаною сукупністю інструментів, що дозволяють здійснювати вплив на окремі елементи валютного ризику (експозицію та наслідки), деформуючи його згідно з поставленою метою;
- 2) підсистемою матеріально-технічного забезпечення, яка включає в себе: сукупність приміщень, обладнаних належним чином, технічних засобів, програмного забезпечення процесу управління валютним ризиком; бюджет фінансування витрат управління валютним

- ризиком; достатній обсяг капіталу, необхідний для проведення алокації з метою управління валютним ризиком;
- 3) підсистемою інформаційного забезпечення – неперервним і цілеспрямованим відбором та обробкою відповідних інформаційних показників з внутрішніх та зовнішніх джерел, які необхідні для прийняття ефективних управлінських рішень;

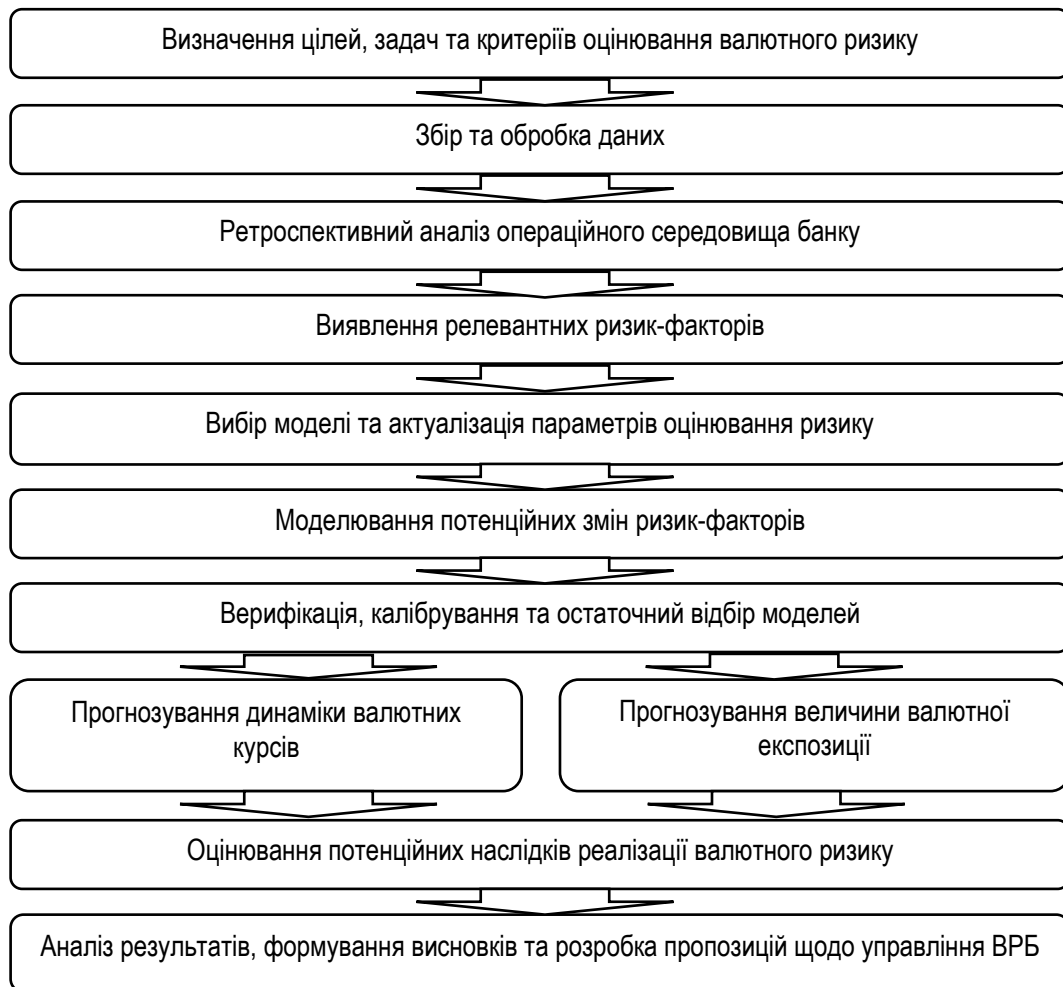
Рисунок 2.4 – Механізм управління валютним ризиком банку у системі управління ризиками банку (СУРБ)

- 4) підсистемою нормативного забезпечення – сукупністю політик, положень, інструкцій, методичних вказівок тощо, які розробляються банком і регулюють процес управління валютним ризиком;
- 5) підсистемою кадрового забезпечення, яка включає всі аспекти роботи з персоналом (у т. ч. пошук, відбір працівників, підвищення їх кваліфікаційного рівня тощо), який задіяний у процесі управління валютним ризиком;
- б) підсистемою ідеологічного забезпечення, яка забезпечує формування корпоративної культури та культури ризик-менеджменту банку. Розвиток культури управління ризиком згуртовує співробітництво, талант та досвід персоналу банку з метою управління усіма та кожним аспектом валютного ризику. Це досягається завдяки тому, що:
  - мислення, поведінка персоналу, усі процеси на усіх рівнях функціонування банку відбуваються з урахуванням ризику;
  - весь персонал усвідомлює необхідність управління ризиком, знає свої функції, обов'язки, повноваження, а також несе відповідальність;
  - персонал усвідомлює необхідність удосконалення моделей управління валютним ризиком і постійно підвищує свою кваліфікацію у сфері ризик-менеджменту тощо.

Запорукою ефективного функціонування системи управління валютним ризиком банку є налагодження перманентного ризик-контролінгу, що забезпечує координацію процесів управління валютним ризиком, перевірку відповідності стратегічних цілей управління стратегічним цілям функціонування СУРБ, а останніх – стратегічним цілям функціонування банку; інформаційно-аналітичну підтримку прийняття рішень у процесі управління валютним ризиком банку; перманентний моніторинг процесу та результатів управління валютним ризиком банку; розробку пропозицій з реінжинірингу процесів управління валютним ризиком банку.

2.3. Методичне забезпечення оцінки валютного ризику банку

Оцінювання наявного та потенційного валютного ризику банку відбувається на основі аналізу та прогнозування динаміки його структурних елементів: джерела ризику, валютної експозиції та наслідків. Враховуючи це, можна виділити етапи оцінювання валютного ризику банку (рис. 2.5).

Рисунок 2.5 – Етапи оцінювання валютного ризику банку

Основною метою проведення оцінки валютного ризику банку є інформаційна підтримка прийняття наступних управлінських рішень:

- проектування стратегій регулювання валютного ризику банку;
- підтримка достатності капіталу на покриття наявного та потенційного валютного ризику банку;
- моніторинг фактичного заповнення та дотримання лімітів валютного ризику (алокованого ризик-капіталу, виділеного операційного капіталу та бюджету управління валютним ризиком банку);
- оцінювання ефективності діяльності окремих бізнес-одиниць з урахуванням ризику, що був прийнятий ними реально або потенційно, виходячи з розміру алокованого ризик-капіталу;
- оптимізація розподілу ризик-капіталу, операційного капіталу та бюджету управління валютним ризиком банку;

- надання інформації щодо рівня валютного ризику банку зовнішнім користувачам (наглядом органам, клієнтам, контрагентам, рейтинговим агентствам тощо).

Цілі оцінювання валютного ризику банку визначають період, горизонт та інтервал прогнозування, компромісне співвідношення між точністю оцінок та витратами на їх отримання на основі застосування різних методик, характер формулювання результатів оцінювання та інші параметри.

Інформація відносно факторів, які впливають на структурні компоненти валютного ризику банку, отримується з різноманітних внутрішніх (управлінський облік, власна база даних банку, маркетингові дослідження, анкетування експертів тощо) та зовнішніх джерел (інформаційні послуги агентств новин та фінансової інформації, статистичні видання, засоби масової інформації, законодавчі акти тощо). Зібрана інформація повинна бути оброблена відповідно до поставленої мети аналізу та прогнозування валютного ризику банку, а також враховуючи специфіку аналітичної моделі, що використовується.

Ефективність оцінювання валютного ризику банку залежить від повноти врахування факторів валютного ризику і каналів їх впливу на фінансові результати діяльності банку та його капітал. **Вираженням величини валютного ризику слугують його наслідки**, які визначаються як результат реалізації загрози або шансу, що можна представити наступним чином:

$$CrC_j = \Delta EXR_j \cdot \sum CrEXP_{ij}, \quad (2.1)$$

де CrC_j – наслідки реалізації валютного ризику по валюті j ;
 ΔEXR_j – масштаб неочікуваних змін валютного курсу j -ї валюти;
 $CrEXP_{ij}$ – величина валютної експозиції i -го виду у валюті j .

Отже, факторами першого порядку, що впливають на величину валютного ризику банку є неочікувані коливання курсів валют та розміри окремих видів експозицій банку до ризику.

Оскільки валютний курс є ціною однієї валюти, що виражена в одиницях іншої, то його первинними курсоутворюючими факторами є попит та пропозиція на зазначені валюти на національних і міжнародних валютних ринках. При управлінні валютним ризиком важливо враховувати, що вплив окремих факторів на формування попиту і пропозиції спостерігається на різних часових горизонтах (табл. 2.2).

З метою спрощення оцінювання валютного ризику банку у короткостроковому періоді величина валютної експозиції вважається незмінною, однак у середньо- та довгостроковому періоді таке припущення не відповідає дійсності. Саме тому важливим елементом оцінки

валютного ризику є аналіз та прогнозування факторів зміни валютних експозицій банку.

Таблиця 2.2 – Основні фактори формування валютного курсу

Часовий горизонт		
короткостроковий (упродовж дня, 1–10 днів)	середньостроковий (упродовж року)	довгостроковий період (більше 1 року)
<ul style="list-style-type: none"> - технічні фактори; - психологічні фактори; - діяльність центральних банків 	<ul style="list-style-type: none"> - процентні ставки; - структурні зміни у платіжному балансі; - рівень рентабельності експортних та імпорتنних операцій; - продуктивність факторів виробництва; - умови торгівлі; - ступінь відкритості національної економіки; - діяльність фондів (хеджуючих, інвестиційних, страхових, пенсійних); - діяльність центральних банків 	<ul style="list-style-type: none"> - структурні зміни у платіжному балансі; - динаміка обсягу внутрішнього національного продукту; - динаміка грошової маси; - динаміка рівня безробіття; - рівень державного бюджетного дефіциту/профіциту; - темп інфляції; - зміни у фіскальній політиці; - інвестиційний клімат
<p>Стихійні лиха (землетруси, цунамі, тайфуни, повені й т.д.), політичні події (політичні скандали, вибори, війни, терористичні акти й т.д.), спекулятивні атаки тощо</p>		

Величину експозиції до валютного ризику у загальному вигляді можна розрахувати у такий спосіб:

$$CrExp_{ij} = \zeta_{ij} \cdot CrP_{ij}, \quad (2.2)$$

де $CrExp_{ij}$ – валютна експозиція i -го виду у валюті j ;
 ζ_{ij} – еластичність вартості позиції i -го виду по курсу j -ї валюти;
 CrP_{ij} – валютна позиція i -го виду у j -й валюті.

Отже, величина валютної експозиції залежить від розміру валютної позиції та еластичності вартості позиції по курсу.

Формула для розрахунку еластичності у даному випадку має наступний вигляд:

$$\zeta_{ij} = \frac{\% \Delta CrP_{ij}}{\% \Delta ExR_j}, \quad (2.3)$$

де $\% \Delta CrP_{ij}$ – зміна (у відсотках) вартості позиції i -го виду у j -й валюті, що виражена у національній валюті;
 $\% \Delta ExR_j$ – зміна (у відсотках) обмінного курсу j -ї валюти.

ξ визначає процентну зміну вартості позиції при зміні валютного курсу на 1%. Якщо $\xi > 1$, то чутливість до валютного ризику не обмежується чутливістю зміни валютної позиції до змін валютного курсу. Відповідно, $\xi < 1$ свідчить про меншу чутливість банку до валютного ризику, ніж чутливість його відкритої позиції.

Еластичність є зовнішнім фактором валютного ризику банку. Для прямого валютного ризику значення показника еластичності завжди дорівнює одиниці. Для непрямого воно може бути як більшим, так і меншим від одиниці залежно від співвідношення чистих доходів клієнтів та контрагентів банку і їх витрат на обслуговування кредитної заборгованості, ступеня забезпеченості кредитів.

Валютні позиції різних видів є внутрішнім фактором валютного ризику банку, хоча не всі вони повною мірою контролюються банком. У розрахунках величини експозиції до індивідуального валютного ризику банку валютною позицією доцільно вважати суму за угодою в іноземній валюті (або угодою, що містить валютне застереження у формі встановлення валюти прив'язки). При визначенні експозиції до портфельного валютного ризику банку валютна позиція розраховується як різниця між вимогами та зобов'язаннями певного типу, що виражені в ідентичній іноземній валюті.

Величина транзакційної портфельної експозиції визначається розміром валютної позиції банку, яка розраховується як різниця між сумою балансових та позабалансових вимог у певній валюті та сумою балансових і позабалансових зобов'язань в аналогічній валюті. При розрахунку транзакційної позиції доцільно враховувати вимоги та зобов'язання, з однаковим історичним курсом та датою виконання.

Величина трансляційної валютної позиції та позиції відносно ризику переоцінки є функцією від механізму переоцінки/трансляції у національну валюту статей фінансової звітності, виражених в іноземній валюті. У світовій практиці використовуються різноманітні методи переоцінки/трансляції (метод поточного (підсумкового) курсу, монетарний/немонетарний метод, поточний/непоточний метод, часовий (строковий) метод), основна відмінність між якими полягає у використанні різних видів валютних курсів як бази при переоцінці/трансляції окремих статей фінансової звітності. При розрахунку трансляційної позиції та позиції відносно ризику переоцінки враховуються лише ті статті звітності, що підлягають переоцінці за поточним або середньозваженим курсом.

Проведені дослідження свідчать, що величина непрямой валютної експозиції включає обсяг кредитного портфеля як у іноземній, так і у національній валюті [279]. Фактори, що впливають на дану позицію,

аналогічні факторам, що обумовлюють кредитну діяльність банку. Основними зовнішніми чинниками є показники політичної, економічної та маркетингової ситуації у країні, а внутрішніми – політика банку, рівень стратегічного та операційного ризику тощо.

Аналіз та прогнозування величини відкритих валютних позицій банку (також відомий як GAP-аналіз) є одним із традиційних методів оцінювання валютного ризику банку. GAP-аналіз доцільно проводити на основі використання динамічної моделі, яка з урахуванням зміни в економічних, регулятивних або інших операційних умовах дозволяє опрацьовувати різні сценарії розвитку ринкової ситуації і прогнозувати потенційні дисбаланси в структурі та обсягах активів і пасивів у іноземній валюті з урахуванням як існуючих, так і запланованих, але ще не укладених договорів.

Ураховуючи складність коректного прогнозування тенденцій на валютному ринку, банку на основі застосування інструментарію GAP-аналізу доцільно здійснювати постійний моніторинг власної чутливості до коливань валютних курсів та обмежувати її. Щоправда, GAP-аналіз не дає можливості отримати ймовірно-визначеної кількісної оцінки валютного ризику, оскільки не враховує характеристик джерела ризику, а тому повинен бути доповнений іншими методами, які дозволяють оцінити очікувані, неочікувані та екстремальні зміни факторів валютного ризику банку (рис. 2.6).

Фундаментальні моделі враховують взаємозв'язок динаміки курсів валют та факторів валютних експозицій з динамікою макроекономічних показників, сприяють визначенню основного ринкового тренду та використовуються для прогнозування на довгостроковому часовому горизонті.

Фундаментальний аналіз здійснюється з використанням апарату множинного регресійного аналізу, моделей векторної авторегресії та векторних моделей корекції помилки. Зазначені моделі вимагають наявності значних обсягів емпіричних даних, є достатньо складними у використанні, а тому не можуть часто переглядатися у відповідь на динамічні зміни макроекономічних індикаторів.

З метою прогнозування валютних курсів у світовій практиці також використовуються більш прості моделі, засновані на міжнародних паритетних умовах (паритеті купівельної спроможності, ефекті Фішера, міжнародному ефекті Фішера, паритеті процентних ставок, гіпотезі незміщеного форвардного курсу [446, 401, 422, 416]).

Технічний аналіз – метод прогнозування, що базується на дослідженні ретроспективних даних відносно динаміки факторів ризику з метою виявлення передбачуваних трендів.

Рисунок 2.6 – Основні методи оцінювання валютного ризику банку

Основними класичними методами технічного аналізу, що використовується для прогнозування динаміки валютних курсів на короткостроковому часовому горизонті, є графічний (*charting*) та індикаторний (*mechanical rules*) [422].

Графічний аналіз заснований на експертному пошуку на графіках (лінійних графіках, гістограмах, японських свічках тощо) певних історичних шаблонів (*pattern*), що повторюються. Виявлення таких шаблонів у поточній конфігурації ринку автоматично дозволяє спрогнозувати короткострокову поведінку валютного курсу.

Індикаторний аналіз базується на розрахунку кількісних показників, що дозволяють прогнозувати короткострокові валютні тренди. Основними техніками індикаторного аналізу є фільтри та осцилятори.

Моделювання часових рядів на середньо- та довгостроковому горизонті базується на дослідженні змін процесу у часі з метою виявлення тренду, сезонних, циклічних та випадкових відхилень від нього.

Основними методами виявлення тренду є укрупнення інтервалів (заміна дрібних часових інтервалів більш крупними), використання ковзного середнього та аналітичне вирівнювання (побудова аналітичної функції тренду).

Основними методами виявлення та вимірювання сезонних та циклічних коливань є побудова “сезонної хвилі” (розрахунок сукупності індексів сезонності) та застосування апарату спектрального (гармонічного) аналізу.

Класичний спектральний (Фур’є) аналіз (*Fourier analysis*) дозволяє ідентифікувати сезонні коливання різної довжини за рахунок розкладення комплексних часових рядів на декілька основних синусоїдальних функцій.

Вейвлет-аналіз (*wavelet time-scale analysis*) є дієвим інструментом виявлення, оцінки та моделювання періодичної, аперіодичної циклічності, переривчастості та аритмічності фінансових часових рядів, який, на відміну від звичайних спектрограм Фур’є, дає чітку прив’язку спектра різноманітних сигналів до часу [434].

Для моделювання випадкових відхилень від тренду у практиці ризик-менеджменту широко використовуються класичні моделі множинної регресії (де як незалежні змінні виступають попередні спостереження часового ряду), а також п’ять основних типів процесів із короткостроковою пам’яттю та їх модифікації [237]: авторегресивні процеси (*AR*), процеси ковзного середнього (*MA*), авторегресивні процеси ковзного середнього (*ARMA*), авторегресивні інтегровані процеси ковзного середнього (*ARIMA*), авторегресивні умовні гетероскедастичні процеси (*ARCH*) та узагальнені авторегресивні умовні гетероскедастичні процеси (*GARCH*).

Стохастичний аналіз передбачає використання методів теорії імовірності та математичної статистики для побудови імовірнісної моделі еволюції факторів ризику. Основними стохастичними (або квантильними (*quantile-based*)) мірами валютного ризику банку є вартість під ризиком, сімейство методів моделювання очікуваних “хвостових” втрат, спектральні та деформаційні міри ризику.

Мірою валютного ризику банку, що отримала найбільше поширення на практиці, є “вартість під ризиком” (*VaR – value at risk*). *VaR* – виражена в базовій валюті оцінка величини збитків, яку з заданою ймовірністю (довірча ймовірність) не перевищать очікувані втрати за валютною позицією (портфелем) протягом заданого періоду часу (часового горизонту) за умови збереження поточних тенденцій ринкової кон’юнктури.

Значний вклад у популяризацію методології VaR внесено за рахунок її визнання Базельським комітетом з банківського нагляду як галузевого стандарту побудови внутрішніх моделей оцінки та прогнозування ринкового (у тому числі й валютного) ризику [376].

Найбільш поширеною альтернативою VaR є міра очікуваних “хвостових” втрат (*ETL – expected tail loss*). Ця міра зустрічається також під різними назвами: очікувана нестача (*expected shortfall – ES*), середні надмірні втрати (*mean excess loss*), “хвостова” VaR (*tail VaR – TVaR*), умовна VaR (*conditional VaR – CVaR*) тощо. Незважаючи на неусталеність термінології, зазначені міри ризику базуються на єдиній концепції – вони дозволяють оцінити середній масштаб збитків, що перевищують заданий рівень VaR, надаючи додаткову інформацію про характер розподілу прибутків та збитків у “хвостах”.

На відміну від VaR та ETL, використання спектральних (*SRM – spectral risk measures*) та деформаційних (*DRM – distortion risk measures*) мір ризику дозволяє враховувати рівень толерантності банку до валютного ризику, зберігаючи при цьому усі бажані властивості VaR та ETL.

Спектральна міра ризику [370, 371] є середньозваженим значенням квантилей розподілу дохідностей з використанням незростаючої функції зважування, що називається спектром [372]. Виходячи з цього, чим меншою є толерантність банку до валютного ризику банку (більшим є рівень нескхильності до ризику (*risk aversion*)), тим більшим буде показник очікуваних збитків, отриманий на основі спектрального оцінювання за ідентичного розподілу дохідностей.

На відміну від спектральних мір ризику, деформаційні (збурені) міри ризику [455, 393, 451] з метою врахування рівня толерантності банку до валютного ризику деформують функцію розподілу дохідностей, а не самі дохідності.

Основними підходами до побудови функції розподілу випадкової величини при стохастичному аналізі є наступні:

- метод історичних симуляцій (*HS – historical simulation*);
- параметричний метод (*PM – parametric method*);
- симуляція методом Монте-Карло (*MCS – Monte Carlo simulations*);
- гібридний підхід (*HA – hybrid approach*).

Метод історичних симуляцій у класичному розумінні – непараметричний підхід, що заснований на припущенні про стаціонарність ринку в майбутньому та використанні історичних даних про зміни факторів ринкового ризику для одержання розподілу майбутніх коливань вартості позиції (портфеля).

Параметричний метод базується на застосуванні окремих теоретичних функцій розподілу або їх сумішей та потребує для побудови

моделі оцінки параметрів розподілу (середнього значення, волатильності, кореляційних та коваріаційних матриць тощо).

Метод стохастичних симуляцій (метод Монте-Карло) базується на генеруванні великої кількості випадкових комбінацій сценаріїв динаміки ринкових змінних.

Застосування гібридних методів дозволяє частково нівелювати недоліки окремих зазначених методів та комбінувати їх переваги.

Наслідки світової фінансової кризи підкреслили нездатність розглянутих моделей до врахування екстремальних подій, що призводять до значних і навіть катастрофічних втрат. Даний недолік може бути частково нівельований за допомогою застосування інструментарію стрес-тестування (*stress testing*).

У визначеннях фахівців міжнародних організацій [384, 389, 441], вітчизняних [223, 355] та зарубіжних [433, 11, 106, 382, 397, 373] науковців спостерігається консенсус щодо трактування стрес-тестування як групи методів, які використовуються фінансовими установами для оцінки своєї уразливості по відношенню до “виключних, але ймовірних” подій.

Національний банк України визначає стрес-тестування як “метод кількісної оцінки ризику, який полягає у визначенні величини неузгодженої позиції, яка наражає банк на ризик, та у визначенні шокової величини зміни зовнішнього фактора – валютного курсу, процентної ставки тощо. Поєднання цих величин дає уявлення про те, яку суму збитків чи доходів отримає банк, якщо події розвиватимуться за закладеними припущеннями” [274].

Ми погоджуємося з даною точкою зору, оскільки комплексне уявлення про можливі наслідки впливу виключних, але ймовірних подій на величину ВРБ можна отримати тільки за умов комбінованого стрес-тестування джерела валютного ризику та експозиції до нього.

Індивідуальність валютних портфелів окремих банків унеможливорює розробку уніфікованої технології проведення стрес-тестування ВРБ та вимагає розробки експертами банку оригінальних вузькоспеціалізованих стрес-тестів. При цьому стрес-тести повинні орієнтуватися на дотримання балансу критеріїв екстремальності та ймовірності подій, щоб вище керівництво банку за результатами оцінки вважало за доцільне вжити заходів з раннього попередження кризових явищ.

Так, можливість реалізації історичних сценаріїв, заснованих на характерних змінах ризик-факторів, їх волатильностей та кореляцій, що спостерігалися під час історичних ринкових шоків та інших екстремальних подій (політичного, соціального, природного характеру), не викликає сумніву. Однак історично обумовлені стрес-тести не зав-

жди дозволяють визначити найгірший сценарій ескалації валютного ризику банку, оскільки не враховують:

- можливості реалізації більш екстремальних за масштабами та тривалістю шоків, ніж спостерігалися у минулому;
- можливості реалізації відмінних від історичних комбінацій шоків змін ризик-факторів;
- особливостей поточної структури валютного портфеля банку.

Саме тому стрес-тестування на основі історичних сценаріїв доцільно доповнювати розробкою гіпотетичних сценаріїв, заснованих на можливих змінах ризик-факторів, їх волатильностей та кореляцій в результаті виникнення ринкових криз, які хоч і не відбувалися у минулому, але ймовірно можуть мати місце в майбутньому. Щоправда, використання гіпотетичних сценаріїв ускладнює визначення ймовірності їх реалізації.

З метою підвищення рівня ймовірності стрес-тестування з використанням як історичних, так і гіпотетичних сценаріїв рекомендується застосування різних ступенів впливу ризик-факторів (помірного, середнього, значного) [274]. При цьому розроблені сценарії можуть розглядатися окремо (дискретний стрес-тест), або бути інтегрованими у стохастичну модель оцінки ВРБ на основі зважування результатів, отриманих за різними сценаріями, за рівнем ймовірності, визначеної на основі статистичних або експертних методів.

Стрес-тестування може проводитися у формі як однофакторного, так і багатофакторного аналізу й прогнозування впливу шоків змін ризик-факторів (внутрішніх та зовнішніх) на окрему валютну позицію (стрес-тести індивідуального валютного ризику банку) або валютний портфель банку в цілому (стрес-тести портфельного валютного ризику банку).

Однофакторні стрес-тести (аналіз чутливості) застосовуються з метою швидкого отримання наближених оцінок чутливості валютної позиції/портфеля до змін визначного ризик-фактора та виявлення концентрації ризиків. При цьому стрес-тестування може проводитися на основі як історично детермінованих, так і гіпотетичних сценаріїв. Гіпотетичні сценарії можуть бути стандартизованими (базуються на мінімальних критеріях валютних шоків, визначених регуляторами) або нестандартизованими (мінімальні критерії валютних шоків визначаються на основі параметричної, експертної, стохастичної симуляції або їх комбінацій).

З метою комплексного оцінювання впливу на окрему валютну позицію/портфель банку одночасної екстремальної зміни декількох ризик-факторів використовується *інструментарій сценарного аналі-*

зу (багатофакторне стрес-тестування). Такий аналіз може проводитися як без урахування взаємозалежності між змінами окремих ризик-факторів (несистематичне стрес-тестування), так і з урахуванням ефектів кореляції між ризик факторами, коінтеграції та зараження (contagion) фінансових ринків (систематичне стрес-тестування).

Розробка нестандартизованих гіпотетичних сценаріїв може базуватися на використанні методів історичної, параметричної, експертної, стохастичної симуляції або їх комбінацій. Відмітимо, що використання історично детермінованих сценаріїв відрізняється від історичної симуляції тим, що передбачає чітке відтворення історичної динаміки та взаємозалежностей між ризик-факторами, тоді як при історичній симуляції можуть бути об'єднані екстремальні ретроспективні зміни ризик-факторів, що відбувалися у різні періоди.

З метою “подовження хвостів” нормального розподілу дохідностей, на якому базується стандартна параметрична модель розрахунку VaR, Базельським комітетом з банківського нагляду запропоновано модифіковану модель – стрес-VaR (*stressed VaR*). Дана міра ризику, як і у випадку стандартного підходу до розрахунку VaR, що рекомендується Базельським комітетом, заснована на десятиденному горизонті, 99-му процентилі, односторонньому довірчому інтервалі, однак вхідні дані моделі калібруються на основі безперервного 12-місячного періоду значного фінансового стресу, релевантного до банківського портфеля [444].

Більш складний підхід до моделювання ризику у періоди валютних шоків вимагає застосування апарату теорії екстремальних значень (*EVT – extreme value theory*), що дозволяє визначати частоту та масштаби екстремальних дохідностей. Методи, що засновані на теорії екстремальних значень, на відміну від VaR, моделюють розподіл лише екстремальних спостережень (“викидів”, надзвичайних втрат), а не всієї сукупності спостережень.

Застосування апарату теорії екстремальних значень у стрес-тестуванні ВРБ дозволяє значно удосконалити та доповнити методи аналізу *VaR*, *ETL*, *SRM* та *DRM*.

При стрес-тестуванні необхідно враховувати можливість банку протистояти як одноденним шокам (статичний стрес-тест), так і тривалим періодам втрат (динамічний стрес-тест). Симуляція кризи ліквідності потребує генерації відмінних сценаріїв, ніж симуляція ринкової кризи. Так, при симуляції ринкової кризи використовується інструментарій статичного стрес-тестування: розрахунок показників історичного максимуму/мінімуму одноденної зміни ризик-факторів. При симуляції кризи ліквідності доцільно використовувати інструментарій

динамічного стрес-тестування: обирати сценарій з найбільш несприятливою зміною ризик-факторів протягом періоду часу, еквівалентного тривалості кризи ліквідності, або періоду ліквідації валютної позиції. У даному випадку можуть бути застосовані девіаційні міри ризику (*deviation measures*) та міри зниження (*drawdown measures*).

При систематичному стрес-тестуванні, окрім “шокування” волатильностей ризик-факторів, доцільно проводити й “шокування” кореляцій між ними. Таке “шокування” передбачає модифікацію кореляційної матриці з метою симуляції порушення звичайних статистичних взаємозв’язків (*patterns*) у кризових обставинах, виникнення структурних зрушень, що можуть мати місце у майбутньому (наприклад, перехід від фіксованого до плаваючого обмінного курсу).

Одним із видів систематичного стрес-тестування є розробка найгірших макроекономічних сценаріїв із застосуванням усього спектра методів симуляції та множинного регресійного аналізу, моделей векторної авторегресії та векторних моделей корекції помилки.

Важливим етапом оцінки валютного ризику банку є *верифікація, калібрування та остаточний відбір моделей* для аналізу та прогнозування впливу ризик-факторів на параметри реалізації валютного ризику. У широкому сенсі верифікація передбачає застосування кількісних методів визначення достовірності модельних прогнозів. У вузькому сенсі верифікація передбачає кількісну оцінку точності моделі шляхом зіставлення розрахованих прогнозних значень показника з його фактичними історичними або гіпотетичними значеннями.

У науковій літературі й на практиці наразі не розроблено єдиного стандарту верифікації моделей. Залежно від параметрів, що оцінюються, доцільно виділити наступні найбільш поширені методи верифікації моделей:

- перевірка безумовного покриття (*unconditional coverage testing*) (до цієї групи методів, зокрема, належить підхід, запропонований Базельським комітетом з банківського нагляду як галузевий стандарт бек-тестування [448]);
- перевірка незалежності (*independence testing*);
- перевірка умовного покриття (*conditional coverage testing*);
- перевірка величини перевищень (*magnitudes of excessions tests*);
- перевірка відповідності розподілу (*testing the entire distribution*) [427, 432, 383].

За результатами верифікації доцільно проводити корекцію (калібрування) моделей, яка полягає в оптимізації її параметрів.

З метою відбору найбільш адекватних моделей доцільно проводити їх порівняльний аналіз за наступними критеріями:

- консервативність – систематичне завищення оцінки ризику у порівнянні з іншими моделями;
- точність – здатність моделі оцінювати ризик, уникаючи надмірної частоти перевищень та їх кластеризації;
- економічна ефективність – здатність моделі забезпечувати достатній рівень консервативності оцінок ризику з одночасною мінімізацією втрат від надмірного резервування капіталу [388, 404].

Ранжування моделей може відбуватися за результатами верифікації на основі розглянутих вище методів або з використанням показників, запропонованих у [404, 413].

Комплексність валютних експозицій банку та обмеженість бюджету управління валютним ризиком потребує досягнення компромісу між точністю оцінок валютного ризику та витратами на їх отримання на основі застосування різних методик. Саме тому важливим моментом є роз'яснення обмежень існуючих систем оцінки для всіх потенційних користувачів і визначення відповідних лімітів контролю ризику з метою уникнення надмірної залежності від отриманих числових оцінок та/або неправильного тлумачення результатів оцінки ризику.

2.4. Методи регулювання валютного ризику банку

Управління валютним ризиком банку передбачає здійснення впливу керуючою підсистемою на окремі елементи валютного ризику, за допомогою чого об'єкт управління приводиться в необхідний для суб'єкта стан. Зазначений вплив, що реалізується шляхом прийняття та виконання суб'єктом управління управлінських рішень на основі механізму управління валютним ризиком, будемо називати регулюванням валютного ризику банку.

Необхідність регулювання валютного ризику банку виникає за умов реалізації банком активної стратегії валютного ризик-менеджменту у контексті його загальної бізнес-стратегії. Основною метою реалізації даної стратегії виступає зниження катастрофічного, критичного або припустимого валютного ризику банку до прийняттого рівня. Натомість пасивна ризик-стратегія не передбачає модифікації структурних елементів зазначеного ризику (див. табл. 2.1).

Пасивна ризик-стратегія передбачає повну абсорбцію наслідків реалізації ризику або його уникнення на етапі прийняття рішення щодо проведення відповідної операції (уникнення *ex-ante*). Повна абсорбція ризику передбачає фінансування (компенсацію) наслідків реалізації валютного ризику за рахунок поточного доходу. Такої ризик-

стратегії доцільно дотримуватися, якщо ймовірність реалізації ризику невисока та його потенційні наслідки є прийнятними для банку.

Стратегія уникнення *ex-ante* валютного ризику передбачає відмову від проведення валютних операцій. Застосування такої ризик-стратегії є доцільним за наступних умов:

- ризик характеризується високою ймовірністю реалізації, та пов'язаний із критичними та катастрофічними для банку масштабами втрат;
- з огляду на зовнішні та внутрішні обмеження у банку відсутній дієвий інструментарій регулювання ризику з метою його зменшення до прийнятного рівня;
- використання інструментарію регулювання ризику є недоцільним з економічної точки зору (витрати на його використання не покриваються вигодами від прийняття ризику).

Реалізація активної ризик-стратегії передбачає зменшення або збільшення рівня ризику на основі застосування відповідних методів та інструментів регулювання валютного ризику.

Збільшення рівня ризику відбувається за рахунок створення додаткових спекулятивних позицій у випадку, якщо наявний валютний ризик є недостатнім для банку в контексті реалізації його валютної ризик-стратегії (ризик характеризується низькою ймовірністю реалізації, пов'язаний із незначними для банку масштабами втрат та не забезпечує достатнього рівня курсових прибутків).

Зменшення рівня валютного ризику досягається шляхом селективного або повного його хеджування. Селективне хеджування застосовується з метою доведення валютного ризику до прийнятного рівня. Повне хеджування за суттю є аналогічним до уникнення ризику. Виходячи з того, що у даному випадку відбувається регулювання наявного валютного ризику (за вже укладеними договорами), повний хедж також можна називати уникненням *ex-post*.

Повне хеджування стає доцільним, якщо:

- у результаті зміни валютної ризик-стратегії банк вирішив відмовитися від утримання валютного ризику будь-якого рівня;
- внаслідок змін у зовнішньому чи внутрішньому середовищі банк втратив дієвий інструментарій підтримання ризику на прийнятному рівні;
- використання інструментарію підтримання ризику на прийнятному рівні стало недоцільним з економічної точки зору.

Вибір інструментів та методів регулювання валютного ризику можна розглядати як проблему оптимізації в умовах внутрішніх та зовнішніх обмежень. Критерієм оптимальності у даному випадку висту-

пає якнайповніше досягнення цілей валютного ризик-менеджменту у контексті успішної реалізації загальної бізнес-стратегії банку.

Як зазначалося раніше, валютний ризик можна представити як систему окремих видів валютного ризику, кожен з яких, у свою чергу, складається з джерела ризику, експозиції до нього та наслідків його реалізації. Виходячи з того, що вплив окремих банків на джерело валютного ризику (короткострокові, середньострокові та довгострокові коливання валютних курсів) обмежений, основну увагу доцільно зосередити на дослідженні методів регулювання величини валютної експозиції та наслідків реалізації валютного ризику банку.

Регулювання експозиції до валютного ризику відбувається за допомогою методів попередження та оптимізації ризику.

Методи попередження ризику мають превентивний характер і дозволяють регулювати обсяги потенційних індивідуальних та портфельних експозицій. Виходячи з проактивного характеру, використання даних методів потребує значно меншого фінансування, ніж застосування реактивних методів регулювання експозиції та наслідків реалізації валютного ризику. До методів попередження валютного ризику за окремими угодами належать вибір валюти договору, використання валютних застережень (у формі встановлення валюти прив'язки) та лімітування.

Попередження портфельного ризику відбувається за допомогою лімітування та диверсифікації шляхом розробки та реалізації маркетингових і операційних стратегій з використанням інструментарію трансфертного ціноутворення.

Традиційно регулювання портфельних експозицій до прямих різновидів валютного ризику здійснюється шляхом балансування валютних грошових потоків банку у розрізі строків та валют з урахуванням особливостей переоцінки зазначених потоків.

Консервативна стратегія передбачає мінімізацію дисбалансів (мечтинг – matching) вхідних та вихідних грошових потоків з однаковими характеристиками – максимальне закриття позицій. У випадку існування закритої валютної позиції ефект від переоцінки вимог внаслідок зміни валютних курсів урівноважується зворотнім ефектом від переоцінки зобов'язань у аналогічній валюті. Отже, незважаючи на виникнення валютного ризику за окремими контрактами, по відношенню до загальної валютної експозиції, ризик не виникає.

Агресивна стратегія передбачає створення та/або підтримку певних дисбалансів між притоками та відтоками коштів з однаковими характеристиками. За умов існування довгої загальної валютної позиції укріплення курсу національної валюти призводить до реалізації загрози (виникнення збитків), а девальвація – до реалізації шансу (отри-

мання додаткових вигод). Аналогічні процеси за умов існування короткої загальної валютної позиції призводять до зворотних наслідків.

За умов проведення операцій із розміщення коштів у іноземній валюті банк отримує додаткові доходи за умов девальвації курсу національної валюти по відношенню до курсу валюти номінації договорів і, навпаки – зазнає втрат за ревальвації національної валюти. Зворотна ситуація спостерігається за умов проведення операцій із залучення коштів, коли ревальвація національної валюти приносить банку додаткові доходи, а девальвація – втрати.

У зв'язку з цим банку за умов дотримання агресивної валютної ризик-стратегії доцільно укладати договори з розміщення ресурсів у валютах, по відношенню до курсу яких курс національної валюти має тенденцію до знецінення, а при проведенні операцій із залучення коштів – до укріплення. Однак за умов проведення такої ризик-політики необхідно враховувати можливість реалізації валютно-кредитного ризику, втрати за яким можуть перекрыти курсові доходи банку від знецінення національної валюти при проведенні активних операцій.

Виходячи з того, що консервативна ризик-стратегія передбачає відмову від отримання курсових доходів заради зниження можливості втрат внаслідок реалізації валютного ризику, банку-консерватору доцільно проводити як активні, так і пасивні операції в іноземній валюті, курс якої за прогнозами протягом періоду дії договорів залишатиметься найбільш стабільним по відношенню до курсу національної валюти. Зауважимо, що укладення договорів у національній валюті є способом уникнення валютного ризику *ex-ante*, а тому не розглядається як метод попередження валютного ризику.

З метою страхування сторін за договором від валютного ризику в кредитну або іншу фінансову угоду може вводитися валютне застереження. Валютним застереженням будемо вважати умову в кредитній або іншій фінансовій угоді, що визначає перегляд суми платежу пропорційно зміні курсу валюти застереження за визначеним в угоді способом з метою страхування сторін за контрактом від валютного ризику. Отже, валютне застереження може формулюватися як встановлення валюти прив'язки, а також як угода з транспозиції ризику (*risk-shifting (risk-transfer) agreement*), однак остання належить до методів регулювання наслідків реалізації валютного ризику.

Встановлення валюти прив'язки передбачає внесення умови до фінансового договору, відповідно до якої еквівалент суми платежу за ним (основного боргу та процентів) визначається в одиницях певної іноземної валюти або “кошика” валют. Вибір валюти (“кошика” валют) прив'язки доцільно здійснювати аналогічним методом, як і у випадку

вибору валюти номінації договору. Однак, перевагою даного методу регулювання валютного ризику є можливість його застосування до вже діючих фінансових договорів. Виходячи з цього, даний метод також може розглядатися як метод оптимізації валютної експозиції.

Крім того, за рахунок використання мультивалютних (“кошикових”) застережень має ряд переваг порівняно з моновалютними застереженнями, основним з яких є можливість досягнення більшої стабільності курсу “кошика” валют. Це відбувається за рахунок включення до “кошика” у певних пропорціях валют, курси яких є від’ємно корельованими. Відповідно, девальвація одних валют у складі “кошика” буде компенсуватися ревальвацією інших.

Дієвим методом попередження індивідуального та портфельного валютного ризику виступає лімітування. Визначаючи для себе припустиму величину ризику відповідно до головної мети його існування – місії, за допомогою лімітування банк обмежує різні параметри ризику.

Побудова ефективної ієрархічної системи лімітів банку, з нашої точки зору, повинна базуватися на концепції розподілу економічного капіталу банку. Виходячи з цього, за рахунок встановлення лімітів банк фактично визначає для себе рівні прийнятних, припустимих, критичних та катастрофічних втрат економічного капіталу.

Усі внутрішні ліміти можуть встановлюватися у розрізі валют у відсотках від власних коштів (капіталу) банку або в абсолютних величинах із вказівкою спрямованості позиції (коротка/довга).

З метою адекватного аналізу і управління, а також виходячи з різного характеру утворення позицій, ліміт відкритої валютної позиції банку доцільно розподілити на ліміти окремих видів валютних позицій: операційної, неторговельної, спекулятивної, хеджуючої та позабалансової.

У структурі ліміту операційної відкритої валютної позиції банку виділяють субліміти у розрізі філій та відділень банку; субліміти за видами операцій (фінансування різних видів валютних витрат, виконання окремих власних зобов’язань банку).

Аналогічно розподіляється ліміт на неторговельну відкриту валютну позицію: на субліміти у розрізі філій та відділень банку та субліміти на окремі види операцій (конверсійні або неторгові операції).

Ліміт на торговельну відкриту валютну позицію складається з:

- сублімітів відкритої валютної позиції на різні торговельні майданчики, групи дилерів та окремо на кожного дилера;
- сублімітів у розрізі видів конверсійних операцій;
- сублімітів у розрізі видів операцій із фінансовими інструментами (валютні форвардні, ф’ючерсні контракти, опціони тощо);

- сублімітів у розрізі терміну їх дії (ліміти відкритої валютної позиції в межах робочого дня (intraday position limits) та ліміти перенесення торгової позиції на наступний робочий день (overnight position limits)).

Зазначені субліміти можуть встановлюватися у наступних формах:

- 1) позиційні ліміти (position limits) – ліміти, що обмежують номінальний обсяг відкритої валютної позиції;
- 2) ліміти збитків (loss limits), які, у свою чергу, можуть визначатися як:
  - ліміти поточних збитків за торговельними операціями (stop-out limits) – встановлюються для контролю накопичених поточних збитків за торговельними операціями з валютою та похідними валютними інструментами;
  - ліміти граничних обсягів збитків (stop-loss limits). Даними лімітами встановлюється граничний обсяг збитку при закритті відкритої позиції у зв'язку з несприятливою зміною валютного курсу;
- 3) ліміти прибутків (profit limits), що можуть визначатися як:
  - ліміти граничних обсягів прибутків (take profit limits) – ліміти, що визначають розмір максимального одноденного росту цін (прибутковості) у розрізі окремих валют та похідних валютних інструментів. Застосовуються для того, щоб при досягненні максимального (визначається аналітично) результату запобігти можливому наступному різкому зниженню вартості інструмента;
  - ліміти поточних прибутків за торговельними операціями (take profit limits) відрізняються від попередніх тим, що встановлюються для контролю накопичених поточних прибутків за торговельними операціями з валютою та похідними валютними інструментами.

Система лімітування хеджуючої та позабалансової відкритих валютних позицій банку встановлюється аналогічно до системи лімітів на торговельну позицію.

З метою недопущення перевищення лімітів банк завчасно обмежує обсяги проведення валютних операцій. У випадку, якщо величина наявних позицій перевищила граничний рівень, банку доцільно застосувати методи оптимізації та/або трансферту валютного ризику.

Оптимізація валютного портфеля банку з урахуванням довгострокових та середньострокових прогнозів динаміки валютних курсів відбувається шляхом вибору та сегментації ринків валютних банківських послуг. Залежно від обраної ризик-стратегії банку доцільно здійснювати проникнення та/або захоплення більшої частки тих ринків валютних послуг, що забезпечуватимуть у майбутньому досягнення найвищого економічного ефекту з урахуванням ризику, а також

стимулюватимуть реалізацію диверсифікаційного ефекту. Проникнення на окремі ринки та їх захоплення відбувається за рахунок розробки відповідних банківських продуктів, послуг та налагодження ефективних каналів їх збуту.

На тактичному часовому горизонті дієвим механізмом адаптації банку до змін валютних курсів виступає внесення змін до стратегії і тактики ціноутворення та просування валютних банківських продуктів та послуг. За рахунок коригування цін та використання нецінових методів стимуляції/дестимуляції попиту на окремі валютні продукти і послуги банк має можливість здійснювати оптимізацію свого валютного портфеля. Цьому також сприяє проведення ефективної політики у сфері реклами та мерчандайзингу.

Прогнози довгострокових коливань валютних курсів банку необхідно враховувати під час розробки та реалізації стратегії розміщення закордонних дочірніх банків та відокремлених підрозділів. Основну частину своїх операцій зазначені підрозділи проводять у валюті країни їх базування. Внаслідок зміни обмінного курсу цих валют до національної валюти материнського банку виникає трансляційний валютний ризик. З іншого боку, нарощення обсягів залучення та розміщення фінансових ресурсів закордонними підрозділами у валюті країни їх базування є значно легшим, ніж їх аналогічне нарощення у країні базування материнського банку. Це пов'язано з наявністю економічних, правових та інших перешкод при здійсненні операцій материнського банку з іноземними валютами. За допомогою маніпулювання обсягами залучення та розміщення ресурсів закордонними підрозділами банк має можливість проводити неттинг валютних позицій у цілому по банківській групі. Іншими словами, банк здійснює оптимізацію валютного ризику за рахунок взаємозаліку різноспрямованих (але виражених в одній валюті) грошових потоків між його підрозділами.

Прогноз середньо- та короткострокових курсових коливань доцільно також враховувати при розробці та реалізації стратегії банку щодо закупівель основних засобів та нематеріальних активів, а також виплати компенсацій працівникам, якщо вони здійснюються в іноземній валюті або індексуються відповідно до змін валютних курсів.

Потужною технікою модифікації грошових потоків банку залежно від обраної стратегії та прогнозу змін зовнішнього середовища виступає використання трансфертного ціноутворення. Його суть полягає у створенні внутрішнього ринку ресурсів банку, що умовно перерозподіляються між окремими бізнес-одинацями з використанням трансфертних ставок.

Використання трансфертного ціноутворення в системі управління валютним ризиком дозволяє:

- оптимізувати процес управління валютним ризиком на основі централізації функцій регулювання в одному структурному підрозділі банку – відділі управління позицією;
- вести управління на основі отримання відділом управління позицією актуальної та повної інформації щодо структури балансу з урахуванням строків, обсягів, валют та вартості ресурсів й напрямків їх розміщення;
- підвищити стабільність банку в періоди криз;
- знизити вимоги до економічного капіталу на покриття ризиків;
- підвищити рентабельність бізнесу банку в цілому.

Підвищенню ефективності управління валютним ризиком сприяє:

- диференціація трансфертних ставок за рахунок використання стимулюючої та дестимулюючої маржі, що слугує економічним методом спрямування роботи центрів відповідальності у необхідному напрямку;
- урахування в оплаті праці працівників рівня трансфертних результатів центрів фінансової відповідальності, що сприяє підвищенню продуктивності їх діяльності [294].

Якщо на основі трансфертного ціноутворення відбувається структурне балансування, в основному, валютних грошових потоків за потенційними договорами, то на основі техніки випередження та відставання (*leading and lagging*) відбувається прискорення чи уповільнення внутрішніх та зовнішніх розрахунків за вже укладеними договорами.

На тлі девальваційних очікувань щодо курсу національної валюти банку доцільно скорочувати строки платежів (*leading*) за валютними контрактами на користь клієнтів та контрагентів, та здійснювати пролонгацію (*lagging*) платежів за контрактами на користь банку (табл. 2.3).

Необхідно зазначити, що зміна строків платежів може відбуватися як у розрізі розрахунків між окремими бізнес-одинацями банку (*intrabank leads and lags*), так і при розрахунках з клієнтами та контрагентами (*interbank leads and lags*). Однак необхідно враховувати, що використання даної техніки із клієнтами та контрагентами пов'язано із виникненням нормативних колізій. Зазвичай, у фінансових контрактах передбачаються штрафні санкції як на випадок їх дострокового виконання, так і за затримку платежів.

Оптимізація розміру експозиції за певними валютами, окрім використання техніки випередження та відставання й неттингу, також може відбуватися за рахунок проведення конверсійних операцій. Дані

операції передбачають обмін певного обсягу однієї валюти на іншу. Це дозволяє ліквідувати перевищення внутрішніх та зовнішніх нормативів валютного ризику або створити спекулятивну позицію в очікуванні сприятливих змін валютних курсів. Як правило, банки здійснюють конверсію слабких валют на валюти, курс яких має тенденцію до укріплення.

Таблиця 2.3 – Дії банку у контексті реалізації стратегії випередження та відставання

Характер грошового потоку	Види операцій	Прогноз зміни курсу національної валюти	
		Девальвація	Ревальвація
Надходження валютних коштів	а) репатріація капіталу, прибутків, інших коштів; б) залучення коштів до статутного фонду банку; в) залучення ресурсів з депозитних та недепозитних джерел; г) отримання погашення основної суми боргу та виплати процентів за активними операціями	Уповільнення розрахунків	Прискорення розрахунків
Вилучення валютних коштів	а) оплата товарів, робіт, послуг; б) виплата компенсацій працівникам; в) виплата по штрафним санкціям; г) погашення основної суми боргу та виплата процентів за зобов'язаннями; д) нарахування і виплата дивідендів тощо.	Прискорення розрахунків	Уповільнення розрахунків

Регулювання наслідків реалізації валютного ризику відбувається шляхом їх трансферту та/або фінансування. Зазначені методи базуються на концепції проведення превентивних заходів, спрямованих на мінімізацію масштабів втрат від несприятливих коливань валютних курсів.

Трансферт негативних наслідків відбувається на основі страхування, використання угод з транспозиції валютного ризику та синтетичного хеджування.

Сутність страхування полягає у передачі валютного ризику страховій компанії, яка зобов'язується компенсувати банку втрати від несприятливих змін валютних курсів. У страховій угоді фіксується курс валюти позиції на момент її створення, строк існування позиції та обумовлюється масштаб змін валютного курсу, що приймається як страховий випадок. Так, наприклад, страховим договором може бути передбачено компенсацію втрат банку за депозитним договором при девальвації валютного курсу гривні до долара США більш, ніж на 10 % протягом дії зазначеного депозитного договору. У даному випадку

страхова компанія компенсує частину втрат банку, що виникла у результаті девальвації курсу більш, ніж на 10 %.

Банку доцільно страхувати валютні ризики, що характеризуються незначною ймовірністю реалізації загроз, однак значним (критичним та катастрофічним) розміром втрат. Особливо актуальним є страхування валютного ризику на випадок розгортання валютної кризи.

Одним з основних методів трансферту валютного ризику є використання угод з транспозиції ризику. Зазначені угоди визначають спосіб, за яким відбувається перегляд суми платежу у разі зміни курсу національної валюти по відношенню до курсу номінації договору або валюти застереження.

На практиці угоди з транспозиції ризику найчастіше укладаються у формі угод з розподілу ризику (*risk sharing arrangements*) та угод типу “валютний комірець” (*currency collar*).

Угода з розподілу ризику є зафіксованою у кредитному договорі (або іншому фінансовому контракті) домовленістю між позичальником та банком про розподіл результатів впливу валютного курсу на суму платежу. Виходячи з цього, додаткові витрати, понесені однією із сторін за контрактом, у результаті несприятливих змін валютного курсу (які, одночасно, є сприятливими для іншої сторони) розподіляються між ними у певній пропорції (найчастіше – порівну).

Угода типу “валютний комірець” використовується для встановлення мінімально припустимого обсягу платежів у національній валюті, однак з одночасним визначенням їх максимального обсягу. Таким чином, виникає певна компенсація потенційних втрат сторін за рахунок відмови від потенційних доходів від коливань валютних курсів.

Існують також різноманітні гібридні угоди (*hybrid arrangements*), які утворюються шляхом комбінування елементів двох зазначених вище технік. Гібридизація дозволяє банку адаптувати угоду з транспозиції ризику під конкретного клієнта у певній економічній ситуації.

У світовій банківській практиці, окрім зазначених натуральних методів трансферту валютного ризику, значного поширення набули синтетичні методи. Синтетичне хеджування відбувається шляхом створення протилежної (до спотової) позабалансової позиції за допомогою валютних деривативів (форвардів, ф'ючерсів, опціонів, свопів тощо).

Різновидом синтетичного регулювання виступає крос-хеджування, яке передбачає створення валютних контрпозицій за рахунок деривативів, деномінованих у інших іноземних валютах. Умовою застосування даного методу виступає наявність значної додатної кореляції між динамікою курсу валютної позиції та курсу валюти номінації деривативу.

Крос-хеджування використовується в умовах, коли ринок похідних фінансових інструментів у відповідній валюті відсутній або є неліквідним.

У порівнянні з натуральними методами використання валютних деривативів має ряд переваг, основною з яких є гнучкість, оперативність і точність регулювання валютної експозиції валютного ризику.

В основу методу фінансування наслідків реалізації валютного ризику за рахунок поточних доходів покладено ідею компенсації негативних наслідків коливань валютних курсів за рахунок поточних грошових потоків банку без попереднього створення будь-яких внутрішніх чи зовнішніх резервних фондів.

Даний метод використовується для фінансування лише прийнятних ризиків, реалізація яких несуттєво впливає на грошові потоки банку та досягнення ним цільового рівня прибутку.

З урахуванням принципу обачності, для компенсації неочікуваних втрат від значних коливань валютних курсів банку доцільно заздалегідь акумулювати кошти внутрішніх резервних фондів. Резервний капітал банку виступає своєрідним буфером, що захищає банк від критичних втрат внаслідок розгортання кризових явищ. Сучасна концепція резервування базується на принципі покриття непередбачених ризиків банку за рахунок економічного капіталу. Однак, виходячи із відносно високої вартості капітальних ресурсів, резервування доцільно використовувати лише для покриття залишкових ризиків, що не були повністю еліміновані за рахунок інших методів регулювання валютного ризику.

Фінансування негативних наслідків від очікуваних коливань валютних курсів може здійснюватися за рахунок розширення процентної маржі. Іншими словами, до складу процентної ставки за валютним контрактом вноситься надбавка за ризик – “цінова подушка”.

Альтернативним методом фінансування ризику виступає створення зовнішнього резервного фонду банку у формі організації функціонування власної (кептивної) страхової компанії (*captive insurance company*). З нашої точки зору, незважаючи на безперечні переваги, використання кептивних страхових компаній як методу регулювання валютного ризику банку в Україні є суттєво обмеженим. Це пов'язано із відсутністю у страхової компанії дієвих методів натурального управління валютними позиціями, що фактично створюються за рахунок трансферту валютного ризику від банку до кептиву. В умовах нерозвинутості вітчизняного ринку валютних деривативів банки, з нашої точки зору, мають більші можливості у сфері управління валютним ризиком.

Виходячи зі специфіки окремих видів валютного ризику, ефективно управління ним можливе лише за умов синергетичного поєднання різноманітних методів регулювання експозиції та наслідків реалізації валютного ризику.

Регулювання валютно-кредитного ризику є доволі специфічним, виходячи з дуалістичної природи даного виду валютного ризику. Основною метою банку при управлінні зазначеним ризиком, з нашої точки зору, є недопущення критичного зростання вартості обслуговування валютної заборгованості внаслідок зміни обмінних курсів, що призведе до неплатоспроможності контрагента.

Задля досягнення поставленої мети банком може бути використаний весь спектр методів управління кредитним ризиком у комбінації з методами регулювання валютного ризику. Зокрема, найбільш дієвими методами управління валютно-кредитним ризиком, з нашої точки зору, виступає вибір валюти номінації договору, використання валютних застережень та угод з транспозиції ризику та лімітування. Крім того, банку доцільно здійснювати стрес-тестування валютних позицій клієнтів та контрагентів, консультувати їх відносно підвищення ефективності валютного ризик-менеджменту, а також проводити спільне управління валютним ризиком позичальника на основі використання натуральних та синтетичних методів.

РОЗДІЛ 3

Управління ризиками системних характеристик

3.1. Методологічні особливості управління ризиком ліквідності банку

Посилення конкуренції між банками, зростання дефіциту банківських ресурсів, невизначеність економічного середовища у посткризових умовах обумовлюють підвищену увагу банків до управління ризиками системних характеристик – ризику ліквідності, ризику капітальної стабільності та ризику втрати платоспроможності. Зауважимо, що ключовим фактором, який поєднує ці три види ризику, є ліквідність.

Ліквідність є важливою системною характеристикою банку, яка свідчить про фінансову стабільність, спроможність банку розширювати обсяги активних операцій та протистояти негативним наслідкам кризових ситуацій. Ефективне управління ліквідністю є необхідною умовою забезпечення безперебійної роботи банку, оптимального розподілу і використання банківських ресурсів.

Відповідно до існуючих класифікацій банківських ризиків ризик ліквідності розглядається у складі фінансових ризиків, а саме ризиків системних характеристик. Деякі автори ризик ліквідності розглядають у складі ризиків активних операцій, пов'язуючи його в основному з операціями з цінними паперами [74, 235].

Базельський комітет з банківського нагляду відносить ризик незбалансованої ліквідності до внутрішніх [228]. Проте, на нашу думку, причинами виникнення ризику незбалансованої ліквідності можуть бути як зовнішні, так і внутрішні чинники, тому цей ризик не можна однозначно віднести до зовнішніх чи внутрішніх ризиків.

Вихідним поняттям в розумінні сутності та механізмів управління ризиком ліквідності банку є “ліквідність банку”.

Термін “ліквідність” (від лат. *liquidus* – рідкий) у буквальному розумінні характеризує легкість реалізації, продажу, перетворення матеріальних цінностей у грошові активи [25, с. 69].

Енциклопедія банківської справи України надає наступне трактування поняття “ліквідність” – економічний термін, який означає: 1) здатність до реалізації, продажу, мобільного перетворення матеріальних та інших цінностей на реальні гроші (у цьому значенні розрізняють поняття “ліквідні кошти” та “ліквідні активи”); 2) спроможність

підприємств, банків своєчасно виконувати свої кредитно-фінансові зобов'язання, можливість конвертувати відповідні активи в грошові кошти в готівковій чи безготівковій формі для оплати своїх платіжних зобов'язань (у цьому значенні розрізняють ліквідність підприємства, ліквідність банку, ліквідність держави тощо) [126, с. 331].

У сучасних економічних умовах ліквідність банку необхідно розглядати як багаторівневу систему категорій, яка включає ліквідність банківської системи, ліквідність банку, ліквідність балансу, ліквідність активів і пасивів [91, с. 19]. На макрорівні виділяють ліквідність банківської системи, яка залежить від ліквідності Національного банку і ліквідності банків другого рівня. У свою чергу, категорія “ліквідність банку” визначається за допомогою ліквідності балансу, а також ліквідності активів і пасивів. Всі дані категорії тісно пов'язані між собою і розглядаються у взаємозалежності.

Підхід науковців до проблеми визначення ліквідності банку значною мірою залежить від розуміння її сутності. Аналіз публікацій, присвячених проблемам ліквідності банку, показав, що в економічній літературі залежно від цілей аналізу або досліджень окремі науковці дають різні тлумачення категорії “ліквідність банку” (табл. 3.1).

Базуючись на дослідженні теоретичних поглядів вітчизняних та зарубіжних науковців, можна виділити три найбільш поширені точки зору щодо змісту ліквідності банку:

- 1) ототожнення ліквідності банку з існуючим обсягом грошових коштів;
- 2) якісна характеристика об'єкта економічних відносин, а саме його здатність погашати свої зобов'язання в строк;
- 3) визначається не лише спроможністю банку розраховуватись за своїми зобов'язаннями, а й одночасним розширенням кредитної діяльності.

Багато авторів (А. Мороз, І. Сало, О. Криклій, О. Лаврушин та ін.) надають визначення ліквідності банку, в основі якого покладено здатність банку своєчасно розраховуватись за своїми зобов'язаннями. У працях А. Єпіфанова, Н. Маслак, Г. Панової можна зустріти розуміння ліквідності банку як здатності банку купувати грошові кошти у центрального банку за прийнятною ціною. Також при тлумаченні поняття “ліквідність банку” більшість із зазначених авторів розуміють співвідношення сум активів і пасивів з однаковими термінами.

Але в сучасних умовах ліквідність банків залежить не лише від незбалансованості активів і пасивів, а й від можливості задовольнити потреби клієнтів у кредитуванні. Брак ліквідності може стати проблемою вже тоді, коли банк розширює свій портфель кредитів швидше,

ніж здатен забезпечити адекватне, надійне фінансування [219]. Якщо банк не може надавати кредити через недостатність ресурсів, то, по-перше, зменшуються потенційні доходи за кредитними операціями і, по-друге, погіршується конкурентоспроможність банку через втрату клієнтів.

Таблиця 3.1 – Підходи до визначення поняття “ліквідність банку”

Автори, джерело	Підходи до визначення поняття “ліквідність банку”
Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні [143]	Здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів і строками й сумами виконання зобов'язань банку, а також строками і сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати)
А. Єпіфанов, Н. Маслак, І. Сало [129, с. 62]	Здатність банку своєчасно виконувати свої зобов'язання, причому не тільки з повернення вкладених коштів з виплатою встановленої плати, а й з надання кредитів; здатність купувати грошові кошти в Національного (центрального) банку чи банків-кореспондентів за розумною ціною
А. Мороз [24, с. 373]	Здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань. Вона визначається збалансованістю між термінами і сумами погашення активів і сумами виконання зобов'язань банку, а також термінами і сумами інших джерел та напрямів використання коштів типу видачі кредитів та понесених витрат
І. Сало, О. Криклій [293, с. 232]	Здатність банку виконувати свої зобов'язання (у будь-який момент за зобов'язаннями до запитання і відповідно до термінів за терміновими зобов'язаннями), маючи для цього достатню кількість готівки і безготівкових коштів
З. Щибиволок [362, с. 33]	Мобільність активів банку для забезпечення вчасного виконання заздалегідь взятих зобов'язань та вимог, що виникли в процесі господарювання
І. Івасів [139, с. 111]	Спроможність банку виконувати свої зобов'язання, можливість задоволення кредитних заявок, які відповідають його стандартам кредитування
П. Роуз [289, с. 323]	Банк вважають ліквідним, якщо він має доступ до коштів, які можна залучити за розумною ціною саме в той момент часу, коли вони необхідні. Це означає, що банк або вже має необхідну суму ліквідних коштів, або може швидко їх одержати за допомогою позик або продажу активів
О. Лаврушин [27, с. 127]	Одна із узагальнених якісних характеристик діяльності банку, що обумовлює його надійність. Це здатність своєчасно і без втрат виконати свої зобов'язання перед вкладниками і кредиторами
Г. Панова [231, с. 34]	Можливість продавати ліквідні активи, придбавати грошові кошти в центральному банку і здійснювати емісію акцій, облігацій, депозитних і ощадних сертифікатів, інших боргових інструментів... Ліквідність для банку – це його здатність забезпечувати своєчасне виконання в грошовій формі своїх зобов'язань по пасиву

Ліквідність банку визначається ліквідністю балансу, а саме ліквідністю активів і пасивів. Баланс банку вважається ліквідним, якщо його стан дає змогу за рахунок швидкої реалізації коштів за активом покривати термінові зобов'язання за пасивом. Ліквідність балансу характеризує запас власних коштів, запас (портфель) активів і певну структуру зобов'язань, а також відповідність строковості пасивів та активів [293].

Таким чином, враховуючи всі наведені вище змістовні аспекти, ризик ліквідності слід визначати як ризик незбалансованості надходжень та відтоку грошових коштів, що спричиняє дефіцит або надлишок ліквідності.

Для детальнішого дослідження ризику ліквідності варто зупинитись на його класифікації, яка, насамперед, передбачає його поділ на:

- ризик ліквідності фондування (недостатності грошових коштів), пов'язаний зі зниженням спроможності банку виконувати свої зобов'язання в зазначені строки чи неможливістю повністю або частково покрити грошовими коштами вимоги контрагентів;
- ризик ліквідності активів, пов'язаний з неможливістю реалізувати активи в тих чи інших сегментах фінансового ринку, що призводить до втрат.

Також авторами залежно від місця виникнення виділяються наступні види ризику ліквідності:

- балансовий ризик ліквідності, тобто ризик того, що банк у певний момент часу не зможе виконати свої зобов'язання за рахунок наявних ліквідних активів унаслідок неадекватної структури балансу;
- ризик ліквідності ринку – ризик того, що у певний момент часу виникне ситуація, за якої банк не в змозі буде придбати на фінансовому ринку необхідні кошти за діючою ринковою ставкою через недостатність поточних обсягів торгівлі або низький кредитний рейтинг самого банку-позичальника;
- ризик події – наявний або очікуваний ризик, що загрожує доходам і капіталу банку, і який спричиняється особливими ситуаціями (він є наслідком політичних, соціально-економічних та інших ризиків) [354].

На нашу думку, класифікацію за даним критерієм доцільно доповнити ризиком ліквідності світового грошового ринку. Як свідчить кризова ситуація, що спостерігалась у 2008-2009 роках, неврахування ризику ліквідності світового грошового ринку може призвести до серйозних негативних наслідків.

Досить часто у зарубіжних наукових джерелах можна зустріти підхід до ризику ліквідності як до ризику незбалансованої ліквідності, який поділяється на:

- ризик недостатньої ліквідності, що означає неможливість своєчасного виконання банком своїх зобов'язань;
- ризик надлишкової ліквідності, що означає недоотримання частини доходів через надлишок високоліквідних, але низькодохідних активів [354].

Ризик надлишкової ліквідності спричиняє зменшення дохідності активів, що свідчить про неефективну політику управління ліквідністю.

Для оцінки сукупної ліквідності банків слід розглядати в системі такі її форми – стаціонарну ліквідність (запас), поточну ліквідність (потік) і перспективну ліквідність (прогноз) [231].

Узагальнена класифікація видів ризику ліквідності банку подана на рис. 3.1.

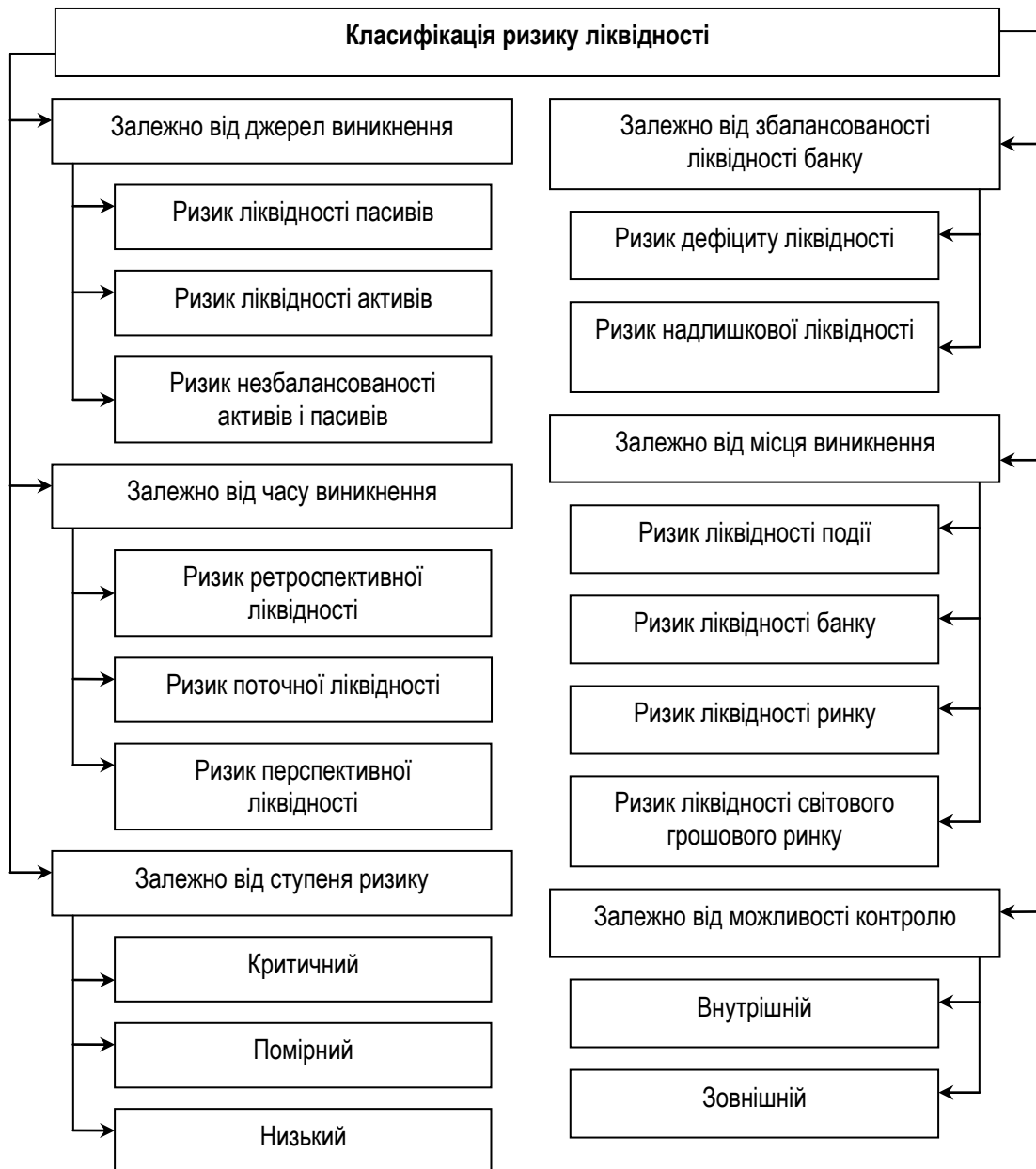
Ризик ліквідності пасивів визначається як неспроможність банку розраховуватись за своїми зобов'язаннями через непередбачене зростання обсягів вихідного грошового потоку (внаслідок дострокового зняття депозитів, зменшення залишків коштів на поточних рахунках клієнтів).

Ризик ліквідності активів полягає у неспроможності банку реалізувати активи для покриття дефіциту ліквідності та неможливості задовольнити потреби клієнтів банку у кредитуванні.

Ризик незбалансованості активів і пасивів викликаний наявністю значних розривів між групами активів і пасивів банку за строками, що призводить до неспроможності банку розраховуватись за своїми зобов'язаннями.

Існуючу класифікацію, відповідно до якої ризику ліквідності поділено на ризик поточної та перспективної ліквідності [320], нами доповнено ризиком ретроспективної ліквідності, адже існування кризи ліквідності банку в минулому періоді може суттєво погіршити репутацію банку в наступні періоди, що також потрібно враховувати.

За ступенем ризику ліквідності доцільно виділити критичний, помірний і низький ризику ліквідності. Низький ризик ліквідності присутній за нормального стабільного функціонування банку, який характеризується збалансованістю активів і пасивів банку. Помірний ризик ліквідності визначається наявністю незначних розривів ліквідності, спроможністю банку покривати дефіцит ліквідності за рахунок додаткового залучення коштів. Критичний ризик ліквідності характеризується незбалансованістю балансу банку, наявністю суттєвих розривів ліквідності, зростанням невиконаних банком зобов'язань, що може призвести до банкрутства банку.

Рисунок 3.1 – Класифікація видів ризику ліквідності

В основу класифікації ризику ліквідності залежно від можливості контролю покладено класифікацію чинників, що впливають на ліквідність банку, які розподіляються на зовнішні і внутрішні. Відповідно, ризик ліквідності, який виник внаслідок впливу внутрішніх чинників, є контрольованим з боку банку, а ризик ліквідності, як наслідок впливу зовнішніх чинників, є неконтрольованим (зовнішнім ризиком ліквідності).

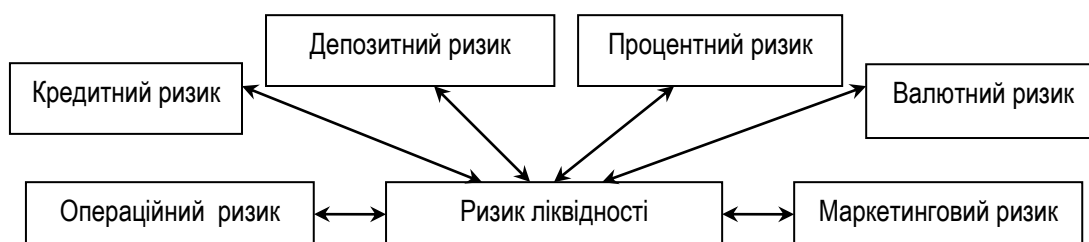
Зауважимо, що провідні науковці по-різному підходять до визначення і класифікації чинників виникнення ризику ліквідності банку. Такі науковці, як А. Мороз, М. Савлук виділяють дві великі групи

чинників, які впливають на ліквідність банку: наявність у банку необхідної суми ліквідних коштів; можливість залучення ліквідних коштів шляхом їх запозичення чи продажу активів [24]. Такий підхід базується на існуючих методах управління ліквідністю банків, але він не передбачає дослідження передумов вибору того чи іншого методу.

У працях О. Лаврушина [27] розглядаються зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на ліквідність банку. До внутрішніх чинників належать: стійка капітальна база банку, якість активів, якість депозитів, помірна залежність від зовнішніх джерел, співставність активів і пасивів за строками, менеджмент, першокласний імідж банку. До групи зовнішніх чинників належать: загальна політична та економічна ситуація в країні, розвиток ринку цінних паперів і міжбанківського ринку, організація системи рефінансування, ефективність регулюючих функцій центрального банку. Схожа класифікація запропонована Г. Пановою [231], яка виділяє дві групи чинників, що впливають на ліквідність: мікроекономічні та макроекономічні чинники.

На нашу думку, чинники формування ризику ліквідності, враховуючи багатоаспектний характер цього явища як системної характеристики фінансового стану банку, найкраще розглядати з позиції врахування його взаємозв'язків з іншими видами ризиків банку (рис. 3.2).

Рисунок 3.2 – Ризик ліквідності у загальній системі банківських ризиків

При встановленні взаємозв'язку ризику ліквідності з депозитним ризиком можна використовувати поняття ресурсного ризику, який визначається ймовірністю того, що обсяг ресурсів, що знаходяться в розпорядженні банку, буде меншим за прогнозований. Ресурсний ризик призводить до проблем ліквідності і при виявленні потребує непередбаченого раніше термінового поповнення ресурсів [83].

Значно впливає на ризик незбалансованої ліквідності якість кредитного портфеля. Чим більший обсяг проблемних кредитів у складі кредитного портфеля банку, тим більше відрахувань у резерв під кредитні ризики і менше надходжень коштів у вигляді плати за користування кредитом. Відповідно, зростання кредитного ризику негативно впливає на ліквідність банку.

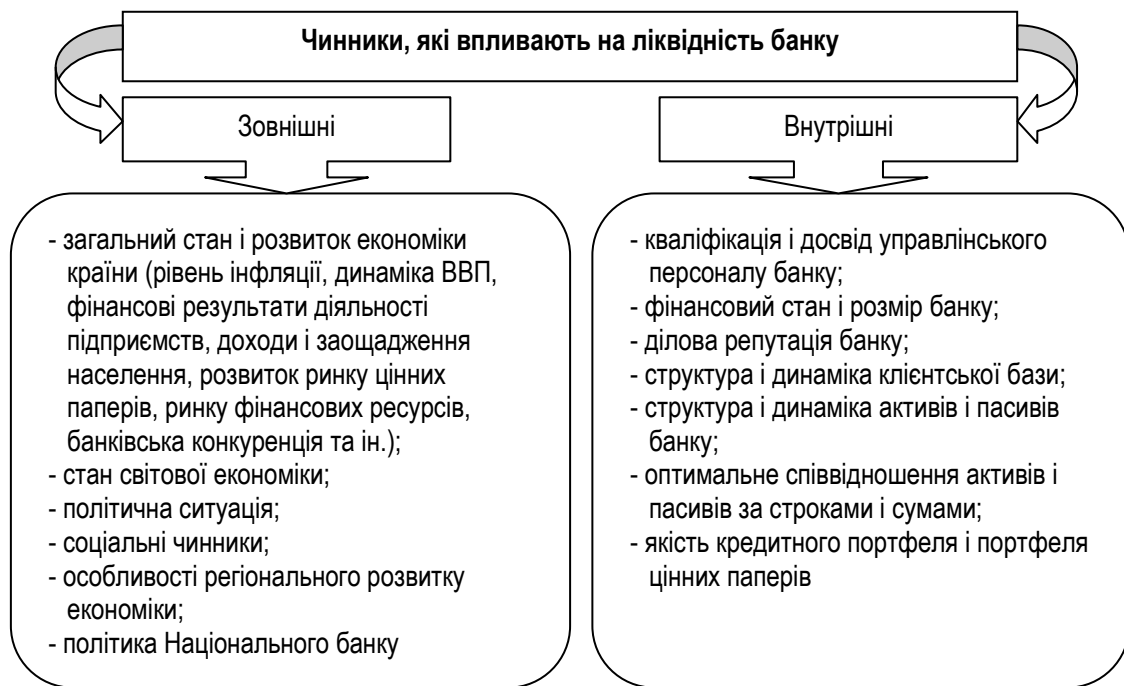
Наявність процентного ризику впливає на вартість і структуру активів і пасивів банку, впливаючи таким чином на ліквідність.

Наслідком незбалансованості за строками і сумами активів і пасивів в розрізі кожної валюти є валютний ризик. Збільшення валютних дисбалансів може призвести до неспроможності банку своєчасно розрахуватись за своїми зобов'язаннями через недостатність валютних коштів, що є однією з причин виникнення кризи ліквідності.

Недоліки та помилки управління, контролю та здійснення банківських операцій, що формують операційний ризик, можуть призвести до збільшення ризику ліквідності.

Актуальним питанням останнім часом є дослідження впливу на якість системних характеристик банку сукупності маркетингових ризиків та особливостей управління ними, розгляду яких присвячено розділ 4 даної монографії.

На основі поєднання різних поглядів щодо чинників, які впливають на ліквідність банку, наведемо їх узагальнену класифікацію (рис. 3.3).

Рисунок 3.3 – Чинники, що впливають на ліквідність банку

Чинники впливу на ліквідність банку можна розглядати як корисну інформацію для прийняття управлінських рішень. Недостатній рівень ліквідності спричиняє не лише неможливість банку розраховуватись за своїми зобов'язаннями, а й неможливість залучення коштів для стабільного і ефективного функціонування. Для запобігання таким негативним явищам потрібно враховувати всі чинники, що здійснюють вплив на ліквідність банку.

Управління ліквідністю банку полягає у забезпеченні безперебійного проведення поточних платежів банку, основними аспектами якого є: оцінка умов діяльності банку за попередні періоди, вибір найбільш оптимальних сценаріїв розвитку подій, оцінка ліквідної позиції банку, розробка управлінських рішень, спрямованих на зниження ризику виникнення дефіциту ліквідної позиції і мінімізацію витрат [293]. При цьому в процесі управління ліквідністю банку завжди постає проблема дотримання необхідного рівня ліквідності та максимізації дохідності. Адже, чим більша дохідність певного виду активів, тим меншою є його ліквідність.

На думку П. Роуза, сутність проблеми управління ліквідними коштами банків може бути представлена двома короткими твердженнями:

- попит на ліквідні кошти банку не часто дорівнює їхній пропозиції в будь-який момент часу. Банк постійно має справу або з дефіцитом ліквідних коштів, або з їх надлишком;
- існує дилема між ліквідністю і прибутковістю банку. Велика частина банківських ресурсів призначається для задоволення попиту на ліквідні кошти, менша частина – для досягнення бажаної прибутковості банку [289].

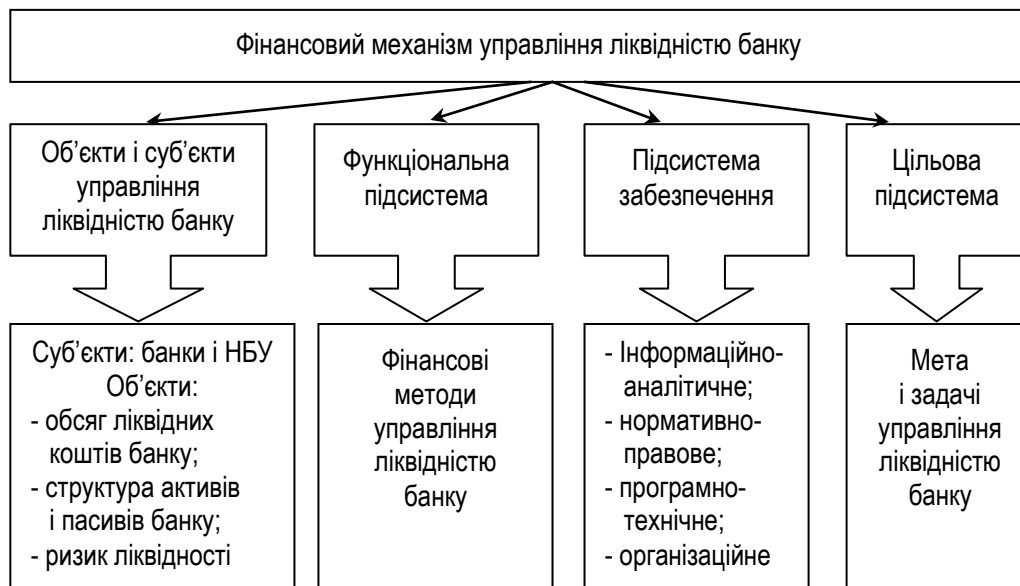
Ліквідність необхідна банкам для виконання зобов'язань за депозитами та іншими пасивними операціями, розширення обсягів активних операцій, забезпечення безперебійної роботи та оптимального розподілу і використання банківських ресурсів. Отже, стратегічна мета управління ліквідністю банку полягає у забезпеченні достатнього рівня ліквідності при максимізації дохідності.

Для досягнення поставленої мети у процесі управління ліквідністю банку доводиться розв'язувати наступні завдання:

- щоденний аналіз дотримання банком і його відділеннями нормативів ліквідності (Н4, Н5, Н6), встановлених НБУ;
- оцінка стану і дотримання графіка та сум відрахувань до обов'язкових мінімальних резервів від залучених коштів на депозити;
- вивчення динаміки трансформації ресурсів, оборотності активів та зміни ділової активності банку;
- оцінка ліквідної позиції банку на довільну дату [362];
- аналіз структури активів і пасивів балансу з урахуванням фактора часу та обсягів за кожною статтею;
- аналіз впливу окремих факторів на динаміку ліквідності балансу;
- визначення закономірностей і тенденцій, а також виявлення на їх основі резервів підвищення ліквідності [129];

- вибір фінансових методів та підходів до управління ліквідністю, що передбачає дослідження існуючих стратегій, теорій, методів управління ліквідністю банку;
- визначення факторів оцінки ризику ліквідності з метою його мінімізації;
- постійне удосконалення інформаційного, нормативно-правового, програмно-технічного та організаційного забезпечення управління ліквідністю банку;
- розробка альтернативних варіантів управління ліквідністю, що також передбачає наявність антикризового плану управління ліквідністю банку.

Фінансовий механізм управління ліквідністю банку доцільно розглядати як єдність відповідних підсистем: суб'єктно-об'єктної, функціональної, підсистеми забезпечення та цільової (рис. 3.4).

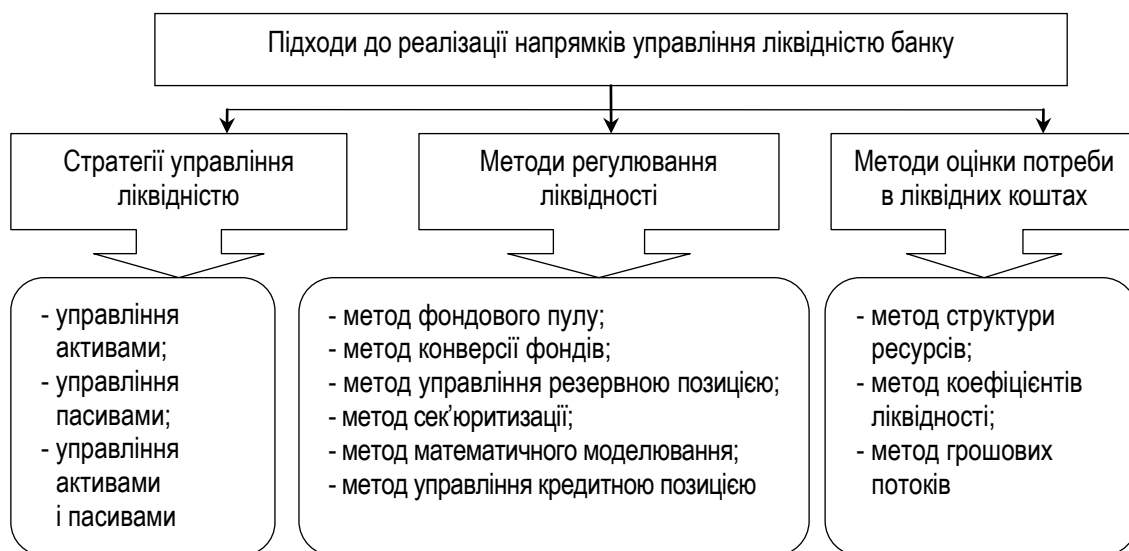

Рисунок 3.4 – Структурно-функціональна схема фінансового механізму управління ліквідністю банку (розроблено на основі [293])

Суб'єкти управління ліквідністю банку можна розділити на дві великі групи: внутрішні по відношенню до банку та зовнішні. Залежно від розмірів банку та організації банківського менеджменту внутрішнім суб'єктом управління ліквідністю може виступати окремий підрозділ чи відповідальний управлінський персонал. Зовнішнім суб'єктом управління банківською ліквідністю є Національний банк України, діяльність якого реалізується шляхом банківського нагляду та регулювання. Об'єктами управління ліквідністю банку визначено

обсяг ліквідних коштів, структура активів і пасивів банку, що визначає ліквідну позицію та ризик ліквідності.

Функціональні підсистеми реалізують фінансові методи управління, застосування яких сприяє досягненню поставлених цілей. Формування комплексу ефективних методів передбачає не лише врахування впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, але і вибір напрямів управління ліквідністю банку (рис. 3.5).

Рисунок 3.5 – Стратегії та методи управління ліквідністю банку

За роки практики менеджери з управління ліквідністю розробили декілька загальних стратегій вирішення проблем ліквідності банків:

- 1) забезпечення ліквідності за рахунок активів (управління ліквідністю через управління активами);
- 2) використання головним чином запозичених ліквідних коштів для задоволення попиту на грошові кошти (управління пасивами);
- 3) збалансоване управління ліквідністю (активами і пасивами) [289].

У загальному вигляді стратегії управління ліквідністю наведені на рисунку 3.6. Найпершим почав застосовуватись спосіб забезпечення потреб банку в ліквідних коштах, відомий як управління ліквідністю через управління активами. У чистому вигляді дана політика потребує накопичення ліквідних коштів у вигляді ліквідних активів – головним чином грошових коштів і ліквідних цінних паперів. Коли виникає необхідність в ліквідних коштах, вибіркові активи продають до тих пір, поки не буде задоволено попит на готівкові кошти. Таку політику управління ліквідністю часто називають трансформацією активів, адже ліквідні кошти надходять за рахунок перетворення немонетарних активів у готівкові кошти [289]. Традиційно така стратегія

вважається менш ризикованою порівняно з політикою управління ліквідністю через пасиви. Але одночасно накопичення великої кількості високоліквідних активів призводить до зменшення дохідності банку.

Рисунок 3.6 – Характеристика стратегій управління ліквідністю банку [58, с. 77]

За такою стратегією ліквідність характеризується як запас. При цьому активи повинні відповідати таким властивостям: мати власний ринок, мати достатньо стабільні ціни, продавець активів повинен мати можливість відшкодувати початкові інвестиції з мінімальним ризиком [293].

Варто зазначити, що у розрізі стратегії управління ліквідністю через управління активами різними авторами виділяються багато підходів і теорій [218, 235, 58, 293, 362, 289], в тому числі: теорія комерційних позик; підхід, заснований на кредитному потенціалі; теорії переміщення та теорії очікуваного доходу.

Прихильники теорії комерційних позик стверджують, що банк зберігає свою ліквідність, поки його активи розміщені в короткострокові позики, що своєчасно погашаються при нормальному стані ділової активності. У наш час ці позики отримали б назву позик під товарні

запаси або на поповнення оборотного капіталу. До недоліків теорії можна віднести те, що вона не враховує кредитні потреби економіки, що розвивається, а також відносну стабільність банківських внесків, що робить її неприйнятною під час кризових ситуацій [218].

На думку прибічників теорії переміщення активів, для банків проблема полягає не в ліквідності, тобто спроможності справляння боргів, а в переміщенні активних статей, у передачі цих статей іншим банкам. Ця теорія базується на припущенні, що в надзвичайних випадках активні дохідні статті доцільно переміщувати, але при цьому необхідною умовою є їх надійність [235]. Проте, незважаючи на достатню обґрунтованість даної теорії, ряд банків не уникли проблем ліквідності. Як показала практика, в умовах кризи ліквідні активи можуть знецінитися через різке падіння котирувань фондового ринку, зниження довіри до внутрішніх облігацій уряду тощо [346]. Отже, згідно з даною теорією переміщення активів управління ліквідністю здійснюється за рахунок продажу (переміщення) активів з метою покриття потреб банку в ліквідних коштах.

Одним з найпоширеніших в управлінні активами є підхід, заснований на кредитному потенціалі. На його основі всі ресурси поєднують у загальний фонд, що розподіляється між певними, найкращими за низкою критеріїв на даний момент часу, видами активів [58]. Але даний підхід не враховує джерел надходження коштів, що може спричинити збільшення ризику ліквідності.

Згідно з теорією очікуваного доходу ліквідність банку можна планувати, якщо в основу графіка платежів у погашенні кредитів покласти майбутні доходи позичальника. Дана теорія стверджує, що на ліквідність банку можна впливати, змінюючи терміни погашення кредитів і інвестицій, а також шляхом залучення додаткових засобів на ринку [218].

Розглянувши різні підходи до управління ліквідністю через управління активами, можна зазначити, що всі теорії визначають вплив структури і якості активів на рівень ліквідності банку. Стратегія управління ліквідністю через управління активами вимагає накопичення ліквідних коштів та можливості реалізації активів для підтримання ліквідності. Така стратегія переважно використовується невеликими банками з невеликим рівнем концентрації банківського капіталу та частки ринку. По-перше, у таких банків немає широкого доступу до грошових ринків, а по-друге, така політика є менш ризиковою.

Іншим напрямком управління ліквідністю банку є стратегія управління пасивами, яку також називають стратегією запозичення

ліквідних коштів. Дана стратегія управління ліквідністю ґрунтується на таких двох твердженнях:

- банк може вирішувати проблему ліквідності шляхом залучення додаткових грошових коштів, купуючи їх на ринку капіталу;
- банк може забезпечити свою ліквідність, вдаючись до великих кредитів у Національного банку або банків-кореспондентів, а також кредитів отриманих на валютному ринку [293].

Стратегія запозичення ліквідних коштів вважається найбільш ризиковою стратегією, вона реалізується шляхом запозичення ресурсів на ринку. Основними джерелами запозичення ліквідних коштів для банків є позики на міжбанківському ринку, угоди РЕПО, врахування векселів, отримання позик у центральному банку, випуск цінних паперів [165], міжнародні кредити. Політика, яка є більш ризиковою, традиційно забезпечує більшу дохідність. Згідно з політикою управління ліквідністю через управління пасивами банк запозичає додаткові ресурси у разі виникнення попиту на ліквідні кошти. Отже, банку не потрібно нагромаджувати незадіяні в активних операціях грошові кошти, збільшуючи таким чином дохід від їх використання.

В економічній літературі зустрічаються різні визначення управління пасивами банку. У вузькому розумінні – це залучення коштів із різних джерел з метою забезпечення поточних платежів банку, тобто підтримання його ліквідності. У широкому розумінні – це залучення коштів із різних джерел на різні терміни і забезпечення їхньої оптимальної для даного банку комбінації з метою максимізації прибутку та підтримання ліквідності.

Найпоширенішими джерелами задоволення попиту на ліквідні кошти є кредити інших банків та кредити НБУ. Іншим джерелом отримання ліквідних коштів є випуск власних боргових зобов'язань банку. Але у зв'язку з недостатнім розвитком вітчизняного ринку цінних паперів даний вид залучення додаткових ліквідних коштів не набув широкого розповсюдження.

Щодо поповнення ліквідності за рахунок іноземного капіталу, то тут також виникають значні труднощі. По-перше, це додаткові витрати часу і коштів, по-друге, жорсткі вимоги зарубіжних банків та міжнародних фінансових організацій щодо фінансового стану банків та умов кредитування. Отже, при виборі джерел запозичення ліквідних коштів слід враховувати фактор часу, вартість даних джерел та їх ризиковість.

Залучаючи кошти у вигляді депозитів та міжбанківських кредитів, банки меншою мірою залежать від низькодохідних резервів ліквідних коштів. Така політика дозволяє збільшити дохід через зростання

оборотності грошових коштів. Основний вклад теорії управління пасивами полягає в тому, що вона стимулювала у банків більшу гнучкість в управлінні і спонукала розглядати обидві сторони балансу як потенційні інструменти управління ліквідністю [303].

Обидва вищезазначені методи управління ліквідністю мають свої переваги і недоліки. Оскільки стан ліквідності банку визначається, з одного боку, структурою та стабільністю ресурсної бази, з іншого – структурою та якістю активів, то політика ліквідності банку повинна бути спрямована на стратегію збалансованого управління активами та пасивами.

Відповідно до збалансованого підходу до управління ліквідністю накопичення ліквідних активів здійснюється в розмірі очікуваного попиту на них, у випадку виникнення непередбачуваної потреби попит на ліквідні кошти задовольняється за рахунок проведення операцій купівлі активів на ринку [165]. Управління активами і пасивами – це скоординована робота з банківським балансом на засадах урахування альтернативних сценаріїв зміни ставки процента та стану ліквідності. Це вимагає використання відповідного інструментарію – інформаційних систем, моделей планування, моделювання або аналізу різних сценаріїв, щомісячних оглядів та спеціальних звітів.

Збалансований підхід до управління ліквідністю можна умовно поділити на два етапи. На попередньому етапі визначається потреба в ліквідних коштах, здійснюється аналіз структури і якості ресурсної бази і факторів, що впливають на процес її формування (управління активами). У разі виникнення додаткової потреби в ліквідних коштах банки шукають зовнішні джерела для задоволення попиту на ліквідність (управління пасивами). Відповідно, для постійного підтримання достатнього рівня ліквідності відбувається одночасне управління активами і пасивами (враховуючи строки, обсяги та в розрізі валют).

Отже, дана стратегія поєднує в собі обидві попередні, нівелюючи, таким чином, їх недоліки та розширюючи можливості управління ліквідністю. Важливим моментом такого підходу є одночасний аналіз пасивів і активів банку у їх взаємозв'язку, що сприяє досягненню основної мети – максимізації дохідності при дотриманні необхідного рівня ліквідності. Стратегія збалансованого управління активами і пасивами є більш гнучкою, зваженою і менш ризиковою. Дана стратегія збільшує можливості з управління ліквідністю, забезпечує диференціацію джерел поповнення ліквідних ресурсів, тому, на нашу думку, є більш ефективною.

З метою визначення переваг та недоліків зазначених стратегій управління ліквідністю розглянемо їх порівняльну характеристику (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 – Порівняльна характеристика стратегій управління ліквідністю банку

Стратегія	Основні положення	Переваги	Недоліки
Управління активами	Накопичення банком високоліквідних активів	Забезпечення ліквідності при підтримці мінімального рівня ризиків	<ul style="list-style-type: none"> - недоотримання доходів (високоліквідні активи мають низьку прибутковість); - додаткові витрати у вигляді платежів у зв'язку з реалізацією активів; - погіршення загального стану балансу при продажу активів; - можливість знецінення накопичених активів в умовах нестабільного ринку; - не враховуються потреби економіки в кредитах
Управління пасивами	Залучення коштів у необхідній кількості для задоволення попиту на ліквідні ресурси	Забезпечення ліквідності при зростанні дохідності	<ul style="list-style-type: none"> - високий рівень ризику; - обмеженість доступу невеликих новостворених банків до залучення кредитів; - можливість неотримання коштів в необхідному обсязі і в обумовлені строки; - складність визначення доходу; - значне зростання вартості залучених ресурсів через великий рівень конкуренції; - значна залежність від контрагентів
Збалансоване управління активами і пасивами	Накопичення ліквідних активів для забезпечення очікуваного попиту на них. Придбання активів на ринку при виникненні неочікуваної потреби в ліквідності	Гнучкість, мінімізація ризиків при одночасному зростанні дохідності	Досить складний комплексний підхід, що вимагає наявності висококваліфікованих кадрів; проведення значної аналітичної роботи; додаткових витрат часу

У межах стратегій управління ліквідністю виділяють конкретні методи регулювання ліквідності: метод фондового пулу, метод конвенції фондів, метод управління резервною позицією, метод управління кредитною позицією, метод сек'юритизації, метод математичного моделювання.

Метод фондового пулу передбачає, що всі надходження банку розглядаються як єдиний пул без диференціації за джерелами фінансування. Визначається розмір ресурсів, які зберігаються в ліквідній формі, ресурси, що залишилися, розміщуються в працюючі активи незалежно від строків залучення [165]. Відповідно до даного методу банківські ресурси використовуються для найбільш дохідних активних операцій. При цьому для будь-якого виду активу не враховуються джерела надходження коштів.

При використанні методу конверсії фондів враховується залежність ліквідних активів від джерел залучених банком коштів і встановлюється певне співвідношення між відповідними видами активів і пасивів [354].

Метод конверсії фондів передбачає дотримання відповідності активів і пасивів за строками і обсягами. Використання даного методу дозволяє значно зменшити банківські ризики, зокрема, ризик ліквідності. Але на практиці майже неможливо досягти повної відповідності між певними групами активів і пасивів, тому в чистому вигляді даний метод не використовується.

При застосуванні банком методу управління резервною позицією резерви ліквідності заздалегідь не формуються, залучені ресурси розміщуються в більш дохідні, але менш ліквідні активи, на випадок потреби в ресурсах прогнозується кількість фондів, які є можливість купити на грошовому ринку [165]. Даний метод забезпечує максимізацію доходу, але поряд з цим є найбільш ризикованим. У разі довгострокового вилучення депозитів може виникнути ризик ліквідності і банк може понести значні витрати.

Сутність методу управління кредитною позицією полягає в тому, щоб враховувати обсяг коштів, які можуть вивільнитись з кредитних вкладень, причому треба не лише враховувати ті строкові активи, за якими настає термін погашення, але й реалізувати діючі кредити.

Метод сек'юритизації передбачає вкладення грошових коштів в цінні папери, є одним з найперспективніших методів управління ліквідністю і дозволяє вирішити задачі інвестування і фінансування [354]. Але даний метод на сьогодні не отримав широкого застосування у зв'язку з незначним розвитком ринку цінних паперів на Україні та недосконалістю законодавчої бази в даній галузі.

Метод математичного моделювання є найбільш перспективним порівняно з іншими методами та дозволяє одночасно оперувати як пасивами, так і активами банку в тісному взаємозв'язку з урахуванням рівня ліквідності. Метод має широке практичне застосування, що дає можливість керівництву банку приймати необхідні управлінські рішення, прогнозувати наслідки прийняття рішень, а також адаптувати ці рішення до зміни економічної кон'юнктури або до помилок у прогнозах [316]. На відміну від попередніх методів, метод математичного моделювання дозволяє не лише управляти ліквідністю банку, але планувати і прогнозувати рівень ліквідності. Серед недоліків даного методу можна виділити складність його застосування, обумовлену індивідуальністю кожного окремого банку, що вимагає використання відповідного програмного забезпечення та певних навичок персоналу.

Поряд з існуючими стратегіями і методами управління ліквідністю виділяють різні методи оцінки потреби банку в ліквідних коштах, основними з яких є наступні:

- метод структури коштів (структурування фондів);
- коефіцієнтний метод (метод показників ліквідності);
- метод грошових потоків (метод джерел і використання коштів) [293, 354, 289, 165, 139].

Застосування методу структури коштів для оцінки потреб банку у ліквідних коштах передбачає класифікацію пасивів на групи згідно з імовірністю вилучення для проведення активних операцій.

При використанні цього методу пасиви банку розділяються на три категорії:

- поточні зобов'язання (“гарячі гроші”) – кошти, які можуть бути вилучені в будь-який час (наприклад, позики “овернайт”);
- нестабільні пасиви – пасиви, чутливі до змін на ринку, кошти, вагома частина яких може бути знята протягом поточного періоду, але певна сума перебуває на рахунках (кошти до запитання);
- стабільні пасиви – кошти, основна маса яких не буде вилучена з банку (власні кошти банку: статутний капітал, нерозподілений прибуток, резерви) [139, 289, 354].

Іншими авторами всі пасиви поділяються на дві великі групи: стабільні і нестабільні пасиви [17]. Згідно з іншою класифікацією пасиви розподіляють на чотири групи: поточні, мінливі, стабільні зобов'язання та безстрокові пасиви. За потреби кожен банк може застосувати власний підхід до групування пасивів, який точніше відображає специфіку його діяльності. Рівень деталізації в процесі групування залежить від потреб банку і може бути доведений до рахунків аналітичного обліку [293].

Відповідно до ризиків, що містять дані категорії, формується резерв ліквідних активів. По зобов'язанням за “гарячими грошима” існує майже стовідсоткова ймовірність вилучення; за другою категорією – приблизно 30 %; за стабільними пасивами – найменший відсоток резервування – 10–15 % [293, 289, 354].

Резерв ліквідних коштів за кожною групою розраховується шляхом множення відсотка резервування на суму пасивів даної групи за мінусом обов'язкових резервів. Тоді загальний резерв ліквідних коштів дорівнюватиме сумі резервів за кожною групою [289]. Крім того, при наявності заявок на видачу кредитів та відомому обсязі погашень раніше виданих кредитів, для визначення резерву ліквідних коштів варто додавати суми кредитів, що планується видати, і віднімати суми планових погашень кредитів [354].

На практиці часто використовують удосконалений метод структурування фондів, за яким враховується ймовірність настання тих чи інших подій, що призводять до виникнення проблем ліквідності. Визначається можлива найкраща та найгірша позиції ліквідності та оцінюється ймовірність настання різних сценаріїв. Для кожного зі сценаріїв (або для найбільш імовірних) розробляється план дій. У разі найгіршого для банку сценарію з погляду ліквідності до плану необхідно включити оцінку вартості підтримування ліквідності як щодо активної, так і щодо пасивної частини банківського балансу, а також реалістичний графік конвертації активів у грошові кошти, перелік джерел одержання значних сум та оцінку їх доступності [289].

Коефіцієнтний метод розрахунку потреби в ліквідних коштах є найпростішим і найпоширенішим методом, який пропонується науковцями за основу управління ліквідністю банку. Він передбачає використання різноманітних співвідношень активних і пасивних позицій банку, які згодом порівнюються з минулими показниками цього банку чи з коефіцієнтами інших банків. Необхідність таких порівнянь зумовлена чутливістю коефіцієнтів ліквідності до сезонних і циклічних коливань. Так, коефіцієнти знижуються під час підвищення попиту на банківські продукти і навпаки [139].

З одного боку, коефіцієнтний метод використовується банками для визначення потреби в ліквідних коштах та з метою управління ліквідністю. З іншого, встановлюючи нормативні значення окремих коефіцієнтів, даний метод використовується органами державного нагляду з метою регулювання ліквідності банків.

Виділяють три основні групи коефіцієнтів:

- коефіцієнти для розрахунку обсягу і структури зобов'язань банку;
- коефіцієнти для визначення обсягу і структури ліквідних коштів, що знаходяться на балансі банку;
- коефіцієнти, що дають можливість визначити здатність виконання банком своїх зобов'язань за рахунок ліквідних активів [316].

Найбільш поширеними коефіцієнтами, що використовують для аналізу та оцінки ліквідності банку, є коефіцієнти миттєвої, загальної, поточної, генеральної, довгострокової ліквідності. Для розширення можливостей аналізу, посилення ефективності управління ліквідності банків, поряд з основними коефіцієнтами банкам доцільно впроваджувати інші додаткові коефіцієнти (табл. 3.3). Використання даних коефіцієнтів сприятиме всебічному і детальному аналізу ліквідності банку, що дає змогу завчасно виявити можливі проблеми з ліквідністю.

Таблиця 3.3 – Деякі відносні показники ліквідності*

Показник	Порядок розрахунку	Економічний зміст показника
Коефіцієнт довгострокової ліквідності	$K\partial = A\partial / (K + 3\partial)$	Характеризує можливість банку виконувати зобов'язання з початковим строком погашення більше 1 р. (3∂) за рахунок активів з початковим строком розміщення більше 1 р. ($A\partial$). Орієнтовне значення – не більше 120 %
Коефіцієнт загальної ліквідності	$Kз = A / 3$	Характеризує можливість банку в погашенні всіх зобов'язань (3) всіма активами (A). Орієнтовне значення – не менше 100 %
Коефіцієнт співвідношення кредитів і депозитів	$Kк\partial = Kр / Д$	Характеризує здатність банку залучати депозити ($Д$) для підтримки кредитних операцій ($Kр$) Орієнтовне значення – 70–80 %
Коефіцієнт генеральної ліквідності зобов'язань	$Kг = (Aвл + Ам) / 3$	Характеризує можливість банку в погашенні всіх зобов'язань (3) високоліквідними активами (A) і шляхом реалізації майна ($Ам$)
Коефіцієнт співвідношення високоліквідних активів і залучених коштів	$Kс = Авл / 3$	Показує частку зобов'язань, які банк може виконати в будь-який момент
Коефіцієнт відношення високоліквідних коштів до робочих активів	$Kвл = Авл / Ар$	Характеризує частку високоліквідних активів ($Авл$) у робочих активах банку ($Ар$). Орієнтовне значення – не менше 20 %
Показники якості і стабільності ресурсної бази банку		
Показник структури залучених коштів	$Пзск = 3з / 3$	Показує частку зобов'язань до запитання ($3з$) в загальному обсязі залучених коштів (3)
Показник залежності від міжбанківського ринку	$Пм = (МКо - МКн) / 3$	Показує ступінь залежності від міжбанківських кредитів ($МКо$ – міжбанківські кредити отримані, $МКн$ – міжбанківські кредити надані)
Показники трансформації активів		
Коефіцієнт трансформації	$Kт = ((R - S) / R) \cdot 100 \%$	Показує можливість використання короткострокових коштів у строкові активи (R – короткострокові ресурси, S – короткострокові позики і вкладення капіталу)
Незнижуваний залишок депозитів до запитання	$Нз = Kзс / Н$	Показує незнижуваний залишок депозитів до запитання, який розраховується як відношення середнього залишку коштів протягом періоду ($Kзс$) до суми надходжень у вклади протягом періоду ($Н$)

*Складено на основі [27, 362, 24, 293, 316]

Наступним методом визначень потреби банку в ліквідних коштах є метод джерел і використання коштів (грошових потоків), який, на відміну від інших методів, орієнтованих на управління миттєвою ліквідністю, дає можливість прогнозувати обсяги ліквідних коштів. Його використання передбачає вимірювання вхідних і вихідних грошових потоків з метою забезпечення одночасного їх надходження, враховуючи розриви ліквідності, які виникають у разі невідповідності джерел та обсягів використання ліквідних коштів протягом певного періоду.

Застосування методу джерел і використання коштів потребує чіткого прогнозування грошових потоків на плановий період, а також аналізу макроекономічних показників, урахування минулого досвіду діяльності тощо. При цьому використовуються такі компоненти прогнозування розриву ліквідності: трендовий, який свідчить про можливі надходження й відтік коштів відповідно до довгострокового прогнозу; сезонний, що є співвідношенням середнього рівня пасивів і активів для кожного тижня за останні роки, та аналогічних показників останніх тижнів року; циклічний, який демонструє різницю між запланованими надходженнями чи відтоком коштів у минулому році і фактичними величинами [139, 293, 289], структурний – відображає зрушення у структурі ресурсної бази та активів за групою чи системою банків [293].

Проведений аналіз існуючих методів визначення потреби банку в ліквідних коштах дозволив провести порівняльну характеристику даних методів (табл. 3.4).

Зазначені переваги і недоліки існуючих стратегій, теорій і методів управління ліквідністю банку свідчать про те, що в чистому вигляді вони є неефективними. Проте залежно від ситуації дані підходи використовуються в реальній практиці з метою управління ліквідністю банку, їх вибір залежить від розміру і фінансового стану банку, від кваліфікації і навичок управлінського персоналу, від загальної стратегії банку.

Стосовно ризику ліквідності, у методичних вказівках з інспектування банків “Система оцінки ризиків” наведено такі фактори оцінки ризику ліквідності:

- існування адекватної, ефективної, доведеної до виконавців внутрішньої нормативної бази (положень, процедур тощо) щодо управління ризиком ліквідності;
- обсяг активів балансу та їх розподіл за ступенем ліквідності по відношенню до структури зобов’язань;
- обсяг, структура та рівень диверсифікації пасивів;
- середньозважена вартість залучених коштів для визначеного банку в зіставленні з банками його порівняльної групи;

- чисті розриви фінансування;
- ліквідність фінансових ринків, на яких можна залучати кошти;
- склад балансових та позабалансових портфелів;
- погіршення репутації банку на ринку, що виявляється через зниження кредитних рейтингів і підвищення процентних ставок під час залучення коштів цим банком;
- висновки офіційних і неофіційних рейтингових служб про установу;
- наявність адекватного плану на випадок кризових обставин;
- існування своєчасної і точної управлінської інформації;
- рівень і кваліфікація управління та персоналу;
- наявність відповідних механізмів контролю [208].

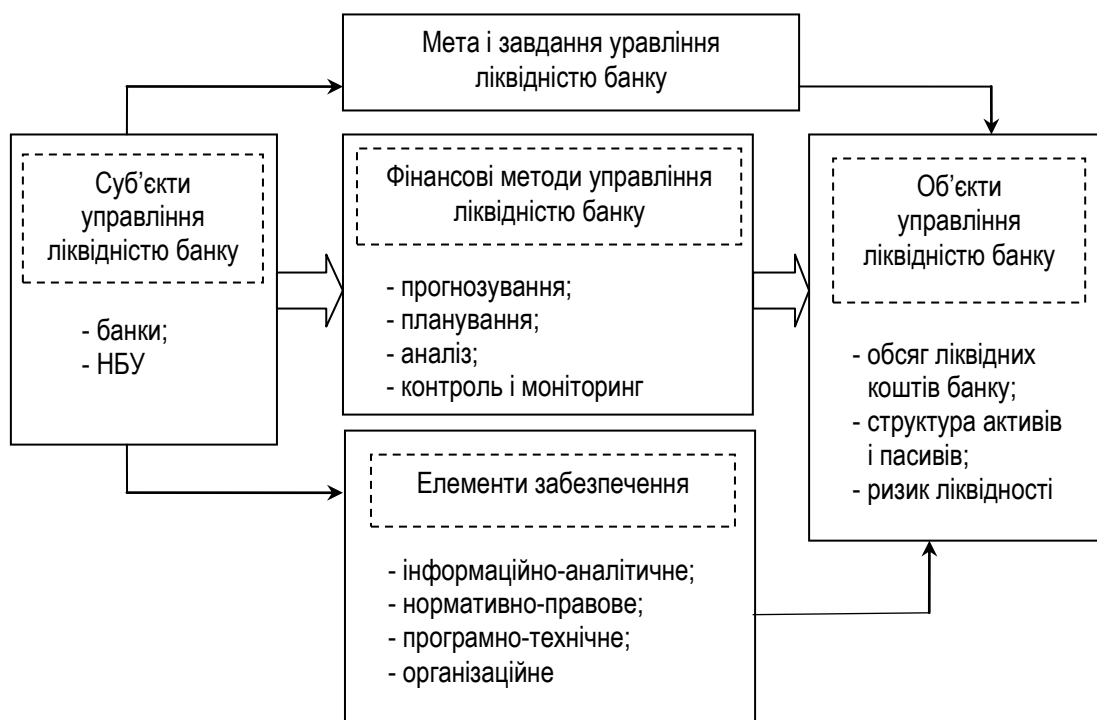
Таблиця 3.4 – Порівняльна характеристика методів визначення потреби банку в ліквідних коштах

Метод	Основні положення	Переваги	Недоліки	Напрямки удосконалення
Метод структури коштів (структурування фондів)	Передбачає класифікацію пасивів згідно з можливістю використання для активних операцій, встановлюючи відсоток резервування для здійснення активних операцій	Надає детальну інформацію про стан і структуру пасивів	- відсутність єдиного підходу до класифікації груп пасивів; - складність визначення відсотка резервування; - направленість на оцінку миттєвої ліквідності	Використання сценарного підходу до визначення імовірності зміни стабільності пасивів
Коефіцієнтний метод (показників ліквідності)	Передбачає встановлення критеріальних співвідношень різних груп активів і пасивів	Простий і найбільш поширений метод	- статичність; - складність визначення критеріального значення показників; - направленість на оцінку миттєвої ліквідності	Використання додаткових показників поряд з аналізом динаміки активів і пасивів
Метод грошових потоків (джерел і використання коштів)	Полягає у співвідношенні вхідних і вихідних грошових потоків та розрахунку розривів ліквідності	Дає можливість оцінити потреби в ліквідних коштах на довгостроковий період	Складність прогнозування грошових потоків і оцінки факторів, що впливають на грошові потоки банку	Використання додаткових методик прогнозування грошових потоків (математичне моделювання, кореляційно-регресійний аналіз, метод часових рядів тощо)

Враховання наведених вище факторів дає можливість оцінити кількісні параметри ризику ліквідності і якість управління ним, щоб зробити висновки щодо сукупного ризику ліквідності і очікуваного напрямку його зміни.

Зрозуміло, що розглянуті підходи до побудови механізму управління ризиком ліквідності банку є досить різноманітними, але, базуючись на цих положеннях, можна сформуувати наступну загальну структуру фінансового механізму управління ліквідністю банку (рис. 3.7).

Рисунок 3.7 – Структура фінансового механізму управління ліквідністю банку

Одним з принципів функціонування фінансового механізму управління ліквідністю банку є ефективність, що передбачає визначення ефекту від впровадження тих чи інших заходів на основі певних критеріїв (табл. 3.5). В основі ефективного функціонування будь-якого фінансового механізму покладено узгоджене, цілеспрямоване, взаємодоповнююче функціонування всіх складових частин механізму.

Система управління ризиком ліквідності складається із регламентних документів – політик, положень, процедур, методик тощо, які затверджуються відповідно до обраної банком форми корпоративного управління з урахуванням розміру банку та складності його операцій [273]. Отже, банки повинні розробляти внутрішні положення та інші документи з управління ліквідністю, включаючи форми звітності ке-

руючим органам банку, методи і процедури оцінки ризику ліквідності, визначення потреби ліквідних коштів, джерел покриття недостатнього обсягу ліквідності, а також план дій на випадок кризи.

Таблиця 3.5 – Критерії ефективності функціонування фінансового механізму управління ліквідністю банку

Критерій	Характеристика
Значення показників ліквідності	- розраховані показники ліквідності знаходяться в межах встановлених нормативних значень НБУ; - додаткові показники ліквідності відповідають допустимим значенням відповідно до внутрішньобанківських положень
Потреба в ліквідних коштах	- відсутність дефіциту ліквідності; - мінімізація надлишку ліквідних коштів; - доступ до грошових ринків, можливість залучення коштів із зовнішніх джерел
Стабільність	- відсутність значних коливань значень показників ліквідності, показників структури активів і пасивів банку; - стабільність організаційного забезпечення управління ліквідністю
Балансування	- дотримання оптимальних співвідношень складових активів і пасивів
Ризиковість	- зменшення частки найбільш ризикових активів; - зменшення ризику ліквідності
Якість забезпечення	- своєчасність і актуальність інформаційно-аналітичного забезпечення; - поліпшення якості програмно-технічного забезпечення; - дотримання і своєчасне оновлення нормативно-правового забезпечення; - поліпшення якості організаційного забезпечення, що передбачає підвищення кваліфікації кадрів, удосконалення організаційної системи управління ліквідністю, уникнення конфлікту інтересів
Дієвість	- адекватність вибору відповідних інструментів і фінансових методів управління ліквідністю; - позитивний вплив на фінансовий результат діяльності банку

Зміст банківської політики значною мірою залежить від загальної ситуації на фінансовому ринку, тому досить часто різні аспекти управління банківською діяльністю розглядаються з використанням сценарного підходу. Відповідно до загальноприйнятих положень фінансового менеджменту сценарний підхід передбачає виділення базового і альтернативного варіантів – за нормальних умов діяльності банку та у випадку виникнення кризових ситуацій (рис. 3.8). При цьому базовий варіант доцільно розглядати у двох випадках: достатній обсяг та надлишок ліквідних коштів.

Рисунок 3.8 – Сценарний підхід до функціонування фінансового механізму управління ліквідністю банку

Нормальні умови діяльності банку передбачають фінансову стабільність, своєчасне виконання банком своїх зобов'язань, зростання прибутку, розширення обсягів активно-пасивних операцій банку. За умови збалансованої ліквідності (достатнього обсягу ліквідних коштів) завданням керівництва банку є підтримка потрібного рівня ліквідності, а також подальше планування оптимального рівня активно-пасивних операцій банку. У випадку надлишку ліквідності доцільно розглядати варіанти розміщення вільних коштів у дохідні активи. При цьому варто враховувати структуру активів з метою диверсифікації портфеля активних операцій банку. Надлишкова ліквідність свідчить про неефективне використання банківських ресурсів, що призводить до зменшення прибутковості.

При збалансованому та надлишковому рівні ліквідності доцільно використовувати активні методи управління ліквідністю та збалансоване управління ліквідністю, зменшувати частку коштів, залучених із зовнішніх джерел, розробляти план заходів щодо оптимізації структури балансу та розширювати обсяги активних операцій.

Альтернативний сценарій функціонування обирається у випадку дефіциту ліквідності. При цьому даний сценарій може бути реалізований за трьома варіантами: дефіцит ліквідності окремого банку, криза ліквідності банківської системи України та міжнародна криза ліквідності.

За наявності дефіциту ліквідності окремого банку розглядаються джерела залучення додаткових коштів для своєчасного виконання банком зобов'язань. Поряд із внутрішніми резервами покриття недостатнього обсягу ліквідних коштів банк використовує покупну ліквідність. При залученні банківських ресурсів потрібно обов'язково враховувати строки їх погашення, скорочувати темпи зростання обсягів активних операцій банку.

Криза ліквідності одного або декількох окремих банків може спричинити так званий "ефект доміно", коли погіршення фінансового стану окремого банку спричиняє зростання недовіри до банківської системи в цілому, що призводить до зменшення обсягів депозитів, дострокового вилучення коштів, зменшення залишків на рахунках клієнтів. Така ситуація може спричинити виникнення кризи ліквідності всієї банківської системи.

У зв'язку з процесами світової глобалізації та залежністю вітчизняної банківської системи від іноземного капіталу, у випадку виникнення світової кризи ліквідності негативні наслідки для банків України неминучі. У такій ситуації стають важкодоступними такі джерела покриття дефіциту ліквідності, як запозичення коштів у міжнародних фінансових організацій та іноземних банків.

Альтернативний варіант передбачає використання збалансованої стратегії управління ліквідності та стратегії запозичення, скорочення обсягів активних операцій банку, перегляд ставок та строків активних і пасивних операцій, визначення ймовірності найбільш негативного варіанта ліквідної позиції банку та можливі шляхи покриття дефіциту ліквідності.

Відповідно до принципів ефективного управління ліквідністю банку, розроблених Базельським комітетом, кожен банк повинен мати антикризові плани, що визначають стратегію подолання кризи ліквідності та містять процедури вирішення проблем недостатності грошових потоків у непередбачених ситуаціях [261]. В антикризовому плані управління ліквідністю повинні знайти відображення наступні заходи:

- координація дій з куратором Національного банку. Передбачає розробку внутрішніх документів з підвищення ефективності управління

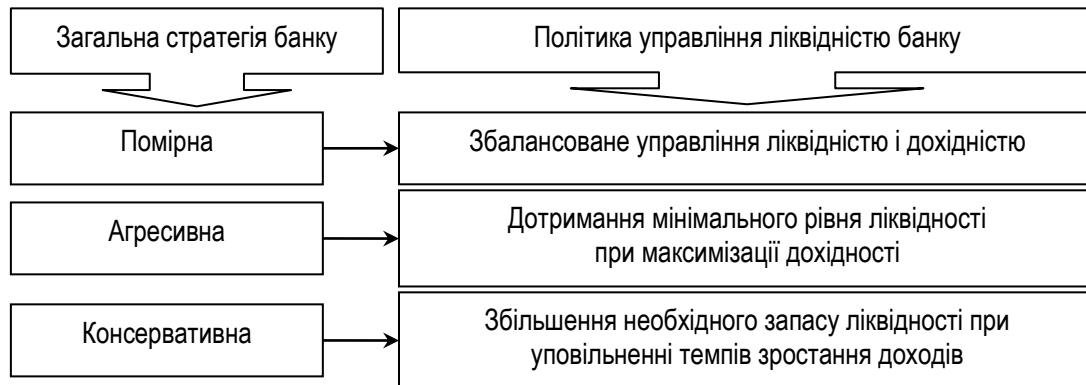
ліквідності, розробку конкретних дій з метою зменшення дефіциту ліквідності;

- розробка планів щодо отримання кредитів з підтримки ліквідності від Національного банку. Даний план повинен включати обґрунтування стратегії управління ліквідністю банку, прогнозування грошових потоків банку, пошук додаткових джерел залучення ліквідних коштів та напрямків їх використання;
- жорсткий контроль вилучення вкладів, робота з клієнтами щодо пільгових умов пролонгації депозитів, мінімізація відтоку грошових коштів. Строкові вклади клієнтів є одним з найбільш ліквідних пасивів, тому обов'язковою умовою поліпшення ліквідної позиції банку є підтримка стабільності депозитної бази;
- обмеження обсягів кредитування, відстрочення розміщення ресурсів у довгострокові активи. Однією з причин виникнення кризи ліквідності є невідповідність між строками і сумами залучених і розміщених коштів, тому, плануючи обсяги активних операцій, необхідно враховувати можливий дефіцит банківських ресурсів;
- визначення складу активів, які можуть бути використані, як застави або на продаж. Під час загострення фінансової кризи зменшуються можливості банків по залученню коштів на грошовому ринку, тому особливого значення набувають внутрішні джерела покриття дефіциту ліквідності;
- укладання угод про короткострокове міжбанківське кредитування. Даний вид активу є досить високоліквідним, що допомагає підтримати миттєву ліквідність банку;
- прогнозування структури балансу з урахуванням закінчення строків депозитних і кредитних угод. Структура балансу банку визначає його ліквідність, тому прогнозування обсягів активів і пасивів банку дозволить визначити перспективну ліквідність банку;
- пошук інвесторів та інших джерел покриття дефіциту ліквідності. З метою залучення інвесторів потребує розробки детальний план фінансового оздоровлення, розрахунок необхідного обсягу інвестицій, їх вартості та результату від їх залучення;
- розробка пропозицій щодо реорганізації (об'єднання чи приєднання) банку. У разі неможливості збільшити капіталізацію власними силами банку доцільно розглядати варіанти щодо пошуку можливих варіантів реорганізації з метою підвищення конкурентоспроможності банку чи запобігання банкрутству;
- розробка і впровадження інформаційно-рекламних заходів, направлених на підтримку ділової репутації банку. Під час загострення фінансової кризи спостерігається посилення банківської конкурен-

ції, можливий відтік клієнтів. Тому підтримка ділової репутації сприяє забезпеченню фінансової стабільності банку.

Вчасна розробка антикризового плану управління ліквідністю банку забезпечує спроможність банку підтримувати власну ліквідність під час фінансових криз та запобігти можливим проблемам з фінансовою стійкістю.

Управління ризиком ліквідності має відбуватись у контексті загальної стратегії банку (рис. 3.9).

Рисунок 3.9 – Вплив загальної стратегії на управління ліквідністю банку

Залежно від рівня ризику, що приймає на себе банк, його стратегію розглядають як помірну, агресивну і консервативну.

Помірна стратегія банку передбачає середній рівень ризику банківських операцій. При цьому метою діяльності банку є не максимізація дохідності, а поліпшення ділової репутації банку, збільшення клієнтської бази, розширення спектра послуг тощо. Для цього необхідно підтримувати достатній рівень ліквідності. Оптимальним у такій ситуації є підхід до управління ліквідністю, що передбачає гнучке і збалансоване управління ліквідністю і дохідністю. В даному випадку банк працює на перспективні цілі, а не на поточне збільшення доходів банку.

Агресивна стратегія банку передбачає високий рівень ризику банківських операцій. Завдання управління ліквідністю за такого підходу – недопущення кризи ліквідності, коли банк не в змозі розрахуватись за своїми зобов'язаннями.

Консервативна стратегія обирається банком при збільшенні негативного впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, або при досягненні бажаного рівня прибутку. Управління ліквідністю за такої ситуації повинно забезпечити достатній обсяг ліквідних коштів для підтримання фінансової стабільності банку. Такий підхід доцільно використовувати під час загострення фінансових криз або при погіршенні фінансового стану банку.

Незалежно від обраного сценарію функціонування банку його депозитна і кредитна політика покликані забезпечити узгодженість між строками і сумами залучених і розміщених коштів з метою мінімізації ризику ліквідності. Це передбачає впровадження контролю і моніторингу ліквідності банку з метою відстеження дотримання запланованих банком показників структури балансу, постійний аналіз динаміки залучених депозитів і наданих кредитів з метою своєчасного коригування планових показників.

3.2. Концептуальні засади формування системи контролю і моніторингу ліквідності банку

Контроль ліквідності банку полягає у прийнятті управлінських рішень залежно від ступеня відхилення фактичних показників від планових, коригуванні задач управління ліквідністю при відповідній зміні ситуації, використанні отриманої інформації для діагностики і прогнозування. Для здійснення контролю необхідний постійний моніторинг ліквідності, що полягає у зборі, систематизації, обробці й аналізі інформації щодо стану ліквідності, виявленні відхилень фактичних показників від планових, з'ясування причин виявлених відхилень. Отже, контроль і моніторинг ліквідності є взаємозалежними і взаємодоповнюючими процесами, тому їх можна вважати системою, яка визначається взаємозв'язками між об'єктами і суб'єктами контролю і моніторингу.

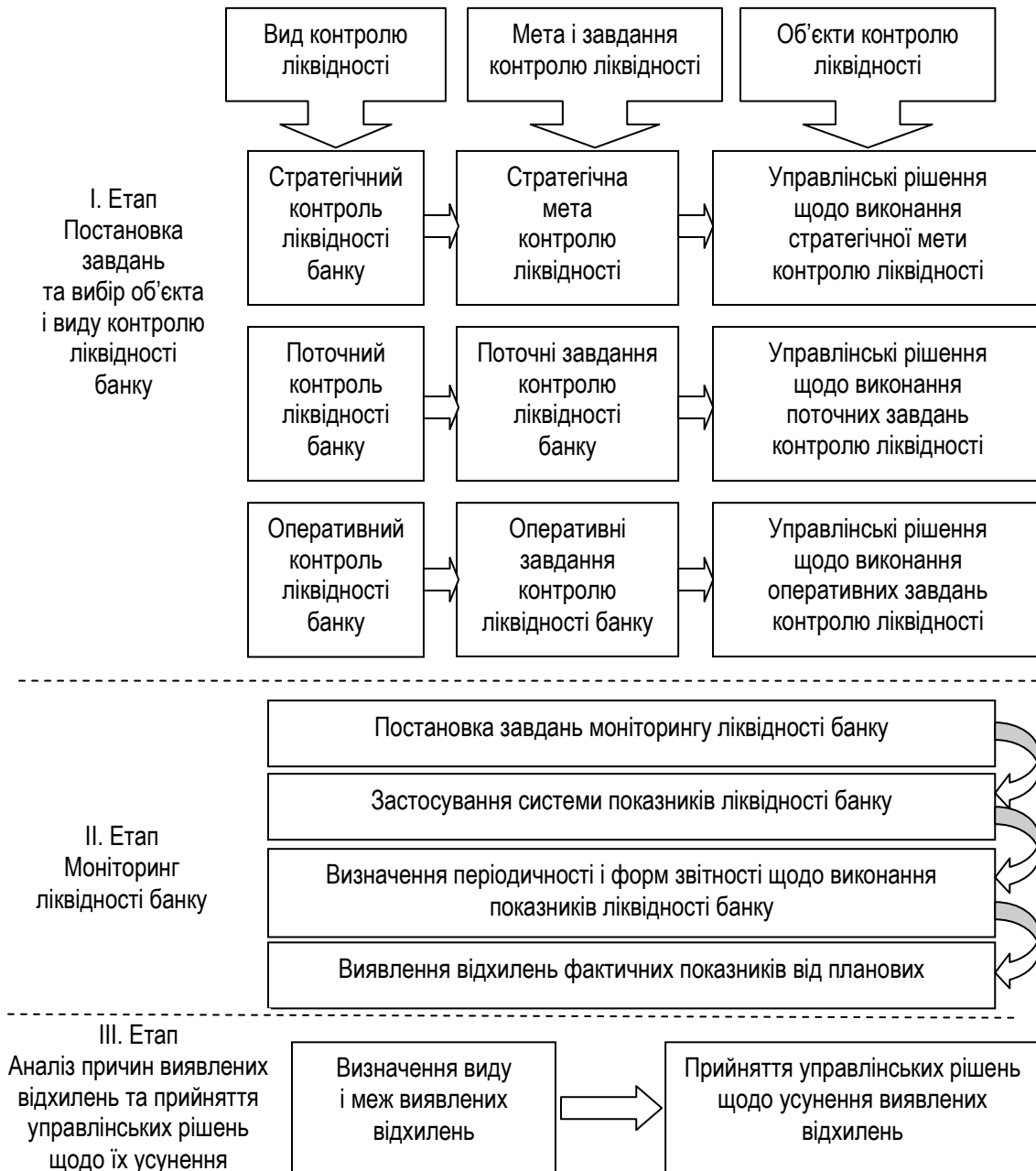
Суміжність понять контролю і моніторингу передбачає однакові принципи побудови системи контролю і моніторингу ліквідності банку. При цьому контроль і моніторинг ліквідності банку мають різні завдання, об'єкти і суб'єкти, виконують різні функції (табл. 3.6).

Таблиця 3.6 – Основні елементи системи контролю і моніторингу ліквідності банку

Елементи	Контроль ліквідності банку	Моніторинг ліквідності банку
Об'єкти	Управлінські рішення щодо управління ліквідністю банку	Кількісні та якісні показники ліквідності банку
Суб'єкти	Спостережна рада банку Правління банку Підрозділ ризик-менджменту Комітет управління активами і пасивами банку	Казначейство Підрозділ ризик-менджменту Комітет управління активами і пасивами банку
Функції	Спостережна Попереджувальна Прогнозна Координуюча	Аналітична Узгоджувальна Попереджувальна

Як свідчать функції контролю і моніторингу ліквідності банку, даний елемент механізму управління ліквідністю є обов'язковою передумовою для аналізу, подальшого планування, прогнозування і регулювання діяльності банку.

Раціональна організація процесу контролю та моніторингу ліквідності банку передбачає послідовну реалізацію етапів, спрямованих на комплексну реалізацію завдань системи управління ризиками банку, пов'язаними з регулюванням ризику ліквідності (рис. 3.10).

Рисунок 3.10 – Етапи контролю ліквідності банку

На першому етапі здійснюється вибір об'єкта і виду контролю ліквідності банку. Об'єктом контролю виступають конкретні управлінські рішення щодо управління ліквідністю.

Вибір об'єкта і завдань контролю залежить від виду контролю ліквідності банку (табл. 3.7).

Таблиця 3.7 – Характеристика видів контролю ліквідності банку

Вид контролю ліквідності банку	Контрольний період	Відповідальний підрозділ	Мета і завдання контролю ліквідності банку
Стратегічний контроль ліквідності банку	Рік Півріччя Квартал	Спостережна рада банку Правління банку	Забезпечення ефективності управління ліквідністю банку
Поточний контроль ліквідності банку	Квартал Місяць Декада	Комітет управління активами і пасивами Підрозділ ризик-менеджменту	- спостереження за процесом управління ліквідністю банку; - забезпечення виконання поточних планів; - діагностика, планування і прогнозування на основі даних моніторингу; - аналіз чинників, що впливають на ліквідність
Оперативний контроль ліквідності банку	Декада Тиждень День	Підрозділ ризик-менеджменту Казначейство	- забезпечення прийняття оперативних управлінських рішень з метою нормалізації процесу управління ліквідністю банку; - своєчасне коригування поточних планових показників; - оперативне реагування при відповідній зміні зовнішнього середовища, або внутрішньої роботи банку

На другому етапі розробляється система моніторингу ліквідності банку, яка становить основу контролю. Національним банком рекомендовано впровадження системи моніторингу, що базується на методі єдиного фондового пулу або на ідентифікації розривів ліквідності за активами і зобов'язаннями у національній та іноземній валютах [273].

Однією з основних причин виникнення ризику ліквідності є невідповідність за строками і сумами залучених і розміщених коштів. Оскільки метод фондового пулу не враховує джерел активних операцій, то, на нашу думку, найбільші можливості для контролю і моніторингу надає аналіз розривів ліквідності з розрахунком відповідних показників моніторингу ліквідності. Такий підхід враховує різні аспекти ліквідності банку: ліквідність активів, ліквідність пасивів, ліквідність балансу; дає можливість завчасно попередити виникнення можливих проблем з ліквідністю та врахувати ризик надлишкової ліквідності.

Моніторинг ліквідності банку доцільно поділити на п'ять етапів.

На першому визначаються завдання моніторингу ліквідності банку. Основними завданням моніторингу ліквідності банку є: визначення складу контрольних показників, меж відхилень, порядку та форм звітності; постійне спостереження за показниками ліквідності, виявлення відхилень фактичних показників від планових, на основі яких робиться оцінка і прогноз на майбутні періоди.

Другий етап передбачає побудову системи якісних і кількісних показників моніторингу ліквідності банку. Ліквідність банку визначається трьома складовими: ліквідністю активів, ліквідністю пасивів і ліквідністю балансу. Відповідно, кожна з цих складових потребує аналізу, який здійснюється за допомогою розрахунку абсолютних і відносних показників.

На третьому етапі визначається періодичність і форми звітності щодо виконання показників ліквідності. Періодичність залежить від терміновості реагування, відповідно, контрольний період становить день, декаду, тиждень, місяць, квартал. Форми звітності повинні містити наступну інформацію: фактичне значення показників ліквідності банку; відхилення фактичних показників від планових; причини відхилень. Звіти про моніторинг мають бути регулярними, своєчасними, точними та інформативними і надаватися відповідним посадовим особам для вжиття необхідних заходів [208].

На четвертому етапі відбувається аналіз динаміки показників, виявлення відхилень фактичних показників від планових. При цьому виділяють позитивні і негативні відхилення. В свою чергу, позитивні відхилення розподіляються на суттєві і несуттєві, негативні відхилення можуть мати допустимі і критичні значення.

Завершальним, п'ятим, етапом контролю ліквідності банку є аналіз причин виявлених відхилень та прийняття управлінських рішень щодо шляхів їх усунення (рис. 3.11).

Основою для розрахунків показників моніторингу ліквідності банку та аналізу ознак виникаючої кризи ліквідності є інформаційно-аналітичне забезпечення, структура якого наведена на рисунку 3.12.

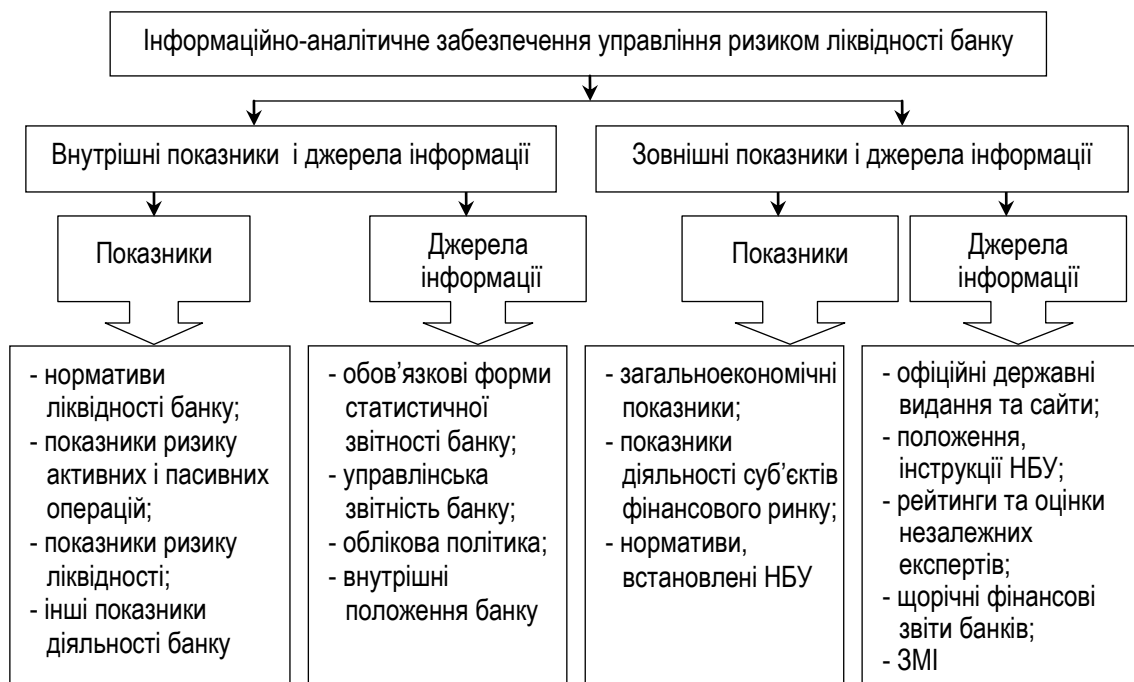
На основі зазначених інформаційних джерел розраховуються і аналізуються якісні та кількісні показники моніторингу ліквідності банку. До якісних показників доцільно включити наступні: якість системи менеджменту банку, наявність/відсутність зловживань і порушень, дотримання і актуалізацію положень з управління ліквідністю банку, своєчасність і точність управлінської інформації, доступ до зовнішніх джерел залучення коштів, наявність антикризового плану управління ліквідністю, його актуальність і доцільність.

Рисунок 3.11 – Прийняття управлінських рішень залежно від виду відхилень показників моніторингу ліквідності банку

Система кількісних показників включає три основні групи показників, що характеризують структуру і динаміку активів і пасивів, що дозволяє оцінити як поточний, так і перспективний стан ліквідності банку, комплексно підійти до контролю управління ліквідністю (додаток А). Проводиться щоденний моніторинг показників миттєвої ліквідності, щомісячний моніторинг поточної та короткострокової ліквідності, показників достатності капіталу з метою дотримання нормативних значень даних показників.

Для оцінки показників моніторингу ліквідності доцільно використовувати наступні орієнтовні їх значення та враховувати ступінь відхилень фактичних показників від планових (табл. 3.8).

Рисунок 3.12 – Інформаційно-аналітичне забезпечення управління ризиком ліквідності банку

Таблиця 3.8 – Орієнтовні значення показників моніторингу ліквідності банку

Показник	Оптим. значення, %	Періодичність звітування	Відхилення, %			
			Позитивне		Негативне	
			несуттєве	суттєве	допустиме	критичне
K1 ₁	↓	щомісяця	Аналіз динаміки			
K1 ₂	≤8	щомісяця	≤8	–	[8; 27]	>27
K2	0	щодня	Аналіз динаміки			
K3	≤80	щомісяця	≤80	–	[80; 270]	>270
K4 ₁	→ 0	щомісяця	Аналіз динаміки			
K4 ₂	→ 0	щотижня	Аналіз динаміки			
K4 ₃	≤25	щомісяця	≤25	–	[25; 50]	>50
K4 ₄	[55; 65]	щотижня	↑ до 10 %	>10 %	↓ до 15 %	↓ більше 15 %
K5	↑	щодня	Аналіз динаміки			
K6	↑ 5 %	щотижня	↑ до 10 %	>10 %	↓ 1–2 %	↓ 3–4 %
K7	↑ 50 %	щомісяця	↑ до 20 %	–	↓ до 10 %	↓ більше 10 %
K8 ₁	–	щомісяця	Аналіз динаміки			
K8 ₂	≤64,4	щомісяця	≤64,4	–	(64,4; 84,35]	>84,35
K9	[70; 80]	щомісяця	[70; 80]	(50; 70)	(80; 100]	>100
K10	10	щомісяця	–	–	±5	>±5 %

У сучасних умовах діяльності банків немає єдиної методології організації системи контролю і моніторингу такої важливої системної характеристики банку, як ліквідність. Дана ситуація обумовлює необхідність пошуку нових підходів до організації системи контролю і моніторингу ліквідності банку. Удосконалення контролю і моніторингу ліквідності банку є необхідною умовою стабільного функціонування механізму управління ризиком ліквідності.

3.3. Комплексна оптимізаційна модель управління ризиком ліквідності банку

Досить перспективним методом управління ліквідністю банку є математичне моделювання, яке дозволяє більш комплексно та зважено підійти до процесу управління ліквідністю, комбінуючи управління активами і пасивами банку.

Математичне моделювання налічує досить широкий арсенал інструментів, які використовуються у процесі управління діяльністю банку. Щодо управління ліквідністю, то, на нашу думку, доцільним є використання оптимізаційної математичної моделі лінійного програмування, адже використання даного інструментарію дозволяє більш комплексно підійти до процесу управління ліквідністю, враховуючи дохідність і ризиковість. Крім того, комплексна оптимізаційна модель управління ліквідністю, побудована з використанням лінійного програмування, є універсальною, оскільки, змінюючи параметри моделі, її можна використовувати для будь-якого банку.

Управління ліквідністю банку базується на постійному балансуванні між такими складовими балансу банку, як капітал, залучені та розміщені кошти. Тому основним завданням комплексної оптимізаційної моделі управління ліквідністю є оптимізація структури активів і пасивів банку, які визначають ліквідність банку.

Оптимізація структури активів і пасивів передбачає:

- максимізацію доходів від розміщення ресурсів у певний вид активу;
- зменшення вартості залучених ресурсів;
- нарощування капіталу.

Для вирішення даних завдань побудуємо наступну цільову функцію:

$$F = \max_j (\max_i (\sum A_i \cdot D_i - \sum L_i \cdot S_i)) \quad (3.1)$$

де A_i – сума розміщених ресурсів в окремий вид активу;

D_i – дохідність окремого виду активу;
 L_i – сума залучених ресурсів окремого виду;
 S_i – вартість залучених ресурсів окремого виду;
 $j = 1 \div 3$.

Розпишемо цільову функцію 3.1 при різних значеннях j і отримемо три системи рівнянь:

$$\begin{cases} j = 1 \\ F_1 = \sum A_i D_i - \sum L_i S_i \rightarrow \max, \\ F(A) \geq F(A)_{opt} \end{cases} \quad (3.2)$$

$$\begin{cases} j = 2 \\ F_1 = \sum A_i D_i - \sum L_i S_i \rightarrow \max \\ F(A) \geq F(A)_{opt} \\ F(L) \leq F(L)_{opt} \end{cases}, \quad (3.3)$$

$$\begin{cases} j = 3 \\ F_1 = \sum A_i D_i - \sum L_i S_i \rightarrow \max. \\ F(L) \leq F(L)_{opt} \end{cases} \quad (3.4)$$

Цільова функція, що описує дохідність активів ($F(A)$), розраховується наступним чином:

$$F(A) = \sum A_i D_i. \quad (3.5)$$

Цільова функція, що описує вартість залучених ресурсів ($F(L)$), розраховується наступним чином:

$$F(L) = \sum L_i S_i. \quad (3.6)$$

У процесі управління структурою активів завжди доводиться вирішувати питання збалансування дохідності та ризиковості. Залежно від ситуації, що склалась в установі банку, керівництвом приймається відповідне рішення, яке може передбачати максимізацію доходів при дотриманні прийнятного рівня ризику, чи мінімізацію ризику при одночасному зменшенні дохідності.

Максимізація доходів від розміщення ресурсів у певний вид активу передбачає оптимізацію структури активів залежно від їх доходності. Дохідність кожної групи активів визначається як середньозважена і залежить від складу статей активів, що включаються до даної групи. Найбільш дохідними активами є кредити, найменш дохідними є високоліквідні статті активу та вкладення в необоротні активи. Збільшення обсягів дохідних операцій доцільно проводити при стабільному функціонуванні банку, зростанні ресурсної бази, відсутності проблем з ліквідністю. При погіршенні фінансового стану банку та під час фінансових криз банкам рекомендовано підходити до структурування статей активів з позиції мінімізації ризику активних операцій.

Мінімізація вартості залучених ресурсів проходить шляхом структурування статей пасиву. Зменшення вартості залучених ресурсів призводить до зростання чистої процентної маржі банку, тобто до зростання доходності.

Окрім структурування активів і пасивів окремої уваги потребує нарощування капіталу, адже недостатня капіталізація банку негативним чином відображається на конкурентноздатності банку і підвищує небезпеку банкрутства. Питання капіталізації банку набуває особливого значення при виникненні проблем з ліквідністю.

Для практичного використання даної моделі потрібно ідентифікувати змінні (A_i, L_i) , якими виступають агреговані статті балансу банку. Оскільки модель використовується з метою управління ліквідністю банку, то в основу групування статей активів покладено зменшення їх ліквідності, а в основу групування статей пасивів – зростання їх терміновості (рис. 3.13).

Наступним кроком використання комплексної оптимізаційної моделі управління ліквідністю банку є встановлення обмежень. Деякі обмеження є обов'язковими, інші встановлюються на розсуд керівництва банку.

Обов'язковим є дотримання позитивного значення статей активів і пасивів та дотримання балансового рівняння:

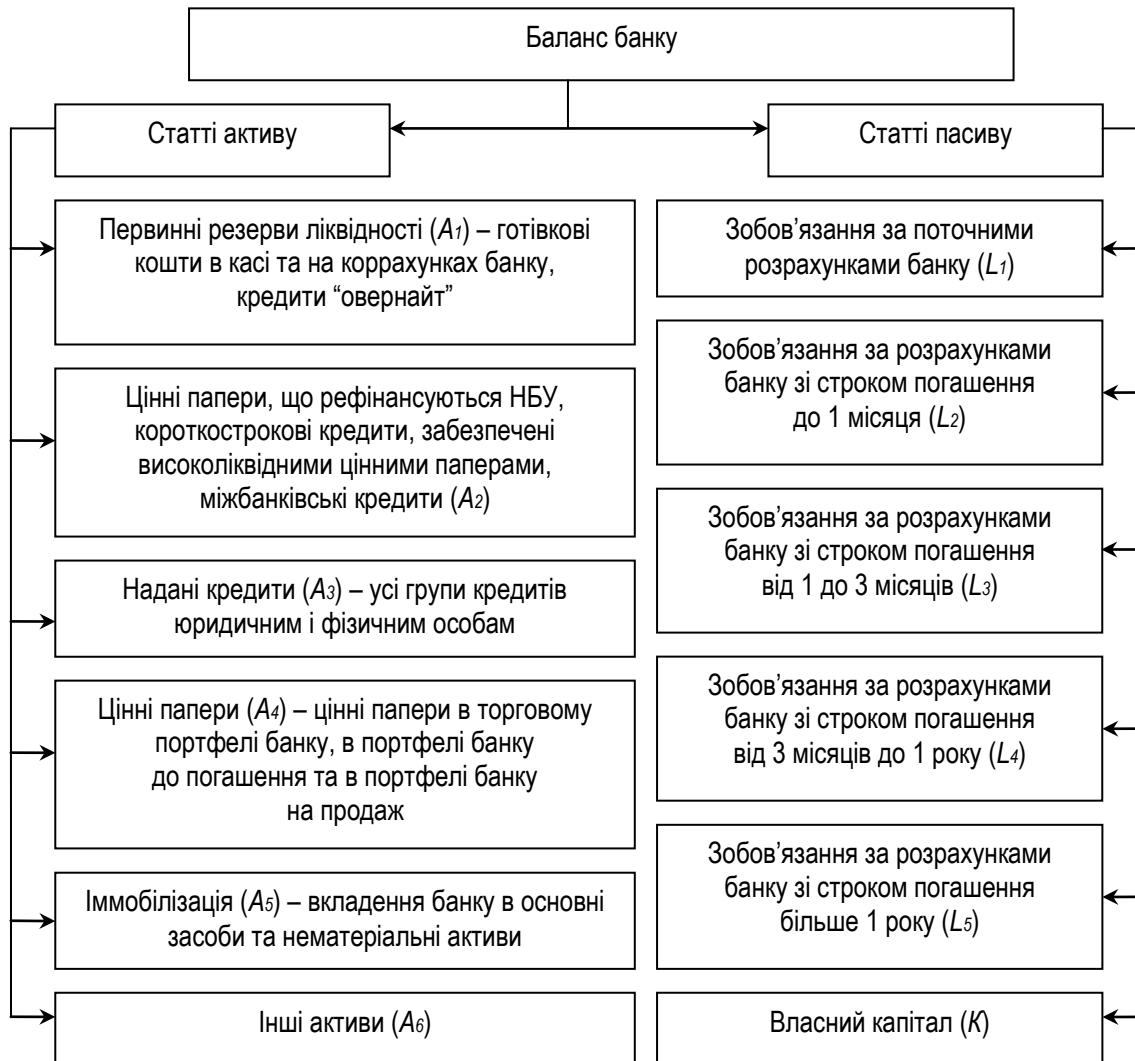
$$A_i \geq 0, i = 1, \dots, n \quad (3.7)$$

$$L_i \geq 0, i = 1, \dots, n \quad (3.8)$$

$$\sum_{i=1}^n A_i = \sum_{i=1}^m L_i + K \quad (3.9)$$

Потрібно також дотримуватись обмежень, пов'язаних з нормативними значеннями показників, встановлених Національним банком України. Відповідно до нормативного значення показника миттєвої ліквідності маємо наступне обмеження:

$$\sum A_1 \geq 0,2 \sum L_1 . \quad (3.10)$$

**Рисунок 3.13 – Агрегування статей балансу банку
(розроблено автором на основі [129, 76])**

Розраховані в попередньому параграфі значення меж діапазонів ліквідності свідчать про недостатність дотримання показника ліквідності на рівні 20 %, тому для встановлення обмеження за даним показником будемо використовувати розрахункове значення на рівні 49 %,

відповідно, за статтею “первинні резерви ліквідності” обмеження виглядає наступним чином:

$$\sum A_1 \geq 0,49 \sum L_1 . \quad (3.11)$$

Інші обмеження залежать від загальноекономічної ситуації, від політики банківської установи, від рішення Комітету управління активами і пасивами щодо структури балансу банку. Структура даних лімітів банку свідчить про рівень ризику, який банк готовий прийняти на себе при відповідній зміні кон’юнктури ринку.

Доцільно зазначити, що немає загальноприйнятої оптимальної структури активів і пасивів, яка б була прийнятною для всіх банків. Встановлення внутрішніх лімітів на групи активів і пасивів залежить від специфіки діяльності банку, від розміру банку і від його загальної стратегії. Консервативна стратегія передбачається обмеження активних операцій таким чином, щоб не виникало розривів ліквідності в межах однієї строкової групи активів і пасивів. При впровадженні агресивної стратегії покриття дефіциту ліквідності відбувається за рахунок міжбанківського кредитування. Звісно ж агресивна політика призводить до збільшення прибутків банку, але одночасно наражає установу банку на додаткові ризики, що може в кінцевому результаті призвести до банкрутства.

Використання комплексної оптимізаційної моделі управління ліквідністю банку на практиці передбачає наступні етапи:

1. Аналіз статей балансу банку.
2. Визначення планового періоду.
3. Встановлення обмежень.
4. Оптимізація структури балансу.
5. Контроль управління ліквідністю.

На першому етапі відбувається аналіз балансу банку за останній період з метою визначення структури та обсягів агрегованих статей балансу для подальшої їх оптимізації.

Другий етап передбачає визначення планового періоду, протягом якого проводитиметься оптимізація структури балансу, а також розбивку даного періоду на часові проміжки відповідно до руху грошових потоків. На нашу думку, оптимальним строком планування оптимізації структури статей балансу є квартал або півріччя, адже нестабільна економічна ситуація унеможливорює довгострокове планування.

На третьому етапі встановлюються обмеження на кожну агреговану статтю балансу відповідно до фінансового стану банку, загально-

економічної ситуації, обраної банком стратегії та враховуючи обов'язкові нормативи, затверджені Національним банком України.

На четвертому етапі відбувається оптимізація структури балансу, що передбачає розрахунок оптимальної структури активів і пасивів на плановий період, з подальшою деталізацією даного плану на кожен місяць періоду, враховуючи розриви ліквідності та подальше доведення планів по дотриманню структури окремих статей активів і пасивів до відповідальних працівників.

Завершальним етапом використання комплексної оптимізаційної моделі управління ліквідністю є контроль дотримання встановлених планів з оптимізації структури статей балансу, а також своєчасне корегування встановлених планів при відповідних змінах.

Таким чином, комплексна оптимізаційна модель управління ліквідністю банку дозволяє вирішити наступні завдання:

- визначення оптимальної структури активів і пасивів банку, що сприятиме максимізації дохідності і одночасно враховує ризиковість активів;
- вирішення питання щодо залучення нового виду пасивів чи розміщення наявних ресурсів у певний вид активу;
- оперативне планування банківської діяльності та оцінка якості управління активами і пасивами.

Порівняно з іншими існуючими підходами до управління ліквідністю описана вище модель має наступні переваги:

- адаптивність – можливість пристосування моделі до індивідуальних умов функціонування кожного окремого банку та до змін загальноекономічної ситуації (встановлюючи за потреби різні обмеження на обсяги окремих операцій банку);
- комплексність – модель враховує оптимізацію всіх статей балансу: статей активу, зобов'язань і капіталу, тому її можна віднести до складу повних моделей;
- системність – модель дозволяє управляти як надлишковою ліквідністю, так і дефіцитом ліквідності банку;
- практичне застосування – в моделі виділено конкретні складові агрегованих статей активів і пасивів банку, які визначають банківську ліквідність, а також запропоновано систему обмежень для даних статей.

Описана вище комплексна оптимізаційна модель управління ліквідністю надає додаткові можливості для розширення аналізу, планування і контролю процесу управління ліквідністю банку. Крім того, використання сучасного програмно-технічного забезпечення робить даний підхід досить простим, дієвим та адаптивним, що дозволяє своєчасно приймати відповідні управлінські рішення.

3.4. Управління достатністю капіталу банку

Основою стабільного та ефективного функціонування банку в умовах мінливого середовища фінансових ринків є його капітал, а тому ризики, пов'язані із структурою, формуванням, розподілом та використанням банківського капіталу є квінтесенцією сучасного банківського ризик-менеджменту. На нашу думку, саме в цьому ракурсі постає проблема стабільності капіталу, відповідно до якої і виділяють таке поняття як ризик капітальної стабільності банку.

Під капітальною стабільністю банків розуміють достатність обсягів його власного капіталу, за умови підтримки якої забезпечуються:

- необхідна кількість фінансових ресурсів для задоволення вимог вкладників щодо повернення депозитів;
- створення резервів під інші боргові зобов'язання та непередбачувані збитки;
- умови подальшого достатнього фінансування розвитку банку;
- адекватний зворотний зв'язок за умов раптового виникнення форс-мажорних обставин;
- оперативна адаптація до умов мінливого зовнішнього економічного середовища.

Отже, основою капітальної стійкості, як складової фінансової стійкості банку, є обсяг власного капіталу, що забезпечує достатню суму грошових коштів, яку при необхідності можна використати для повернення депозитів, сформувати резерв для погашення непередбачених збитків чи боргів. Власний капітал банку є також джерелом фінансування розвитку банку, подолання негативних ситуацій, зумовлених форс-мажорними обставинами, запорукою необхідного реагування на кон'юнктуру кредитного ринку. Разом з тим підтримка капітальної стабільності банку є основою виконання покладених на нього функцій та виступає певною гарантією подальшого ефективного розвитку банківської установи.

Незважаючи на актуальність та безумовну практичну значущість цього питання, воно не знаходить достатнього відображення в економічній літературі. У працях українських та зарубіжних вчених поняття капітальної стабільності банків часто пов'язується з поняттями стійкості, рівноваги, надійності. Так, зокрема, часто вважається, що ознакою стійкості є стабільність, як здатність опинитися в привілейованому, відносно менш уразливому положенні під час криз та здатність їх переборювати. Стабільність та стійкість як характеристики якості банківської діяльності – досить близькі поняття. Але на відміну від стійкості, що передбачає здатність системи протистояти силі, стабільність

акцентує увагу на здатності до постійного відтворення. Стійкими як банк, так і банківська система стають завдяки своїй стабільності. Стабільність – це постійна якісна характеристика, стійкість – це те, що здобувається, змінюється в процесі функціонування.

У свою чергу, І. Ларіонова вважає, що стабільність є більш широким поняттям, а стійкість є основою стабілізації. На її думку, стабільність – це здатність протистояти зовнішньому та внутрішньому впливу, зберігати стійку рівновагу та надійність протягом часу [184].

На нашу думку, стійкість є поняттям, що звернене не на статику, а на рух, розвиток. Стійкість як основа розвитку базується на стабільності, здатності протистояти внутрішньому та зовнішньому впливу.

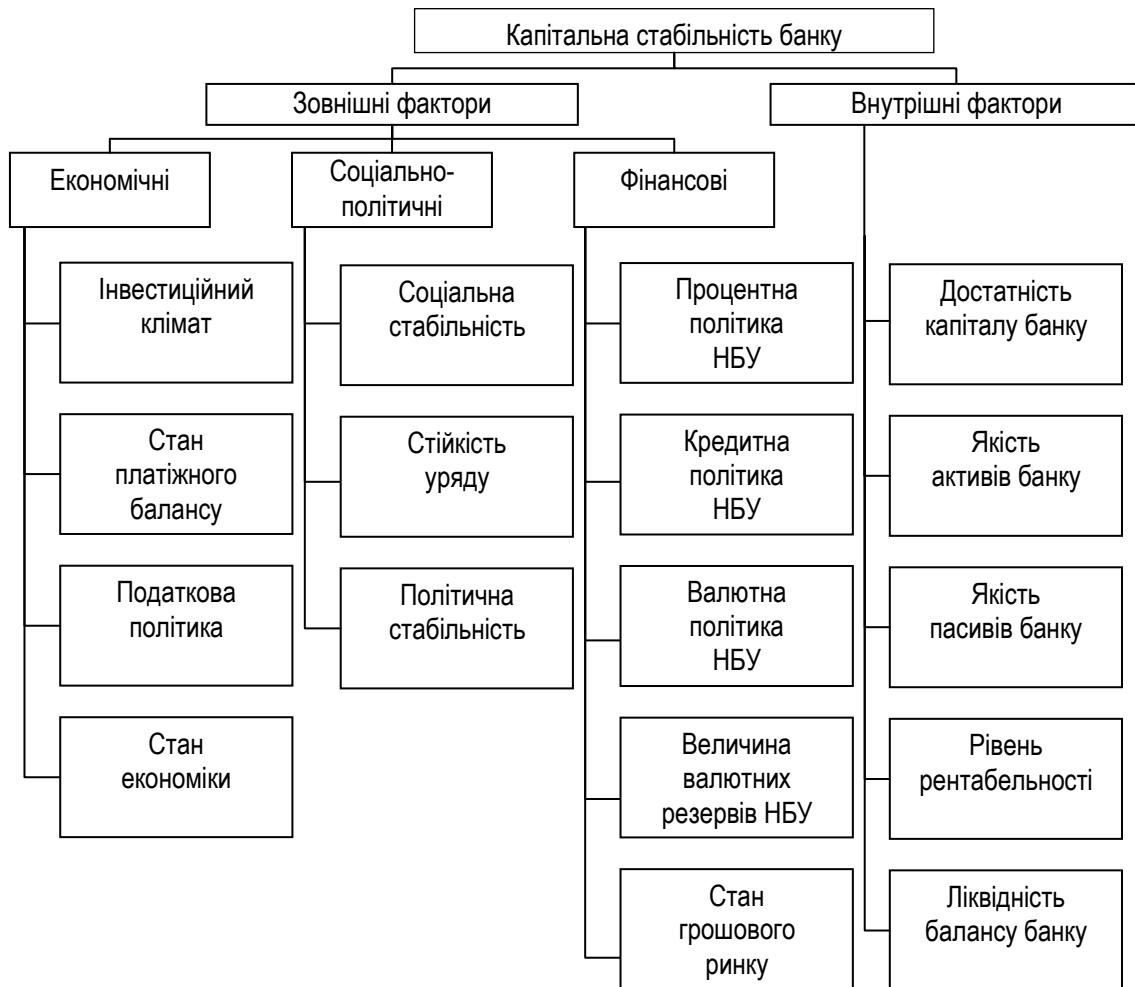
Досвід успішних в умовах ринку банків переконує в тому, що їхній стійкий розвиток залежить від сукупності таких властивостей, як гнучкість і швидкість реакції на зміни кон'юнктури ринку, конкурентоздатність продуктів та банку в цілому, інвестиційна активність, висока ліквідність і фінансова стабільність, широке використання інноваційних факторів для саморозвитку. Отже, залежно від характеру впливу факторів на стан капітальної стабільності банку їх можна поділити передусім на дві групи: внутрішні та зовнішні (рис. 3.14).

Капітальна стабільність банку забезпечується достатньою прибутковою його діяльністю з обмеженнями відносно ліквідності й безпеки (надійності). Банки беруть безпосередню участь у формуванні та розподілі грошової маси країни. У зв'язку з цим на них покладається велика відповідальність перед суспільством для того, щоб не було приводу ставити під сумнів платоспроможність і стійкість банківської системи, а вкладники були цілковито впевнені в надійності свого банку.

Цілі вкладників банку і власників його акцій певною мірою не збігаються. Ця розбіжність проявляється неминучою суперечністю між вимогами ліквідності, надійності й бажаною прибутковістю операцій і фактично впливає на кожну фінансову операцію банку.

Суперечність між ліквідністю, надійністю та прибутковістю можна вважати центральною проблемою, успішне розв'язання якої забезпечить його капітальну стабільність.

У найширшому розумінні капітальний ризик банку – це ризик того, що банк може постати перед проблемою втрати платоспроможності або навіть банкрутства в результаті неефективного управління капіталом або в результаті дії непередбачуваних чинників мінливого зовнішнього середовища.

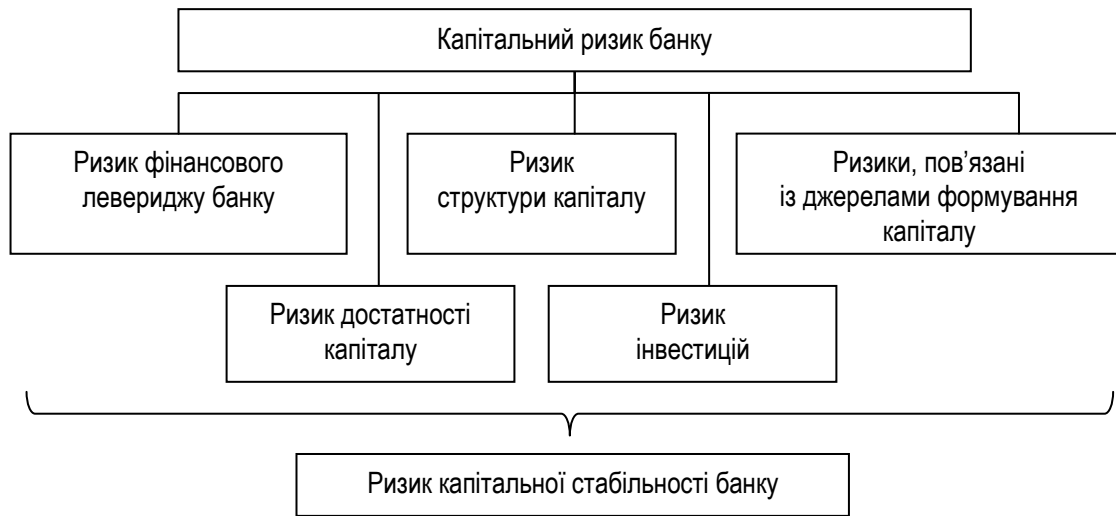
Рисунок 3.14 – Класифікація факторів, що формують капітальну стабільність банку

Ризик капітальної стійкості банку – це міра (ступінь) невизначеності щодо того, що втрати перевищать резерви на їх покриття. Цей ризик є похідним від ризиків щодо активних операцій комерційного банку.

Однак, як було вказано вище, ризик капітальної стабільності – це структурне поняття, а тому необхідно розглянути його складові (рис. 3.15).

Під фінансовим левериджем (фінансовим важелем) банку прийнято розуміти певне співвідношення між залученим та власним капіталом банку. Процес, в рамках якого у банку з'являється можливість збільшити обсяг активних операцій і прибутку, не маючи у своєму розпорядженні для цього достатнього обсягу капіталу, називають ефектом фінансового левериджу. Відповідно до цього співвідношення між залученим та власним капіталом банку характеризує певний рі-

вень ризику та впливає на фінансову стійкість банківської установи, що може мати значний вплив на її платоспроможність.

Рисунок 3.15 – Структура ризику капітальної стабільності банку

Наприклад, розрахунок ефекту фінансового левериджу може проводитись за формулою 3.12:

$$EФЛ = (1 - СПП) \cdot (EP - CPCB) \cdot \frac{Kз}{Kв}; \quad (3.12)$$

- де $EФЛ$ – ефект фінансового левериджу;
 $СПП$ – ставка податку на прибуток;
 EP – економічна рентабельність;
 $CPCB$ – середня розрахункова ставка відсотка;
 $Kз$ – залучений капітал;
 $Kв$ – власний капітал;

Варто відзначити, що додатковий прибуток від розміщення позикового капіталу, як правило, перевищує витрати на його залучення, а тому банківська установа отримує приріст у рентабельності капіталу.

Ризик структури банківського капіталу найчастіше виникає за умови, якщо частка переоцінки основних засобів або нематеріальних активів у структурі капіталу є переважною. Таким чином, йдеться про те, що капітал збільшується не за рахунок реальних грошових внесків акціонерів (статутний капітал) або капіталізації прибутку, а нарощується за рахунок бухгалтерських проводок, що не відображають реальний приток грошових коштів до банку.

Ризики, пов'язані із джерелами формування капіталу банку. У літературі прийнято виділяти два основні джерела поповнення банківського капіталу – внутрішнє та зовнішнє. Внутрішнє джерело являє собою формування (поповнення) капіталу банку за рахунок нерозподіленого прибутку. Це найбільш дешевий та безпечний спосіб поповнення капіталу, оскільки він передбачає повну відсутність третіх сторін і, відповідно, пов'язаних з ними ризиків (відсутнє фінансове втручання, розширення кола акціонерів).

Проте варто зазначити, що нерозподілений прибуток, залежно від рішень загальних зборів акціонерів може також бути направленим на підтримку відповідного рівня дивідендних виплат. Неадекватна дивідендна політика може спричинити: ризик уповільнення процесу накопичення капіталу (при високих рівнях дивідендних виплат) або ризик подальшого залучення капіталу (при низьких рівнях дивідендних виплат).

Зовнішнє джерело поповнення капіталу включає в себе емісію акцій, емісію капітальних боргових зобов'язань чи продаж нерухомості та інших активів. Однак це джерело має більш значимий вплив на структуру капіталу, оскільки:

- емісія акцій розширює коло акціонерів, одночасно з цим виникають ризик перерозподілу прав щодо управління банком та ризик конфронтації інтересів акціонерів, що матиме якщо не руйнівний вплив на ефективність роботи банку, то завдасть удару по його ринкових позиціях, а значить і по фінансовій стійкості;
- продаж нерухомості або інших матеріальних чи нематеріальних активів може призвести до виникнення ризику втрат внаслідок їх знецінення або неефективної реалізації, що також має значний вплив на обсяги та темпи поповнення капіталу.

Ризик, пов'язаний із достатністю банківського капіталу, тісно пов'язаний із тими положеннями, які розробляються Базельським комітетом з банківського нагляду в рамках угод “Базель I, II, III”. Відповідно до цих угод необхідні обсяги власного капіталу банку мають визначатися на основі загальної суми вимог на покриття за рахунок капіталу ринкового, кредитного та операційного ризиків. Крім того, у вказаних угодах розроблені та запропоновані декілька підходів до розрахунку достатнього обсягу капіталу для покриття банківських ризиків (на основі базового та стандартного індикаторів і перспективного підходу).

Ці угоди, іноді зі змінами, ратифікуються державами та стають базовими документами банківського нагляду з боку регуляторів, що проводиться на основі співставлення фактичних показників фінансо-

вого стану із прийнятими обов'язковими нормативами. При невиконанні банком вказаних вимог виникає ризик невиконання вимог достатності капіталу, що є першим сигналом про можливість втрати банком платоспроможності та подальшу загрозу банкрутства.

Одним з основних чинників формування капітальної стабільності банку є достатність регулятивного капіталу банку. У нормативних документах НБУ використовується термін “адекватність регулятивного капіталу банку”, який за змістом є тотожним до поняття “достатність регулятивного капіталу банку”. Незважаючи на розмаїття точок зору та підходів до трактування цього поняття, загалом науковці та практики доволі чітко визначають його зміст і намагаються ефективно реалізувати на практиці механізми забезпечення достатнього обсягу власного капіталу для стабільного й динамічного розвитку як окремо взятого банку, так і банківської системи взагалі.

Достатність регулятивного капіталу банку слід розуміти як здатність банківської установи покривати витрати своєї діяльності та компенсувати збитки від результатів, що виникають у процесі її здійснення під впливом ризикових факторів, винятково за рахунок власного капіталу.

Зауважимо, що поняття “регулятивний капітал” (regulatory capital) є результатом розробки у 80-х рр. ХХ ст. Базельським комітетом концепції управління ризиками з метою зовнішнього нагляду за банківськими ризиками й обов'язковою звітністю банків. Згідно з цією концепцією регулятивний капітал оцінюється як власний капітал, який банківська установа повинна мати у своєму розпорядженні при здійсненні операцій та наданні послуг з огляду на вимоги регулюючого органу.

Методика визначення і розрахунку величини регулятивного капіталу базується на засадах, розроблених Базельським комітетом у 1988 р. (відомих як Базель I). Їх взято за основу Національним банком України при визначенні поняття та структури регулятивного капіталу в Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [143].

Варто зауважити, що достатність регулятивного капіталу банку тісно пов'язана з його здатністю розраховуватися за всіма взятими на себе зобов'язаннями. Проте не слід ототожнювати поняття “достатність регулятивного капіталу” з поточною платоспроможністю банку, оскільки на реальній здатності банку відповідати за своїми зобов'язаннями достатність власного капіталу може відобразитися лише в тому разі, якщо банку доведеться одночасно або протягом короткого періоду часу відповідати за всіма своїми зобов'язаннями, не маючи джерел поповнення капіталу. Тому оцінка достатності регулятивного капіталу банку дає змогу зробити висновок про можливість виникнен-

ня потенційних проблем із платоспроможністю банку та його здатність у разі банкрутства повністю задовольнити вимоги кредиторів.

Достатній розмір власного капіталу, як відомо, створює своєрідний буфер, який дає змогу банкам залишатися платоспроможними та продовжувати свою діяльність, незважаючи на можливі ризики й несприятливі ситуації на ринку.

Загальним критерієм при вирішенні питання про достатність власного капіталу банку є підтримання його величини на такому рівні, при якому забезпечувався б, з одного боку, максимальний прибуток, а з іншого – ліквідність банківської установи. Це пов'язано із тим, що “недокапіталізовані банки” піддаються значно більшим ризикам банкрутства у разі погіршення макроекономічних або інших умов у ринковій економіці. Водночас занадто капіталізований банк звичайно є низькоманевреним та неконкурентним на ринку капіталу і кредитних ресурсів.

У вітчизняному банківському секторі переважно використовується спрощений підхід до визначення адекватності регулятивного капіталу, оскільки застосування оцінок рейтингових агентств сьогодні є малоймовірним, не кажучи вже про більш складні методи оцінки адекватності власного капіталу банками.

На початку 2004 р. Національним банком України запроваджено щорічний розрахунок нормативу регулятивного капіталу банків (Н1). Мінімальний розмір регулятивного капіталу визначається НБУ та становить 120 млн. грн. Зауважимо, що чим нижчі вимоги до мінімального розміру регулятивного капіталу банку, тим більше інвесторів будуть готові вкласти грошові ресурси в нову банківську установу. За умови підвищення таких вимог більший захист гарантується кредиторами і вкладникам банку.

В аспекті співвідношення власного капіталу та банківських ризиків регулювання рівня достатності регулятивного капіталу для вітчизняних банків здійснюється за допомогою нормативу Н2 – достатності (адекватності) регулятивного капіталу, основною метою встановлення якого є необхідність запобігання надмірному перекладанню банками кредитного ризику та ризиків неповернення банківських активів на кредиторів і вкладників.

Як економічний показник, норматив адекватності регулятивного капіталу відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розраховуватися за своїми зобов'язаннями, а його зростання свідчить про збільшення частки ризику, який бере на себе банк, зниження – про збільшення ризику, який беруть на себе кредитори та вкладники банку.

В порядку обчислення нормативу Н2 дотримано вимог Базеля I щодо співвідношення регулятивного капіталу, сумарних активів і позабалансових інструментів, зважених за ступенем кредитного ризику за відповідними коефіцієнтами (0, 10, 20, 50 і 100 % відповідно) та зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями банку. Мінімальне значення нормативу адекватності регулятивного капіталу діючих банків має бути не менше, ніж 10 %. Крім того, Інструкцією НБУ № 368 [143] також передбачено ще два нормативи капіталу: норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3) та норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань (Н3-1).

Ризик інвестицій. Кожне капіталовкладення пов'язане із ризиком, застрахуватися від якого фактично неможливо. Одночасно з цим даний вид ризику є комплексним, оскільки залежить від значної кількості факторів мінливого ринкового середовища, більше того – ці фактори можуть діяти одночасно та призводити до значних втрат капіталу. Проте, враховуючи основні ризики, пов'язані з інвестиційною діяльністю, у банку з'являється можливість мінімізувати їх негативний вплив. Існує досить велика кількість джерел виникнення ризику, що в результаті призводять до втрат капіталу, зокрема:

1. Об'єктивні:

- інфляція;
- зміна ринкової кон'юнктури;
- неадекватність вхідної інформації;
- банкрутство та неплатоспроможність об'єкта інвестицій;
- ліквідність.

2. Суб'єктивні:

- неправильна оцінка курсу цінних паперів;
- неправильна тактика та стратегія операцій у даний проміжок часу;
- необхідність швидкого відкликання капіталу;
- закордонні капіталовкладення;
- валютні капіталовкладення;

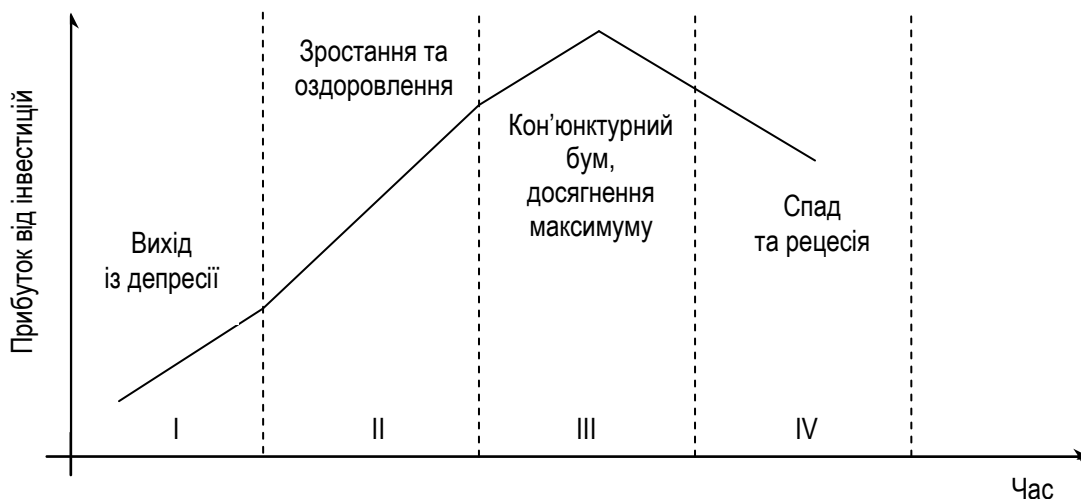
Проведений нами поділ джерел на об'єктивні та суб'єктивні є досить умовним. На нашу думку, об'єктивні джерела не можуть бути змінені за рахунок впливу на них з боку банку, у нього є лише можливість мінімізувати їх негативні наслідки. На противагу їм, ризики пов'язані із суб'єктивними джерелами можуть бути передбачені та нівельовані за рахунок власних можливостей, так як їх виникнення та ступінь впливу залежать від цілеспрямованих дій менеджменту банку.

Інфляційний ризик полягає у можливості втрати частини капіталовкладень в результаті підвищення темпів інфляції. З цих позицій, особливо загрозливими є довгострокові капіталовкладення, так як навіть при незначному поступовому підвищенні темпів інфляції, з'являється ризик значних капітальних втрат. Тому, при формуванні інвестиційного портфелю, менеджмент банку має перевіряти цінні папери, а точніше адекватність їх реальних процентних ставок, шляхом врахування номінальних ставок та темпів інфляції.

Існує досить розповсюджена думка про те, що інвестиції в акції мають значно менший ризик втрати капіталу від впливу інфляції, проте, у випадку таких інвестицій для банку релевантною є інформація не про вартісний еквівалент акцій, а про їх потенційну дохідність.

Ризик, пов'язаний із зміною ринкової кон'юнктури, виникає в умовах, коли менеджмент банку неадекватно та недостатньо оцінює можливі коливання ринкової кон'юнктури та, відповідно, вкладає частину капіталу у потенційно збиткові цінні папери та/або у неправильно обраний для цього момент часу.

Варто враховувати, що кон'юнктурні коливання є циклічними, найчастіше такий кон'юнктурний цикл продовжується протягом 3 чи 5 років. Виходячи зі схеми, поданої на рис. 3.16, очевидно, що найперспективнішими для інвестування є 2-га та початок 3-ї фази, оскільки саме в ці періоди встановлюється чітка позитивна тенденція до зростання, і прибуток від капіталовкладень може бути значним.

Рисунок 3.16 – Етапи кон'юнктурного циклу [282]

Однак зазначимо, що кон'юнктурні цикли у різних секторах економіки можуть не співпадати, а їх фази не збігатися, тому при аналізі напрямків інвестування необхідно також враховувати економічне се-

редовище та фінансовий стан конкретної галузі економіки для мінімізації можливості виникнення значного кон'юнктурного ризику.

Ризик, пов'язаний із неадекватністю вхідної інформації. Наслідки настання такого ризику, як правило, призводять до значних капітальних втрат. Разом з тим мінімізувати його досить важко, оскільки біржова інформація, яка доступна для банку-інвестора, часто є досить суперечливою. Іншою специфічною рисою такою інформації є короткостроковість її актуальності та адекватності, що вимагає додаткових витрат на її постійне отримання та обробку.

Ризик неплатоспроможності та банкрутства об'єкта інвестицій. Очевидно, що для мінімізації можливості виникнення цього ризику достатньо інвестувати капітальні ресурси у найбільш надійні підприємства та проекти, проте часто навіть такі підприємства у короткі строки можуть постати перед проблемою банкрутства. Більше того, найбільш надійні інвестиційні проекти, як правило, найменш прибуткові, а тому інвестиційний портфель банку має бути збалансованим за рівнем дохідності та відповідним для нього ступенем ризику, що в кінцевому рахунку забезпечить отримання прибутку від вкладених капітальних ресурсів та мінімізує ризик від виникнення неплатоспроможності та банкрутства об'єктів банківського інвестування.

Ризик втрати ліквідності інвестицій. Ліквідність капіталовкладень банку фактично означає ступінь його можливості у будь-який момент часу реалізувати свої активи за ринковими цінами. На практиці під цим ризиком розуміють втрати, які може понести банк при значному падінні ринкової вартості реалізованих ним цінних паперів в результаті значного обсягу їх продажу. Ступінь ліквідності цінних паперів залежить від двох основних характеристик ринку – його ширини та глибини.

Достатня ширина відповідного ринку означає, що на ньому договори купівлі-продажу цінних паперів є досить численними та виконуються у значних обсягах.

При достатньому рівні глибини ринку існує висока ймовірність того, що значна кількість договорів з реалізації цінних паперів може проводитися по більш високим цінам, ніж середньоринкові.

Ризик неправильної оцінки курсу цінних паперів. Даний вид ризику тісно пов'язаний із попереднім (тобто ризиком втрати ліквідності), проте, на відміну від нього, ризик неправильної оцінки курсу цінних паперів є умовно контрольованим. За умови, коли ринок недостатньо широкий, іншими словами, не досить ліквідним, можуть виникати значні труднощі переважно із продажем на ньому наявних у банку цінних паперів, оскільки для одних цінних паперів оприлюдненим є курс продажу, а для інших – курс купівлі. Для мінімізації цього ризику

ку необхідно обирати найбільш ліквідні цінні папери на достатньо широких ринках. Однак у цьому випадку також постає проблема паритету між рівнем дохідності капіталовкладень та рівнем їх ризику.

Ризик, пов'язаний із втратами капітальних ресурсів при проведенні неправильної тактики та стратегії виконання операцій в певний момент часу. Стратегічний ризик, як правило, полягає у втратах внаслідок неправильного вибору об'єкта інвестування, що виражається у вкладанні значних капітальних ресурсів у цінні папери на основі неправильного прогнозування щодо динаміки їх курсу. Незважаючи на значну актуальність цього питання для кожного банку, провести достовірне прогнозування курсів цінних паперів досить складно, особливо на ринках з мінливими економічними тенденціями, а тому, зважаючи на те, що такий прогноз теоретично можливий, даний тип джерела ризику можна вважати суб'єктивним.

Ризик втрат, що виникає при швидкому виводі капітальних ресурсів із об'єкта інвестування. Суть цього ризику полягає у тому, що при досить оперативній реалізації цінних паперів, що належать банку, може виникнути ситуація, при якій у даний конкретний період часу їх курс може бути нижчим за той, при якому вони забезпечують банку прибуток, або навіть незначний збиток. При досить значних обсягах проведення операцій купівлі-продажу цінних паперів у вказаних умовах виникає ризик значних втрат капіталу на курсових різницях.

Для мінімізації вказаного ризику необхідно завчасно контролювати потреби банку у капітальних ресурсах та адекватно контролювати обсяги інвестицій, навіть за умови, що такі інвестиції за короткий час можуть принести потенційно високі прибутки, так як існує ймовірність швидкої зміни позитивної тенденції щодо зміни курсу цінних паперів на негативну.

З аналогічних причин може виникнути ризик втрат капітальних ресурсів від інвестицій, що були реалізовані на завідомо короткі терміни. Як правило, рівень ризику не відповідає навіть значним потенційним прибуткам для банку.

Ризик, пов'язаний із закордонними капіталовкладеннями полягає у можливості отримання втрат капіталу внаслідок часткової або повної неспроможності виконувати свої боргові зобов'язання з боку іноземних партнерів. Причини такої неспроможності можуть бути як економічні, так і політичні, внаслідок їх впливу виникає ризик неповернення вкладених інвестиційних капітальних ресурсів або тимчасова часткова чи повна неконвертованість національних валют. Теоретично заходів мінімізації цього капітального ризику не існує, проте є заходи щодо попередження його виникнення – це вивчення міжнародних

рейтингів іноземних країн та банківських систем для встановлення надійності таких інвестицій.

Ризик валютних капіталовкладень – це ризик значних втрат капітальних ресурсів внаслідок падіння курсу іноземних валют, в які відбувалися капіталовкладення. Насправді існує значна кількість джерел виникнення вказаного виду ризику, що у будь-якому випадку не залежать від банку-інвестора.

Рівень інфляції в країні, стан кон'юнктури, різниці між процентними ставками, світові економічні процеси, криза довіри до даної країни, її політико-економічна обстановка – всі ці причини можуть вплинути на коливання курсу валюти даної держави. А тому банківський менеджмент має відстежувати економічну та політичну ситуацію розвитку даної країни, слідкувати за світовими тенденціями для адекватного та оперативного конвертування ризикової валюти за умови виникнення перших сигналів нестабільності.

Кожен із перерахованих видів ризиків або їх сукупність можуть спровокувати порушення капітальної стабільності банку, що є значним ризиком діяльності будь-якого банку.

Таким чином, ризик капітальної стабільності банку може бути наслідком впливу кожного або одночасно декількох із вищенаведених ризиків, а тому управління ним має відбуватися відповідно до природи несприятливої економічної ситуації.

Єдиної системи показників, яка б в загальному вигляді характеризувала ризик капітальної стабільності банку, на сьогодні не існує, тому аналітики використовують різні методики, що включають різні показники, які часто суттєво відрізняються.

Так, фахівці з аналізу банківської діяльності Київського національного економічного університету зазначають, що оцінка капітальної стабільності банку базується на показниках, що характеризують структуру та достатність капіталу банку, структуру залучених та запозичених коштів, якість активів банку і динаміку (поведінку) окремих складових активу та пасиву [8].

У навчальному посібнику “Аналіз банківської діяльності” за редакцією Ф. Бутинця фінансова стійкість розглядається лише з позицій аналізу капіталу банку і оцінюється за допомогою показників, що характеризують структуру капіталу банку та його достатність [9]. З таким підходом не можна погодитися, оскільки, як було зазначено вище, факторами фінансової стійкості поряд з достатністю капіталу є ліквідність банку, якість активів та пасивів, ефективність управління банком.

На нашу думку, оцінка капітальної стабільності банку має будуватися на таких методологічних положеннях:

- спрямованість оцінки підпорядковується факторам, що обумовлюють капітальну стабільність банку, а, отже, критеріям її оцінки. Тому головними напрямками такого аналізу є достатність капіталу, прибутковість, ліквідність, якість активів та пасивів;
- оскільки капітальна стабільність банку являє собою якісну характеристику, аналіз акцентується на якісних аспектах процесів, що вивчаються;
- враховуючи, що капітальна стабільність є однією зі складових стійкості банку, в процесі аналізу використовується такий компонент аналітичних процедур, як вивчення динамічних рядів відповідних показників;
- виходячи з того, що капітальна стабільність є не лише відображенням поточного стану банку, але і перспектив його розвитку, в оцінці мають бути присутні елементи прогнозування.

Задачі оцінки капітальної стабільності банку та пов'язаного з нею капітального ризику найчастіше вирішуються за допомогою методу коефіцієнтного аналізу, який є доволі простим, доступним і легко реалізується на практиці. У таблиці 3.9 подано основні показники, що застосовуються для оцінки капітальної стійкості як складової фінансової стійкості банку.

Таблиця 3.9 – Алгоритм розрахунку та економічний зміст показників капітальної стабільності

Назва показника	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст	Оптимальне значення
Коефіцієнт надійності	$K_n = K / Z_k$	Співвідношення власного капіталу (K) до залучених коштів (Z_k) означає рівень залежності банку від залучених коштів	Більше або дорівнює 5 %
Коефіцієнт фінансового важеля	$K_{фв} = Z / K$	Співвідношення зобов'язань банку (Z) до капіталу розкриває здатність банку залучати кошти на фінансовому ринку	20:1
Коефіцієнт участі капіталу у формуванні активів	$K_{ук} = K / A_{заг}$	Співвідношення власного капіталу і активів ($A_{заг}$) розкриває достатність сформованого капіталу в активізації та покритті різних ризиків	Більше або дорівнює 10 %
Співвідношення статутного і балансового капіталу	$K_{стб} = K_{ст} / K$	Співвідношення статутного капіталу банку ($K_{ст}$) до балансового власного капіталу (K) – характеризує залежність банку від його засновників	15–50 %
Коефіцієнт концентрації власного капіталу	$K_k = K / П$	Співвідношення капіталу-брутто, тобто балансового капіталу, до пасивів банку ($П$) визначає рівень капіталу в структурі загальних пасивів	10–15 %

Продовж. табл. 3.9

Назва показника	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст	Оптимальне значення
Коефіцієнт захищеності власного капіталу	$K_{zk} = A_k / K$	Співвідношення капіталізованих активів/основних фондів (A_k) і власного капіталу показує, яку частину капіталу розміщено в нерухомість (майно)	Зростання
Коефіцієнт захищеності доходних активів	$K_{зда} = (K - A_n - Z_b) / A_d$	Є сигналом про захист доходних активів (A_d), що чутливі до зміни процентних ставок, мобільним власним капіталом; де A_n – недоходні активи, Z_b – збитки	Позитивне
Коефіцієнт мультиплікатора капіталу	$K_{mk} = A / K_a$	Ступінь покриття активів банку (A) акціонерним капіталом (K_a)	12–15
Співвідношення капіталу і депозитів	$K_{kd} = K / D$	Вказує, яка частина депозитів (D) захищена власним капіталом банку	15–20 %

На сьогодні можна констатувати, що однозначного трактування та розрахунку показників капітальної стабільності банків не існує. Визначення обсягу власного капіталу, необхідного банку, залишається одним із найсуперечливіших питань у теорії банківської справи.

Слід зауважити, що достатність власного капіталу в міжнародній практиці розглядається на основі двох позицій:

- інституційної – кожен банк повинен мати визначену мінімальну величину власного (регулятивного) капіталу;
- позиції співвідношення регулятивного капіталу та ризиків банку.

Група коефіцієнтів достатності власного капіталу на основі співвідношення власного капіталу й активів банку суттєво відрізняється за змістом. Це зумовлено еволюцією підходів до знаменника такого співвідношення, а також пов'язано з розвитком грошово-кредитного обігу фінансових систем країн, виникненням нових фінансових інструментів і створенням привабливих умов для інвестування, що значно розширило коло ризиків банків.

Не проводячи детального аналізу різних підходів до оцінки капітальної стабільності, зазначимо, що вона переважно характеризується з позицій:

- частки власного капіталу в активах банку;
- частки різних складових капіталу в працюючих банківських активах;
- забезпеченості активів банку капітальною базою;
- частки капіталу в доходних активах;
- частки різних залучених коштів у зобов'язаннях та ін.

Таким чином, можна стверджувати: жоден із розглянутих вище підходів і коефіцієнтів не відповідає вимогам повного та системного оцінювання капітальної стабільності банку. Головним їхнім недоліком є неможливість на основі таких розрахунків із високим ступенем точності передбачити банкрутство банківської установи. Наявні також методичні недоліки, пов'язані із неоднозначністю формул та суб'єктивністю оцінок значень даних коефіцієнтів.

3.5. Вплив трансфертного ціноутворення на податковий ризик та достатність капіталу банку

Одним із основних інструментів забезпечення капітальної стабільності банку є трансфертне ціноутворення. Даний інструмент здійснює істотний вплив на податкові ризики банків, які входять до складу міжнародних фінансових груп. На нашу думку, податковий ризик та ризик капітальної стабільності банку у контексті застосування трансфертного ціноутворення є взаємопов'язаними та повинні розглядатись у діалектичному взаємозв'язку.

За інформацією, наведеною на офіційному сайті НБУ, частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків України за період з 01.01.2005 по 01.12.2011 збільшилась у 4 рази (з 9,6 до 40,9 % [315]). На кінець 2011 року в Україні функціонувало 54 банки з іноземним капіталом, що становить понад 30 % банків, які мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій. Наведені дані свідчать про істотну присутність на національному ринку транснаціональних банківських груп. Із достатньою ймовірністю можна спрогнозувати посилення ринкових позицій міжнародних банків в Україні після виходу міжнародних та національного фінансових ринків із кризи. Вважаємо за доцільне більш детально вивчити особливості використання трансфертних цін з метою формування внутрішньобанківської рівноваги банків-членів міжнародних банківських груп.

Слід зазначити, що трансфертне ціноутворення у сфері зовнішньоекономічної діяльності переважно розглядається на рівні міжгосподарських відносин юридично відокремлених господарюючих суб'єктів, які пов'язані відносинами контролю ("related parties"). Відповідно до міжнародних стандартів фінансової звітності (International Financial Reporting Standards) особа визнається пов'язаною з організацією, якщо вона прямо або опосередковано: контролює або контролюється, або знаходиться під спільним контролем даної організації (включаючи материнські та дочірні компанії); має частку участі в даній організації, яка забезпечує значний вплив у цій організації; має спільний контроль над даною організацією. Особливості застосування трансфертних цін у відносинах

між пов'язаними юридичними особами, зокрема банками, розглянуто у монографії “Система трансфертного ціноутворення у комерційних банках” [196, с. 9–11, с. 106–129].

Одним із класичних прикладів пов'язаних осіб є банки-члени міжнародної банківської (фінансової) групи. Таким чином, розглядаючи систему трансфертного ціноутворення, що використовується міжнародною банківською групою, необхідно враховувати можливість її використання для регулювання відносин між банками – членами групи. Зокрема, трансфертні ціни можуть застосовуватись з метою економічного стимулювання члена групи до виконання тактичних та стратегічних планів групи. Трансфертне ціноутворення у межах фінансових та фінансово-промислових груп забезпечує баланс фінансових ресурсів членів зазначених груп та сприяє формуванню рівноважного стану групи в цілому.

Іншим напрямком використання трансфертних цін є мінімізація податкового навантаження групи [196, с. 106–129]. З метою недопущення маніпулювання трансфертними цінами для незаконного зниження податкової бази ОЕСР розроблено “Рекомендації щодо трансфертного ціноутворення для багатонаціональних корпорацій та податкових адміністрацій”.

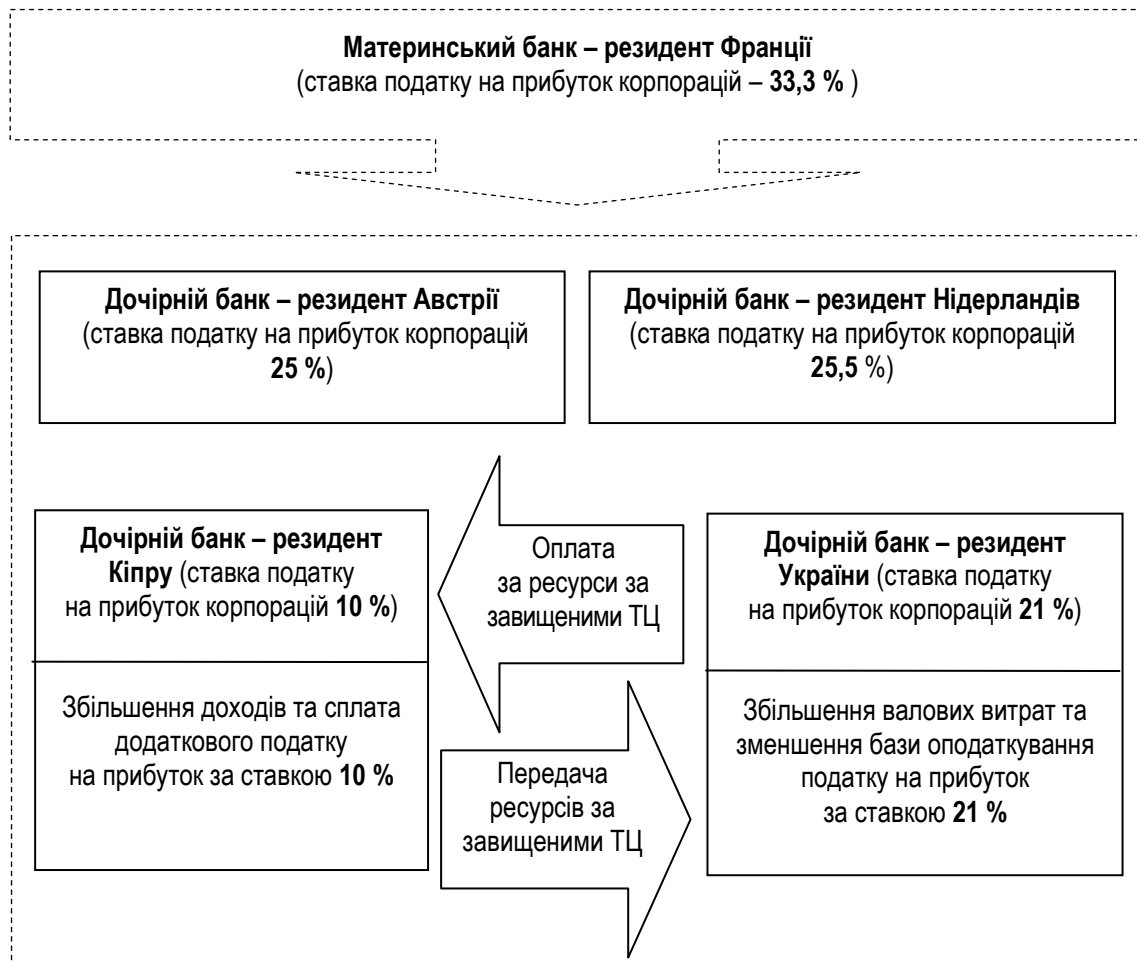
Мета державного регулювання трансфертного ціноутворення полягає у запровадженні механізму контролю за об'єктивністю розрахунку та розподілу доходів і витрат корпорацій для забезпечення прозорості податкової політики транснаціональних корпорацій (ТНК). Враховуючи поточну динаміку транснаціоналізації банківського сектора України, дане питання набуває особливої актуальності в аспекті оподаткування фінансових транснаціональних корпорацій, які виходять на національний банківський ринок.

Розвиток транснаціональних корпорацій, як форми організації виробничих відносин, призвів до певної трансформації сутності поняття “трансфертна ціна”. Дане поняття все активніше використовується для позначення ціни, за якою товари, роботи та послуги передаються між господарюючими суб'єктами, що входять до складу певної транснаціональної корпорації. Таким чином, зміст поняття “трансфертна ціна” поширюється на сферу міжгосподарських відносин.

У процесі державного регулювання трансфертного ціноутворення для позначення наявності відносин контролю між суб'єктами господарювання в переважній більшості країн застосовується термін “пов'язані сторони” (“related parties”). Ключовим моментом при визначенні взаємозв'язку між сторонами угоди є підтвердження ступеня контролю або значного впливу однієї особи на іншу.

Таким чином, при вивченні питання щодо можливої взаємозалежності осіб державні органи (податкові, аудиторські, судові та інші) повинні, перш за все, враховувати економічну сутність відносин між суб'єктами господарювання, а не їх юридичну форму. До моменту активного відкриття філій зарубіжними банками на території України податкові проблеми, пов'язані із трансфертним ціноутворенням, доцільно розглядати на рівні міжгосподарських відносин. Зокрема, схема мінімізації податкових платежів на основі трансфертного ціноутворення може реалізовуватись між українським дочірнім банком та іноземною материнською фінансовою компанією або між українським та зарубіжним дочірніми банками, які контролюються однією материнською фінансовою компанією.

Економічна сутність проблеми, яка обумовлює необхідність державного втручання у механізм формування трансфертних цін, схематично була показана на рисунку 3.17.

Рисунок 3.17 – Сутність проблеми маніпулювання трансфертним цінами

На даному рисунку зображено умовну структуру транснаціонального банку, материнська компанія якого знаходиться у Франції, а дочірні структури розташовані в Австрії, Нідерландах, на Кіпрі та в Україні. У даному випадку зазначено країни, які дійсно займають провідні позиції при інвестуванні в банківську систему України. На рисунку наведено реальні ставки оподаткування прибутку корпорацій, які визначені у законодавстві відповідних країн та діяли на початок 2011 року. Інформацію щодо ставок оподаткування отримано зі щорічного звіту, який складається за підтримки Світового банку та характеризує податкові системи усіх країн світу. Відповідно до розділу 3 Податкового кодексу України передбачено поступове зменшення податку на прибуток підприємств протягом 2011–2014 років. На рисунку 3.17 наведено ставку оподаткування (21 %), строк дії якої – з 1 січня 2012 року по 31 грудня 2012 року.

Сутність проблеми трансфертного ціноутворення полягає в можливості цілеспрямованого завищення трансфертних цін, за якими підрозділи транснаціональної фінансової групи, які базуються у країнах із нижчим рівнем оподаткування прибутку (у нашому прикладі – Кіпр, ставка 10 %), передають ресурси іншим підрозділам, які базуються у країнах із вищими ставками оподаткування прибутку (у нашому прикладі – Україна, ставка 21 %).

Дана операція призводить до збільшення валових витрат українського підрозділу міжнародної групи, зменшення бази оподаткування податком на прибуток та, як наслідок, зниження податкових надходжень у національний бюджет. З іншого боку, міжнародна банківська група оптимізує (мінімізує) свої податкові платежі, оскільки виводить частину прибутку у країни із нижчим рівнем оподаткування. Таким чином, з одного боку, трансфертне ціноутворення використовується міжнародною групою для мінімізації своїх витрат та сприяє збільшенню її стійкості та досягненню рівноважного стану. З іншого боку, дані операції призводять до порушення національних інтересів нашої держави.

Дослідимо *економічні передумови, які визначають доцільність маніпуляції трансфертними цінами в банківській системі України*. Спочатку визначимо резидентність власників істотної участі найбільших банків України, а також проаналізуємо податкове навантаження у країнах, резидентами яких є власники істотної участі (див. табл. 3.4). Інформаційною базою дослідження була інформація щодо власників істотної участі з сайту НБУ, а також щорічні звіти щодо сплати податків у різних країнах світу.

Як видно із таблиці 3.10, на 01.10.2011 року у групу найбільших входило 17 банків, з них 10 банків перебували під контролем нерези-

дентів. Інвестиції у найбільші банки України переважно надходять із Австрії, Кіпру та Російської Федерації. Також наявні інвестиції від резидентів Франції, Угорщини, Великобританії, Німеччини та Ірландії. На основі дослідження національних систем оподаткування за результатами 2011 року, яке щорічно проводиться аудиторською компанією PricewaterhouseCoopers та Світовим банком, агрегована ставка оподаткування для країн, резидентами яких є власники істотної участі (табл. 3.10).

Таблиця 3.10 – Власники істотної участі найбільших банків України станом на 01.10.2011, %

Назва банку	Власники істотної участі*	Участь у статутному капіталі*		Резидентність інвесторів	Агрегована ставка оподаткування**	Податок на прибуток корпорації****
		пряма	опосередкована			
Приватбанк	Боголюбов Г. Б.	33,7545	0,0000	Україна	57,1	21
	Коломойський І. В.	33,7545	0,0000			
	ТРИАНТАЛ ІНВЕСТМЕНТС ЛТД	24,9900	0,0000	Кіпр	23,1	10
Райффайзен Банк Аваль	Райффайзен Інтернаціональ Банк-Холдінг АГ	96,3640	0,0000	Австрія	53,1	25
Ощадбанк	Держава	100	0,0000	Україна	57,1	21
УкрСиббанк	BNP Paribas S.A.	84,9995	0,0000	Франція	65,7	33,3
	ЄБРР, Великобританія	15,000	0,0000	Британія	37,3	23,1
Укрексімбанк	Держава	100	0,0000	Україна	57,1	21
Укрсоцбанк	ПАТ "ФЕРРОТРЕЙД ІНТЕРНЕТШНЛ"	69,1456	0,0000	Україна	57,1	21
	UniCredit Bank Austria AG, Austria	26,2693	69,1456	Австрія	53,1	25
Промінвест-банк	Державна корпорація "Внешеконбанк"	97,8502	0,0000	Росія	46,9	20
ОТП банк	ВАТ "Центральна Ощадна Каса і Комерційний Банк"	100	0,0000	Угорщина	52,4	14,8
Альфа-банк	ABN Ukraine Limited	80,1014	0,0000	Кіпр***	28,8	9,6
	ВАТ "Альфа-Банк"	19,8986	0,0000	Росія	46,9	20
"Надра"	"Центрогаз Холдінг АГ"	89,9659	0,0000	Австрія	53,1	25
ВТБ Банк	ВАТ "Банк ВТБ"	99,9737	0,0000	Росія	46,9	20
"Форум"	Коммерцбанк Холдінг АГ	96,0635	0,0000	Німеччина	46,7	15
ПУМБ	ТОВ "СКМ Фінанс"	89,8700	0,0000	Україна	57,1	21
"Фінанси та кредит"	ТОВ "Асканія"	48,8773	0,0000	Україна	57,1	21
	ЗАТ "F&C Realty"	47,0592	0,0000			
Укргазбанк	Держава	92,9998	0,0000	Україна	57,1	21
Брокбізнес-банк	Буряк С. В.	48,6007	46,9931	Україна	57,1	21
	Буряк О. В.	46,9931	48,6007			

Продовж. табл. 3.10

Назва банку	Власники істотної участі*	Участь у статутному капіталі*		Резидентність інвесторів	Агрегована ставка оподаткування**	Податок на прибуток корпорацій****
		пряма	опосередкована			
Кредитпромбанк	ФІНТЕСТ ХОЛДІНГ ЛІМІТЕД	41,1766	0,0000	Кіпр***	23,1	10
	КАЛУМА ХОЛДІНГЗ ЛІМІТЕД	33,8524	0,0000	Кіпр***	23,1	10
	ХОМЕРТРОН ТРЕЙДІНГ ЛІМІТЕД	24,9710	0,0000	Ірландія	26,3	12,5

* Джерело: інформація щодо власників істотної участі на офіційному сайті НБУ

** Джерело: Paying Taxes: The global picture 2012 / PricewaterhouseCoopers, World Bank // <http://www.doingbusiness.org/reports/thematic-reports/paying-taxes>

*** є суттєві пільги щодо оподаткування нерезидентів

**** Джерело: Офіційний сайт Doing Business // <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/paying-taxes>

Слід зазначити, що наведена ставка розрахована за спеціальною методикою PricewaterhouseCoopers і являє собою не номінальні показники, передбачені податковим законодавством, а частку фактичних обсягів власних податкових платежів суб'єкта господарювання від його прибутку до оподаткування. Також у таблиці наведено ставку податку на прибуток корпорацій, яка визначена у національному законодавстві відповідних країн.

Ставка податку на прибуток для резидентів України є середньою у порівнянні з іншими країнами, резидентами яких є власники істотної участі. З іншого боку, за величиною загального податкового навантаження Україна (57,2 %) поступається лише Франції (65,8 %). Необхідно підкреслити, що резиденти Кіпру мають мінімальне податкове навантаження та займають значну питому вагу у структурі інвестицій у банківську систему України. Таким чином, існують економічні передумови для мінімізації податкових платежів дочірніми банками, що входять до складу міжнародних фінансових груп.

Для підтвердження даної гіпотези проаналізуємо частку коштів інших банків в іноземній валюті у структурі зобов'язань найбільших банків України, що знаходяться під контролем іноземних фінансових груп (табл. 3.11). Зазначимо, що відповідно до нормативних актів щодо складання фінансової звітності банків до даної статті включаються залишки за короткостроковими та довгостроковими кредитами та депозитами, отриманими від інших банків, а також залишки за кореспондентськими рахунками.

Таблиця 3.11 – Частка коштів інших банків у іноземній валюті в структурі зобов'язань найбільших банків України станом на 01.10.2011*

Назва банку	Кошти банків в іноземній валюті, тис. грн.	Усього зобов'язань, тис. грн.	Питома вага коштів банків у зобов'язаннях, %	Відношення до питомої ваги коштів банків по групі, %	Відношення до питомої ваги коштів банків по системі, %
Приватбанк	4 152 116	125 074 650	3	22	34
Ощадбанк	1 973 199	57 814 732	3	23	35
Укрексімбанк	6 401 304	55 428 612	12	78	118
Райффайзен Банк Аваль	14 485 579	46 567 027	31	210	319
УкрСиббанк	6 175 196	38 606 022	16	108	164
Укрсоцбанк	12 087 289	33 048 345	37	247	375
ВТБ Банк	18 375 575	32 784 390	56	378	575
Промінвестбанк	9 068 050	30 709 587	30	199	303
Перший Український Міжнародний Банк	3 055 683	26 222 098	12	79	119
Альфа-Банк	3 773 188	22 998 922	16	111	168
"Надра"	637 137	20 586 161	3	21	32
ОТП Банк	425 289	19 571 348	2	15	22
"Фінанси та кредит"	1 335 935	19 837 474	7	45	69
Брокбізнесбанк	1 217 381	17 006 415	7	48	73
Укргазбанк	1 169 834	13 204 934	9	60	91
Кредитпромбанк	446 315	12 138 102	4	25	38
Банк "Форум"	1 593 622	10 620 158	15	101	154
Усього по групі	86 372 692	582 218 977	15	100	152
Усього по системі	142 330 969	1 459 515 245	10	–	100

*Джерело: показники розраховано на основі даних фінансової звітності банків, яка розміщена на офіційному сайті НБУ

Як видно із таблиці 3.11, сім із десяти банків, які перебувають під контролем нерезидентів, залучають ресурси інших банків у іноземній валюті активніше, ніж у середньому по групі найбільших та по банківській системі в цілому. Причому у чотирьох із банків з іноземним капіталом більше 30 % зобов'язань формуються за рахунок коштів інших банків у іноземній валюті, що перевищує середній показник по

групі найбільших більше ніж у 2 рази, а по банківській системі – більше ніж у 3 рази.

Таким чином, банки з іноземними інвестиціями більш інтенсивно користуються валютними ресурсами інших банків у порівнянні із банками, що контролюються вітчизняним інвестором. Логічним видається припущення, що здебільшого ресурси надходять від пов'язаних банків-нерезидентів, які можуть розташовуватись у країнах із значно нижчими ставками оподаткування прибутку корпорацій. Необхідно зазначити, що за умови розташування материнських банків у країнах із вищим рівнем оподаткування прибутку існує можливість мінімізації податків через надання ресурсів дочірніми банками або іншими структурними підрозділами фінансової групи, які знаходяться у країнах із нижчим рівнем оподаткування прибутку. Отже, існує реальна можливість для використання трансфертного ціноутворення з метою мінімізації податкових платежів міжнародних банківських груп.

У вітчизняному законодавстві відсутні спеціальні нормативно-правові акти з питань регулювання трансфертного ціноутворення, але в Податковому кодексі України від 02.12.2010 № 2755-VI закладено правові норми, які забезпечують прийнятний рівень державного регулювання трансфертного ціноутворення. Зазначимо, що до прийняття Податкового кодексу у вітчизняному законодавстві був відсутній ефективний механізм регулювання трансфертних цін. Норми Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” не могли ефективно впливати на регулювання трансфертного ціноутворення, оскільки не визначали конкретних методів розрахунку звичайної ціни.

На даний момент у статті 39 Податкового кодексу визначено методи розрахунку звичайної ціни: порівняльної неконтрольованої ціни (аналогів продажу), ціни перепродажу, “витрати плюс”, розподілу прибутку та чистого прибутку. Зазначається, що кожний наступний метод (відповідно до вищезазначеного переліку) застосовується, якщо звичайна ціна не може бути визначена шляхом застосування попереднього методу. Зміст зазначених методів визначення звичайної ціни в цілому відповідає рекомендаціям ОЕСР щодо трансфертного ціноутворення для багатонаціональних корпорацій та податкових адміністрацій.

Терміни “звичайна ціна” та “пов'язані особи”, які є ключовими при застосуванні концепції звичайної ціни, визначаються пунктами 14.1.71 та 14.1.159 відповідно. Виходячи з аналізу змісту даних термінів, можна зробити висновок, що трансфертне ціноутворення у межах міжнародної банківської групи безпосередньо потрапляє під дію норм статті 39 Податкового кодексу.

На нашу думку, певним недоліком статті 39 Податкового кодексу є занадто ліберальні позиції щодо доведення платником податку обґрунтованості звичайної ціни. У пункті 39.14 цілком правомірно зазначається, що обов'язок доведення того, що ціна договору (правочину) не відповідає рівню звичайної ціни, покладається на орган державної податкової служби. Однак у наступному абзаці даного пункта вказується, що платник податку може не надавати на запит органу державної податкової служби обґрунтування рівня договірних цін, посилаючись на норму щодо обов'язку податкового органу доводити невідповідність ціни договору (правочину) рівню звичайної ціни. Враховуючи обмеження щодо доступу до банківської інформації та складність ціноутворення на банківські продукти (особливо при здійсненні міжнародних операцій), податкові органи, скоріш за все, не зможуть достовірно оцінити відповідність договірних цін звичайній ціні. Таким чином, необхідно передбачити обов'язок платника податку, операції якого характеризуються істотним рівнем складності, відповідати на запит податкового органу щодо обґрунтування відповідності ціни договору звичайній ціні. На нашу думку, в подальшому також необхідно буде розглянути можливість удосконалення статті 39 Податкового кодексу України у напрямку деталізації застосування звичайної ціни для регулювання фінансових операцій між пов'язаними особами, зокрема, між членами транснаціональних банківських груп.

Як зазначалось вище, передача ресурсів у формі зобов'язань за трансфертними цінами може використовуватись для мінімізації податкового навантаження банків-членів транснаціональної фінансової групи та досягнення інших тактичних і стратегічних цілей групи. У свою чергу, можливість маніпулювання трансфертною ціною зобов'язань банку є однією з основних причин недостатнього обсягу внутрішньогрупових інвестицій у формі капіталу. Як наслідок виникає проблема “тонкої капіталізації” (“thin capitalization”), сутність якої полягає у недостатній величині власного капіталу у порівнянні із обсягом зобов'язань банку, що, у свою чергу, обумовлює зменшення вартості банку.

Таким чином, на рівні міжгосподарських зв'язків трансфертні ціни можуть суттєво впливати на процес формування капіталу банку, який входить до складу певної транснаціональної фінансової групи. У свою чергу, обсяг та структура банківського капіталу є одним із ключових факторів, що визначають фінансову стійкість банку. Нагадаємо, що під рівновагою банку ми розуміємо такий його стан, коли основні внутрішньобанківські фінансові пропорції дозволяють забезпечити стабільне (стійке) функціонування даного фінансового посередника із прийнятним рівнем ефективності. Отже, проблема капіталіза-

ції безпосередньо пов'язана із дослідженням підходів до формування рівноваги банку.

У публікаціях закордонних дослідників досить детально вивчається проблема трансфертного ціноутворення у взаємозв'язку із капіталізацію суб'єктів господарювання, які входять до транснаціональних груп. Однак у вітчизняній науковій літературі дана проблема залишається недостатньо дослідженою. Таким чином, далі пропонуємо дослідити проблему впливу трансфертного ціноутворення на капіталізацію та вартість банків – членів міжнародних фінансових груп, а також визначити напрямки її вирішення.

До основних негативних наслідків проблеми “тонкої капіталізації” відносять збільшення кредитних ризиків для кредиторів недокапіталізованого суб'єкта господарювання та створення умов для незаконної мінімізації його податкового навантаження. У більшості країн світу, в тому числі в Україні, з метою вирішення проблеми недостатньої капіталізації банків встановлюються спеціальні вимоги щодо мінімального розміру власного капіталу та його структури відповідно до рекомендацій Базельського комітету. Необхідно підкреслити, що зазначені показники визначають мінімально необхідний обсяг власного капіталу, тоді як для забезпечення фінансової стійкості банку, особливо в умовах фінансової кризи 2008–2009 років, необхідні значно більші обсяги власних фінансових ресурсів. Дана теза підтверджується процесами рекапіталізації комерційних банків, що розгорнулись у 2009–2011 роках як за кордоном, так і в Україні.

На прийняття материнськими структурами рішення щодо надання ресурсів банку-члену групи у формі додаткових внесків у капітал, або у формі боргових зобов'язань, впливає багато факторів фінансового та нефінансового характеру. На нашу думку, одним із основних чинників є наявність ефективної системи державного регулювання трансфертного ціноутворення, яка унеможливує отримання додаткових прибутків від маніпулювання трансфертними цінами ресурсів у формі зобов'язань. Мета державного регулювання трансфертного ціноутворення полягає у запровадженні механізму контролю за об'єктивністю розрахунку та розподілу доходів і витрат корпорацій для забезпечення прозорості податкової політики транснаціональних корпорацій та забезпечення достатньої капіталізації їх підрозділів. Таким чином, проблема “тонкої капіталізації” має не лише податковий аспект, а й безпосередньо впливає на рівновагу комерційного банку, що входить до транснаціональної фінансової групи.

Наведений висновок підтверджується останніми тенденціями щодо удосконалення практики регулювання трансфертного ціноут-

ворення у Великобританії. У червні 2008 року були опубліковані нові правила регулювання трансфертного ціноутворення у Великобританії, які удосконалювали підходи до регулювання трансфертного ціноутворення та правила регулювання недостатньої капіталізації (thin-capitalization rules) що діяли з 2004 року. Одним із нових аспектів даного документа є трактування впливу трансфертного ціноутворення на оподаткування компаній як процесу, що нерозривно пов'язаний із проблемою недостатньої капіталізації таких компаній. Проблема недостатньої капіталізації компанії у взаємозв'язку із трансфертним ціноутворенням також розглядається в інших країнах. Зокрема, в Аргентині з 2004 року встановлено кількісне обмеження співвідношення боргових зобов'язань до капіталу у пропорції 2 до 1.

Враховуючи спрямованість даного підрозділу монографії, розглянемо більш детально податкові аспекти проблеми “тонкої капіталізації” у взаємозв'язку із трансфертним ціноутворенням. З точки зору оподаткування, використання значного обсягу зобов'язань у порівнянні із власним капіталом створює потенційні можливості для зниження обсягів прибутку, що, у свою чергу, призводить до зменшення податкових надходжень за податком на прибуток та деякими іншими податковими платежами. У банківському секторі України дана проблема знаходиться у площині міжгосподарських відносин материнського (переважно зарубіжного) та дочірнього (переважно вітчизняного) банків. Однак після внесення змін до Закону України “Про банки та банківську діяльність” щодо надання дозволу зарубіжним банкам відкривати філії на території України дана проблема поширилась на сферу внутрішньогосподарських відносин комерційного банку [264]. Підходи до регулювання діяльності закордонних філій в Україні є подібними до регулювання діяльності іноземних банків, що функціонують на території нашої держави. У статті 24 Закону України “Про банки та банківську діяльність” викладено основні вимоги щодо відкриття філій та представництв іноземних банків на території України. Зокрема, встановлюються вимоги щодо мінімального розміру приписного капіталу філії на момент її акредитації (не менше 120 мільйонів гривень), а також зазначається, що діяльність філії іноземного банку повинна відповідати вимогам, встановленим нормативно-правовими актами Національного банку України (в тому числі щодо економічних нормативів в цілому та нормативів капіталу зокрема). Надалі вважаємо за доцільне аналізувати проблему “тонкої капіталізації” на прикладі банків-юридичних осіб, що входять до транснаціональних фінансових груп.

Як зазначалось вище, існують економічні передумови для мінімізації податкових платежів у банківському секторі України шляхом застосування трансфертних цін, що, в свою чергу, може обумовлювати недостатню капіталізацію банків України. Сутність проблеми полягає в можливості цілеспрямованого завищення трансфертних цін, за якими підрозділи транснаціональної фінансової групи, які базуються у країнах із нижчим рівнем оподаткування прибутку (наприклад Кіпр), передають ресурси іншим підрозділам, які базуються у країнах із вищими ставками оподаткування прибутку (наприклад, Україна). Дана операція призводить до збільшення валових витрат українського підрозділу ТНК, що, як правило, зменшує базу оподаткування податку на прибуток та, як наслідок, знижує податкові надходження в національний бюджет. З іншого боку, фінансова група оптимізує (мінімізує) свої податкові платежі, оскільки виводить частину прибутку у країни із нижчим рівнем оподаткування.

Потрібно підкреслити, що за наведеною вище схемою ресурси передаються на борговій основі у формі зобов'язань, а не у формі інвестицій у власний капітал банку, як наслідок, погіршується фінансова стійкість банку та зменшується його ринкова вартість. Проаналізуємо для найбільших банків України питому вагу власного капіталу у структурі їх пасивів (табл. 3.12).

Виходячи з даних, наведених у таблиці, можна зробити висновок, що сім банків із десяти, які перебувають під контролем нерезидентів (виділено курсивом – *прим. авт.*) мають мешу питому вагу власного капіталу у структурі пасивів у порівнянні із середнім значенням по групі найбільших банків (14,7 %). Станом на 01.04.2009 із десяти банків, які перебували під контролем нерезидентів, дев'ять мали мешу питому вагу власного капіталу у структурі пасивів у порівнянні із середнім значенням по групі найбільших банків (13,3 %). Станом на 01.07.2010 із одинадцяти банків, які перебувають під контролем нерезидентів, вісім банків мали мешу питому вагу власного капіталу у структурі пасивів у порівнянні із середнім значенням по групі найбільших банків. На нашу думку, незначне покращення капіталізації банків, що контролюються нерезидентами, переважно обумовлювалось подоланням наслідків фінансової кризи, а не удосконаленням регулювання трансфертного ціноутворення в Україні.

Із семи найбільших банків, які перебувають під контролем резидентів України станом на 01.10.2011, у трьох капіталізація була кращою, ніж в середньому по групі. Підкреслимо, що усі три банки контролюються державою та були істотно докапіталізовані за рахунок бюджетних коштів в умовах кризи. Станом на 01.07.2010 у п'яти бан-

ків, у т.ч. трьох державних, що контролюються резидентами України, капіталізація була кращою, ніж у середньому по групі.

Таблиця 3.12 – Характеристика власного капіталу у структурі пасивів банків групи найбільших за станом на 01.10.2011*

Назва банку	Власний капітал, тис. грн.	Пасиви, тис. грн.	Питома вага власного капіталу у пасивах	Відхилення питомої ваги від середнього значення по групі
Приватбанк	16 288 257	141 362 906	0,115	-0,032
Ощадбанк	17 534 170	75 348 902	0,233	0,086
Укрексімбанк	17 643 515	73 072 127	0,241	0,094
<i>Райффайзен Банк Аваль</i>	6 600 659	53 167 686	0,124	-0,023
<i>УкрСиббанк</i>	3 628 537	42 234 559	0,086	-0,061
<i>Укрсоцбанк</i>	6 570 335	39 618 680	0,166	0,019
<i>ВТБ Банк</i>	3 876 930	36 661 320	0,106	-0,041
<i>Промінвестбанк</i>	4 569 167	35 278 754	0,130	-0,018
Перший Український Міжнародний Банк	3 056 363	29 278 461	0,104	-0,043
<i>Альфа-Банк</i>	3 158 143	26 157 065	0,121	-0,026
<i>"Надра"</i>	3 980 273	24 566 434	0,162	0,015
<i>ОТП Банк</i>	3 254 940	22 826 287	0,143	-0,005
<i>"Фінанси та кредит"</i>	1 860 606	21 698 080	0,086	-0,061
Брокбізнесбанк	2 391 993	19 398 408	0,123	-0,024
Укргазбанк	2 736 057	15 940 991	0,172	0,024
<i>Кредитпромбанк</i>	1 103 240	13 241 342	0,083	-0,064
Банк "Форум"	1 832 507	12 452 666	0,147	0,000
Усього по групі	100 085 692	682 304 668	0,147	0,000

*Показники розраховано на основі даних фінансової звітності банків, розміщених на офіційному сайті НБУ

Слід зазначити, що у середньому у банках, які належать нерезидентам, питома вага власного капіталу у структурі пасивів станом на 01.10.2011 складала 12,7 %, у вітчизняних банків – 15,3 %. Причому три банки, які контролюються нерезидентами (УкрСиббанк, ВТБ Банк та Кредитпромбанк) є значно недокапіталізованими: частка власного капіталу у структурі пасивів менша від середнього значення по групі більше, ніж на третину. Отже, формально капіталізація банків України групи найбільших, що контролюються резидентами України, є більшою у порівнянні із банками, які контролюються нерезидентами.

Однак, враховуючи істотний вплив на дані показники капіталізації трьох державних банків (Ощадбанк, Укресімбанк та Укргазбанк), даний висновок потребує подальшого обґрунтування. Для вирішення даного завдання нами розраховано середній рівень питомої ваги власного капіталу у структурі пасивів банків, які контролюються резидентами України, крім держави. Значення даного показника станом на 01.10.2011 склало 12,9 %. Таким чином, однозначно не можна стверджувати, що більшість банків, які контролюються нерезидентами, є менш капіталізовані у порівнянні із вітчизняними банками. Важливо підкреслити, що ґрунтовне дослідження капіталізації банку та факторів, що на неї впливають, передбачає використання набагато більшого переліку показників, які розраховуються на основі більш детальної інформації. Однак наведені вище показники дають підстави зробити висновок щодо практичного значення проблеми “тонкої капіталізації” (“thin capitalization”) для деяких банків групи найбільших, які входять до міжнародних фінансових груп. Дана проблема може обумовлюватись впливом трансфертного ціноутворення на рівень капіталізації банку.

Об’єктивність отриманих результатів також підтверджується дослідженням структури (у розрізі резидентності контрагентів) активів та зобов’язань банків групи найбільших. Інформаційною основою такого аналізу слугували примітки до річної фінансової звітності банків, які розкривають географічну концентрацію активів та зобов’язань банків. За результатами дослідження нами зроблено висновок, що у середньому більше 90 % активів банків (які контролюються нерезидентами) формуються за результатами операцій із резидентами України. З іншого боку, близько 60–70 % зобов’язань залучаються від нерезидентів, переважно за результатами операцій із іншими банками. Необхідно підкреслити, що у більшості випадків банки-нерезиденти, які надають ресурси, та банки України, які їх залучають, є пов’язаними особами, тобто входять до однієї транснаціональної фінансової групи. Відповідно до міжнародного підходу до регулювання трансфертного ціноутворення, розробленого Організацією економічного співробітництва та розвитку (далі ОЕСР) ціни за операціями між пов’язаними особами вважаються трансфертними і підлягають державному регулюванню. Отже, існує реальна загроза використання трансфертного ціноутворення для незаконної мінімізації податкових платежів до бюджету України вітчизняними банками із іноземним капіталом, що також обумовлюватиме їх недостатню капіталізацію, та, як наслідок, впливатиме на рівновагу таких банків.

Для підтвердження об’єктивності отриманих результатів пропонуємо більш детально розглянути географічну структуру активів та зобов’язань банків, які контролюються нерезидентами (УкрСиббанк,

ВТБ Банк, Кредитпромбанк), та є значно недокапіталізованими (табл. 3.13).

Проаналізувавши дані таблиці 3.13, можна зробити висновок, що майже 92-98% активів банків формуються за результатами операцій із резидентами України. З іншого боку, більше половини зобов'язань залучаються від нерезидентів, причому значною мірою за результатами операцій з іншими банками. Необхідно підкреслити, що у більшості випадків банки-нерезиденти, які надають ресурси, та банки України, які їх залучають, є пов'язаними особами, тобто входять до однієї транснаціональної фінансової групи. Сформульовані висновки повністю відповідають особливостям функціонування АТ "УкрСиббанк", який входить до французької BNP Paribas Group; а також ПАТ "ВТБ Банк", що є членом російської групи ВТБ.

Таблиця 3.13 – Аналіз географічної концентрації фінансових активів та зобов'язань деяких банків групи найбільших за 2010 рік, млн грн.*

Найменування статті	Україна	ОЕСР	Інші країни	Усього	Частка України в загальних показниках, %
АТ "УкрСиббанк"					
Кредити та заборгованість клієнтів	28 254	1	6	28 261	99,98
Усього активів	42 447	3 745	42	46 234	91,81
Кошти банків	1 203	11 402	4	12 609	9,54
Кошти клієнтів	17 507	104	257	17 867	97,99
Усього зобов'язань	19 299	21 714	260	41 273	46,76
Чиста балансова позиція	23 148	(17 968)	(218)	4 962	
ПАТ "ВТБ Банк"					
Кредити та заборгованість клієнтів	24 705	–	250	24 954	99,00
Усього активів	31 365	583	315	32 263	97,22
Кошти банків	2 226	–	15 985	18 211	12,22
Кошти клієнтів	7 893	9	183	8 085	97,63
Усього зобов'язань	10 487	203	17 857	28 546	36,74
Чиста балансова позиція	20 623	380	(17 542)	3 462	

Продовж. табл. 3.13

Найменування статті	Україна	ОЕСР	Інші країни	Усього	Частка України в загальних показниках, %
ПАТ "Кредитпромбанк"					
Кредити та заборгованість клієнтів	9 469	–	–	9 469	100,00
Усього активів	13 908	250	28	14 196	97,97
Кошти банків	2 608	198		2 805	92,98
Кошти клієнтів	6 495	108	7	6 610	98,26
Усього зобов'язань	9 451	2 087	814	12 352	76,51
Чиста балансова позиція	4 457	(1 827)	(785)	1 844	

*Джерела: ПАТ "Кредитпромбанк" Річна фінансова звітність за 2010 рік // <http://kreditprombank.com/ua/about/reporting/annual-financial-report>; ПАТ "ВТБ БАНК" Річний фінансовий звіт за 2010 рік // http://vtb.com.ua/about/information/fin_report/; АТ "УКРСИББАНК" Фінансова звітність за 2010 рік // <http://www.ukrsibbank.com/uk/pid1534/financial-reports.html>

З іншого боку, ПАТ "Кредитпромбанк" формує свої ресурси переважно за рахунок коштів клієнтів, які є резидентами України. Враховуючи наведену вище структуру власників істотної участі, можна зробити висновок щодо контролю над даним банком кіпрських компаній. Однак більш детальне вивчення фінансової звітності банку дає підстави стверджувати, що формально акції належать фізичній особі. Отже, даний банк не входить до міжнародної банківської групи і структура його ресурсів не відповідає основним характеристикам функціонування банків-нерезидентів в Україні.

Нами обґрунтовано наявність взаємозв'язку між трансфертним ціноутворенням у межах транснаціональної фінансової групи та рівнем капіталізації банків-членів даної групи. Як наслідок, впровадження розглянутих у даному підрозділі напрямків удосконалення державного регулювання трансфертного ціноутворення в Україні призведе не лише до збільшення податкових надходжень до національного бюджету, а й сприятиме підвищенню капіталізації вітчизняних суб'єктів господарювання, які контролюються іноземними інвесторами. Дана теза стосується, перш за все, банків, оскільки результати проведеного дослідження дають підстави зробити висновок щодо існування економічних передумов для маніпулювання трансфертними цінами у вітчизняному банківському секторі. У свою чергу, збільшення величини власного капіталу банків забезпечить їх фінансову стійкість та сприятиме формуванню рівноваги.

Система трансфертного ціноутворення за умови відповідності визначеним критеріям ефективності розглядається деякими науковцями як безпосередній інструмент підвищення вартості транснаціональної компанії, зокрема міжнародної банківської групи. Основними напрямками використання трансфертних цін для забезпечення зростання вартості групи компаній є: мінімізація витрат, пов'язаних із виявленими порушеннями у сфері податкового законодавства; уникнення подвійного оподаткування, пов'язаного із трансфертним ціноутворенням; використання можливостей ефективного податкового планування на рівні групи.

Для забезпечення зростання власної вартості багато груп застосовують заснований на гарантії підхід до трансфертного ціноутворення (*assurance-based approach to transfer pricing*), який передбачає безперервну оцінку ризиків та можливостей. Постійна оцінка ефективності процесу трансфертного ціноутворення на рівні групи може створювати істотні можливості для розвитку транснаціональних груп. Моніторинг системи трансфертного ціноутворення на рівні транснаціональної групи включає:

- 1) огляд впливу трансфертного ціноутворення на вартість групи;
- 2) об'єктивну оцінку ризиків трансфертного ціноутворення та визначення потенційних можливостей для послаблення їх впливу;
- 3) огляд відповідності трансфертного ціноутворення вимогам регулятивного контролю;
- 4) огляд політики ціноутворення з метою оцінки відповідності між політикою та її практичним впровадженням.

Аналіз результатів діяльності транснаціональних груп, які впровадили заснований на гарантії підхід до трансфертного ціноутворення, дає підстави стверджувати, що можуть бути отримані наступні переваги: зниження ймовірності значних податкових витрат, пов'язаних з аудитом трансфертного ціноутворення; уникнення подвійного оподаткування; більш об'єктивний контроль трансфертного ціноутворення. Крім того, збільшуються можливості для мінімізації глобальних ефективних податкових ставок і гарантій, що політика трансфертного ціноутворення коректно здійснюється і підтримується для забезпечення економічних вигод для групи в цілому. Заснований на гарантії підхід, у межах якого трансфертне ціноутворення розглядається як пріоритетний діловий процес, неминуче сприятиме мінімізації витрат і визначенню суттєвих можливостей, що збільшуватимуть вартість компанії з точки зору акціонерів.

Таким чином, у даному підрозділі дослідження нами розглянуто три аспекти застосування трансфертних цін, що істотно впливають на формування рівноважного стану міжнародних банківських груп

у цілому, та на забезпечення рівноваги банків-членів даних груп зокрема. Перший аспект пов'язаний із дослідженням методики розрахунку трансфертних цін, що застосовується у межах міжнародних груп. Встановлено, що материнські структури міжнародних банківських груп у посткризовий період використовують трансфертне ціноутворення для посилення централізації управління внутрішніми економічними процесами у межах групи. Таким чином, можна спрогнозувати, що рівновага банків України, які входять до міжнародних груп, все більшою мірою залежатиме від рівноваги групи в цілому. Також зроблено висновок щодо доцільності орієнтації на ринкові ставки при розрахунку трансфертних цін банками-членами міжнародних груп.

Другий аспект стосувався використання трансфертних цін для мінімізації податкового навантаження. Третій аспект передбачав вивчення впливу трансфертного ціноутворення на капіталізацію банків. Зроблено висновок щодо наявності економічних передумов, зокрема для банків-нерезидентів групи найбільших, для використання трансфертних цін для управління податковим навантаженням. Даний напрямок застосування трансфертних цін також може обумовлювати недостатню капіталізацію банків, що є членами міжнародних фінансових груп. У свою чергу, потенційні податкові ризики та зниження капіталізації можуть істотно впливати на рівновагу банку.

Негативний вплив чинників, виявлених у процесі дослідження другого та третього аспектів застосування трансфертних цін, на рівновагу банку може бути нівельований шляхом удосконалення державного регулювання трансфертного ціноутворення. Прийняття Податкового кодексу України від 02.12.2010 № 2755-VI забезпечило істотне покращення державного регулювання трансфертного ціноутворення шляхом застосування концепції “звичайної ціни”. У статті 39 Податкового кодексу визначено методи розрахунку звичайної ціни та порядок їх застосування. Дані методи у цілому відповідають рекомендаціям ОЕСР щодо трансфертного ціноутворення для багатонаціональних корпорацій та податкових адміністрацій. Однак нами визначено два недоліки державного регулювання трансфертного ціноутворення. По-перше, занадто ліберальний підхід до доведення платником податку обґрунтованості звичайної ціни, який обмежує практичні можливості податкового органу щодо достовірної оцінки відповідності договірних цін звичайній ціні. По-друге, доцільно деталізувати механізм застосування звичайної ціни для регулювання фінансових операцій між пов'язаними особами, зокрема між членами транснаціональних банківських груп. Вирішення зазначених проблем сприятиме формуванню рівноважного стану банків-членів міжнародної фінансової групи.

3.6. Особливості прояву ризику втрати платоспроможності банку та управління ним у посткризових умовах

Одним із ризиків системних характеристик, який має суттєвий вплив на стабільність функціонування банку, є ризик втрати платоспроможності банку. Управління ризиком неплатоспроможності передбачає створення умов для формування та довгострокового забезпечення платоспроможності банківської установи.

Відповідно, у контексті визначення сутності даного виду ризику необхідно з'ясувати сутність категорії “платоспроможність банку”.

Згідно з першою точкою зору, платоспроможність банку трактується як “достатність власного капіталу банку для виконання грошових зобов'язань” [162]. Інші дослідники наголошують на здатності банку покривати наявні зобов'язання. Так, наприклад, О. Лаврушин визначає дану категорію як “здатність банку в строк та в повній сумі відповідати за своїми зобов'язаннями (перед вкладниками – розрахунок за депозитами, акціонерами – виплата за дивідендами, державою – сплата податків, персоналом – виплата заробітної плати)” [112, с. 445]. Дані тлумачення не відображають спроможність банку видавати нові кредити в обсягах, які потребують клієнти. О. Дзюблюк та Р. Михайлик зазначають, що категорія “платоспроможність” включає в себе “не лише здатність відповідати за борговими зобов'язаннями, а й здатність банку надавати кредити позичальникам в обсягах, що відповідають їх потребам; і податкоспроможність – здатність до виконання банком податкових зобов'язань” [114, с. 39].

Деякі вітчизняні науковці розглядають поняття платоспроможності банку у взаємозв'язку з категорією “ліквідність”. Так, наприклад, у колективній праці [316] автори стверджують, що управління ліквідністю є перш за все завданням самого банку, який і вибирає найбільш доцільні інструменти підтримки ліквідності на належному рівні. У той же час забезпечення платоспроможності банку вбачається переважно функцією центрального банку, тобто відповідальність за її підтримку належить не конкретному банку, а державі.

Також існує точка зору, відповідно до якої платоспроможність та ліквідність ототожнюються з фінансовою стійкістю банку. У таблиці 3.14 розглянуто погляди різних науковців стосовно сутності платоспроможності банку, а також взаємозв'язку даної категорії з іншими поняттями.

Проаналізувавши підходи до трактування сутності категорії “платоспроможність”, можемо зробити висновок, що дане поняття тісно пов'язане з категорією “ліквідність банку”. Проте платоспроможність

банку є більш широким поняттям: на відміну від ліквідності, яка передбачає повне погашення банком своїх фінансових зобов'язань, платоспроможність означає здатність виконувати ці зобов'язання.

Таблиця 3.14 – Взаємозв'язок категорії “платоспроможність банку” з іншими поняттями

Співвідношення термінів	Визначення
<i>Єдність понять “платоспроможність” та “ліквідність” банку</i>	
Ототожнення ліквідності та платоспроможності банку	Здатність банку своєчасно виконувати свої зобов'язання перед кредиторами та вкладниками [91]
	Банк вважається ліквідним (платоспроможним), коли сума його готівкових коштів та інших ліквідних активів, а також можливості мобілізувати кошти з інших джерел достатні для своєчасного погашення боргових та фінансових зобов'язань [29]
Наявність спільної мети платоспроможності та ліквідності	Платоспроможність – рівень забезпеченості фінансових зобов'язань банку власним капіталом. Ліквідність – здатність забезпечувати вчасне і повне виконання фінансових зобов'язань [162]
Ліквідність як окремих випадок платоспроможності	Необхідною умовою платоспроможності банку є підтримка його ліквідності на належному рівні [187, 162]
<i>Взаємозв'язок платоспроможності та фінансової стійкості банку</i>	
Ототожнення ліквідності та платоспроможності з фінансовою стійкістю	Фінансова стійкість базується на ліквідності та платоспроможності [12]
Платоспроможність як складова категорії “фінансова стійкість»	Платоспроможність – це, в свою чергу, складова показника фінансової стійкості банку. А ліквідність та прибутковість – показники (критерії), що деталізують поняття платоспроможності комерційного банку [78]

Говорячи про взаємозв'язок ризику неплатоспроможності та ризику ліквідності, зауважимо, що при надвисокому рівні останнього банк може залишатися платоспроможним. І, навпаки, неплатоспроможний банк не обов'язково є неліквідним. Така ситуація можлива у випадку залучення банком великих обсягів нових ресурсів, завдяки чому ліквідність підтримується на належному рівні. Разом з тим банк не може виконати свої зобов'язання у випадку припинення нових залучень, а також ризикує стати неліквідним. Таке явище в економіці отримало назву “піраміда” [316].

Разом з тим банк може бути неліквідним, проте платоспроможним у випадку, якщо розмір його власного капіталу є достатнім для виконання своїх зобов'язань перед кредиторами та вкладниками. Так, нестача ліквідності може мати тимчасовий характер і бути відновлена через невеликий проміжок часу. Проте невиконання своїх зобов'язань

може коштувати банку штрафу за затримку виплати депозиту, або, якщо банк для відновлення ліквідності брав кредит на міжбанківському ринку за більш високими ставками, то, відповідно, понесені додаткові витрати також негативно впливатимуть на платоспроможність даної фінансово-кредитної установи. Таким чином, неліквідність банку, або часті випадки короткострокової нестачі ліквідності з часом можуть спровокувати виникнення ризику неплатоспроможності банку, а, відповідно, і настання кризи.

Таким чином, виходячи з розглянутого вище, можна зробити висновок, що у діяльності банку можливі ситуації “ліквідність–неплатоспроможність” і “неліквідність–платоспроможність”, проте останній випадок може існувати протягом обмеженого періоду, призводячи до появи та подальшого зростання ризику неплатоспроможності, який свідчить про банківську кризу. Отже, ліквідність є однією з умов забезпечення платоспроможності банку.

Зважаючи на свою багатогранність, можна зауважити, що ризик неплатоспроможності існує тоді, коли банк одночасно є неліквідним, характеризується збитковою діяльністю та має від’ємний капітал. Даний вид ризику є “похідним” від усіх видів фінансових ризиків банківської діяльності.

Згідно з класифікацією банківських ризиків, визначеною центральним банком України, для здійснення банківського нагляду та контролю НБУ не виокремлює ризик неплатоспроможності як окрему категорію. З огляду на взаємопов’язаність всіх ризиків банківської діяльності їх слід розглядати системно. Фінансові ризики, визначені Методичними вказівками з інспектування банків “Система оцінки ризиків” [208], можуть спричинити виникнення ризику неплатоспроможності в банку.

У вітчизняних нормативно-правових актах неплатоспроможність банку визначається як “неспроможність банку своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру регулятивного капіталу банку” [264]. Так, ризик неплатоспроможності означає настання такої ситуації, коли банк виявиться неспроможним здійснювати власні зобов’язання перед своїми кредиторами, а також перед державними органами стосовно податкового навантаження та сплати обов’язкових платежів.

Так, ризик неплатоспроможності іноді ще називають ризиком банкрутства. За своєю сутністю це є ризик дефолту банку. Узагальнюю-

чи існуючі підходи до розуміння сутності ризику неплатоспроможності, зазначимо, що його слід розглядати у двох аспектах:

- як ризик неспроможності банку розрахуватися за наявними та потенційними фінансовими зобов'язаннями;
- як ризик банкрутства банку.

Традиційно прийнято виділяти дві основні причини виникнення ризику неплатоспроможності: різке зменшення вартості активів та накопичення проблемної заборгованості [352]. Зазвичай, ці фактори мають макроекономічну основу. Проте серед причин можна визначити ряд як макроекономічних, так і мікроекономічних факторів. Крім того, окремо розрізняють інституціональні причини виникнення кризових явищ у банках. Розглянемо основні фактори, які можуть призвести до виникнення ризику неплатоспроможності, а також подальшого розвитку кризи у банку.

Для кожного банку та конкретної ситуації будуть різні індикатори, що свідчать про погіршення фінансового становищу банку. Згідно з чинними законодавчими актами стосовно діяльності комерційних банків визначено наступні ознаки неплатоспроможності:

- нездатність вчасно та в повному обсязі виконувати вимоги кредиторів;
- невиконання 10 % та більше прострочених фінансових зобов'язань протягом 15 робочих днів;
- відсутність фінансових ресурсів або зменшення суми капіталу до розміру, який складає менше ніж одну третину мінімального обсягу регулятивного капіталу [349].

Управління ризиком неплатоспроможності в банку має реалізуватись не тільки завдяки сформованій системі ризик-менеджменту, але й з допомогою інструментів антикризового менеджменту. На рівні держави необхідно використовувати інструменти державного антикризового регулювання, які мають на меті попередження неплатоспроможності банківських установ країни. При цьому вони можуть бути орієнтовані як на окремі банківські установи, так і на всю банківську систему.

Досліджувати заходи, спрямовані на антикризове управління банківською діяльністю, необхідно у взаємозв'язку антикризового менеджменту, який реалізується безпосередньо в банку, та антикризового регулювання, суб'єктами якого є уряд та НБУ. Банківський антикризовий менеджмент пов'язаний з державним антикризовим регулюванням та певною мірою визначається його інструментами.

Узагальнюючи теоретичні надбання та практичний досвід вітчизняних банків, можна визначити основні напрямки управління ризиком неплатоспроможності, зокрема:

- дотримання нормативів платоспроможності, визначених Національним банком України;
- контроль за дотриманням оптимальних значень показників, які свідчать про платоспроможність банку;
- проведення стрес-тестування.

Розглянемо окреслені напрямки управління ризиком неплатоспроможності більш детально. Основою для оцінки рівня платоспроможності банку є регулятивний капітал. Він служить для покриття втрат, які можуть траплятися внаслідок впливу різноманітних ризиків, та для виплат фінансових зобов'язань клієнтів банків і для забезпечення стабільної діяльності комерційного банку. З цією метою центральним банком визначено основні нормативи, з допомогою яких регулюється платоспроможність банку – економічні нормативи капіталу. До даної групи належать чотири показники: мінімальний розмір регулятивного капіталу (Н1), адекватність регулятивного капіталу/платоспроможності (Н2), співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3) та норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань (Н3-1).

Нормативи капіталу допомагають центральному банку та самим банкам регулювати та обмежувати ризикованість банківської діяльності. Згідно з Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків [143] норматив Н1 – розмір регулятивного капіталу банку – встановлено на рівні 120 млн грн. Так, розмір регулятивного капіталу має бути не меншим, ніж величина статутного капіталу банку.

Центральним банком України визначено норматив платоспроможності (Н2), який показує в якому обсязі та наскільки вчасно банк може розрахуватися за своїми фінансовими зобов'язаннями. Даний норматив дає змогу регулювати рівень ризику, який приймає на себе, з одного боку, банк та, з іншого боку, його кредитори або вкладники. Норматив платоспроможності визначається як частка від відношення регулятивного капіталу та сумарних активів банку, включаючи позабалансові інструменти, за вирахуванням сформованих резервів за активними банківськими операціями, а також забезпечення кредиту. Таким чином, більше значення розглянутого індикатора буде свідчити про високий рівень ризику для власників банківської установи, а нижче його значення – про зростання ризику для клієнтів банку.

Ще одним показником групи “нормативи капіталу” є коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3). Цей

індикатор відображає мінімальний розмір регулятивного капіталу, який повинен мати банк для реалізації активних операцій.

Вказані нормативи капіталу мають відслідковуватись у банку та відповідати нормам, встановленим НБУ. Невідповідність цих та інших економічних індикаторів їх нормативним значенням може свідчити про погіршення фінансового стану банку.

Іншим інструментом управління неплатоспроможністю є ідентифікація банком ключових індикаторів ризику неплатоспроможності банку, а також моніторинг цих показників через невеликі проміжки часу. Це допоможе вчасно виявити факт відхилення від нормативних значень. Якщо результати моніторингу виявилися позитивними, то банк продовжує свою діяльність у звичайному режимі.

У випадку отримання значення параметрів, що не відповідають прийнятним значенням нормативів, спеціалісти з антикризового менеджменту мають провести *діагностику ймовірності виникнення неплатоспроможності*. Наразі у теорії та практиці існує певна сукупність різноманітних методик діагностування кризи та банкрутства в банку. Періодичне здійснення діагностики фінансового стану дозволяє ідентифікувати загрозу, уникнути розвитку та поглиблення ризику неплатоспроможності, вчасно застосувати інструменти реагуючого антикризового менеджменту. Результати діагностики дають можливість визначити причини виникнення ризику, силу його впливу та характер. На основі цієї інформації приймається рішення про подальші дії, враховуючи можливості та специфіку діяльності комерційного банку.

Дієвим інструментом визначення впливу різноманітних факторів та форс-мажорних обставин на основні індикатори діяльності банку та його платоспроможність є стрес-тестування.

З метою підвищення об'єктивності оцінки при формуванні стрес-сценаріїв доцільно враховувати усі основні фактори, що обумовлюють реалізацію ключових фінансових ризиків банку: кредитного, ринкового (валютний та процентний) та ризику ліквідності. Як було зазначено нами вище, усі ці ризики можуть призводити до виникнення ризику неплатоспроможності банку. Крім того, сценарії стрес-тестування мають враховувати ймовірність форс-мажорних ситуацій як в межах одного ринку та валюти, так і в межах кількох ринків і валют.

Підводячи підсумок, необхідно підкреслити, що на ризик неплатоспроможності банку можуть здійснювати вплив фактори макро-, та мікросередовища, а також інституційні фактори. Крім того, даний вид фінансового ризику є "похідним" від інших типів банківських ризиків. Він являє собою ймовірність виникнення такої ситуації, коли банк виявиться неспроможним розраховуватися за своїми зобов'язаннями

(депозити, податки, обов'язкові платежі тощо) перед контрагентами, а також коли існує висока ймовірність настання банкрутства банку.

Управління ризиком неплатоспроможності полягає у реалізації антикризового управління банківською діяльністю на всіх рівнях – антикризового регулювання на рівні уряду та центрального банку, а також антикризового менеджменту на рівні окремого банку.

Ключовими інструментами управління ризиком неплатоспроможності є дотримання необхідного рівня економічних нормативів та проведення стрес-тестування у банках. Крім того, важлива роль у превентивному управлінні даним ризиком відводиться моніторингу параметрів, що визначають стан банку та стабільність його діяльності. Також важливу роль у мінімізації ризику неплатоспроможності відіграють моделі діагностики банкрутства банку.

3.7. Методологічні підходи до ідентифікації ризику втрати платоспроможності банку

Розглянемо основні підходи до виявлення ризику втрати платоспроможності банку, що набули протягом останнього десятиріччя найбільшого поширення у країнах з розвинутими кредитно-фінансовими відносинами.

Фахівці Банку міжнародних угод (*Bank for International Settlements – BIS*) пропонують наступну класифікацію систем ранньої діагностики проблемних банків, що потенційно можуть стати банкрутами, залежно від форм дослідження діяльності банків та підходів, покладених в їх основу:

- 1) рейтингові системи;
- 2) коефіцієнтний аналіз та аналіз споріднених груп;
- 3) комплексні оцінки банківських ризиків;
- 4) статистичні моделі.

У таблиці 3.15 наводиться загальна характеристика зазначених груп систем [445].

Безумовно, використання декількох систем підвищує ймовірність того, що хоча б одна з них виявить проблемний банк. Існуючі системи найчастіше поєднують якісні оцінки та кількісні розрахунки.

Перша група систем ранньої діагностики проблемних банків – це рейтингові системи. Банківський рейтинг, напевно, є на сьогодні найбільш поширеним та доступним широкому колу користувачів індикатором надійності банку. У таблиці 3.16 наведено основні види рейтингів банків та перелік найбільш відомих суб'єктів, що їх встановлюють. Всі з означених видів рейтингових систем широко застосовуються у банківській сфері.

Таблиця 3.15 – Підходи до організації систем оцінки ризику і раннього попередження

Основні групи систем діагностики	Особливості аналізу					
	Оцінка поточного фінансового стану	Прогнозування майбутнього фінансового стану	Оцінка з використанням кількісного аналізу і статистичних процедур	Використання якісних оцінок	Специфічне фокусування на категоріях ризику	Зв'язок з формальними процедурами банківського нагляду
Рейтинги:						
- на місцях	***	*	*	***	*	***
- дистанційні	***	*	**	**	**	*
Коефіцієнтний аналіз та аналіз споріднених груп	***	*	***	*	**	*
Комплексні оцінки банківського ризику	***	**	**	**	***	***
Статистичні моделі	**	***	***	*	**	*

Примітки:

* – низький рівень;

** – середній рівень;

*** – високий рівень.

Ранжування економічних суб'єктів за деякою ознакою у вигляді лінійного списку називається “ренкінг”. Поширеність ренкінгів пояснюється простотою їх складання та наочністю у використанні. Асоціативно, банки що знаходяться у верхніх рядках таких списків, сприймаються як гарантовано надійні та платоспроможні. На жаль, якість та достовірність таких “популярних” рейтингів залишається не на високому рівні. Часто такі списки можуть завдати шкоди репутації надійного банку, або ввести в оману користувачів щодо якості установи, яка знаходиться у верхніх рядках ренкінгу. І така проблема є актуальною не тільки в Україні, а й в інших країнах СНД [226]. Адже дуже велику похибку вносить і кваліфікація авторів, і якість первинної інформації (як правило, це відкриті, неперевірені джерела), і сама методика складання такого списку (найчастіше – це звичайне сортування за одним з фінансових показників, яке не дозволяє надати комплексну об'єктивну оцінку стану та надійності банку).

Таблиця 3.16 – Види рейтингів комерційних банків

Ренкінг, або лінійний список	Власне рейтинг	Багатовимірні списки та комплексні оцінки
<i>Відмінні риси</i>		
Має вигляд списку банків, ранжованих у відповідності з погіршенням одного показника, покладеного в основу ранжування (наприклад, за розміром капіталу, активів або прибутку)	За результатами поглибленого комплексного аналізу стану комерційного банку дається узагальнююча оцінка – рейтинг. Методики – складні, часто закритими. Діяльність потребує високої кваліфікації та великої кількості первинних даних та експертної інформації	Групування банків на “кластери” в обраній системі агрегованих показників. Потребує високої кваліфікації та достовірних первинних даних про банк
<i>Суб’єкти, які встановлюють рейтинги</i>		
АУБ, Інвестиційна газета, Інтерфакс, Інформаційний центр Рейтинг, “The Banker”	«Кредит-Рейтинг», Інформаційний центр “Рейтинг”, міжнародні рейтингові агентства Moody's, S&P, Thomson BankWatch, Fitch IBCA	НБУ, закордонні регулятивні та наглядові органи тощо. Такі продукти часто бувають призначені для вузького кола споживачів, не є публічними

Для того, щоб банківський рейтинг задовольняв інформаційні потреби споживачів такої інформації, він повинен відповідати, щонайменше, чотирьом вимогам:

- інформація про діяльність банку, на базі якої визначається його рейтинг, повинна бути об’єктивною;
- методика визначення рейтингової оцінки повинна бути науково обґрунтованою;
- рейтингова інформація повинна бути доступною широкому колу користувачів;
- визначення банківського рейтингу за певною методикою повинно бути періодичним (щомісячним, щотижневим, щоденним).

Під рейтинговою оцінкою, у межах більш загального підходу, необхідно розуміти визначення (встановлення) деякої узагальнюючої оцінки фінансового стану комерційного банку. Банківські рейтинги (власне рейтинги) сьогодні – найбільш розвинутий сектор рейтингових продуктів. Це можна пояснити значною регламентованістю банківської діяльності, доступністю та відносною прозорістю звітності кредитних установ, а також високим громадським інтересом до цього сектора.

Окремий вид рейтингових продуктів складають **комплексні оцінки діяльності** – розрахункові рейтинги “надійності” або “стійкості”, тобто узагальнені інтегральні оцінки, визначені на основі набору ло-

кальних показників. Відповідні локальні показники повинні задовольняти наступні вимоги [226]:

- відображати стан та результати діяльності компанії;
- бути актуальними, компактними, динамічними;
- орієнтувати на прогнозування;
- дозволяти порівняння.

Процедура рейтингування здійснюється в межах різних діагностичних систем. Такі системи поділяють на дві категорії: системи, що передбачають дослідження безпосередньо в банку (інсайдерські), та дистанційні.

Перша категорія систем для отримання первинних даних передбачає *інспектування банку* з виїздом на місце. Збір даних у ході такої перевірки дозволяє контролеру краще оцінити якісні характеристики, наприклад, такі, як якість менеджменту компанії, наявність процедур внутрішнього контролю тощо. Тобто виїзд безпосередньо в банк дозволяє додатково отримати таку інформацію, яка звичайно не відображається у звітності.

Крім того, інспектування дозволяє також виявити можливі порушення при складанні звітності, перевірити відповідність внутрішніх фінансових документів з документами фінансової звітності. Отже, безперечною перевагою цієї категорії систем є отримання більш повної та якісної первинної інформації про організацію, яка діагностується.

У той же час такий підхід має й свої недоліки. По-перше, здійснення інспекцій вимагає наявності правових підстав для таких дій або доброї волі об'єкта перевірки. Це накладає суттєві обмеження на коло суб'єктів, що можуть здійснювати діагностику таким чином. У першу чергу, такі підстави можуть мати контролюючі та/або регулюючі органи. Інша категорія – це зовнішні та внутрішні аудитори, рейтингові компанії (за зверненням банку, який бажає, щоб йому було присвоєно той чи інший рейтинг) тощо. Але дії останніх можуть проводитися тільки за ініціативою об'єкта перевірки, а, отже, сподіватися на таку ініціативу у випадках суттєвих фінансових негараздів дуже важко. Тому ефективність їх як систем діагностики банкрутства висока лише у випадку використання регулюючими органами або для внутрішнього аудиту. Ще одним із недоліків таких систем є висока трудомісткість робіт по здійсненню інспекційних перевірок, а також обмеженість частоти їх здійснення. Це призводить до неможливості використання такого підходу для поточної діагностики банку.

З цих причин були розроблені *методики дистанційного аналізу*, які спираються лише на дані, що містяться у звітності банків. Такий підхід значно розширює коло користувачів, знижує трудомісткість, в

результаті з'являється можливість здійснення регулярного аналізу без необхідності отримання згоди з боку об'єкта перевірки. Хоча якість та повнота первинної інформації при цьому дещо втрачається. Методики дистанційного аналізу, окрім регулюючих органів, широко застосовуються іншими користувачами – рейтинговими агентствами, банками-контрагентами тощо.

Отже, рейтингові системи дозволяють оцінити поточний стан справ у банківській галузі, виявити проблемні банки. У той же час система рейтингування статична, адже вона базується на даних, отриманих станом на конкретний період часу в минулому. Використання дистанційного моніторингу дещо зменшує статичність оцінок, однак при відсутності перевірок первинної інформації на місцях достовірність рейтингу знижується.

Особливість більшості методик складання банківських рейтингів полягає в наявності декількох компонентів (іноді інтегральних), які визначаються експертним шляхом або за допомогою найпростіших математичних операцій над даними звітності. Як правило, це визначення відношень між різними показниками. Далі, на базі цих компонент розраховується кінцевий рейтинг, який і повинен адекватно відображати ступінь надійності або ризик банкрутства банку.

Однією з найвідоміших у світі рейтингових систем оцінки є CAMEL, яка формується із п'яти інтегральних компонентів:

- 1) *Capital Adequacy* (достатність капіталу);
- 2) *Asset Quality* (якість активів);
- 3) *Management factors* (фактори керування);
- 4) *Earnings* (доходи);
- 5) *Liquidity* (ліквідність).

Кожен компонент оцінюється за п'ятибальною системою (1 – великий або значний, 2 – задовільний, 3 – середній, 4 – критичний і 5 – незадовільний), і на основі їхніх значень обчислюється підсумковий показник. У середньому рейтинг CAMEL розраховується один раз на рік, однак з метою найбільш ефективного використання часу для благополучних банків (рейтинг 1 або 2) дослідження на місцях можуть здійснюватися раз у півтора роки, а для проблемних банків (рейтинг 4 або 5) – частіше.

Рейтинг CAMEL як правило, носить конфіденційний характер та використовується в наглядовому органі та доводиться до менеджменту банку з метою його адекватного реагування у випадку виявлення недоліків.

Дистанційна версія рейтингу – CAEL – була розроблена в середині 80-х років. Як видно з її назви, вона не містить у собі компонент

“М” (характеристика якості менеджменту), яку неможливо оцінити дистанційним способом. Інші компоненти аналізуються за допомогою 19 різних коефіцієнтів. Зрозуміло, що отримані результати менш точні, ніж CAMEL, однак процедура оцінки значно прискорюється, її можна виконувати набагато частіше і з меншими витратами. В даний час дистанційний аналіз банків став істотно точнішим за рахунок розвинутого математичного апарату, тому система CAEL в розвинутих країнах визнана застарілою – з початку 2000 р. її замінила статистична модель SCOR, яку ми більш детально розглянемо далі.

На сучасному етапі методика CAMEL була покращена та отримала ще одну літеру в назві – CAMELS. Літера S означає *Sensitivity to market risk* – чутливість до ринкового ризику.

Саме система CAMELS є основним інструментом, яким користуються наглядові підрозділи Національного банку України для рейтингового оцінювання комерційних банків [359, с. 39–41]. При цьому процес визначення рейтингової оцінки банку складається з двох етапів [224, с. 258–263]: встановлення “попереднього” рейтингу та присвоєння “кінцевого” рейтингу.

Визначення рейтингу на попередньому етапі здійснює підрозділ безвізного нагляду за наявними формами звітності комерційних банків (за системою CAEL). За результатами цього аналізу банку встановлюється рейтингова оцінка від 1 до 5. Якщо рейтинг банку становить “3”, “4”, або “5” і при цьому банк не перебуває в режимі фінансового оздоровлення, ліквідації, банкрутства або припинення діяльності, він підлягає терміновому інспектуванню. Якщо банк перебуває в одному з наведених проблемних режимів, він потребує особливого нагляду з боку Національного банку України, який здійснюється підрозділом з питань роботи з проблемними банками та відповідними підрозділами регіональних управлінь Національного банку.

Під час детальної перевірки на місці Національний банк України визначає “кінцевий” рейтинг банку, адже тільки в цьому випадку можна оцінити рівень менеджменту, що є однією з важливих складових системи CAMELS, а також уточнити та перевірити інші показники тощо.

Сукупний рейтинг банку за системою CAMELS в Україні визначається згідно з Положенням про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS [252]. За рейтинговою системою передбачається визначити кожному банку цифровий рейтинг за всіма шістьма компонентами, а комплексна рейтингова оцінка визначається на підставі рейтингових оцінок за кожним із цих компонентів.

Кожен компонент рейтингової системи оцінюється за п’ятибальною шкалою, де оцінка “1” є найвищою оцінкою, а оцінка “5” – найнижчою,

комплексна рейтингова оцінка також визначається за п'ятибальною шкалою.

Визначення комплексної рейтингової оцінки є суб'єктивним процесом, воно має бути добре обґрунтованим і спиратися на переконливі аргументи. Комплексна рейтингова оцінка не може визначатися як середнє арифметичне рейтингових оцінок за компонентами рейтингової системи; а має бути цілим числом та враховувати всі основні фактори, що відображені при визначенні рейтингових оцінок за всіма компонентами. Також підраховується скільки компонентів рейтингової системи мають однакову рейтингову оцінку; аналізується які саме компоненти мають однакову рейтингову оцінку; як правило, в більшості випадків комплексна рейтингова оцінка виставляється за рейтинговою оцінкою, що зустрічається найчастіше.

Банки, які за сукупним рейтингом визначені як “сильні” (оцінка “1”), мають такі характеристики:

- фінансовий стан є надійним за всіма аспектами;
- виявлені проблеми незначні і можуть бути розв'язані у повсякденній діяльності;
- фінансовий стан стійкий до змін, що відбуваються в економіці і в банківській системі;
- фінансовий стан не викликає сумнівів у органів нагляду [359].

Банки, які за сукупним рейтингом визначені як “задовільні” (оцінка “2”), мають такі характеристики:

- в основному їхній фінансовий стан є задовільним;
- виявлені проблеми незначні і можуть бути врегульовані керівництвом банку;
- фінансовий стан банку є по суті стабільним, отже, він може бути пристосованим до умов економічної кон'юнктури і роботи банківського сектора;
- органи нагляду турбує лише те, щоб недоліки, виявлені під час перевірки на місцях чи аналізу звітності, були виправлені керівництвом банку.

Банки, які за сукупним рейтингом визначені як “середні” (оцінка “3”) мають такі характеристики:

- банк дещо слабкий фінансово і щодо операційних функцій, а також припустився порушень законів і нормативних актів;
- фінансовий стан ймовірно погіршиться, якщо негайно не будуть вжиті заходи щодо виправлення ситуації або ці заходи не будуть досить ефективними;
- стан банку викликає занепокоєння в органів нагляду.

Банки, які за сукупним рейтингом визначені як “граничні” (оцінка “4”), мають такі характеристики:

- є недоліки в їхній фінансовій діяльності;
- спостерігаються ознаки нестабільності, які не усуваються достатньою мірою;
- якщо своєчасно не будуть вжиті конкретні заходи щодо виправлення ситуації, становище банку погіршиться настільки, що це може поставити під сумнів його існування в майбутньому;
- є ознаки потенційного банкрутства;
- банки потребують додаткової уваги органів нагляду, необхідно розробити детальний план заходів стосовно усунення наявних проблем і недоліків.

Банки, які за сукупним рейтингом визначені як “незадовільні” (оцінка “5”) мають такі характеристики:

- високий ступінь ймовірності банкрутства найближчим часом;
- є серйозні недоліки, становище банку настільки критичне, що потребує негайної фінансової допомоги з боку власників банку або інших фінансових джерел;
- без застосування оперативних заходів щодо виправлення ситуації (або) фінансової підтримки виникне необхідність злиття цього банку з іншим, придбання його іншою установою або його ліквідації.

Іншою, досить розповсюдженою, рейтинговою системою є *PATROL*, яка застосовується Банком Італії. Головним джерелом інформації виступає звітність банків, на основі якої розраховуються п'ять компонентів: достатність капіталу; прибутковість; якість кредитів; організація; ліквідність. На основі наведеного переліку можна зробити висновок, що в цілому дана система побудована на тих же принципах, що і *CAMELS*. Як інструменти аналізу ліквідності в системі *PATROL* застосовуються звичайний аналіз розривів в статичних умовах, а також симулятор екзогенних шоків явищ, що відбуваються протягом одного року. Два стресові сценарії імітують несподіваний відтік клієнтів і міжбанківських депозитів, а також збільшення частки використаних джерел кредитування в інтересах позичальників, що дає можливість перевірити здатність банку до адекватного функціонування в таких умовах.

Принципово відмінна класифікація застосовується у французькій рейтинговій системі *ORAP* (Organization and Reinforcement of Preventive Action). У ній 14 показників поділяються на п'ять груп:

- пруденційні коефіцієнти (капітал, ліквідність і т.д.);
- балансова і позабалансова діяльність (якість активів і погані позики);
- ринковий ризик;

- доходи;
- якісні критерії (власники акцій, керування і внутрішній контроль).

У таблиці 3.17 згруповано показники та коефіцієнти, які покладені в основу найбільш відомих систем рейтингової оцінки банків [445].

Таблиця 3.17 – Показники рейтингових систем оцінки банків

Показники та коефіцієнти	Система/Країна			
	CAMELS (США)	CAEL (США)	PATROL (Італія)	ORAP (Франція)
Категорії показників та коефіцієнтів, усього	6	4	5	6
Якість активів	1	5	1	4
Платоспроможність	1	5	1	2
Прибутковість	1	4	1	3
Ліквідність	1	5	1	1
Ринковий ризик	1	–	–	1
Управління та контроль	1	–	1	3
Економічні	–	–	–	–
Інші	–	–	–	–

З проведеного аналізу можемо зробити висновок, що системам першої групи властива висока ефективність, але коло користувачів, які можуть їх застосовувати, є досить обмеженим.

Далі проаналізуємо другу групу систем ранньої діагностики системних банків – *системи коефіцієнтного аналізу й аналізу споріднених груп*. Оскільки переважна частина рейтингів складається з використанням визначеної сукупності співвідношень між агрегованими статтями банківської звітності (коефіцієнтів), аналітик, зацікавлений в одержанні більш докладної інформації про банк (наприклад, для того, щоб зрозуміти, чим обумовлена та або інша зміна банківського рейтингу) вдається до більш детального аналізу зазначених співвідношень. Цей процес називається коефіцієнтним аналізом.

Звичайно, для кожного коефіцієнта емпіричним шляхом визначається діапазон значень, вихід за рамки якого є тривожним сигналом [179; 251]. Саме на такому принципі заснована більшість систем моніторингу коефіцієнтів. Такі системи дозволяють оперативно визначати відхилення в діяльності того або іншого банку, вказуючи напрямки для детального аналізу на місцях або сигналізуючи про необхідність зміни ліміту. Більш розвинуті системи моніторингу з ієрархічною системою коефіцієнтів, побудовані, як правило, за логіко-дедуктивним принципом, дозволяють проводити поглиблений аналіз (*drill-down*) окремих коефіцієнтів.

Найбільш розвинутою з систем коефіцієнтного аналізу є *BAKred Information System* (BAKIS), що застосовується Центральним банком Німеччини (*Deutsche Bundesbank*). BAKIS містить у собі 47 коефіцієнтів, 19 з яких належать до кредитного ризику (у тому числі коефіцієнт платоспроможності), 16 – до ринкових ризиків, 2 – до ризиків ліквідності і 10 пов'язані з прибутковістю банківських операцій. Усім цим показникам привласнені однакові вагові коефіцієнти значимості. На сьогодні роль системи зводиться до розробки пріоритетів діяльності з банківського нагляду.

Система аналізу *Bank Monitoring Screens* (BMS), що застосовується в США, поєднує 39 фінансових показників і 35 параметрів, що належать до ринку капіталів. Цікавим є досвід Нідерландів, де для визначення надійності кредитних установ ретельно вивчаються як показники, що безпосередньо характеризують діяльність банків, так і макроекономічні індикатори, що чинять вплив на розвиток банківської галузі в цілому (ріст ВВП і промислового виробництва, рівень безробіття, курс євро, індикатор кількості банкрутств протягом останнього року та ін.).

Слід зазначити, що при коефіцієнтному аналізі кредитних організацій виникає досить суттєва проблема: у банків з різною спеціалізацією й індивідуальною специфікою нормальні діапазони значень багатьох коефіцієнтів будуть істотно відрізнятися, тому результати такого аналізу по всій сукупності банків будуть недостатньо точними.

Найбільш очевидний і часто застосовуваний на практиці метод рішення цієї проблеми полягає у поділі банків на однорідні групи на основі одного або декількох критеріїв. Серед них найчастіше застосовуються: розмір активів; сегмент банківської індустрії (наприклад, ощадні, вітчизняні комерційні, банки з іноземним капіталом); регіональне положення (зокрема, при складанні міжнародних банківських рейтингів велику роль відіграє рейтинг країни, в якій банк працює).

Оптимальні значення коефіцієнтів визначаються окремо для кожної групи. У середині неї здійснюється оцінка банків, яка згодом може бути використана при розробці рейтингових систем. Також проводиться розподіл банків на однорідні групи за допомогою кластерного аналізу [296].

У таблиці 3.18 згруповано показники та коефіцієнти, які покладені в основу найбільш відомих систем коефіцієнтного аналізу.

Аналіз систем коефіцієнтного аналізу вказує на наявність суттєвих проблем при застосуванні даних систем, а саме:

- проблема пошуку способу та джерел отримання інформації, які б дозволили забезпечити високу точність та об'єктивність оцінки стану банку. Дійсно, лише балансової звітності та звітів про вико-

нання нормативів центрального банку для цього недостатньо. Адже тут відсутня інформація про якість активів, структуру доходів та витрат банку тощо. Особливо складною ця проблема є в нашій країні. Адже наші кредитні установи ще досить слабо вмотивовані для широкого та регулярного оприлюднення детальної інформації про свою організацію;

Таблиця 3.18 – Показники систем коефіцієнтного аналізу та аналізу споріднених груп [445]

Показники та коефіцієнти	Система/Країна		
	Індивідуальний моніторинг банків (США)	BAKIS (Німеччина)	Система спостереження (Нідерланди)
Використовувані коефіцієнти, усього	39 фінансових + 35 ринку капіталів	47	53
Якість активів	21	18	12
Платоспроможність	5	1	5
Прибутковість	5	10	13
Ліквідність	8	2	2
Ринковий ризик	–	16	–
Управління та контроль	–	–	–
Економічні	–	–	6**
Інші	35*	–	15***

Примітки: * – коефіцієнти ринку капіталів, що належать до торговельної діяльності; ** – макроекономічні індикатори: зростання ВВП, зростання промислового виробництва, рівень безробіття, курс євро/долар, банкрутства за рік, спред прибутковості по десятирічних державних облігаціях та тримісячній ставці Euribor (Euro Interbank Offer Rate); *** – коефіцієнти ринку капіталів, зовнішні рейтинги, частка ринку.

- проблема достовірності інформації, що міститься у звітності. Дійсно, відомі непоодинокі випадки, коли у звітності можуть бути викривлення реальної ситуації. По-перше, це може бути спричинено навмисними діями з боку банку, які націлені на зниження податків або завищення деяких показників. По-друге, можливі помилки при складанні звітності в умовах недостатнього контролю;
- проблема відбору найбільш інформативних коефіцієнтів, які б у сукупності дозволили всебічно проаналізувати та оцінити стан банку та отримати відповідний підсумковий показник. При розрахунку підсумкового показника виникає не менш складна проблема щодо визначення розмірів вагових коефіцієнтів для локальних показників;

- проблема встановлення прогнозів щодо майбутнього стану банку на основі результатів поточного та попередніх результатів аналізу. Часто аналізу динаміки приділяється слабка увага, що призводить до зведення нанівець ролі таких систем як інструментів саме діагностики та попередження банкрутств на ранніх стадіях виникнення кризових явищ;
- проблема групування банків залежно від спеціалізації банку або відмінності його за територіальними ознаками, або іншими особливостями, оскільки виникають ситуації, коли характерні для нього коефіцієнти не “вписуються” в нормативні значення [296].

Третя група – *системи комплексної оцінки банківського ризику*. Для одержання детальної і всебічної оцінки кредитної установи потрібен комплексний аналіз діяльності всіх його великих бізнес-підрозділів. Такі дослідження вимагають значного часу і поєднують у собі аналіз ієрархічної структури банку, дослідження ризиків, пов’язаних з окремими підрозділами, і покрокове вироблення на їхній основі інтегральної оцінки ступеня надійності банку в цілому. З урахуванням складності даної процедури періодичність її проведення звичайно встановлюється індивідуально для кожного банку залежно від підсумків попереднього аналізу або результатів, отриманих менш дорогими методами оцінки надійності.

У даний час подібні системи використовуються органами державного нагляду Великобританії і Нідерландів. Наприклад, оцінка банку за системою RAST (*Risk Analysis Support Tool*), що застосовується у Нідерландах, складається з чотирьох основних етапів:

- 1) загальний опис і фінансовий аналіз організації на основі наявної звітності і результатів останніх досліджень на місцях;
- 2) поділ організації на великі управлінські підрозділи і види діяльності;
- 3) оцінка ризиків і управління окремих підрозділів (розглядаються три категорії управління: внутрішній контроль, організація та менеджмент, а також дев’ять категорій ризику: кредитний, ціновий, процентний, валютний, операційний, стратегічний, ризик ліквідності, ІТ-ризик, ризик репутації, цілісності та правового статусу. Значення кожної категорії для підсумкового інтегрального показника визначається згідно з затвердженою ваговою матрицею);
- 4) агрегування показників і складання звітів (при цьому окремим підрозділам надаються вагові коефіцієнти пропорційно їх частці в загальному бюджеті організації). За рахунок універсальності і високої ефективності такі системи є найбільш ефективними для оцінки

стану великих багатофіліальних банків та банківських холдингів, що відіграють важливу роль в економіці країни.

У таблиці 3.19 згруповано показники та коефіцієнти, які покладені в основу найбільш відомих систем комплексної оцінки банківського ризику.

Таблиця 3.19 – Показники систем комплексної оцінки банківського ризику [445]

Показники та коефіцієнти	Система/Країна	
	RAST (Нідерланди)	RATE (Великобританія)
Використовувані коефіцієнти, усього	13	9
Якість активів	1	1
Платоспроможність	–	1
Прибутковість	–	1
Ліквідність	1	1
Ринковий ризик	3	1
Управління та контроль	3	3
Економічні	–	–
Інші	5*	1**

Примітки: * – операційні, інформаційні, правові, стратегічні ризики і ризик репутації; ** – діловий ризик – аналіз ділового середовища в контексті загально-банківського бізнесу.

Дані методики спрямовані на діагностику поточного стану банку шляхом аналізу його діяльності і регламентованої звітності. Однак у зв'язку з тим, що проведення аналізу за багатьма з таких методик здійснюється один раз на рік і потребує досить багато часу на його проведення, виникає необхідність не тільки у виявленні поточного стану справ, а й у його прогнозуванні на майбутнє. Достовірні прогнози дозволяють генерувати ранні попередження про можливі кризи ще до того моменту, коли їх розвиток стає критичним. Маючи таку інформацію, можна оперативно вжити заходів для поліпшення ситуації або уникнути можливих втрат, обумовлених зниженням надійності кредитної установи. Щоб одержати достовірний прогноз динаміки розвитку банку, потрібно будувати складні *статистичні моделі*.

За методичними особливостями їх можна розділити на чотири групи моделей: розрахунок рейтингів; прогнозування банкрутств; оцінка очікуваних збитків та інші.

У таблицях 3.20, 3.21, 3.22 наведено показники, що вимірюються в найбільш поширених статистичних моделях [445].

Таблиця 3.20 – Показники статистичних моделей (банкрутство/виживання/нестійкість)

Показники та коефіцієнти	Система/Країна			
	SAABA (Франція)	SEER (США)	GMS (США)	Банківський калькулятор (США)
Показники та коефіцієнти, усього	5 категорій показників	11 коефіцієнтів	9 коефіцієнтів / значень	10 показників
Якість активів	1	7	6	1
Платоспроможність	1	1	2	1
Прибутковість	1	1	–	1
Ліквідність	1	2	1	1
Ринковий ризик	–	–	–	–
Управління та контроль	1	–	–	–
Економічні	–	–	–	1*
Інші	–	–	–	5**

Примітки: * – рівень безробіття в регіоні – зміни за два роки; ** – вік банку; привласнені раніше рейтинги CAMELS 3, 4 або 5; розмір банку, два індикатори змін у режимах регулювання.

Таблиця 3.21 – Показники статистичних моделей (рейтинг/прогноз зниження рейтингу)

Показники	Система/Країна	
	SEER Rating (США)	SCOR – Прогноз зниження рейтингу (США)
Показники, усього	11	12
Якість активів	4	7
Платоспроможність	1	1
Прибутковість	1	1
Ліквідність	1	3
Ринковий ризик	–	–
Управління та контроль	1*	–
Економічні	–	–
Інші	3**	–

Примітки: * – привласнений раніше рейтинг за управління; ** – бали по Єдиній системі наглядового моніторингу банків (Uniform Bank Surveillance Screen – UBSS): за приріст активів і композитний; привласнений раніше композитний рейтинг CAMELS.

Таблиця 3.22 – Компоненти статистичних моделей SEER і SCOR

Предмет оцінки	Показники	Вплив на підсумок	
		SEER	SCOR
Якість активів	Кредити, прострочені на 30–89 днів	Негативний	Негативний
	Кредити, прострочені на 90 і більше днів	Негативний	Негативний
	Кредити, на які в даний момент не нараховуються відсотки	Негативний	Негативний
	Нерухомість, права на яку перейшли до банку	Негативний	Негативний
Резерви	Резерв на можливі збитки по позичках	–	Позитивний
	Валові списання з рахунків	–	Негативний
	Відрахування на покриття збитків по позичках	–	Негативний
Доходи	Доходи (нетто)	Позитивний	–
	Доход перед сплатою податків і екстраординарних виплат	–	Позитивний
Ліквідність	Інвестиційні цінні папери	Позитивний	–
	Поточні зобов'язання	–	Негативний
	Ліквідні активи	–	Позитивне
	Позики і довгострокові цінні папери	–	Позитивний
Капітал	Загальна вартість (нетто)	Позитивний	–
	Власний капітал	–	Позитивний
Інше	UBSS (коефіцієнт росту активів)	Негативний	–
	UBSS (підсумковий бал)	Негативний	–
	Значення показника "М" попереднього рейтингу CAMELS	Негативний	–
	Попередній рейтинг CAMELS	Негативний	–

При побудові моделей прогнозування банкрутства або виживання використовується постулат, що в поведженні банків у період перед банкрутством або в умовах значних фінансових труднощів можна виявити певні загальні риси. Якщо вони є в наявності, то це – попередження про високу імовірність банкрутства в найближчому майбутньому.

Більшість показників використовується при обчисленні підсумкового результату не в абсолютному, а у відносному вигляді (наприклад, індикатором прострочених кредитів є їхнє відношення до активів банку).

Один з найбільш простих методів, що використовується при первісній розробці моделі даного типу, полягає у виявленні тенденцій у динаміці різних показників у банків, що стали згодом банкрутами, та таких, що змогли уникнути фінансових труднощів [402; 296].

У другій моделі, що входить у вже згадувану методику SEER, використовуються різноманітні економічні індикатори, і на виході визначається ймовірність того, що банк буде “критично недокапіталі-

зований” (тобто відношення капіталу до усереднених активів буде нижче 2 %) або оголошений банкрутом протягом двох років з моменту проведення аналізу.

У таблиці 3.23 згруповано компоненти рейтингової моделі SEER та визначено їх якісний вплив на ризик банкрутства банківської установи [402; 296].

**Таблиця 3.23 – Компоненти рейтингової моделі SEER
(прогнозування банкрутства або виживання)**

Предмет аналізу	Показники	Вплив на рівень ризику
Якість активів	Комерційні й індустріальні позики	Збільшує
	Кредити, прострочені на 30-89 днів	Збільшує
	Кредити, прострочені на 90 і більше днів	Збільшує
	Кредити, на які в даний момент не нараховуються відсотки	Збільшує
	Місцеві позики на нерухомість	Зменшує
	Інша нерухомість у власності	Збільшує
	Величина активів	Зменшує
Доходи	Доход від активів (у середньому за період)	Зменшує
Ліквідність	Балансова вартість цінних паперів	Зменшує
	Термінові депозити, що перевищують 100 млн дол.	Збільшує
Капітал	Власний капітал	Зменшує

Також цікавою є модель Банківського калькулятора, що застосовується Службою валютного контролю США (Office of the Comptroller of the Currency – OCC). У ній поряд з показниками, що характеризують банк (табл. 3.24), використовується інформація про зовнішнє середовище, а також коригувальні коефіцієнти, які дозволяють включати в базу прогнозу періоди, що передували прийняттю нормативних актів, які істотно вплинули на банківську галузь [402; 296]. Для підвищення надійності розрахунку у таких моделях широко застосовується поділ кредитних установ на однорідні групи.

У додатку Б систематизовано досвід використання комплексних систем діагностики наглядовими органами іноземних держав.

Відмінності між розглянутими у даному підрозділі системами оцінки ризику неплатоспроможності (банкрутства) банку обумовлені особливостями країн, де вони використовуються, серед яких: глибина та частота інспекцій; структура та рівень публічності звітності; доступність інших достовірних джерел інформації; наявність достатньої статистичної інформації про кризи та банкрутства за минулі періоди; рівень технічного забезпечення; грошові та людські ресурси і т.д. [343].

**Таблиця 3.24 – Компоненти рейтингової моделі ОСС
(прогнозування банкрутства або виживання)**

Предмет аналізу	Показники	Рівень ризику
Ризик банківського портфеля	Співвідношення кредитів, прострочених на 90 і більше днів, кредитів, на які в даний момент не нараховуються відсотки, іншої нерухомості у власності й активів банку	Збільшує
	Неліквідність фінансування	Збільшує
	Проблемність банку (результат рейтингу CAMELS, рівний 3, 4 або 5)	Збільшує
Ризик стану банку	Відношення доходів до сплати відсотків і податків, розділених на активи банку, до відсотків по зобов'язаннях, розділених на зобов'язання банку	Зменшує
	Відношення капіталу до активів	Зменшує
Ризик зовнішнього середовища	Дворічне зростання рівня безробіття в ринковій території банку	Збільшує
Контролюючі змінні	Розмір банку (величина активів більше або менше \$ 500 млн дол.)	–
	Період, протягом якого проводився аналіз банку	–
	Переключення Режиму 1 (дорівнює "1" на періоди, наступні за реформою 1989 г.)	–
	Переключення Режиму 2 (дорівнює "1" на періоди, наступні за реформою 1992 р.)	–

У той же час існують і спільні для наведених країн риси. Полягають вони у тому, що наглядова система в переважній більшості країн не обмежується якоюсь однією системою діагностики банкрутств.

Це свідчить про те, що незважаючи на значні переваги наглядових органів в аспекті якості та глибини отримуваної інформації про банки перед іншими користувачами, на сьогодні все ж не існує єдиної методики або моделі діагностики банкрутства банківських установ, яка б на 100 % дозволяла виявляти кризові явища та прогнозувати майбутні банкрутства.

Таким чином, можемо зробити висновок, що подальший розвиток сучасних систем, які б оцінювали роботу банків, діагностували кризові явища та потенційні банкрутства, а також виявляли б рівень ризику втрати платоспроможності, вкрай важливий. Удосконалення подібних систем потребують не лише клієнти і менеджери кредитних установ, зацікавлені у ранній діагностиці можливих проблем і адекватній оцінці банків-контрагентів, а також органи державного нагляду.

РОЗДІЛ 4

Управління маркетинговими ризиками банку

4.1. Особливості ідентифікації та управління маркетинговими ризиками у банківській діяльності

Маркетингова діяльність банків, як і будь-яких інших економічних суб'єктів, перебуває під впливом цілого ряду ризиків, які часто мають вирішальне значення для існування фінансової установи. Оцінка факторів, що спричиняють дані ризики – першочергове завдання маркетингових, аналітичних та інших підрозділів банку. Спираючись на результати роботи останніх, топ-менеджмент банків розробляє маркетингові стратегії розвитку та делегує відповідні повноваження з реалізації поставлених завдань.

Концепції управління маркетинговими ризиками, як і концепції управління маркетингом загалом, еволюціонували протягом останніх десятиліть. Це сприяло переосмисленню ролі та місця ризиків маркетингу в діяльності економічних суб'єктів, а особливо банківських установ, які традиційно належать до категорії максимально відкритих для суспільства публічних компаній. Узагальнення результатів досліджень вітчизняних та закордонних фахівців дозволяє виділити кілька науково-методичних підходів до визначення сутності маркетингових ризиків:

- проектний підхід (вивчення маркетингових ризиків банку з позиції ризиків конкретного інвестиційного проекту всередині установи: відкриття нової філії чи регіональної дирекції, заходи з ребрендингу, зміна дизайну приміщень, модернізація електронної системи “клієнт-банк” тощо). Дана концепція пов'язана з виробничою функцією банківського маркетингу, яка, у свою чергу, стосується організації надання банківських послуг, впровадження нових технологій у банківській діяльності, забезпечення якості та конкурентоспроможності банківських продуктів;
- кон'юнктурний підхід (аналіз маркетингових ризиків банку з точки зору оцінки ринкових умов його функціонування за допомогою таких показників, як попит, пропозиція, ціна та ринкова рівновага). Дана концепція пов'язана з аналітичними функціями маркетингової діяльності, які спрямовуються на вивчення ринку, клієнтів банківських послуг, вивчення структури ринку і наявних конкурентів

та ін. Виходячи з позиції, що головним завданням менеджменту у сфері маркетингу в цілому є управління попитом, можна вважати, що першоосновою формування маркетингових ризиків банку є попит на банківські продукти та послуги;

- трансформаційний підхід (ототожнення маркетингових ризиків з несприятливими подіями в межах операційного маркетингу): пов'язаний з розподільчо-збутовими функціями банківського маркетингу та принципами як спрямованості на досягнення кінцевих результатів, так і концентрації зусиль на задоволенні потреб споживача;
- стратегічний підхід (осмислення маркетингових загроз банку в розрізі стратегічних ризиків): пов'язаний з управлінською функцією банківського маркетингу, яка передбачає проведення планування на тактичному і стратегічному рівнях, інформаційне забезпечення маркетингу, маркетинговий контроль.

Більшість авторів [257, 240, 171] пов'язують сферу існування маркетингових ризиків будь-якої установи з наслідками реалізації маркетингової стратегії (табл. 4.1). Для банків максимально ефективна реалізація власного стратегічного маркетингового плану є необхідною передумовою підвищення конкурентоспроможності фінансової установи на ринку банківських послуг.

Таблиця 4.1 – Наукові підходи до визначення маркетингового ризику

Автор	Підхід до визначення
Л. Примостка [257], Н. Подольчак [240]	Характеризується ймовірністю настання несприятливих наслідків реалізації маркетингової стратегії; пов'язаний із ймовірністю втрат чи отримання додаткових прибутків під час розроблення та виконання маркетингової стратегії
Л. Примостка [259], Т. Мараховська [198]	Сукупність ризиків, властивих маркетинговій сфері діяльності банку, які характеризуються ймовірністю виникнення певних подій та їх наслідків, що ускладнюють чи унеможливають досягнення цілей на окремих етапах маркетингової діяльності чи цілком у сфері маркетингу
Н. Гуржій [107]	Ймовірність втрат, що виникають при вкладенні підприємством коштів у реалізацію маркетингових заходів, а також у розробку управлінських рішень, які не принесуть очікуваного ефекту
С. Ілляшенко [199]	Загроза понесення збитків або недотримання прибутків у результаті реалізації конкретних рішень чи видів виробничо-збутової діяльності, що спираються на рекомендації маркетингу
А. Старостіна [313]	Сукупність ризиків у маркетинговій сфері діяльності компанії, які полягають в утрудненні або неможливості реалізації маркетингових цілей внаслідок впливу на діяльність компанії будь-яких можливих подій

На нашу думку, визначення Л. Примостки [257] дещо обмежено характеризує природу маркетингового ризику, оскільки автор звертає увагу лише на процес реалізації маркетингової стратегії, не враховуючи етапи її розробки, випробування, корегування тощо. Зокрема, Н. Гуржій [107] виокремлює такі елементи стратегічного маркетингу: визначення місії, ситуаційний аналіз, формулювання цілей, вибір маркетингової стратегії, підбір засобів реалізації, управління стратегічними змінами, оцінка працездатності стратегії, контроль і коректування.

Виходячи із зазначеного вище, маркетингові ризики банку істотним чином пов'язані з процесом стратегічного управління, а отже – зі стратегічними ризиками фінансової установи. До елементів стратегічного маркетингу належать: маркетингові дослідження (насамперед, аналіз потреб), сегментація ринку, оцінка конкретних сегментів і позиціонування, аналіз конкурентоспроможності, вибір стратегії розвитку. У роботі [48] підкреслено, що маркетинговий підхід у діяльності банку проявляється на всіх рівнях стратегічного управління. Даний підхід орієнтований на споживачів та професійну гнучкість при реагуванні на потреби клієнтів у банківських послугах і продуктах.

Л. Корольова, розглядаючи ефективність стратегічного управління компанією, важливим фактором забезпечення його економічної безпеки виокремлює, зокрема, такі передумови якості стратегічного управління:

- ринкова орієнтація компанії;
- якість стратегічного маркетингу;
- стратегічна та операційна координація всіх функціональних складових підприємства;
- гнучкість управління (швидкість реакції на негативний вплив зовнішнього середовища);
- інформаційно-аналітична забезпеченість (високоорганізована система інформаційних потоків та вдосконалення методів аналітичної обробки інформації) та ін. [171].

Функція маркетингу в банку є одночасно фактором, що впливає на загальний рівень його економічної безпеки, а також безпосередньою предметною областю інтегрованої системи ризик-менеджменту банку, оскільки в існуючих концепціях маркетингу поєднуються функції стратегічного маркетингу, з одного боку (як сфери забезпечення формування стратегій), та операційного – з іншого (як сфери реалізації стратегій у фінансових процесах та системах).

Співвідношення параметрів оцінки стратегічного та маркетингового ризиків банку наведено в таблиці 4.2.

Таблиця 4.2 – Причинно-наслідковий зв’язок стратегічного та маркетингового ризиків банку

Стратегічні ризики (причини)	Маркетингові ризики (наслідки)
Неправильне визначення місії, філософії та цілей банку	Неправильне розуміння маркетингової стратегії в цілому та пріоритетних завдань у сфері маркетингу зокрема
Невиразний характер корпоративної культури та цінностей банку, відсутність системи ключових показників	Низький рівень мотивації персоналу, відповідального за формування і реалізацію маркетингової стратегії
Високий рівень толерантності банку до ризику в цілому, значна динаміка зміни у ставленні банку до ризику	Нехтування законодавчими нормативами щодо проведення активних операцій, що знижує авторитет менеджменту банку в очах регулятора та конкурентів
Непрофесійне ставлення керівництва до виконання, модифікації, реалізації та контролю стратегічних планів	Недостатньо відшліфована система контролю за діяльністю відділів сфери операційного маркетингу
Незадовільний стан виконання стратегічних планів	Нездатність досягти запланованих обсягів збуту, залучення клієнтів, охоплення ринку
Недосконалість інформаційних систем управління та засобів контролю для моніторингу бізнес-рішень	Виникнення конфліктів між різними функціональними підрозділами банку та рівнями управління
Неправильна стратегічна позиція, яку банк обрав щодо своїх технологій, продуктів і конкурентів	Негативний вплив на публічний імідж та добре ім'я банку, зниження довіри з боку цільових аудиторій
Плани та можливості щодо структурної реорганізації банку в майбутньому (наприклад, злиття або поглинання)	Невизначеність маркетингових відділів, регіональних відділень та дочірніх структур щодо поточної політики збуту
Несумісність стратегічних ініціатив із наявними або запланованими ресурсами	Встановлення заздалегідь недосяжних планів для фронт-офісу банку
Недосконала ринкова позиція банку, у тому числі з боку проникнення на ринок на географічному рівні та на рівні продуктів	Неефективна диверсифікація банку щодо продуктів, географії та клієнтури; відсутні акценти в позиціонуванні бренду банку
Неможливість отримати достовірні результати під час проведення банком стратегічного аналізу	Обмежені можливості банку у проведенні крупномасштабних маркетингових досліджень
Завищені планові обсяги продажу банківських продуктів	Негативні результати виконання планів банку щодо запровадження нових продуктів або послуг

З іншого боку, імплементація маркетингової стратегії в рамках операційного маркетингу асоціюється з ризиками, що виникають на рівні кожного елемента маркетинг-міксу: продуктова політика, збутова політика, цінова та комунікаційна стратегії. Таким чином, на кожному рівні управління банку система маркетингових ризиків так чи інакше стикається з елементами систем “немаркетингових” ризиків.

Зокрема, Л. Примостка, класифікуючи банківські ризики, з одного боку, відносить маркетингові ризики до групи функціональних, а з іншого – поряд із власне “маркетинговим ризиком” окремо виділяє такі, як ризик репутації банку та ризик впровадження нових продуктів і послуг [259]. У іншій роботі автора наголошується на неможливості їх кількісного оцінювання [257].

На нашу думку, автори є дещо категоричними в представлених класифікаціях. Обґрунтування наших припущень можна відобразити у наступних положеннях:

- управління ризиком репутації хоч і може стосуватися найрізноманітніших сторін діяльності банку, повинно здійснюватися спеціалізованим підрозділом з маркетингових комунікацій (зі зв’язків із громадськістю тощо), що знижуватиме ймовірність виникнення таких ризиків;
- ризик упровадження нових продуктів і послуг хоч і покликаний відображати досягнення запланованого рівня окупності нових банківських продуктів, послуг, операцій чи технологій, має базуватися в першу чергу на проведених маркетингових дослідженнях щодо обсягів попиту на банківські послуги, ємності ринку тощо;
- попереднє твердження стосується, серед іншого, кількісних характеристик маркетингового середовища фінансової установи, що, у свою чергу, являє собою базис для розробки кількісних моделей оцінки маркетингових банківських ризиків.

На думку Л. Примостки [259], між ризик-менеджментом і маркетингом існує тісний зв’язок, адже в останньому управлінські рішення стосуються продуктово-ринкової стратегії банку, а ризик-менеджмент охоплює всі функціональні сфери управління банком, у тому числі й маркетинг.

Отже, маркетинг можна розглядати як один з інструментів фінансового ризик-менеджменту, тому що його застосування значно знижує фінансові ризики. Наприклад, за допомогою маркетингових досліджень можна підвищити ефективність управління наявними у банку фінансовими ресурсами. Керівництво банку може відмовитися від залучення додаткових ресурсів, якщо з’ясується, що рівень попиту на банківські кредити нижчий, ніж передбачалося раніше. А це, у свою чергу, знизить такий вид фінансового ризику, як ризик незбалансованої ліквідності [259].

Аналогічно й інші інструменти маркетингу позитивно впливають на рівень фінансових ризиків банку. Це стосується всіх видів маркетингових стратегій банку. Так, правильно обрана конкурентна стратегія дає змогу не витратити зайвих коштів на конкурентну боротьбу.

Широко відомі випадки, коли банки, які були виснажені конкурентною боротьбою, поглинули сильніші конкуренти [259].

Те саме можна сказати й про інші маркетингові стратегії. Тією мірою, якою вони дають змогу заощаджувати кошти банку, вони є цілком очевидними методами зниження фінансових ризиків, що застосовуються поряд з уже відомими методами фінансового ризик-менеджменту. Тому їх слід розглядати як допоміжні способи впливу на фінансовий ризик [259].

Таким чином, узагальнюючи теоретичний доробок науковців, визначимо маркетингові ризики банку як систему внутрішніх і зовнішніх загроз для надходжень та капіталу банку у процесі стратегічного та оперативного управління з приводу реалізації банківських продуктів та послуг.

Місце маркетингових ризиків банку у просторі взаємодії з іншими групами ризиків відображено на рисунку 4.1. Зв'язок інформаційних ризиків банку з маркетинговими є очевидним з огляду на комунікативну природу діяльності сучасних банків та необхідність дотримуватися максимальної відкритості перед різноманітними стейкхолдерськими групами. В зону ризиків можна віднести: інформаційне забезпечення платіжної системи банків; інформаційно-аналітичне дослідження клієнтів, партнерів, працівників; маркетингові дослідження ринку та реклама банківських послуг; обов'язок зберігати банківську таємницю тощо [259].

У роботі [259] інформаційні ризики за своїм походженням поділяються на три категорії:

- ризики, пов'язані з втратою (витоком, руйнуванням, знищенням) інформації. Особливо це небезпечно, коли існує ризик утрати такої важливої для банку і його клієнтів інформації, як банківська таємниця, або іншої інформації з обмеженим доступом;
- ризики, пов'язані з формуванням інформаційного ресурсу (використання неповної, неправдивої інформації, відсутність необхідної інформації, дезінформація);
- ризики, пов'язані з інформаційним впливом на діяльність банків (поширення неправдивої та негативної для банків інформації, інформаційно-психологічний вплив на працівників, клієнтів та акціонерів банків, інформаційний тероризм).

Ризик репутації – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливе сприйняття іміджу фінансової установи клієнтами, контрагентами, акціонерами (учасниками) або органами нагляду. Це впливає на спроможність банку встановлювати нові відносини з контрагентами, надавати нові послуги або підтримувати відносини, що тривають. Даний ризик може

призвести до фінансових втрат або зменшення клієнтської бази, у тому числі до притягнення до адміністративної, цивільної або кримінальної відповідальності [259]. Ризик репутації існує на всіх рівнях організації і тому банки мають відповідально ставитися до своїх відносин із клієнтами та суспільством.

Рисунок 4.1 – Місце маркетингових ризиків банку у просторі взаємодії з іншими групами ризиків

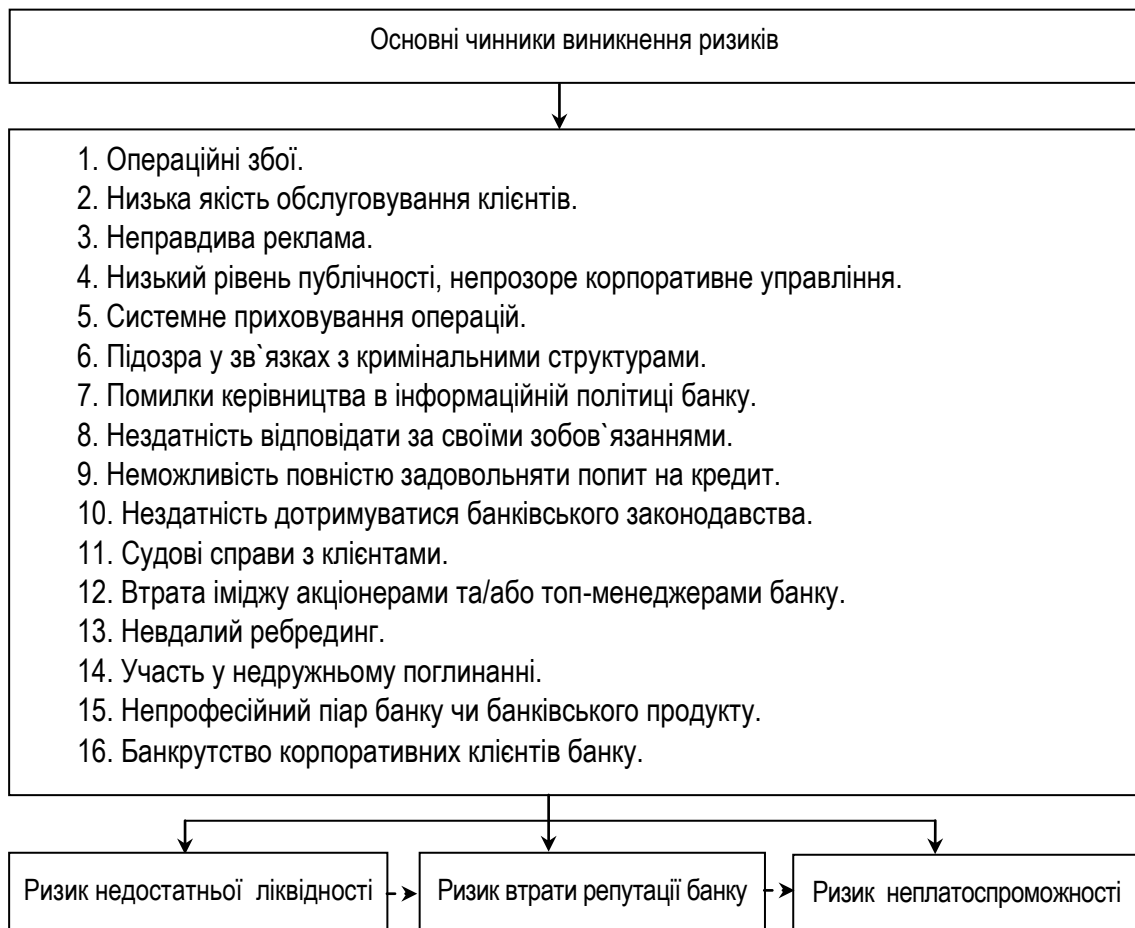
У роботі [259] публічне сприйняття іміджу банку розглядається у двох аспектах: сприйняття ринком, зокрема, нинішніми або потенційними клієнтами, контрагентами, акціонерами (учасниками); сприйняття органами державного регулювання, зокрема Національним банком України, Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, Державною податковою адміністрацією, іншими уповноваженими органами.

Ризик втрати репутації банку проявляється у вигляді скорочення обсягів операцій, недоотримання доходів у разі неспроможності банку відповідати за своїми зобов'язаннями, задовольняти попит на кредити. Його причинами можуть бути зниження якості обслуговування клієнтів, помилка в інформаційній політиці, нерозвинута корпоративна культура. Серед банківських працівників репутація банку може постраждати у разі частих структурних перебудов, низького, порівняно

з аналогічними банківськими установами, рівня заробітної плати, відсутності системи мотивації співробітників [259].

Окрім цього, так само, як проблеми одного банку позначаються на репутації всієї банківської системи, настання системної банківської кризи тягне за собою втрату репутації окремого банку. Загроза втрати репутації особливо руйнівна для банків, оскільки природа їх бізнесу потребує підтримання довіри кредиторів, вкладників та інших фінансових партнерів, які діють у ринковому середовищі. Коли через розглянуті вище причини довіра до банку з боку населення, підприємств, банківської системи, держави падає, то клієнти переходять на обслуговування в інші банки, фізичні особи вилучають вклади, у банку зростає криза ліквідності. У такій ситуації ризик недостатньої ліквідності, який виникає унаслідок неповернення кредитів, відтоку депозитів, несприятливих ринкових чинників, призводить до втрати репутації банку, зростання ризику неплатоспроможності і, зрештою, до припинення діяльності банківської установи (рис. 4.2).

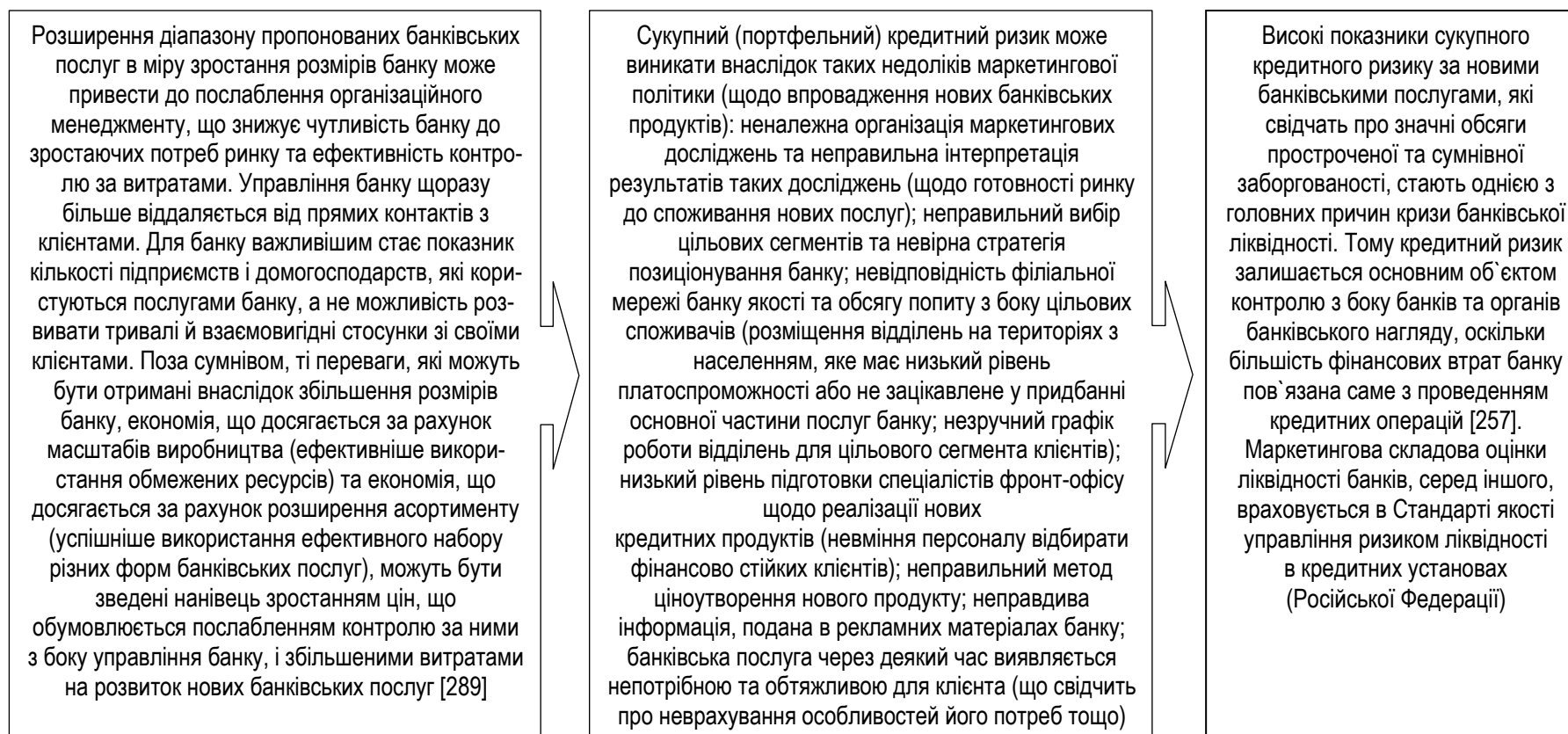
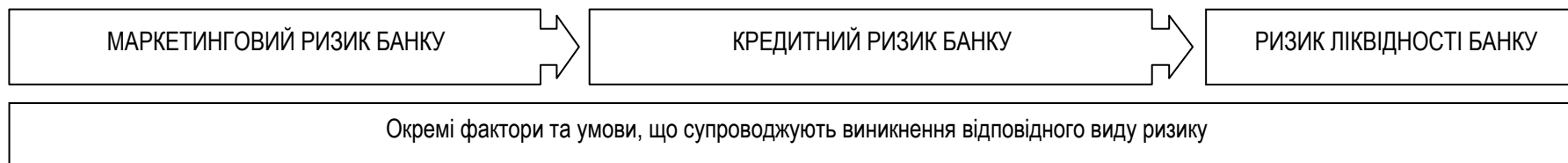
Рисунок 4.2 – Основні причини настання ризику втрати репутації банку [259]

Як бачимо, взаємозв'язок нефінансових ризиків банку (у нашому випадку – маркетингового) з фінансовими є очевидним. Тобто маркетинг виступає одним з важливих інструментів ризик-менеджменту, оскільки за допомогою маркетингу істотно зменшуються фінансові ризики. Проілюструвати вказану закономірність можна на прикладі взаємодії маркетингового та деяких фінансових ризиків – кредитного та ризику ліквідності банку (рис. 4.3). Для цього скористаємося прикладом П. Роуза [289], який, розглядаючи особливості створення банками нових послуг для клієнтів, наголосив на існуванні так званого ризику обслуговування.

На нашу думку, практика вживання деяких категорій у сфері маркетингового ризик-менеджменту вимагає певних уточнень. По-перше, поняття “ринковий ризик банку” не є синонімом категорії “маркетинговий ризик банку”. У першому випадку це “наявний або потенційний ризик для надходжень чи капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів, товарів і курсів іноземних валют за тими інструментами, які є в торговому портфелі банку” [143]. Ринковий ризик пов'язаний зі здійсненням банком дилінгових операцій, відкриття позицій за валютами, борговими та пайовими цінними паперами, деривативами (похідними інструментами) тощо.

По-друге, групу цінових ризиків банку не слід ототожнювати з інструментальним ціновим ризиком банку. Перші асоціюються з можливою зміною дохідності чи вартості активів внаслідок зміни ринкових цін на фінансові та фізичні активи, що перебувають на балансі банку або обліковуються на позабалансових рахунках. Тобто ці ризики належать до системи фінансових ризиків банку загалом. У другому випадку ризик пов'язаний з втратою конкурентної переваги банком внаслідок несвочасної реакції на зміну ринкової ціни, неправильного встановлення ціни.

По-третє, більшість банківських ризиків можуть мати як індивідуальний (для операцій з окремим клієнтом), так і портфельний характер (для сукупності відповідних активів банку). Маркетингові ризики пов'язані насамперед зі стратегією банку у визначеній сфері діяльності, тому вживання терміна “індивідуальний маркетинговий ризик”, на нашу думку, є недоречним (на відміну від індивідуального кредитного ризику). Зокрема, принцип “індивідуального підходу до клієнта” також належить до узагальнених концепцій банківського маркетингу, однак при недотриманні цього положення (наприклад, при недбалому чи неуважному ставленні фінансового консультанта до клієнта) банк скоріше стикається з проблемами операційно-технологічного характеру. Однак вказаний факт лише підтверджує близькість таких ризиків з маркетинговими (див. рис. 4.1).

Рисунок 4.3 – Взаємозв'язок маркетингового та основних фінансових ризиків банку

По-четверте, більшість банківських ризиків виникають після безпосереднього укладання угоди з клієнтом (кредитний, валютний, юридичний тощо), маркетинговий ризик, навпаки, не обов'язково має безпосередній зв'язок з періодом та часом її укладання. В той же час ризик втрати репутації як підсистема маркетингового ризику пов'язаний з часовим фактором, проте, як уже зазначалося, характеризує стратегічну складову ринку банківських послуг.

Таким чином, маркетингові ризики банку охоплюють широкий спектр подій, що матимуть негативні наслідки для діяльності банківської установи, та діалектично пов'язані з іншими групами банківських ризиків. Отже, у дослідженні виокремлено цілісну систему маркетингових ризиків, яка повинна бути достатнім чином структурована та охарактеризована за окремими функціональними параметрами.

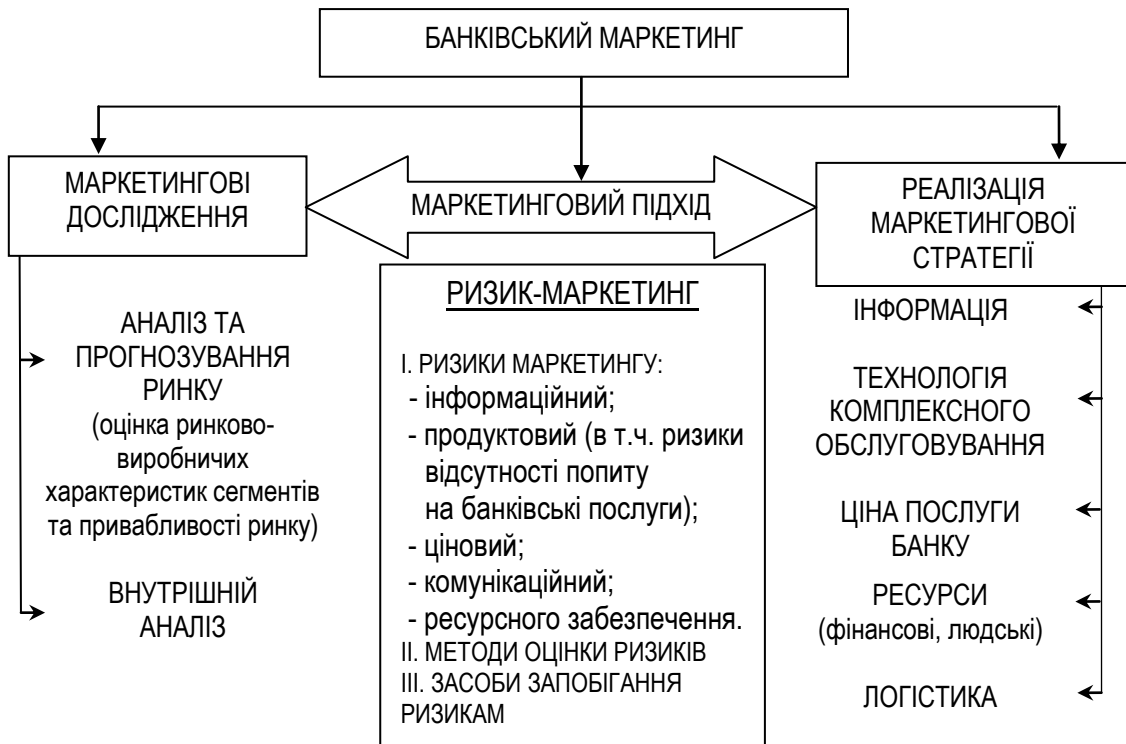
4.2. Елементи системи управління маркетинговими ризиками банку та їх функціональна характеристика

Банк здійснює розробку та впровадження стратегії і тактики маркетингу, ґрунтуючись на аналітичному визначенні наслідків таких стратегічних рішень. Відтак виникають загрози невідповідності конкретної маркетингової стратегії банку певній “еталонній” стратегії, яка спрямована на мінімізацію негативних наслідків діяльності фінансової установи в маркетинговій сфері. Більшість дослідників джерелами формування такої невідповідності вважають дві групи факторів – зовнішні та внутрішні.

Д. Завадська підкреслює, що зв'язок між маркетингом і фінансовим менеджментом полягає в їх функціональній інтеграції [132]. У своїй діяльності банки користуються методами як маркетингу, так і фінансового менеджменту, тому і в теорії і на практиці мають місце їх часткове перекривання (конвергенція) та часткове розходження (дивергенція).

Такий стан пов'язаний з якісними змінами у структурі маркетингової системи вітчизняних банківських установ та поступовим переходом до новітнього комплексу банківського маркетингу, а це вимагає від управлінців розбудови стійкої системи протидії негативним впливам ризик-факторів бізнес-середовища банків.

Запропонована у роботі [132] система ризик-маркетингу дозволяє узгодити внутрішньобанківські технологічні процеси з механізмами зовнішнього управління ризиками з боку Національного банку України (рис. 4.4).

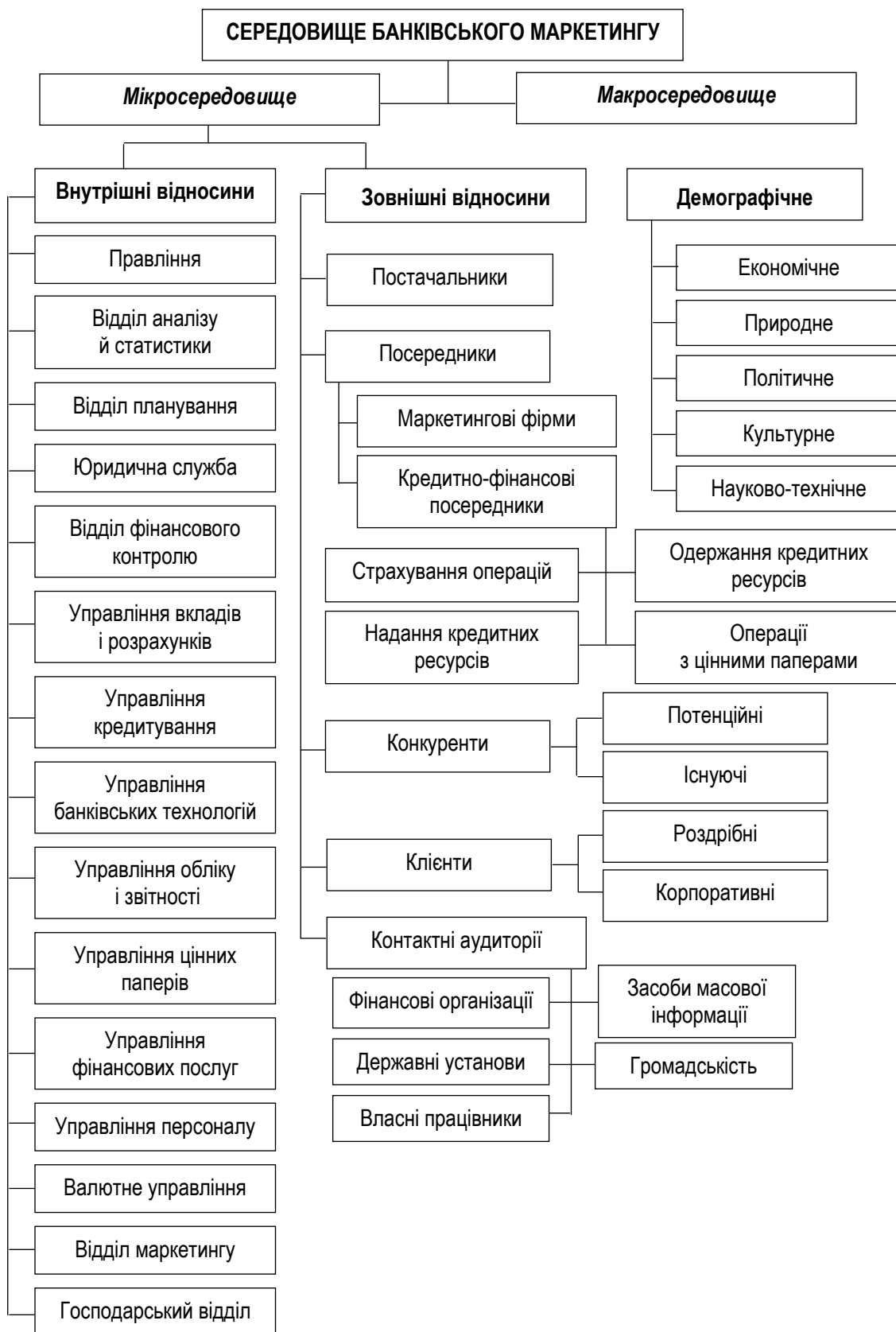
Рисунок 4.4 – Формування системи ризик-маркетингу банку [132]

Таким чином, узагальнено систему ризик-маркетингу можна представити як сукупність взаємопов'язаних елементів: маркетингових досліджень, за допомогою яких виявляються конкретні ризики; методик оцінки їх рівня; механізмів запобігання ризикам, використання яких сприятиме ефективній реалізації маркетингової стратегії банку.

Однак перед тим, як проводити безпосередні заходи з управління маркетинговими ризиками, керівництву будь-якого банку на методологічному рівні необхідно чітко усвідомлювати їх сутність, структуру та функціональні характеристики.

Маркетингові ризики поділяють на ризики макросередовища (демографічні, економічні, природні, науково-технічні, культурні та політичні) та ризики мікросередовища, яке формують клієнти, конкуренти, контактні аудиторії, посередники банку та працівники банку (рис. 4.5).

З іншого боку, маркетингові ризики характеризуються інструментами маркетингу, за допомогою яких реалізується маркетингова стратегія банку, й поділяються на такі ризики: продуктові, ціни, розподілу та комунікацій. Крім того, маркетингові ризики банку залежно від реалізації маркетингових планів певного рівня поділяються на стратегічні, тактичні та оперативні [257].

Рисунок 4.5 – Макро- та мікросередовище формування ризиків банківського маркетингу [257]

Таким чином, види маркетингових ризиків банку досить різноманітні, тому їх доцільно згрупувати за певними ознаками та джерелами виникнення (рис. 4.6). На думку А. Старостіної, слід розрізняти об'єктивні та суб'єктивні маркетингові ризики [313]. До об'єктивних маркетингових ризиків належить сукупність ризиків, властивих маркетинговій сфері діяльності банку, до суб'єктивних – ризики, з якими стикається споживач при купівлі банківського продукту.

Рисунок 4.6 – Види маркетингових ризиків банку [199, 257]

Маркетолог Р. Багер підкреслював, що споживач бере на себе ризик у тому значенні, що будь-яка його дія спричиняє наслідки, які він не може точно спрогнозувати, і певні з них, ймовірно, є неприйнятними для нього. За час, що минув, концепція “прийнятного ризику” розвинулася в ґрунтовний науковий напрям дослідження споживачів. Причини зацікавленості науковців та практиків концепцією “прийнятного ризику” наступні:

- інтуїтивно зрозуміла і спонукає маркетологів подивитися на ситуацію очима споживачів;
- має великі можливості для пояснення поведінки споживачів, тому що вони часто прагнуть не стільки максимізувати корисність, скільки уникнути помилок;

- аналіз ризику можна використовувати, приймаючи рішення про найефективніші напрями розподілу ресурсів у межах маркетингової стратегії;
- ця концепція корисна для розробки іміджу торгової марки, визначення цільових сегментів, позиціонування і сегментування;
- аналіз сприйняття ризику споживачами може зумовити виникнення ідей нових продуктів [313].

Розглянемо більш докладно окремі складові маркетингового ризику банку. Так, зовнішні суб'єктні маркетингові ризики включають ризики макро- та мікросередовища. Ризики макросередовища пов'язані зі змінами: демографічного середовища (структури населення за віком, статтю, освітнім рівнем тощо), економічного середовища (зміни динаміки та структури ВВП, інфляція, галузева структура економіки, обмінні курси валют, рівень безробіття тощо), природного середовища (температурний режим, клімат, природні економічні зони тощо), науково-технічного середовища (технології виробництва, обробки інформації, банківські технології тощо), культурного середовища (ставлення до стилю життя, зміни громадської думки, тенденції формування сім'ї, тенденції щодо зміни звичаїв і правил у банківській справі), політичного середовища (політична структура суспільства, правлячі партії, рівень державного регулювання економіки й банківської справи тощо). Більшість ризиків макросередовища належить до якісних, хоча деякі з них підлягають простій кількісній оцінці (наприклад, ризик зміни ставки податку) [257].

До ризиків мікросередовища належать ризики, пов'язані з діяльністю клієнтів, постачальників, конкурентів, контактних груп та інших суб'єктів зовнішнього мікросередовища маркетингу банку.

Зменшити дію маркетингових ризиків, пов'язаних з впливом макросередовища, можна шляхом регіональної, продуктової та сегментної диверсифікації збуту, ретельного вибору напрямків і видів діяльності таким чином, щоб максимально використовувати сприятливі можливості і мінімізувати дію деструктивних факторів. Однак, якщо для зниження рівня маркетингових ризиків банку фактори макросередовища можна тільки враховувати, але не впливати на них, то на мікрорівні можливостей впливу значно більше [199].

Ризики конкурентів включають в себе загрозу зміни конкурентної позиції існуючих конкурентів та загрозу входження на ринок нових конкурентів. Зміна конкурентної позиції існуючих конкурентів передбачає не лише процеси позиційного зміцнення конкурентів, а й їхній перехід на інші сегменти, втрату такими учасниками старих ринків. Навіть позбавлення від конкурентів пов'язане з певними ризиками –

це загроза формування власної монополії на певні банківські продукти або послуги, що в майбутньому може призвести до остаточної втрати банком маркетингової гнучкості в конкретному сегменті та послаблення стратегічних позицій за умови флуктуацій на макрорівні. До ризику входження нових конкурентів належить не лише загроза позиціонування нових суб'єктів фінансових відносин на ринку, а й конкурентні змагання у формі розробки і просування продуктів-замінників від організацій, які не вважалися до певного моменту конкурентами. Наприклад, посилення інвестиційного ринку у сфері фондового фінансування може призвести до швидкого відтоку коштів з сегмента банківських депозитів, тобто до появи нових конкурентів банку в особі інвестиційних компаній та фондів.

Ризики конкурентів у маркетинговому аналізі вимірюються за допомогою показників зміни кількості конкурентів банку загалом, кількості конкурентів на фінансових ринках конкретних банківських послуг чи продуктів-замінників, динамікою критеріїв конкурентоспроможності досліджуваного банку, індикаторів концентрації на ринку чи окремому сегменті, ринкової частки конкурентів і банку відповідно.

Ризики клієнтів – це ризики зміни обсягів і структури клієнтської бази на основі зміни потреб, поведінки, лояльності та інших характеристик клієнтів. До клієнтських ризиків належить і поява нових чи потенційних клієнтів, які не враховані у маркетинговій стратегії банку, у результаті клієнти отримують нові послуги чи продукти від конкурентів на безпосередньо банківському ринку чи на ринку продуктів-замінників. Оцінювання клієнтського ризику ґрунтується на оцінці кількості клієнтів і продуктів, що отримує в середньому один клієнт банку, грошовій оцінці обсягів надання продуктів і послуг на одного клієнта, показниках крос-продажу (купівля двох чи більше продуктів одночасно, вимірюється середньою кількістю продуктів і послуг банку на одного клієнта), оцінці якості клієнтської бази (співвідношення фізичних та юридичних осіб, структура за галузями економіки, обсягом операцій тощо). Специфічним клієнтським ризиком є ризик утримання неперспективних клієнтів або ризик підвищених витрат банку на обслуговування стандартних клієнтів (наприклад, якщо VIP-клієнт утратив важливі для банку переваги, але й далі обслуговується як VIP) [257].

Ризики постачальників є традиційними маркетинговими ризиками у виробничій і торгівельній галузях. Більшість традиційних ризиків постачальників для банку є клієнтськими ризиками (клієнти на ринку банківських грошових зобов'язань), однак певні ризики постачальників притаманні банкам як самостійні (ризик втрати постачальника банків-

ських технологій чи обладнання, втрати постачальника готівкових цінних паперів), вони хоч і не мають великих обсягів, але повинні враховуватись в агрегатній оцінці маркетингового ризику банку [257].

Ризики посередників банку передбачають формування загроз, пов'язаних з можливими перетвореннями в якісному та кількісному складі посередників, втратою окремих посередників ринку, лояльністю клієнтів до сервісів чи продуктів посередників. Визначаються з урахуванням ймовірності виникнення додаткових фінансових витрат на залучення банком нових посередників, втрат від непередбачуваних, неефективних дій існуючих посередників тощо. Досить часто загрози банківського посередництва можна уникнути, виключивши їх взагалі, однак у такому випадку зростають відповідні внутрішні (в тому числі організаційні) маркетингові ризики.

Ризики контактних аудиторій (стейкхолдерських груп) пов'язані з ймовірністю втрати банком важелів впливу на окремі контактні аудиторії або втрати позитивного ставлення певних стейкхолдерських груп до фінустанови, або з формуванням нових контактних груп, або з втратою значимості визначеної контактної аудиторії, на комунікації з якою банк продовжує систематично витратити значний обсяг коштів. Кількісно вони визначаються за допомогою ймовірності виникнення додаткових витрат банку на зв'язки зі стейкхолдерськими групами як результат виникнення несприятливих маркетингових подій. Ризики контактних аудиторій банку належать до внутрішніх частково контрольованих маркетингових ризиків фінансових установ.

Суб'єктні маркетингові банківські ризики органічно пов'язані з його внутрішнім маркетинговим середовищем, структура якого передбачає існування таких ключових підсистем: організаційні структури маркетингу, необхідний рівень кваліфікації персоналу департаменту маркетингу банку та внутрішні комунікації.

Організаційні структури банківського маркетингу – це система підрозділів фінустанови, які виконують цілий комплекс різноманітних маркетингових функцій. Протягом певних етапів розвитку та перетворень організаційної структури банку окремі маркетингові задачі виконують інші спеціалізовані підрозділи. Зокрема, відділ реклами бере участь в управлінні комплексом маркетингових комунікацій та виокремлюється у спеціалізований підрозділ. Разом з тим планово-аналітичний відділ функціонально є маркетинговим підрозділом у розрізі своїх повноважень щодо складання плану маркетингу.

Ризики, пов'язані з організаційними структурами маркетингу в банку, виникають у разі невідповідності конкретної організаційної

структури маркетингу та її можливостей (наявності певних матеріальних, фінансових і людських ресурсів) об'єктивним потребам в організації маркетингу в конкретному банку. Передусім рівень таких потреб пов'язаний з рівнем розвитку банківського ринку (табл. 4.3).

Таблиця 4.3 – Значення організаційних структур маркетингу в банку залежно від рівня конкуренції на ринку [257]

Умови ринкового середовища	Роль стратегії маркетингу	Стратегічна модель маркетингу в банку	Організаційні структури маркетингу
Монополія	Не існує	Не існує	Не існують
Олігополія	Роль маркетингу – другорядна, стратегія на рівні планування продуктів і цін	Перевага PR зі структурами влади та ЗМІ	Не існують або комунікації в неспеціалізованих підрозділах
Ненасичений конкурентний ринок	Роль маркетингу така ж, як і інших стратегій	Перевага масових комунікацій	Комунікації в спеціалізованих підрозділах, решта інструментів маркетингу – в неспеціалізованих підрозділах
Насичений конкурентний ринок	Роль маркетингу така ж, як і інших стратегій	Перевага продуктової стратегії, цінової війни	Спеціалізовані підрозділи формально для всіх інструментів маркетингу
Жорстка конкуренція, зокрема з боку небанківських інституцій і продуктів-замінників	Роль маркетингу більш важлива, ніж інших стратегій	Перевага персональних комунікацій, ефективне використання CRM	Формування загальної стратегії банку в підрозділі, що відповідає за маркетинг

Якщо організаційна структура маркетингу в банку знаходиться на належному рівні, то ієрархія взаємовідносин оргструктури маркетингу з іншими елементами організаційної структури банку відображає важливість маркетингу в стратегічному й тактичному управлінні банком. Важливо, щоб маркетингові підрозділи впливали на оперативну складову планування у банку. Невідповідність організаційної структури маркетингу банку зазначеним вимогам призводитиме до появи ризику [257].

Кваліфікація персоналу маркетингових підрозділів створює ризик невідповідності маркетингової стратегії та механізму її реалізації. Працівники схильні робити помилки внаслідок низької кваліфікації або отримання помилкової маркетингової інформації, на основі якої розроблялися стратегія й тактика маркетингу. Цей вид ризику знижується шляхом здійснення незалежних експертиз маркетингових планів (відповідність цілей, засобів, термінів тощо), заходів щодо підвищення кваліфікації персоналу. Кількісно ризик низької кваліфікації вимі-

рюється розміром витрат на підвищення кваліфікації та здійснення атестацій працівників [257].

На думку Л. Корольової, систематизацію ризик-факторів стратегічного маркетингу слід здійснювати за наступними групами.

Залежно від етапу стратегічного управління:

- ризики маркетингових стратегій (виникають на етапі розробки маркетингових рішень): ризик недостатньої конкурентоспроможності банківського продукту, невдалого вибору цільового сегмента для цього продукту, прорахунки в політиці ціноутворення, неефективна комунікаційна стратегія та система розподілу тощо;
- ризики реалізації маркетингових стратегій (ризик операційного маркетингу): ризик виконання календарного плану маркетингових досліджень, ризик впливу кадрової системи маркетингу на впровадження стратегії, ризик впливу зовнішнього середовища на механізми банківського маркетингу тощо [171].

Відповідно до компонентів комплексу маркетингу розрізняють:

1) *ризик продуктової стратегії банку:*

- ризики проектування та аналізу, що об'єднують ризик недостатнього позиціонування продукту на ринку, ризик скорочення обсягів реалізації існуючих продуктів; ризик скорочення обсягів наявних фінансових, організаційних, технологічних та інших видів ресурсів для підтримки реалізації нових проектів; ризики продуктової структури банку;
- ризики реалізації продуктової стратегії банку;

2) *ризик цінової стратегії:*

- ризики вибору неперспективної стратегії цін, а саме: ризик недостовірності та недостатності інформації про ринок та конкурентів на ньому; ризик технологічних помилок у ціноутворенні; ризик необхідності зміни цін за умови зростання витрат;
- ризики реалізації цінової стратегії банку, а саме: ризик виявлення перевищення встановленої ціни за ціни найближчих конкурентів; ризик того, що ціна, яка забезпечує стабільну реалізацію банківського продукту, не забезпечуватиме достатніх показників ефективності; ризик, пов'язаний зі зміною цін;

3) *ризик стратегії реалізації банківських продуктів:*

- ризик невідповідності виробничих можливостей банку кількісним потребам цільового ринку, що може мати своїм наслідком ризик втрати каналу реалізації;
- ризик вибору неперспективних каналів реалізації;

4) *ризик рекламної (комунікативної) стратегії банку:*

- перший рівень ризиків, що поєднує ризик невідповідності рекламної стратегії банку його продуктової стратегії та стратегії просу-

вання послуг; ризик невірною адресування реклами; ризик невдалого часового горизонту проведення рекламних та інших комунікативних акцій; ризик недостатнього охоплення цільової аудиторії;

- другий рівень ризиків, що поєднує ризик помилок фінансування заходів щодо стимулювання продажу та реклами; ризик нераціонального розподілу бюджету на комунікаційні заходи; ризик неефективності політики банківського бренду; ризик втрати репутації, зниження лояльності клієнтів.

Щодо ризику недостатньої інформації, то його причина полягає у рівні кваліфікації експертів, які відповідають за якість інформації, але не працюють у підрозділах маркетингу. Такі ризики можуть бути враховані як складова інформаційних ризиків для уникнення подвійного підрахунку [257].

Внутрішні комунікації створюють ризики негативного ставлення працівників до установи банку, результатом чого є зниження продуктивності праці, плинність кадрів, підвищення ризику зловживань. Хоча внутрішні комунікації здійснюються за загальним планом комунікацій з контактними групами, специфіка інструментів внутрішніх комунікацій, покликаних створити конструктивну й доброзичливу атмосферу в міжособистісних відносинах у банку, надають таким комунікаціям особливого значення. Втрати від недооцінки ролі внутрішніх комунікацій можуть бути значними, і тому ці комунікації є важливою складовою внутрішнього маркетингового ризику банку [257].

Інструментальні маркетингові ризики в банку – ймовірність неефективного використання його інструментів маркетингу. Традиційно виокремлюють чотири групи інструментів маркетингу, кожній з яких притаманні окремі ризики (інструменти продукту, ціни, розподілу та комунікацій) [257].

Ризики інструментів продукту полягають у невідповідній стратегії банку щодо продуктового ряду. Сюди відносять ризик невідповідного асортименту та структури продуктового ряду з погляду його оптимізації. Оптимальним продуктовим рядом банку вважають той ряд, в якому максимізується ефект від поєднання різних банківських продуктів та послуг для різних категорій клієнтів [257].

У розробках Л. Примостки [257, 260, 259] пропонується наступна модель оптимізації асортиментного ряду банку, що передбачає максимізацію прибутку скоригованого на величину очікуваних втрат від дії банківських ризиків:

$$a \cdot P(t) - b \cdot R(t) \rightarrow \max, \quad (4.1)$$

де $P(t)$ – сумарний прибуток за момент часу t ;
 $R(t)$ – сумарна оцінка ризику банківської діяльності за всіма операціями банку, які проводяться в момент t ;
 a, b – адаптивні коефіцієнти.

Відхилення від запланованого максимуму й становить ризик. На практиці ризики інструментів продукту додатково враховують відношення кожного банківського продукту чи послуги до певної стадії їх життєвого циклу. Якщо для всіх продуктів визначені тривалість і форма кривої життєвого циклу, це дає змогу планувати відповідні дії щодо оздоровлення одних продуктів, виводу з ринку та заміни інших продуктів [257].

Особливо слід підкреслити наявність групи ризиків, пов'язаних з аналізом та оцінкою об'єктивних ринкових можливостей впровадження нових банківських продуктів та послуг. Якщо продукт чи сервіс є нестандартним для конкретної фінустанови, але вже тривалий час використовується в межах цільового ринку, рівень ризику нижчий. За умови інноваційності або унікальності продукту в даному сегменті рівень ризику підвищується і у всіх випадках оцінюється за допомогою ймовірності повного досягнення планових строків та обсягів збуту сервісно-продуктових рішень банку (обсягів депозитного портфеля за певним видом депозитів, кількістю розрахункових трансакцій за інвестиційними операціями тощо).

Ризики маркетингових цінових інструментів в банку визначаються ймовірними результатами політики ціноутворення на фінансові продукти та послуги. Безпосередній вплив маркетингової стратегії банку на цінову компоненту є істотним, оскільки як і вартість окремого банківського продукту чи сервісу, так і цінова політика фінансової установи загалом виконують стратегічні задачі залучення нових та утримання існуючих покупців. Цінова диференціація може спрямовуватися банком на залучення перспективних споживачів (наприклад, із сегмента великих корпоративних клієнтів) і відсіювання небажаних (із сегмента МСБ), цінова дискримінація на одні банківські продукти, як правило, стимулює до придбання споріднених послуг, цінові знижки в період “плаваючого” ринку відіграють роль стимулятора сукупного попиту на банківські продукти. Виходячи з цього, доцільно вважати ризиками цінових інструментів загрози втрати споживачів, сегментів або цілих ринків внаслідок незваженої цінової стратегії.

Ризики комунікацій у банку вимірюються ймовірністю помилок у комунікаційній політиці внаслідок недостатнього інформування клієнтів про наявні й нові банківські продукти та послуги, зниження або

втрату лояльності клієнтів до банку, створення несприятливого для банку політичного, морального та іншого середовища, що в кінцевому підсумку призводить до падіння попиту на банківські продукти (окремі або банку загалом). Зниження попиту спричиняє недоотримання доходів банку, сума яких і буде кількісним виміром ризику комунікацій.

Ризики розподілу виникають унаслідок невідповідності каналів та інструментів доставки банківських продуктів потребам існуючих і перспективних клієнтів. Як результат – часткова або повна втрата клієнтської бази через те, що в конкурентів територіально зручніше розташовані відділення, вони мають більшу мережу банкоматів, пропонують розрахунки за допомогою телемаркетингу або через Інтернет. Витрати на створення та підтримку каналів розподілу (представництва, філії, територіально відокремлені підрозділи, термінали електронного доступу до банківських послуг, використання за певних умов ефективних посередників та ін.) мають слугувати утриманню та залученню ефективних клієнтів. Прикладом негативного розвитку подій може бути пропозиція масовим клієнтам спілкуватися з банком через мережу Інтернет за умови високого рівня вартості таких послуг, що в ряді випадків призводить до того, що більш багаті клієнти мають переважний доступ до таких сервісів та зменшують особисту присутність у реальних підрозділах банку, а це знижує ефект від особистого спілкування у вигляді отримання персональних продуктів.

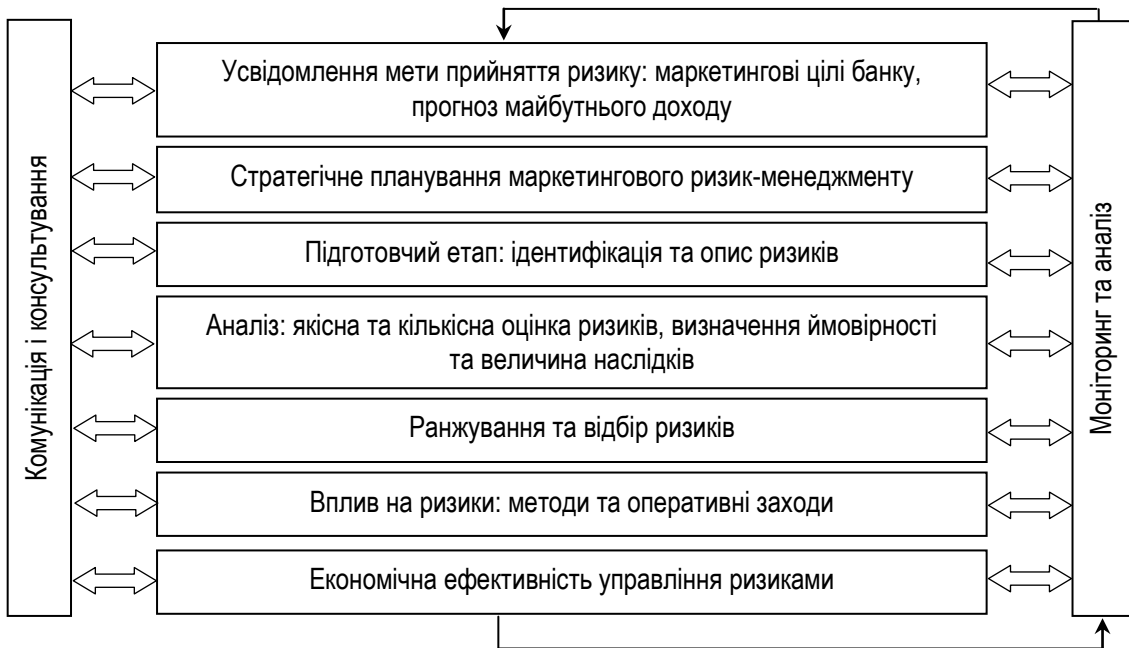
Ризики маркетингового планування (стратегічні, тактичні й оперативні маркетингові ризики) у банку полягають як у невідповідності розроблених планів очікуваним результатам, так і у невідповідності результатів, які плануються, тим, яких реально міг досягти банк завдяки маркетинговому плануванню. Дієвим засобом оцінки відповідності маркетингових планів можливостям банку є моніторинг діяльності банків-конкурентів з метою порівняння результатів [257].

Таким чином, маркетингові ризики банку є системними функціональними загрозами, які пов'язані з його позиціонуванням у ринковому середовищі. Ризики маркетингу досить часто (прямо чи опосередковано) впливають на результати фінансово-господарської діяльності банку більш суттєво, ніж інші загрози, оскільки рівень їх теоретичного обґрунтування ще досить низький й не передбачає наявності загально визнаних стандартизованих методик їх кількісного оцінювання. Крім того, вітчизняне ринкове середовище не дає можливості вітчизняним банкам повною мірою застосовувати прогресивні закордонні технології врахування маркетингових ризиків у своїй діяльності.

4.3. Етапи та моделі управління маркетинговими ризиками банку

На думку А. Старостіної, під управлінням маркетинговими ризиками банку слід розуміти менеджмент маркетингової діяльності банку з урахуванням факторів ризику (тобто випадкових подій, що впливають на неї) на основі особливої методики, до якої входить виявлення й оцінка ризиків; вибір і використання спеціальних методів впливу на ризики; обмін інформацією про ризики і контроль результатів застосування цих методів з метою реалізації цілей маркетингового плану [313].

Управління маркетинговими ризиками банку становить циклічний системний процес з детально розробленими етапами, за допомогою якого менеджери мають змогу чітко уявити та оцінити загрози, з якими стикається їх банк, починаючи від формулювання маркетингової стратегії і закінчуючи перевіркою ефективності проведених антиризикових заходів (рис. 4.7).

Рисунок 4.7 – Процес управління маркетинговими ризиками банку [313]

Розглянемо більш детально наведені на рисунку 4.7 етапи управління маркетинговими ризиками банку. На етапі усвідомлення мети прийняття маркетингового ризику визначаються стратегічні цілі банку, критерії відповідних видів ризику за ймовірністю та наслідками їх можливої реалізації, генеральний ступінь схильності до ризику менеджменту банку.

У межах стратегічного планування маркетингового ризик-менеджменту банку слід вирішити наступні завдання:

- формулювання філософії та принципів управління;
- визначення стратегічних цілей маркетингового ризик-менеджменту;
- виокремлення тактичних завдань аналізу та управління;
- проведення дослідження зовнішнього та внутрішнього середовища банку, поточної ринкової кон'юнктури;
- уточнення очікувань від програми ризик-менеджменту;
- розробка єдиних для всіх підрозділів банку стандартів збору та представлення інформації;
- формування складу працівників, відповідальних за ефективну реалізацію ризик-менеджменту в галузі маркетингу;
- оцінка внутрішньої та зовнішньої узгодженості стратегії;
- складання прогностичного бюджету та визначення часового горизонту процесу маркетингового ризик-менеджменту тощо.

Метою підготовчого етапу аналізу маркетингового ризику є збирання необхідної інформації про структуру та властивості досліджуваної системи й наявні ризики. Одержаний масив інформації має бути достатнім для прийняття адекватних і правильних рішень на наступних стадіях аналізу.

Дослідження ризиків передбачає не лише їх виявлення, а й комплексну оцінку. Якісна складова аналізу ризиків передбачає фіксацію та опис усіх маркетингових загроз, з якими банк може зіткнутися під час реалізації своїх стратегічних цілей. Головним аспектом при цьому є врахування істотних обставин і детальний опис всіх існуючих ризиків.

Для виявлення загроз діяльності банку спеціаліст-маркетолог повинен володіти базовими знаннями з методології проведення відповідних пошукових досліджень, направлених на ідентифікацію ключових ризик-факторів – випадкових подій, які безпосередньо чи опосередковано впливають на реалізацію стратегічних цілей фінустанови. Фактори ризику знаходяться в межах зовнішнього (макросередовище та мікросередовище) та внутрішнього маркетингового середовища банку.

Сукупність факторів маркетингових ризиків банку можна схематично представити у вигляді піраміди (рис. 4.8). На першому рівні знаходяться системні ризики, які компанія практично не має можливості контролювати. Вони належать до різних складових макросередовища, у якому діє компанія. Це політичні, правові, макроекономічні фактори ризиків тощо. На другому рівні – фактори ризику, які організація не може контролювати, але може впливати на них. Це конкуренти, споживачі, постачальники тощо (мікросередовище). На третьому рівні – фактори ризиків, на які компанія може впливати, – персонал, технології тощо (внутрішньоорганізаційні).

Виявлення та оцінка факторів ризиків тісно пов'язані між собою, і не завжди можна розділити їх на самостійні частини загального процесу. Більше того, часто аналіз відбувається у двох протилежних напрямках – від оцінки до виявлення і навпаки. У першому випадку вже зафіксовано збитки і потрібно виявити їх причини. У другому випадку на основі аналізу системи виявляють ризики і можливі наслідки [313, 314].

Рисунок 4.8 – Піраміда факторів маркетингового ризику банку [313]

Сутність етапу ранжування та відбору маркетингових ризиків полягає у визначенні ступеня важливості подібних загроз для банку та порядку, в якому вони будуть управлятися фінустановою. Кількісним критерієм у цьому випадку виступає порівняння результатів з доходом, прибутком та активами банку.

Етап управлінського впливу на ризик передбачає застосування конкретних засобів впливу на ризики компанії для нейтралізації їх наслідків або використання сприятливих можливостей.

Етап оцінки економічної ефективності управління ризиками спрямований на визначення втрат та вигод від застосування запропонованих методів управління ризиками. Процес управління маркетинговими ризиками банку супроводжується моніторингом, аналізом, взаємними комунікаціями та консультаціями.

Як свідчить практика, для виявлення ризиків доцільно використовувати спеціальну матрицю ідентифікації ризиків (табл. 4.4). Технологія використання матриці відповідно до зазначених вище етапів ризик-менеджменту полягає в наступному. По-перше, визначення експертним шляхом ключових факторів ризику, що містяться в межах однієї з трьох факторних груп та впливають на досягнення банком маркетингових цілей.

Таблиця 4.4 – Матриця аналізу окремих маркетингових ризиків [313]

Маркетингові цілі	Джерела ризиків													
	Макросередовище					Мікросередовище				Внутрішнє середовище				
	Політичні	Економічні	Природні	Культурні	Демографічні	Науково-технічні	Конкуренти	Споживачі	Постачальники	Посередники	Стратегічний рівень	Комплекс маркетингу	Внутрішні комунікації	Персонал
Повнота реалізації маркетингового дослідження в певному сегменті														
Своєчасне проведення рекламної кампанії продукту														
Досягнення цільової частки ринку банківського продукту														
Розширення мережі філій (банкоматів, тощо) у певному регіоні														
Розширення можливостей інтернет-банкінгу														
Впровадження послуги еквайрингу в торгових мережах														
Проведення виставкових (презентаційних) заходів протягом періоду														
Запровадження додаткових інвестиційних послуг														
Інші														

Спочатку формується значна сукупність ризик-факторів та маркетингових задач фінустанови, з якої пізніше відсортовуються найбільш впливові та перспективні відповідно. Зокрема, щодо ризику впровадження нових інвестиційних послуг може існувати сукупність наступних ризик-факторів: прийняття нового закону щодо обмеження проведення деяких операцій інвестиційного характеру (політичний фактор); зниження ділової активності промислових підприємств регі-

ону, внаслідок чого зменшується їх попит на послуги андеррайтингу (економічний фактор); несприйняття населенням переваг вкладення коштів у діяльність інвестиційних фондів (культурний фактор); скорочення кількості населення цільового регіону (демографічний фактор); активізація конкурентів – небанківських фінансових установ; невідповідність працівників до організації інвестиційного обслуговування клієнтів; слабкий комунікативний супровід впровадження інвестиційних послуг (вади комплексу маркетингу, стратегічного планування) тощо.

По-друге, серед цих та деяких інших чинників експерт виокремлює лише кілька (від одного до п'яти) та вносить у таблицю. До методів подібного відсортування ризик-факторів належать проведення робочих зустрічей та інтерв'ю, анкетування, застосування методики мозкового штурму, порівняльного аналізу, консультацій з керівництвом та спеціалістами тощо.

По-третє, за кожним ризиком проводиться шкальне оцінювання з використанням добутку ймовірностей його виникнення на ступінь негативних наслідків реалізації ризику. По-четверте, проводиться ранжування ризиків та кінцевий відбір 20–30 % з тих, які відповідають найбільшим оцінкам. Відповідно, для кожного ризику обирається конкретний метод управління ним, а також вимірюється ефективність такого методу.

Для проведення комплексної оцінки маркетингових банківських ризиків Л. Примостка [257] пропонує використовувати тримірну матрицю, яка характеризує сумарні маркетингові ризики банку, та представляти її у вигляді моделі. Тримірність моделі визначається тим, що основні складові маркетингового ризику (суб'єктний, інструментальний та планування) є виразом різних підходів до оцінювання ризику маркетингу в банку та повинні підсумовуватись зважено:

$$MP_{\text{сум}} = \sum [f(P_{\text{суб}}; P_{\text{інс}}; P_{\text{м.пл.}})], \quad (4.2)$$

де $MP_{\text{сум}}$ – сумарний маркетинговий ризик банку;

$P_{\text{суб}}$ – суб'єктні маркетингові ризики;

$P_{\text{інс}}$ – інструментальні маркетингові ризики;

$P_{\text{м.пл.}}$ – ризики маркетингового планування;

f – емпірична функція залежності ризиків різного типу.

Визначення маркетингового ризику для конкретного банку та його вимірювання ґрунтується на експертних оцінках впливу окремих складових на сумарний маркетинговий ризик банку. Деякі складові мають прямий кількісний вимір, інші є якісними. Для коректного

врахування таких непорівнянних складових у роботі [257] рекомендується кількісну або якісну характеристику складової маркетингового ризику приводити до стандартної 12-бальної шкали, потім складові підсумовувати. Отримана сума перераховується за допомогою визначеного коефіцієнта в кількісний показник, що є мірою маркетингового ризику для банку.

Більш простим, але менш результативним, є метод, в якому використовується статистичний підхід до сумарної оцінки ризику. За такого підходу для кожної складової ризику оцінюються кілька варіантів розвитку подій – стандартний, сприятливий і несприятливий, та визначається відповідна ймовірність для кожного з них. Потім визначають очікуваний прибуток (збиток) і стандартне відхилення.

Кількісно виміряти втрати банку від невідповідної організаційної структури маркетингу можна через оцінювання втрат на ринку (якщо оргструктура менш розвинута) або надлишкових витрат на організаційну структуру маркетингу в банку (якщо структура надмірно розвинута). До того ж ці складові можуть у конкретному випадку поєднуватись, якщо певна маркетингова функція розвинута організаційно надлишково, а інша – недостатньо. Типовим прикладом є гіпертрофованість організаційних структур реклами в банку порівняно з доволі скромними витратами на лояльність діючих клієнтів (особистий продаж, стимулювання збуту). Як результат – неефективні комунікації, втрата лояльності, фінансова неефективність рекламної кампанії [257].

Для оцінки маркетингових ризиків банку, спричинених факторами його мікросередовища, можуть бути використані наступні методи: імовірнісний підхід, статистичний метод, метод експертних оцінок, метод аналізу дерева рішень, метод аналізу чутливості проекту, метод аналогій.

Статистичний метод оцінки маркетингових ризиків банку ґрунтується на екстраполяції в майбутній період коливань оціночного маркетингового показника за певний період часу. Залежно від ефективності заходів на вказаному часовому горизонті діяльність банку належить до однієї з п'яти зон ризику: безризикова зона, зона мінімального ризику, зона підвищеного ризику, зона критичного ризику, зона катастрофічного (неприпустимого) ризику.

Віднесення результатів діяльності до тієї чи іншої зони ризику виконується залежно від рівня втрат. Так, у безризиковій зоні втрати відсутні; у зоні мінімального ризику втрати не перебільшують чистого прибутку; у зоні підвищеного ризику втрати вищі порівняно з чистим прибутком, але менші за валовий дохід; у зоні критичного ризику втрати вищі від чистого процентного доходу, але менші за валовий

дохід від реалізації всіх видів банківських послуг; у зоні неприпустимого ризику втрати пропорційні розміру власних коштів банків [199].

Для кількісної оцінки зон ризику застосовують поняття *коефіцієнта ризику*, який характеризує рівень втрат (наприклад, втратам у розмірі половини чистого прибутку відповідає коефіцієнт ризику 0,125, а втратам усього чистого прибутку – 0,250) і дозволяє виконувати кількісну оцінку ризику. Так, у зазначених вище зонах ризику коефіцієнт ризику набуває значення: 0; 0,00-0,25; 0,25-0,5; 0,50-0,75; 0,75-1,00 (0,00 – відсутність збитків, 1,00 – банкрутство) [199].

Відповідно до інших підходів коефіцієнт ризику може бути розрахований як відношення втрат (різниця між запланованими і фактичними результатами) до запланованого результату.

Цей метод дає досить точні результати при дотриманні трьох основних умов: наявність достатньо численних і достовірних статистичних даних не менше ніж за 3-5 попередніх періодів господарювання; наявність чітко виражених тенденцій змін ризику в минулому і в поточний період; виявлені тенденції змін оціночного показника будуть зберігатися і в майбутньому (це може бути за аналогічних умов господарювання в аналізованому і прогнозованому періодах часу) [199]. В умовах різких різноспрямованих змін характеристик зовнішнього і внутрішнього середовища даний метод практично не застосовується. Крім того, цей метод більшою мірою орієнтований на констатацію існуючої ситуації, ніж на прогнозування майбутніх результатів.

Метод використання дерева рішень та імовірнісного підходу [280, 142, 199, 281, 282] дозволяє розглядати й аналізувати різні сценарії розвитку подій, зумовлені впливом різних факторів ризику. Суть методу полягає в тому, що в процесі аналізу ризику визначають фактори впливу, які можуть збільшити чи зменшити ступінь ризику проекту; далі, зображуючи графічно можливі комбінації факторів, одержують дерево рішень, яке залежно від ступеня складності проблеми має різну кількість гілок. Гілкам дерева ставлять у відповідність оцінки (суб'єктивні чи об'єктивні) ступеня впливу кожного з факторів на збільшення чи зменшення ступеня ризику. Пересуваючись від вихідної точки (вершини) уздовж гілок дерева, можна різними способами досягти кінцевих точок. При цьому за допомогою відомих правил комбінування оцінок ступеня впливу конкретних факторів ризику (свідчень), можна визначити інтегральні оцінки кожного з варіантів шляху і вибрати оптимальний із них.

До однієї з головних проблем застосування даного методу належать складнощі виокремлення факторів маркетингових загроз та оцінки (як правило, за допомогою експертного методу), величини їхнього

впливу на зростання чи зменшення відповідного ризику в цілому. Однак за умови правильного відбору експертів і наявності актуальних реальних даних цей метод дозволяє проводити досить точну оцінку маркетингового ризику банку.

Метод експертних оцінок [142, 199, 281, 282] є в більшості випадків єдиним методом, який дозволяє оцінювати ступінь ризику конкретних рішень чи видів діяльності в умовах дефіциту інформації. Він широко застосовується в різних варіантах. Однак його переважно використовують для попередніх оцінок, які в міру накопичення інформації потребують уточнення, хоча в багатьох випадках в інший спосіб оцінити ризик неможливо.

Суть *методу аналізу чутливості проекту* [142, 281, 282] у виявленні чутливості конкретних оціночних показників проекту (чистого приведенного доходу, внутрішньої норми дохідності, терміну окупності) до зміни значень його вхідних параметрів, наприклад, ціни одиниці продукції або обсягу її реалізації. За допомогою даного методу можна встановити діапазон припустимих змін вхідних величин (“запас міцності”), але цей метод не дозволяє визначити, якою буде така зміна насправді.

Метод аналогій [142, 199, 280, 281, 282] передбачає використання даних про ризики аналогічних проектів, що виконувалися в аналогічних умовах, для оцінки ризику конкретних проектів. Точність даного методу невисока, здебільшого він використовується для попередніх оцінок. Основний недолік цього методу полягає в тому, що кожен проект має свої відмінні риси і специфіку реалізації, що не дозволяє підготувати вичерпний перелік сценаріїв розвитку подій у майбутньому, використовуючи досвід минулого.

Оскільки кожний з розглянутих методів не позбавлений недоліків, то в практичній діяльності необхідно використовувати кілька методів. Природно, отримані різними методами результати будуть відрізнятися, але дослідження розбіжностей між ними дозволить виявити фактори, які враховуються в одних методах і відсутні в інших, що впливає на точність оцінки і достовірність результатів. Аналіз розбіжностей у результатах дасть змогу виявити існуючі тенденції в розвитку майбутніх подій з погляду ризику тих чи інших видів діяльності.

Оцінка та аналіз маркетингових ризиків банку не є самоціллю, а виступає лише підґрунтям для прийняття зважених та науково обґрунтованих управлінських рішень. Узагальнюючи наведений матеріал, зазначимо, що банківський ризик-менеджмент у сфері маркетингу передбачає виконання таких основних завдань: характеристика типу маркетингової загрози й опис конкретної ризикової ситуації; аналіз

і оцінка маркетингового ризику за допомогою однієї з якісних чи кількісних методик; стратегічне планування реакції банку на прояв маркетингових ризиків; прийняття конкретних управлінських рішень та їх безпосереднє впровадження; оцінка фінансової та організаційної ефективності заходів з управління маркетинговим ризиком банку та їх можливе коригування; контроль і моніторинг маркетингових ризиків.

4.4. Інструментарій мінімізації маркетингових ризиків банку

Враховуючи підходи до управління іншими видами банківських ризиків, до способів зниження чи компенсації маркетингових ризиків можна віднести: страхування, диверсифікацію, розподіл, об'єднання, хеджування, резервування, підвищення поінформованості менеджменту банку про предмет і наслідки окремих маркетингових рішень, ретельний відбір персоналу.

На думку Д. Завадської, невід'ємною рисою ринкової економіки є ризик відсутності попиту на послуги, який виникає внаслідок відмови клієнтів від вироблених банком продуктів та визначається величиною можливого матеріального і морального збитку, понесеного останнім з цієї причини [132]. Банк повинен визначити фактори, що обумовлюють ризик відсутності у його клієнтів попиту на послуги, оскільки тільки якісне задоволення адекватно визначених потреб раціонально відібраних споживачів дозволяє банку досягати бажаних результатів. Саме такий підхід має бути зафіксований як основне завдання банку, тобто його місія.

Однак підкреслимо, що стратегічні завдання банку повинні не обмежуватися декларативними положеннями щодо принципів маркетингу в банку, а й передбачати набір практичних заходів з ризик-менеджменту на всіх рівнях реалізації маркетингової політики. Однією зі складових комплексу таких заходів є система управління ризиками втрати стратегічних клієнтів, яка передбачає встановлення чітких пріоритетів і визначення ймовірних загроз, пов'язаних з втратою “найкращих” споживачів банківських послуг. Спочатку необхідно визначити тих клієнтів, які є найбільш важливими для банківського бізнесу.

Для аналізу і планування розвитку стосунків банку зі стратегічними клієнтами доцільно використовувати рекомендації Є. Лопатіна [188], що передбачають з'ясування наступних питань:

1. Які сильні сторони банку у відносинах з цим клієнтом?
2. Які загрози бачить менеджмент фінустанови?
3. Які ключові тренди присутні в галузі клієнта?
4. Які заходи проводяться відносно цих трендів? Чи враховує їх тактичний план розвитку стосунків?

5. Як банк може використовувати їх поточні і майбутні можливості?
6. Де і як саме банк повинен інвестувати в цього клієнта? Коли треба зупинити інвестиції в цього клієнта, або докорінно змінити стратегічний підхід до нього?

Вибір із загального переліку стратегічних клієнтів групи “найкращих” і проведення поглибленої оцінки кожного з них передбачає ґрунтовну роботу з попередньо сформованою вибіркою невеликої кількості клієнтів. Найбільша помилка, яка може виникнути при цьому, – це недооцінка трудомісткості ретельного аналізу клієнтів і планування розвитку стосунків з ними, що є комплексною процедурою і займає багато часу [188]. З цієї причини оптимальним варіантом буде оцінка і розробка плану розвитку перспективних стосунків не більше ніж для 5-7 стратегічних клієнтів в рік.

Щодо змістовної частини відносин банку з контрагентами, то з цього приводу досить образно і влучно висловлюється Теодор Левіт (*Theodore Levitt*), професор маркетингу Гарвардської школи бізнесу і колишній головний редактор *Harvard Business Review*: “Клієнти не хочуть свердло певного діаметра, замість цього вони хочуть отвір цього діаметра” [347]. Іншими словами: вони купують не продукцію, а готові рішення. Натомість Боб Міллер підкреслює, що цей урок багато керівників досі не зрозуміли: наголошувати на певних ризиках і загрозах у відносинах зі стратегічними покупцями – “це перший крок на шляху просування вперед і вимагає більшого, ніж просто знати в чому мають потребу клієнти” [188].

На сьогодні в рамках стратегічного управління клієнтською базою найбільш успішні банківські установи допомагають своїм клієнтам у веденні власного бізнесу. Загальна мета будь-якого ефективного управління відносинами зі стратегічними клієнтами полягає в забезпеченні кращих фінансових результатів для бізнесу цих ключових споживачів банківських послуг. Даний підхід передбачає фокусування банку не на своєму клієнті як такому, а на споживачах і партнерах свого клієнта, контрагентах та інших зацікавлених сторонах, що з часом призводить до підвищення іміджу самих стратегічних клієнтів, їх успішності та конкурентоспроможності. Це означає, що необхідно регулярно запитувати у стратегічних клієнтів, як та чи інша ініціатива банку або продаж його продукту пов’язані із загальною стратегією їх бізнесу.

У роботі О. Юрчака [366] здійснено спробу узагальнення результатів досліджень щодо способів вирішення маркетингових проблем деякими провідними світовими компаніями (табл. 4.5).

Таблиця 4.5 – Сутність маркетингових загроз та досвід міжнародних компаній з управління ними [366]

Ідентифіковані маркетингові загрози	Сутність маркетингових ризиків	Методи прийняття та управління загрозами
Перевизначення ролей та функцій: знайти баланс між короткостроковими завданнями та стратегічними довгостроковими	Ролі маркетингу стали нішовими (підтримка продажу, комунікації) або надто широкими та багатодисциплінарними	Thomson-Reuters створює власні дефініції маркетингу, його ролей та його бачення. Rolls-Royce на топ-рівні створює 2 маркетингові структури, орієнтовані відповідно на більш оперативні (1–5 років) та стратегічні (6–20 років) цілі
Неправильна оцінка статусу маркетингу в компанії, необхідність доводити та збільшувати вклад маркетингу в бізнес	Сьогодні маркетинг не має (не дає) стратегічного вкладу, який від нього очікується	Thomson-Reuters: відповідно до уточнених ролей створено 5 нових функцій, 4 – вилучено, 1 нова функція на рівні Корпоративного центру, 5 нових програм регіональних обмінів, 1 програма управління талантами
Функції та компетенції		
Слабкий фокус на клієнті	Проблема № 1 за Котлером	Rolls-Royce: нова “оперативна” структура реально має функції та компетенції
Недостатня орієнтованість на комерційні та фінансові показники	Проблема тягнеться понад 10 років	Всі компанії акцентують увагу на залученні комерційних та фінансових директорів в проекти трансформації маркетингу. Сам маркетинг вводить нові показники ефективності
Слабкі крос-функціональні можливості, – існує “відірваність” від інших підрозділів (фінанси, комерція, сервіс)	Аналогічно	Thomson-Reuters інтегрує функцію маркетингу у всі канали — внутрішні та зовнішні. Coca-Cola пропагує нове маркетингове мислення (mindset) по всій організації через створену корпоративну маркетингову спільноту
Недостатнє управління талантами: від рекрутингу до розвитку та кар’єри	Додатково: надто вузький формат навичок – як наслідок виконання виключно операційної ролі та окремих функцій	Coca-Cola створює новий маркетинговий корпоративний портал Spark City, який надає нові можливості для розвитку та зростання. Thomson-Reuters створює нову програму управління талантами
Неадекватність форматів планування та пристосування до швидких змін на ринку	Загальний недолік планування, добре розкритий Г. Мінцбергом ще в 90-х роках ХХ ст.	Thomson-Reuters задає новий формат (marketing framework) для планування та управління маркетинговими компаніями, бюджетами, а також новий комерційний процес
Баланс між централізацією та децентралізацією	–	Scandia: централізація декількох ключових функцій прискорює розвиток спільних стандартів
Невідповідність бренду обіцянкам на фоні глибокої різниці культур, зрілості ринків та відповідної локалізації	Серйозні виклики для глобальних світових компаній	Scandia: централізація функцій маркетингових компаній та управління брендом на рівні групи дозволяє значно скоротити розриви та збільшує лояльність споживачів

Враховуючи необхідність підтримання зазначеними компаніями високого рівня відкритості для клієнтів та суспільства, вказані заходи можуть стати для вітчизняних банків (як найбільш публічних установ) практичною інструкцією з управління маркетинговими ризиками.

Справжня місія маркетингу полягає в тому, щоб зрозуміти, чого саме бажають клієнти, і зберегти їх лояльність. Масштаб діяльності маркетингологів має бути настільки широким, наскільки це можливо, і охоплювати усі сторони взаємин зі споживачами – не лише розрахункові чи кредитні операції, але усі точки зіткнення з клієнтом, всі технології та канали продажу. Існує великий ризик того, що вказані заходи можуть виявитися неефективними і даремними. Зокрема, компанія *Forrester Research* зазначає: “Якщо Ви хочете збудувати виняткові взаємини із замовниками, варто почати з аналізу того, яким чином Ви хочете змінити сприйняття клієнтами Вашої компанії” [356].

На думку С. Шау, шлях до диференціації – це праця глобальніша, ніж вибудовування репутації бренду [356]. Мається на увазі прийняття на себе відповідальності за впровадження інновацій, незважаючи на ризик отримати в результаті низькоякісний маркетинговий продукт; пошук можливості отримати користь зі змін ринку; розгляд споживчих тенденцій, що зароджуються, і порушення загальноприйнятих правил.

Розподіл споживачів банку на різні сегменти згідно з типами їхньої поведінки дає змогу розробляти стратегію взаємодії з клієнтами і “перемикати” увагу департаменту маркетингу з перспективної платоспроможної аудиторії на збереження та підтримання вже існуючої, особливо в кризовий період діяльності банку. Такий підхід дозволяє банку точніше виміряти цінність кожного окремого споживача, створити підґрунтя і визначити задачі для поетапного впровадження зазначеної стратегії. До того ж маркетингологи банку можуть розраховувати вартість необхідних інвестицій за кожним обслуговуваним сегментом і визначати потребу у спрямуванні частини інвестицій в інші групи. Значимо, що застосування тільки методу сегментації споживачів не дає однозначної відповіді на інше важливе питання: які специфічні потреби мають клієнти банку?

Отримати пояснення у зв’язку з цим можна за допомогою сегментації традиційного банківського ринку на основі побудови уніфікованої матриці. Відповідно до положень підходу Д. Янкеловича (Daniel Yankelovich) і Д. Міра (David Meer) слід підкреслити, що спершу банк може розділити споживачів на групи залежно від їх прибутковості з метою належного аналізу кожного виділеного сектора. Але для того, щоб збільшити свої прибутки, банк повинен усвідомити, які фактори впливають на діяльність його “кращих” клієнтів та роблять їх такими

прибутковими, а потім почати пошук нових споживачів з суміжних сегментів ринку, які мають у своєму арсеналі хоча б дві з цих характеристик.

Сегментація ринку банківських послуг передбачає його розподіл на окремі групи залежно від майнового стану, способу життя і споживачьких переваг клієнтів (для ринку фізичних осіб), фінансового стану, галузі та кон'юнктурних особливостей (для ринку юридичних осіб). Подібні дослідження банку завжди є досить витратними і пов'язані з ризиком неправильної процедури проведення та інтерпретації її результатів. Невірне тлумачення банком цільового сегмента може призвести до серйозних збитків у процесі впровадження нових фінансових продуктів та послуг.

Якщо отримана класифікація виявляється занадто складною для розуміння, то її важко проаналізувати; якщо занадто простою – можна пропустити істотні відмінності між окремими групами. Ця процедура є дуже важливою, оскільки сприяє правильному позиціонуванню банківського бренду або нового продукту – чіткій орієнтації на цільові сегменти і, тим самим, істотній корекції диспропорцій у сприйнятті ринком фінансового продукту.

Виокремлення чотирьох-вісьмох сегментів зазвичай є достатнім для того, щоб проаналізувати необхідні особливості ринку. При виділенні кожної групи враховуються такі ключові параметри, які відрізняють учасників цієї групи від інших: внутрішні мотиви, домінуючі споживчі переваги, фактори безпосереднього впливу на лояльність клієнтів, соціальні цінності, стиль ухвалення рішень, психологічний тип особи. Сюди можна включити всі критерії, які впливають на споживчі потреби окремого індивіда того чи іншого сегмента. Також слід враховувати їх ринкову частку і міжсегментну значущість.

План дослідження має бути детально продуманий, починаючи з розміру і визначення суті обстежуваної сукупності і закінчуючи формулюванням і значимістю питань. Інакше аналіз може дати помилкові результати або виявитися безрезультатним. Інша складність полягає в тому, що співробітники, які безпосередньо працюють із замовниками (відділи продажів і обслуговування клієнтів) можуть скептично сприйняти отримані результати дослідження, і їх критичне відношення порушить цілісність отриманих результатів [356].

Співробітники банку, які виконують фронт-офісні функції, мають бути здатні асоціювати основні характеристики кожної групи зі знайомими їм клієнтами і миттєво дізнаватися в цьому описі тих людей, з якими вони стикаються щодня. Навіть бездоганний аналіз не дасть точного уявлення про потреби замовника, оскільки він відбиває структуру ринку, і не зачіпає конкретних типів замовників у портфелі бан-

ку (якщо тільки організація не являє собою монополію). Тому ключове питання полягає в тому, наскільки привабливою є компанія для потрібних їй споживачів. Департамент маркетингу банку повинен всебічно оцінити фінансові переваги залучення більш прибуткових клієнтів та подумати про те, які додаткові вигоди вони зможуть їм надати (включаючи мультисервісні пропозиції, новітні ініціативи та додаткові послуги), щоб зробити свою пропозицію своєчасною і необхідною. Отримання відповідей на ці питання приведе до наступного кроку – формування уніфікованої матриці споживача з урахуванням його цінностей і потреб [356].

На думку П. Роуза [289], надання нових банківських послуг є одним з найбільш ризикових заходів, на які може зважитися банк. Особливо високим є ризик в індустрії, орієнтованій на обслуговування, оскільки конкурентам у цій сфері легше відтворити ті ж самі послуги, ніж у більшості виробничих галузей промисловості, де нові продукти захищені патентами. Більше того, успіх або невдача нових послуг у банківській справі часто визначається загальними факторами, що знаходяться поза контролем окремої банківської фірми, особливо регулюванням банківської діяльності, яке може звести докола нових послуг жорсткі бар'єри, а також економічними умовами, зокрема коливаннями процентних ставок, які можуть різко і радикально змінювати можливе співвідношення між витратами і прибутками від нових фінансових послуг.

Процес розвитку нових банківських послуг з урахуванням ризикової складової продуктової стратегії можна представити у вигляді таких послідовних кроків:

1. Розробка нових ідей за допомогою таких засобів, як групове обговорення проблеми (“мозковий штурм”), особисті бесіди з клієнтами і огляд поштової кореспонденції.
2. Формулювання суті, природи і кінцевої мети нової послуги, знаходження аудиторії, яку вона може зацікавити, аналіз відповідності нової послуги загальним цілям банку.
3. Дослідження фінансових потреб банківських клієнтів і сегмента ринку, якому можна надати нові послуги.
4. Визначення того, чи є достатній попит на нові послуги для покриття витрат на виробництво, рекламу і поширення будь-якої з цих послуг, а також прогнозування їх вкладу в загальні прибутки банку.
5. Рішення про те, який саме відділ або підрозділ банку повинні займатися продажем нової послуги з урахуванням навичок службовців та їх орієнтації (роздрібний або діловий сервіс).
6. Розробка планів маркетингу, завдяки чому доводиться до відома клієнтів те, що банк пропонує нову послугу, яка може їм знадобитися.

7. Ухвалення рішення про те, чи варто вкладати капітал і залучати управління і персонал банку до здійснення нової сервісної програми.
8. Оцінка часто повторюваних випадків успіху або невдач в результаті застосування нових послуг порівняно з раніше розробленим планом маркетингу.
9. На основі перших отриманих результатів ухвалення рішення про те, чи варто продовжувати надання нової послуги або ж її потрібно виключити з продуктового ряду банку [289].

Вдалі стратегії розробки і пропозиції нових банківських послуг зазвичай ґрунтуються на фундаментальних концепціях маркетингу – диференціації послуг і сегментації ринку. Диференціація послуг досягається у тому випадку, коли банк зміг переконати свого клієнта в тому, що він (банк) є унікальною установою як за якістю, так і за кількістю пропонованих ним послуг. Зазвичай для цього вимагається потужна рекламна кампанія, в ході якої керівники маркетингового напрямку банку прагнуть впровадити у свідомість клієнтів потрібну банку ідею, а також сформувати позитивний образ пропонованої ним послуги. Успішна диференціація послуг зазвичай є дорогою процедурою, однак менеджменту банку необхідно проводити регулярне дослідження клієнтури, щоб бути упевненим, що клієнти усвідомили ідею та образ нової послуги, створені за допомогою даної рекламної кампанії [289].

Незважаючи на високу ризикованість процесу розробки та впровадження нової банківської послуги, відсутність змін в асортименті банківських продуктів протягом тривалого часу приховує в собі ще більші ризики. На думку Ж.-М. Дрю, якщо марка банку є консервативною, не вміє поглянути на себе скептично і знаходить “натхнення” тільки у своєму минулому, вона виглядатиме самовдоволеною і нединамічною [119]. Їй треба підживлюватися новими ідеями та ініціативами. Необхідно показати людям, що банківський бренд йде в ногу з часом і знає, як бути сучасним.

У зв'язку з цим Ж.-М. Дрю висуває методологію оновлення торгової марки – так званого “розриву”, що передбачає постійний пошук такої стратегічної ідеї, яка руйнує стереотипи ринку [119]. По суті між “розривом” і посиленням лояльності до марки немає ніякого протиріччя, тут немає парадоксу. Якщо банківські установи і марки не руйнують стереотипи, існує великий ризик того, що споживачі розчаруються і втратять до них інтерес. А вказана методологія здатна оновити і марку, і лояльність споживачів. У цьому і полягає сенс “розриву”. Він змушує людей по-новому думати про бренд банку, оновлює їх уявлення про нього.

Економічна перевага диференціації банківських послуг полягає в тому, що вона дає менеджерам банку додаткові важелі ціноутворення. Якщо усі банківські операції уявляються фактично ідентичними, у банку немає підстав сподіватись на підвищення цін на них. Проте якщо відділу банківського маркетингу вдасться провести успішну диференціацію даної банківської послуги порівняно з конкурентами, то він зможе встановити на неї вищу ціну і отримати вищу маржу від кожного реалізованого продукту [289].

Хоча сервісна диференціація, як і ринкова сегментація, про яку говорилося вище, можуть виявитися результативними для залучення клієнтів і забезпечення прибутку від продажу нових послуг, вони зазвичай є ефективними лише як короткострокові стратегії. Оскільки інші фінансові посередники, у більшості випадків, достатньо легко можуть відтворити банківську операцію, незабаром у диференційованій і сегментованій сферах, які стають прибутковими, виникає конкуренція. У даному випадку банку необхідно шукати шлях до наступної нової сервісної ідеї [289].

Одним із способів, що перешкоджає зниженню з часом досягнутої на ринку переваги, є використання девізу (слогану), що запам'ятовується, торговельної марки або запатентованого найменування, якими ніякий інший фінансовий посередник не може скористатися. Коли клієнт бачить рекламу даної фінансової установи або відвідує певний банк, це викликатиме у нього ті відчуття і реакції, які потрібні банку. Проте, як правило, нетривалість ефективності існування цих методів означає, що менеджменту банку необхідно постійно враховувати обставини, які змінюються, зокрема, відстежувати динаміку споживчих потреб своїх клієнтів. При цьому незмінними залишаються такі методи, як перманентне дослідження клієнтури, створення консультативних груп з числа клієнтів, безкоштовної телефонної лінії для клієнтів банку, зворотного зв'язку на корпоративному інтернет-порталі чи в соціальній мережі [289].

Також важливо визначити вплив нової послуги на міру ризику для банку. Чи буде нова послуга підвищувати або знижувати нестійкість потоку грошових коштів, що проходить через банк? Підкреслимо, що ефект від диверсифікації найбільш виразно проявляється тоді, коли між грошовим потоком, який породжується новою послугою, і потоком коштів від вже існуючих банківських послуг спостерігається негативна кореляція.

Отже, мінімізація маркетингових ризиків є одним з першочергових завдань для банківських установ зокрема та банківської системи загалом, що сприятиме зменшенню негативного впливу всіх інших ризиків та забезпечить зростання прибутковості поточної діяльності банку.

ВИСНОВКИ

У монографії проведено дослідження теоретичних основ та методичних підходів до управління ринковими ризиками, ризиками системних характеристик, а також маркетинговими ризиками банку. За результатами проведеного дослідження сформульовано наступні висновки.

Система управління процентним ризиком повинна спрямовуватись на розробку і реалізацію заходів щодо забезпечення стійкого функціонування банку у невизначеному середовищі фінансових ринків шляхом формування дієвого механізму управління даним ризиком. Функціонування системи управління процентним ризиком передбачає: визначення стратегічних цілей та формулювання задач, ідентифікацію ризику, якісний аналіз ризику, кількісний аналіз ризику, планування реагування на процентний ризик, прийняття управлінського рішення, оцінку ефективності реалізованих заходів, моніторинг та контроль ризику.

Існує певний методичний апарат, що дозволяє одержувати кількісну оцінку та управляти рівнем процентного ризику. У результаті аналізу методів оцінки рівня процентного ризику доведено, що під предметом впливу повинен, в першу чергу, розглядатися чистий процентний дохід банку. Оцінка рівня процентного ризику проводиться у двох напрямках: розриви за вартістю портфелів активів та пасивів, розриви за строками погашення даних портфелів. Кількісна оцінка процентного ризику доповнюється шляхом використання методів VaR та стрес-тестування. У той же час необхідність подальшого їх розвитку зумовлюють численні недоліки цих методів оцінки процентного ризику. Вибір методів регулювання процентного ризику визначається загальною стратегією банку щодо ризиків, що, у свою чергу, залежить від сумарного розміру потенційних збитків, з одного боку, і фінансових можливостей банку, з іншого.

Банк повинен мати чітко сформульовані методики та процедури регулювання процентних ризиків та управління ними. Система виміру процентних ризиків, що застосовується банком, повинна враховувати всі джерела процентних ризиків та дозволяти оцінювати вплив змін процентних ставок на доходи та економічну вартість банку. Система повинна чітко вимірювати схильність банків до процентних ризиків та визначати можливі надмірні ризики. Вона повинна враховувати позиції по всім активам, зобов'язанням, позабалансовим рахункам, використовувати загальноприйняті фінансові поняття і техніки регулювання ризиків та надавати керівництву банку комплексний та достовірний

огляд процентних ризиків по відношенню до всіх продуктів та видів діяльності.

Незважаючи на достатню вивченість проблеми управління валютним ризиком банку, дискусійним залишається питання щодо оптимального алгоритму дій у процесі управління даним ризиком. Стратегічне управління валютним ризиком банку є первинним і визначає особливості подальшого тактичного та оперативного управління. Останні два види управління мають свою специфіку, однак в основному характеризуються ідентичним алгоритмом дій. Переважна кількість етапів управління валютним ризиком мають стратегічний характер. Після завершення всього циклу управління валютним ризиком до першого етапу доцільно повертатися, якщо виникла потреба у коригуванні стратегічних орієнтирів управління валютним ризиком банку (цілей, апетиту до ризику, толерантності тощо). У разі відсутності такої потреби новий цикл може розпочатися з етапів, що представляють тактичне та оперативне управління даним ризиком.

Дискретне відображення етапів управління валютним ризиком банку є умовним, оскільки більшість процесів є безперервними і відбуваються паралельно один до одного (наприклад, моніторинг та контроль супроводжують всі етапи управління валютним ризиком). Необхідно здійснювати ефективну координацію процесів управління валютним ризиком банку, оскільки на будь-якому етапі в результаті виявлення важливих неврахованих раніше факторів може виникнути потреба повернутися до попередніх етапів і виконати їх коригування.

Комплексність валютних експозицій банку та обмеженість бюджету управління валютним ризиком потребує досягнення компромісу між точністю оцінок валютного ризику та витратами на їх отримання в результаті застосування різних методик. Саме тому важливим моментом є роз'яснення обмежень існуючих систем оцінки для всіх потенційних користувачів і визначення відповідних лімітів контролю ризику з метою уникнення надмірної залежності від отриманих числових оцінок та/або неправильного тлумачення результатів оцінки ризику. Виходячи зі специфіки окремих видів валютного ризику, ефективне управління ним можливе лише за умов синергетичного поєднання різноманітних методів регулювання експозиції та наслідків реалізації валютного ризику.

Регулювання валютно-кредитного ризику є доволі специфічним, виходячи з дуалістичної природи даного виду валютного ризику. Основною метою банку при управлінні зазначеним ризиком, з нашої точки зору, є недопущення критичного зростання вартості обслуговування валютної заборгованості внаслідок зміни обмінних курсів, що

призводить до неплатоспроможності контрагента. Для досягнення поставленої мети банком може бути використаний весь спектр методів управління кредитним ризиком у комбінації з методами регулювання валютного ризику. Зокрема, найбільш дієвими методами управління валютно-кредитним ризиком, вважаємо, виступає вибір валюти номінації договору, використання валютних застережень та угод з транспозиції ризику та лімітування. Крім того, банку доцільно здійснювати стрес-тестування валютних позицій клієнтів і контрагентів, консультувати їх відносно підвищення ефективності валютного ризик-менеджменту, а також проводити спільне управління валютним ризиком позичальника на основі використання натуральних та синтетичних методів.

Посилення конкуренції між банками, зростання дефіциту банківських ресурсів, невизначеність економічного середовища у посткризових умовах обумовлюють підвищену увагу банків до управління ризиками системних характеристик – ризику ліквідності, ризику капітальної стабільності та ризику втрати платоспроможності. Ключовим фактором, який поєднує ці три види ризику, є ліквідність.

У сучасних умовах діяльності банків немає єдиної методології організації системи контролю і моніторингу такої важливої системної характеристики банку, як ліквідність. Дана ситуація обумовлює необхідність пошуку нових підходів до організації системи контролю і моніторингу ліквідності банку. Удосконалення контролю і моніторингу ліквідності банку є необхідною умовою стабільного функціонування механізму управління ризиком ліквідності.

Запропонована комплексна оптимізаційна модель управління ліквідністю надає додаткові можливості для розширення аналізу, планування і контролю процесу управління ліквідністю банку. Крім того, використання сучасного програмно-технічного забезпечення робить даний підхід досить простим, дієвим та адаптивним, що дозволяє своєчасно приймати відповідні управлінські рішення.

Основою стабільного та ефективного функціонування банку, в умовах мінливого середовища фінансових ринків, є його капітал, а тому ризики, пов'язані із структурою, формуванням, розподілом та використанням банківського капіталу є квінтесенцією сучасного банківського ризик-менеджменту. На нашу думку, саме в цьому аспекті постає проблема достатності капіталу, відповідно до якої і виділяють таке поняття, як ризик капітальної стабільності банку. Даний ризик може бути наслідком впливу кожного окремого або одночасно декількох банківських ризиків, а тому управління ним має відбуватися відповідно до природи несприятливої економічної ситуації.

Одним із ризиків системних характеристик, який має суттєвий вплив на стабільність функціонування банку, є ризик втрати платоспроможності банку. Він являє собою ймовірність виникнення такої ситуації, коли банк виявиться неспроможним розраховуватися за своїми зобов'язаннями (депозити, податки, обов'язкові платежі тощо) перед контрагентами, а також коли існує висока ймовірність настання банкрутства банку. На ризик неплатоспроможності банку можуть здійснювати вплив фактори макро- та мікросередовища, а також інституційні фактори.

Управління ризиком неплатоспроможності полягає у реалізації антикризового управління банківською діяльністю на двох основних рівнях – антикризового регулювання на рівні уряду та центрального банку, а також антикризового менеджменту на рівні окремого банку. Ключовими інструментами управління ризиком неплатоспроможності є дотримання необхідного рівня економічних нормативів та проведення стрес-тестування у банках. Крім того, важлива роль у превентивному управлінні даним ризиком відводиться моніторингу параметрів, що визначають стан банку та стабільність його діяльності. Також важливу роль у мінімізації ризику неплатоспроможності відіграють моделі діагностики банкрутства банку.

Маркетингова діяльність банків, як і будь-яких інших економічних суб'єктів, перебуває під впливом цілого ряду ризиків, які часто мають вирішальне значення для існування фінансової установи. Маркетингові ризики банку є системними функціональними загрозами, які пов'язані з його позиціонуванням у ринковому середовищі. Оцінка факторів, що спричиняють дані ризики – першочергове завдання маркетингових, аналітичних та інших підрозділів банку. Спираючись на результати роботи останніх, топ-менеджмент банків розробляє маркетингові стратегії розвитку та делегує відповідні повноваження з реалізації поставлених завдань.

Концепції управління маркетинговими ризиками, як і концепції управління маркетингом загалом, еволюціонували протягом останніх десятиліть. Це сприяло переосмисленню ролі та місця ризиків маркетингу в діяльності економічних суб'єктів, а особливо – банківських установ, які традиційно належать до категорії максимально відкритих для суспільства публічних компаній.

Маркетингові ризики банку охоплюють широкий спектр подій, що матимуть негативні наслідки для діяльності банківської установи, та діалектично пов'язані з іншими групами банківських ризиків. У дослідженні виокремлено цілісну систему маркетингових ризиків, яка

відповідним чином структурована та охарактеризована за окремими функціональними параметрами.

Управління маркетинговими ризиками банку являє собою циклічний системний процес з детально розробленими етапами, за допомогою якого менеджери мають змогу чітко уявити та оцінити загрози, з якими стикається їх банк, починаючи від формулювання маркетингової стратегії і закінчуючи перевіркою ефективності проведених заходів. Банківський ризик-менеджмент у сфері маркетингу передбачає виконання таких основних завдань: характеристика типу маркетингової загрози й опис конкретної ризикової ситуації; аналіз і оцінка маркетингового ризику за допомогою однієї з якісних чи кількісних методик; стратегічне планування реакції банку на прояв маркетингових ризиків; прийняття конкретних управлінських рішень та їх безпосереднє впровадження; оцінка фінансової та організаційної ефективності заходів щодо управління маркетинговим ризиком банку та їх можливе коригування; контроль і моніторинг маркетингових ризиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абралава Н. А. Депозитный потенциал коммерческого банка [Текст] / Н. А. Абралава // Вісник Української академії банківської справи. – 2004. – № 2. – С. 62–66.
2. Адамчук Н. Управление риском на предприятии и страхование [Текст] / Н. Адамчук // Управление риском. – 2001. – № 1. – С. 32–39.
3. Азаренкова Г. М. Моделі та методи аналізу фінансових потоків [Текст] / Г. М. Азаренкова. – Х. : ВКФ “Гриф”, 2005. – 119 с.
4. Азаренкова Г. М. Фінансові потоки в системі економічних відносин [Текст] / Г. М. Азаренкова – Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2006. – 328 с.
5. Айвазян С. А. Прикладная статистика. Основы эконометрики [Текст] / С. А. Айвазян. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 432 с.
6. Алавердов А. Финансовый менеджмент в банке [Текст] : учебно-практическое пособие / А. Р. Алавердов. – М. : МЭСИ, 1997. – 157 с.
7. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни [Текст] / А. П. Альгин. – М.: Дело, 1989. – 187 с.
8. Аналіз банківської діяльності [Текст] / [Герасимович А. М., Алексеевко М. Д., Парасій-Вергуненко І. М. та ін.] ; за ред. А. М. Герасимовича. – К. : КНЕУ, 2004. – 599 с.
9. Аналіз діяльності комерційного банку [Текст] : навчальний посібник / За ред. Ф. Ф. Бутинця, А. М. Герасимовича. – Житомир : ПП “Рута”, 2001. – 384 с.
10. Андреева Т. Є. Ризик у ринковій економіці [Текст] : навчальний посібник / Т. Є. Андреева, Т. Е. Петровська. – Харків : Бурун Книга, 2005. – 128 с.
11. Андриевская И. К. Стресс-тестирование: обзор методологий [Электронный ресурс] / И. К. Андриевская. – Режим доступа : <http://d1.hseru/data/378/665/1234>. – 15.02.2011 р. – Загл. с экрана.
12. Антонов Н. Г. Денежное обращение, кредит и банки [Текст] / Н. Г. Антонов, М. А. Пессель. – М. : АО “Финстатинформ”, 1995. – 271 с.
13. Аньшин В. М. Инвестиционный анализ [Текст] : учебное пособие / В. М. Аньшин. – М. : Дело, 2000. – 280 с. – ISBN 5-7749-0200-5.
14. Арсанукаева А. С. Кредитный мониторинг как система управления кредитным риском [Текст] / А. С. Арсанукаева // Финансовый менеджмент. – 2008. – № 1. – С. 85–91.
15. Артеменко В. Б. Комплексная оценка инновационного риска [Текст] / В. Б. Артеменко, Ю. В. Журавлев // Управление риском. – 2003. – № 1. – С. 5–9.

16. Асамбаев Н. Оценка, анализ, измерение и управление рисками [Текст] / Н. Асамбаев // Управление риском. – 2002. – № 1. – С. 9–18.
17. Бабанов В. В. Новый поход к управлению ликвидностью [Текст] / В. В. Бабанов, В. А. Шемпелев // Банковское дело. – 2001. – № 3. – С. 7–12.
18. Бакланова К. О. Проблеми управління відсотковим ризиком комерційного банку [Електронний ресурс] / К. О. Бакланова. – Режим доступу : http://masters.donntu.edu.ua/2003/fem/baklanova_k/library/library/doklad_odessa.html. – 15.02.2011 р. – Назва з екрану.
19. Балабанов И. Т. Риск-менеджмент [Текст] / И. Т. Балабанов – М. : Финансы и статистика, 1996. – 192 с.
20. Балабанов И. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом [Текст] / И. Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1995. – 382 с.
21. Балашова Н. Е. Построение системы риск-менеджмента в финансовой компании [Текст] / Н. Е. Балашова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2002. – № 4. – С. 104 – 111.
22. Банківська енциклопедія [Текст] / під ред. д-ра екон. наук, професора Мороза А. М. – К., 1993. – 329 с.
23. Банківський менеджмент [Текст] : навчальний посібник / [О. А. Кириченко, І. В. Геленко, С. А. Роголь та ін.] ; за ред. О. А. Кириченка. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2002. – 438 с.
24. Банківські операції [Текст] / [Мороз А. М., Савлук М. І., Пуховкіна М. Ф. та ін.] ; за ред. А. М. Мороза. – [2-ге вид.]. – К. : КНЕУ, 2002. – 476, [1] с. – ISBN 966-574-328-7.
25. Банківські операції [Текст] : підручник / за ред. В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янської. – К. : Знання, 2006. – 727 с.
26. Банковские риски [Текст] : учебное пособие / [кол. авторов]; под ред. д-ра екон. наук, проф. О. И. Лаврушина и д-ра екон. наук, проф. Н. И. Валенцевой. – М. : КНОРУС, 2007. – 232 с. – ISBN 5-85971-602-8.
27. Банковское дело [Текст] : учебник / под ред. О. И. Лаврушина. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 573с.
28. Бардиш Г. О. Проектне фінансування [Текст] : підручник / Г. О. Бардиш. – Львів : ЛБІ НБУ, 2006. – 464 с.
29. Батракова Л. Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка [Текст] : учебник / Л. Г. Батракова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Логос, 2005. – 368 с.
30. Бахчеева М. Н. Страхование имущества предприятия как элемент комплексной системы управления рисками [Текст] / М. Н. Бахчеева // Управление финансовыми рисками, 2005. – № 3. – С. 5–16.

31. Бачкаи Т. Хозяйственный риск и методы его измерения [Текст] / Т. Бачкаи, Д. Мессена. – М. : Экономика, 1979. – 256 с.
32. Беликова А. Методика оценки кредитного риска: зарубежный опыт и российская практика [Текст] / А. Беликова // Рынок ценных бумаг. – 2006. – № 5. – С. 42–48.
33. Беляков А. В. Кредитный риск: оценка, анализ, управление [Текст] / А. В. Беляков, Е. В. Ломакина // Финансы и кредит. – 2000. – № 9. – С. 20–28.
34. Беляков А. В. Процентный риск: анализ, оценка, управление [Текст] / А. В. Беляков // Финансы и кредит. – 2001. – № 2. – С. 3–19.
35. Бережний О. М. Ризики використання послуг банків для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму в системі банківських ризиків [Текст] / О. М. Бережний // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 4. – С. 3–7.
36. Бирман Г. Экономический анализ инвестиционных проектов [Текст] / [Г. Бирман, С. Шмидт] пер. с англ.; под ред. Л. П. Белых. – М. : Банки и биржи : ЮНИТИ, 1997. – 631 с.
37. Благодатин А. А. Финансовый словарь [Текст] / А. А. Благодатин, Л. Ш. Лозовский, Б. А. Райзберг. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 378 с.
38. Благодир Я. Я. Управління кредитними ризиками на основі удосконалення їх оцінки [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / Я. Я. Благодир. – Львів : ЛНУ, 2006. – 24 с.
39. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента [Текст] : в 2 т. / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 1999. – Т. 2. – 512 с.
40. Бланк И. А. Управление финансовыми рисками [Текст] / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 2005. – 600 с.
41. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент [Текст] / И. А. Бланк. – Киев, МП “ИТЕМ” МД “Юнайтед Лондон Трейд Лимитед”, 1995. – 448 с.
42. Бланк И. А. Финансовый менеджмент [Текст] : учебный курс / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 2001. – 528 с. – ISBN 966-521-026-2.
43. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе [Текст] / М. Блауг. – 4-е изд. – М. : Дело, 1994. – 720 с.
44. Блудова Т. До питання управління відсотковим ризиком [Текст] / Т. Блудова, П. Гармидаров // Вісник НБУ. – 2004. – № 10. – С. 34–35.
45. Бобиль В. Становлення сучасної системи ризик-менеджменту в кредитних установах [Текст] / В. Бобиль // Банківська справа. – 2007. – № 3. – С. 65–76.
46. Бобиль В. Трансфертне ціноутворення в системі управлінського обліку сучасного банку [Текст] / В. Бобиль // Банківська справа. – 2007. – № 5. – С. 38–47.

47. Боди Э. Финансы [Текст] / Э. Боди, К. Р. Мертон. – М. : Издательский дом “Вильямс”, 2003. – 592 с.
48. Бондаренко А. Ф. Маркетинг у контексті стратегічного управління банком [Текст] / А. Ф. Бондаренко, С. В. Дубовик // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – Вип. 22. – С. 177–187.
49. Бондаренко Л. А. Ризик-менеджмент кредитної діяльності комерційного банку [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” / Л. А. Бондаренко. – К. : КНЕУ, 2007. – 23 с.
50. Ботвинкин В. М. Об эффекте Гиффена на рынке банковских ресурсов [Текст] / В. М. Ботвинкин, Е. П. Заруцкая // Финансовые риски. – 2004. – № 1. – С. 44–46.
51. Бочаров В. В. Управление инвестиционным портфелем [Текст] : учебное пособие / В. В. Бочарова. – СПб. : Изд-во СПб УЭиФ., 1997. – 268 с.
52. Брігхем Євген. Основи фінансового менеджменту [Текст] : пер. з англ. / Євген Брігхем. – Київ : Молодь, 1997. – 1000 с.
53. Буздалин А. В. Кредитный риск как мера субъективной уверенности [Электронный ресурс] / А. В. Буздалин. – Режим доступа : http://www.buzdalin.ru/text/Credit_Risk.pdf. – 15.03.2011 р. – Назва з екрану.
54. Бузько С. Совершенствование управления экономическим риском на предприятии [Текст] / С. Бузько // Бизнес Информ. – 1998. – № 6. – С. 83–85.
55. Бурденко І. Розкриття інформації про банківські ризики у фінансовій звітності [Текст] / І. Бурденко, О. Пожар // Вісник НБУ. – 2006. – № 7. – С. 52–55.
56. Буряк В. Економічні межі кредиту в забезпеченні ефективності кредитної діяльності банку [Текст] / В. Буряк, В. Волохов // Банківська справа. – 2002. – № 6 (48). – С. 50–56.
57. Бутук О. І. Валютно-фінансові відносини [Текст] : навчальний посібник / О. І. Бутук. – К. : Знання, 2006. – 349 с.
58. Васюренко О. В. Банківський менеджмент [Текст] : посібник / О. В. Васюренко. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2001. – 320 с.
59. Васюренко О. В. Збалансованість структури зобов’язань банку як фактор забезпечення ефективності кредитних операцій [Текст] / О. В. Васюренко, О. М. Христофорова // Банківська справа. – 2004. – № 3. – С. 3–10.
60. Васюренко О. В. Менеджмент кредитних операцій у комерційних банках [Текст] / О. В. Васюренко. – Харків : РВП “Оригінал”, 1998. – 72 с.

61. Васюренко О. В. Современные методы управления банковскими ресурсами [Текст] / О. В. Васюренко. – Харьков : “Триф”, 1997. – 392 с.
62. Васюренко О. Ціна кредитних ресурсів як ключова складова системи управління кредитним ризиком [Текст] / О. Васюренко, В. Подчесова // Банківська справа. – 2008. – № 1. – С. 28–34.
63. Введение в управление рисками [Текст] // Финансовая консультация. – 2006. – № 15. – С. 10–14.
64. Вентцель Е. С. Теория вероятностей [Текст] / Е. С. Вентцель. – М. : Наука, 1969. – 576 с.
65. Вересюк А. В центре внимания – депозиты [Текст] / А. Вересюк // Банковская практика за рубежом. – 2003. – № 12. – С. 62–65.
66. Вимоги до кваліфікації працівника суб’єкта первинного фінансового моніторингу, відповідального за проведення фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії запровадженню в легальний обіг доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму : наказ Держфінмоніторингу України від 12.05.2003 № 46 [Електронний ресурс] / Бібліотека бухгалтерського обліку. – Режим доступу : <http://www.pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=20&ArtID=1025>. – 15.03.2011. – Назва з екрану.
67. Вимоги до організації фінансового моніторингу суб’єктами первинного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії запровадженню в легальний обіг доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму : наказ Держфінмоніторингу України від 24.04.2003 № 40 [Електронний ресурс] / Бібліотека бухгалтерського обліку. – Режим доступу : <http://www.pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=20&ArtID=1025>. – 15.03.2011. – Назва з екрану.
68. Винс Ральф. Математика управления капиталом. Методы анализа риска для трейдеров и портфельных менеджеров [Текст] : пер. с англ. / Ральф Винс. – М. : Издательский Дом “АЛЬПИНА”, 2000. – 401 с.
69. Вишняков И. В. Сотхастическая модель динамики объемов банковских депозитов “до востребования” [Текст] / И. В. Вишняков // Экономика и математические методы. – 2002. – № 1. – С. 94–103.
70. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
71. Вітлінський В. В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком [Текст] : навч.-метод. посіб. / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко. – К. : КНЕУ, 2000. – 292 с.

72. Вітлінський В. В. Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику [Текст] / В. В. Вітлінський. – К. : Деміур, 1996. – 212 с. – ISBN 966–574–019–9.
73. Вітлінський В. В. Концептуальні засади ризикології у фінансовій діяльності [Текст] / В. В. Вітлінський // Фінанси України. – 2003. – № 3. – С. 3–9.
74. Вітлінський В. В. Кредитний ризик комерційного банку [Текст] / В. В. Вітлінський. – К. : Знання, 2000. – 251 с.
75. Вітлінський В. В. Управління депозитним портфелем домогосподарства [Текст] / В. В. Вітлінський, О. М. Гай // Фінанси України. – 2004. – № 10. – С. 131–140.
76. Вітлінський В. Кредитний ризик та його врахування при обчисленні ставки відсотка [Текст] / В. Вітлінський, О. Пернарівський // Банківська справа. – 1997. – № 5. – С. 63–66.
77. Вітлінський В. Поглиблений кількісний аналіз кредитоспроможності позичальника як засіб зниження кредитного ризику [Текст] / В. Вітлінський, Г. Великоіваненко, Я. Наконечний, О. Пернарівський // Банківська справа. – 1998. – № 6. – С. 45–49.
78. Вітлінський В. Фінансова стійкість як системна характеристика комерційного банку [Текст] / В. Вітлінський, О. Пернарівський // Банківська справа. – 2000. – № 6. – С. 48–51.
79. Внукова Н. М. Економічна оцінка ризику діяльності підприємств: проблеми теорії та практики [Текст] / Н. М. Внукова, В. А. Смоляк. – Харків : ВД “ІНЖЕК”, 2006. – 184 с.
80. Вовчак О. Д. Інвестування [Текст] : навчальний посібник / О. Д. Вовчак. – Львів : Вид-во “Новий Світ–2000”, 2008. – 544 с.
81. Вожжов А. П. Депозити до запитання у формуванні стабільної і керованої ресурсної бази банків [Текст] / А. П. Вожжов // Вісник НБУ. – 2002. – № 11. – С. 5–7.
82. Вожжов А. П. Природа і механізм трансформації банківських ресурсів [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” / А. П. Вожжов. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 37 с.
83. Вожжов А. П. Процессы трансформации банковских ресурсов : монография [Текст] / А. П. Вожжов. – Севастополь : СевНТУ, 2006. – 339 с.
84. Волик Н. Г. Удосконалення управління кредитним ризиком банку [Текст] / Н. Г. Волик // Держава та регіони. – (Серія “Економіка та підприємництво”). – 2005. – № 4. – С. 41–43.
85. Волошин І. В. Дві задачі управління денежними средствами [Текст] / І. В. Волошин // Финансовые риски. – 2003. – № 1. – С. 86–89.

86. Волошин И. В. Оценка банковских рисков: новые подходы [Текст] / И. В. Волошин. – К. : Ника-Центр : Эльга, 2004. – 216 с.
87. Волошин І. Відносний ризик відпливу коштів з банківських рахунків [Текст] / І. Волошин // Вісник НБУ. – 2004. – № 7. – С. 6–10.
88. Высоковский Д. В. Управление рисками в коммерческом банке [Текст] / Д. В. Высоковский // Расчеты и операционная работа в коммерческом банке. – 2006. – № 5. – С. 43–52.
89. Габровски Радослав. Корпоративен риск менеджмент [Текст] / Габровски Радослав, Илиев Боян. – Свищов : Академично издателство “Ценов”, 2000. – 279 с.
90. Галапуп Н. Д. Управління ризиками в банківській діяльності [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.04.01 / Н. Д. Галапуп / Тернопільська академія народного господарства. – Т., 2001. – 225 с.
91. Галицька Е. Удосконалення системи показників ліквідності комерційних банків [Текст] // Елеонора Галицька, Людмила Висоцька // Банківська справа. – 2002. – № 2. – С. 19–25.
92. Гамза В. А. Безопасность коммерческого банка [Текст] : учебно-практическое пособие / В. А. Гамза, И. Б. Ткачук. – М. : Изд-ль Шумилова И. И., 2000. – 216 с.
93. Гиляровская Л. Т. Комплексный анализ финансово-экономических результатов деятельности банка и его филиалов [Текст] / Л. Т. Гиляровская, С. Н. Паневина. – СПб. : Питер, 2003. – 240 с.
94. Гитман Л. Дж. Основы инвестирования [Текст] : пер. с англ. / Л. Дж. Гитман, М. Д. Джонк. – М. : Дело, 1997. – 1008 с.
95. Гладких Д. Структура та динаміка зростання банківських пасивів, або колективний портрет українського вкладника [Текст] / Д. Гладких // Вісник Національного банку України. – 2001. – № 12. – С. 34-40.
96. Глазунов В. Н. Финансовый анализ и оценка риска реальных инвестиций [Текст] / В. Н. Глазунов. – М. : Финстатинформ, 1997. – 135 с.
97. Глущенко В. В. Управление финансовыми рисками в коммерческих банках Украины [Текст] / В. В. Глущенко, В. А. Фурсова. – Харків : ХНУ, 2007. – 275 с.
98. Глущенко В. В. Фінансові ризики комерційного банку [Текст] / В. В. Глущенко, А. І. Граділь. – Харків : ХНУ, 2007. – 202 с.
99. Гончаров Ю. В. Управління проектним фінансуванням комерційного банку (За матеріалами ЗАТ КБ “Приватбанк”) [Текст] / Ю. В. Гончаров // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9. – С. 196–208.

100. Граділь А. І. Фінансові ризики у банківській діяльності [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / А. І. Граділь. – Харків : ХНУ, 2006. – 20 с.
101. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения [Текст] : учебное пособие / В. М. Гранатуров. – М. : Дело и сервис, 1999. – 112 с. – ISBN 5-8018-0060-3.
102. Грачева М. В. Анализ проектных рисков : учебное пособие для вузов [Текст] / М. В. Грачева. – М. : ЗАО “Финстатинформ”, 1999. – 216 с.
103. Гриджук Д. Співвідношення банківського ризику та засобів забезпечення банківських зобов'язань [Текст] / Д. Гриджук // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 5. – С. 7–9.
104. Грунин О. А. Экономическая безопасность организации [Текст] / О. А. Грунин, С. О. Грунин. – СПб. : Питер, 2002. – 144 с.
105. Грушко В. І. Управління фінансовими ризиками [Текст] / В. І. Грушко, О. І. Пилипченко, Р. В. Пікус. – Київ : Інститут економіки та права “Крок”, 2000. – 168 с.
106. Грюнинг Х. Ван. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском [Текст] / Х. Ван Грюнинг, С. Брайнович-Братанович; пер. с англ. – М. : Издательство “Весь Мир”, 2004. – 304 с.
107. Гуржій Н. М. Управління маркетинговою діяльністю підприємств в умовах ринкової економіки [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / Н. М. Гуржій; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М.Туган-Барановського. – Донецьк, 2007. – 19 с.
108. Дамодаран А. Инвестиционная оценка. Инструменты и техника оценки любых активов [Текст] / А. Дамодаран. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 1342 с.
109. Демарк Т. Р. Технический анализ – новая наука [Текст] : пер. с англ. / Т. Р. Демарк. – М. : Диаграмма, 1999. – 280 с.
110. Демкин И. Оценка процентного риска держателей облигаций со встроенным опционом [Текст] / И. Демкин // Управление риском. – 2005. – № 1(33). – С. 49–58.
111. Деньги. Кредит. Банки [Текст] : учебник / [Алпатов Г. Е., Базулин Ю. В. и др.] ; под ред. В. В. Иванова, Б. И. Соколова. – М. : Изд-во Проспект, 2003. – 624 с.
112. Деньги. Кредит. Банки [Текст] : учебник [для студ. вузов, обучающихся по экон. спец.] / [О. И. Лаврушин, М. М. Ямпольский, Ю. П. Савинский, Г. С. Панова и др.]; под ред. О. И. Лаврушина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 461 с.

113. Десятнюк О. Дефініція ризику податкової системи [Текст] / О. Десятнюк // Світ фінансів. – 2007. – № 4 (13). – С. 24–34.
114. Дзюблюк О. В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи [Текст] : монографія / О. В. Дзюблюк, Р. В. Михайлюк. – Тернопіль, 2009. – 316 с.
115. Дікань Л. В. Фінансовий результат підприємств: теоретичні узагальнення та прикладний аналіз [Текст] : монографія / Л. В. Дікань, О. О. Вороніна. – Харків : СПД ФО Лібуркіна Л. М., 2008. – 92 с.
116. Довгань О. В. Банковские риски как особая сфера предпринимательских рисков [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.10 / О. В. Довгань. – СПб., 2005. – 23 с.
117. Донець Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання [Текст] : навчальний посібник / Л. І. Донець. – К. : ЦУЛ, 2006. – 312 с.
118. Дорошенко Н. О. Інвестиційний портфель комерційних банків України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / Н. О. Дорошенко. – Харків : ХНУ, 2005. – 21 с.
119. Дрю Ж.-М. Разрыв стереотипов в рекламе [Електронний ресурс] / Ж.-М. Дрю. – Режим доступу : <http://www.management.com.ua/marketing/mark192.html>. – 13.04.2011. – Назва з екрану.
120. Егорова Е. Е. Еще раз о сущности риска и системном подходе [Текст] / Е. Е. Егорова // Управление риском. – № 2. – 2002. – С. 9–12.
121. Економічна енциклопедія [Текст] : у 3 томах / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред) та ін. – К. : Академія, 2002. – Т. 3. – 2002. – 952 с.
122. Економічна енциклопедія [Текст] : у 3 томах / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред) та ін. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2000. – Т. 1. – 864 с.
123. Економічний ризик: ігрові моделі [Текст] : навчальний посібник / В. В. Вітлінський, П. І. Верчено, А. С. Сігал, Я. С. Наконечний ; за ред. д-ра екон. наук, проф. В. В. Вітлінського. – К. : КНЕУ, 2002. – 446 с.
124. Економічний словник-довідник [Текст] / за ред. д-ра екон. наук, проф. С. В. Мочерного. – К. : Феміна, 1995. – 368 с.
125. Ендовицкий Д. Систематизация методов анализа и оценка инвестиционного риска [Текст] / Д. Ендовицкий, С. Коменденко // Инвестиции в России. – 2001. – № 3. – С. 39–46.
126. Енциклопедія банківської справи України [Текст] / редкол. : В. С. Стельмах (голова) та ін. – К. : Молодь. Ін Юре, 2001. – 679, [1] с.

127. Ермасова Н. Б. Управление кредитными рисками в банковской сфере [Текст] / Н. Б. Ермасова // Финансы и кредит. – 2004. – № 4. – С. 16–20.
128. Євтух О. Типові ризики іпотечного капіталу та управління ними [Текст] / О. Євтух // Вісник НБУ. – 2001. – № 11 – С. 42–45.
129. Єпіфанов А. О. Операції комерційних банків [Текст] / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало. – Суми : Університетська книга, 2007. – 523 с.
130. Жоваников В. Н. Риск-менеджмент в коммерческом банке в условиях переходной экономики [Текст] / В. Н. Жоваников // Деньги и кредит. – 2002. – № 5. – С. 60–65.
131. Жуков В. В. Проектне фінансування [Текст] : навчальний посібник / В. В. Жуков. – 2-ге вид. [випр. і доп.]. – Харків : Вид-во “ІНЖЕК”, 2004. – 236 с.
132. Завадська Д. В. Фінансове забезпечення розвитку банківського маркетингу [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.04.01 / Д. В. Завадська; Одес. держ. екон. ун-т. – Одеса, 2006. – 19 с.
133. Загородній А. Г. Фінансовий словник [Текст] / Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. – К. : Знання. – 2000. – 587 с.
134. Заруцька О. Деякі тенденції ринку депозитів [Текст] / О. Заруцька // Вісник НБУ. – 2001. – № 10. – С. 7–10.
135. Заярна Н. М. Інвестиційний ризик та його кількісна оцінка [Електронний ресурс] / Н. М. Заярна, А. А. Гузеєва. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltnu/16_6/282_Zajarna_16_6.pdf. – 15.04.2011. – Назва з екрану.
136. Зотов В. А. Банковские риски на практике [Текст] / В. А. Зотов. – Бишкек : [б.и.], 2000. – 128 с.
137. Ибраимова А. Управление кредитным риском коммерческого банка в современных условиях [Текст] / А. Ибраимова // Проблемы материальной культуры. – С. 43–46. – (Серия “Экономические науки”).
138. Ивасенко А. Г. Банковские риски [Текст] / А. Г. Ивасенко. – М. : Вузовская книга, 1998. – 104 с.
139. Івасів І. Б. Ліквідність банку в умовах маркетингоорієнтованого менеджменту [Текст] / Івасів І. Б. // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 109–116.
140. Іващук І. Кількісна оцінка банківських ризиків [Текст] / І. Іващук, О. Оконська // Банківська справа. – 2000. – № 5. – С. 7–8.
141. Івченко І. Ю. Моделирование економічних ризиків і ризикових ситуацій : навчальний посібник [Текст] / І. Ю. Івченко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.

142. Ілляшенко С.М. Економічний ризик [Текст] : навчальний посібник. / С. М. Ілляшенко. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 220 с. – ISBN 966–8365–75–5.
143. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>. – 15.03.2011. – Назва з екрану.
144. Іщук С. І. Методи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій [Текст] / С. І. Іщук, О. В. Гладкий // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – 2008. – № 17. – (Серія “Географія”). – С. 23–36.
145. Кабушкин С. Н. Управление банковским кредитным риском [Текст] / С. Н. Кабушкин. – М. : Новое издание, 2004. – 336 с.
146. Камінський А. Аналіз систем ризик-менеджменту в банках України [Текст] / А. Камінський // Банківська справа. – 2005. – № 6. – С. 10–20.
147. Камінський А. Б. Економіко-математичне моделювання фінансових ризиків [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.11 “Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці” / А. Б. Камінський. – К. : КНУ, 2007. – 25 с.
148. Касимов Ю. Ф. Основы теории оптимального портфеля ценных бумаг [Текст] / Ю. Ф. Касимов. – М. : Информационно-издательский дом “Филинь”, 1998. – 144 с.
149. Качаєв Ю. Географічні підходи до визначення та зменшення ризику банківської діяльності [Текст] / Ю. Качаєв // Вісник НБУ. – 2001. – № 8. – С. 15–18.
150. Кашафетдинов Ш. В. Метод оценки процентными рисками [Текст] / Ш. В. Кашафетдинов // Банковские услуги. – 2003. – № 1. – С. 13–17.
151. Кейнс Дж. М. Избранные произведения [Текст] : пер. с англ. / [Кейнс Дж. М.] ; предисл., коммент., сост. А. Г. Худокормов. – М. : Экономика, 1993. – 543 с.
152. Кинев Ю. Ю. Оценка рисков финансово-хозяйственной деятельности предприятий на этапе принятия решения [Текст] / Ю. Ю. Кинев // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 5. – С. 73–83.
153. Клапків М. С. Питання етимології економічного ризику [Текст] / М. С. Клапків // Фінанси України. – 2001. – № 4. – С. 14–20.

154. Клапків М. С. Страхування фінансових ризиків [Текст] : монографія / М. С. Клапків. – Тернопіль : Економічна думка, Карт-бланш. – 2002. – 570 с.
155. Клейнер Г. Риски промышленных предприятий (как их уменьшить и компенсировать) [Текст] / Г. Клейнер // Российский экономический журнал. – 1994. – № 5–6. – С. 85–92.
156. Ковалев В. В. Финансовый анализ : Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности [Текст] / В. В. Ковалев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 512 с.
157. Ковалев П. П. Категория “риск”: сущность, качества, функции (вопросы теории) [Текст] / П. П. Ковалев // Банковский бизнес. – 2005. – № 3. – С. 17–24.
158. Ковалев П. П. Концептуальные вопросы управления кредитными рисками [Текст] / П. П. Ковалев // Управление финансовыми рисками. – 2005. – № 4. – С. 12–21.
159. Ковальов О. П. Класифікація банківських ризиків. Фактори, що впливають на кредитні ризики, і підходи до їх класифікації [Текст] / О. П. Ковальов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 2. – С. 63–70.
160. Ковальов О. Стратегічне управління кредитними ризиками [Текст] / О. Ковальов // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 5. – С. 21–30.
161. Ковальчук А. Т. Фінансовий словник [Текст] / А. Т. Ковальчук. – К. : Знання, 2005. – 287 с.
162. Ковальчук Т. Т. Ліквідність комерційного банку [Текст] : навч. посібник / Т. Т. Ковальчук, М. М. Коваль. – К. : Знання, КОО, 1996. – 120 с.
163. Козак П. Процентный риск в банковской сфере. Информационный проект “финансы” [Электронный ресурс] / П. Козак. – Режим доступа : http://www.finances.kiev.ua/theory/Rysk_menedzhmen. – 12.03.2011. – Загл. с экрана.
164. Козьменко С. М. Стратегічний менеджмент банку [Текст] : навчальний посібник / С. М. Козьменко, Ф. І. Шпиг, І. В. Волошко. – Суми : Університетська книга, 2003. – 734 с.
165. Колодізев О. М. Фінансовий менеджмент у банках: концептуальні засади, методологія прийняття рішень у банківській сфері [Текст] : навчальний посібник / О. М. Колодізев, І. М. Чмутова, І. О. Губарева. – Х. : Инжек, 2004. – 405, [3] с.
166. Коломина М. Е. Сущность и измерение инвестиционных рисков [Текст] / М. Е. Коломина // Финансы. – 1994. – № 4. – С. 12–16.

167. Комаринський Я. Фінансово-інвестиційний аналіз [Текст] : навчальний посібник / Я. Комаринський, І. Яремчук. – К. : Книга пам'яті України, 1996. – 298 с.
168. Коновалов С. Об оптимизации состава показателей, характеризующих банковские риски / С. Коновалов // Деньги и кредит. – 1997. – № 8. – С. 47–50.
169. Копбаева Г. Ш. Управление кредитными рисками [Текст] / Г. Ш. Копбаева // Деньги и кредит. – 2002. – № 1. – С. 48–51.
170. Королев О. Г. Анализ и управление рисками в деятельности малых и средних кредитных организаций / О. Г. Королев // Деньги и кредит. – 2002. – № 2. – С. 43–49.
171. Королева Л. А. Функциональные методы управления стратегическими рисками в структуре обеспечения экономической безопасности предприятия [Текст] : монография / Л. А. Королева, А. И. Александрова, А. Н. Литвиненко. – СПб. : ИВЭСЭП, 2010. – 120 с.
172. Кох Тимоти У. Управление банком [Текст] : пер. с англ., Ч. II / Тимоти У. Кох. – Уфа : Спектр, 1993. – 164 с. – ISBN 5-9811-9309-3.
173. Коцин О. Е. Причины возникновения валютных рисков и их классификация [Текст] / О. Е. Коцин // Организационно-экономические основы банковского менеджмента : сб. статей / отв. ред. Гага В. А. – Томск : узд-во Том. ун-та, 2006. – Выпуск 5. – С. 82–84.
174. Кочетков В. Н. Анализ банковской деятельности: теоретико-прикладной аспект [Текст] : монография / В. Н. Кочетков. – К. : МАУП, 1999. – 192 с.
175. Кочович Е. Финансовая математика: Теория и практика финансово-банковских расчетов [Текст] : пер. с сербского / Е. Кочович ; предисл. Е. М. Четыркина. – М. : Финансы и статистика, 1994. – 268 с.
176. Кривов В. Проблема рисков при принятии управленческих решений [Текст] / В. Кривов // Управление риском. – 2000. – № 4. – С. 15–17.
177. Криклій О. А. Управління кредитним ризиком банку [Текст] : монографія / О. А. Криклій, Н. Г. Маслак. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – 86 с.
178. Крушвиц Л. Финансирование и инвестиции. Неоклассические основы теории финансов [Текст] : пер. с нем. / Л. Крушвиц ; под общей редакцией В. В. Ковалева и З. А. Сабова. – СПб : Издательство “Питер”, 2000. – 400 с.
179. Крюков А. Ф. Анализ методик прогнозирования кризисной ситуации коммерческих организаций с использованием финансовых индикаторов [Текст] / А. Ф. Крюков, И. Г. Егорычев // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 2. – С. 11–19.

180. Кудрявцев П. М. Управління кредитними ризиками комерційних банків [Текст] / П. М. Кудрявцев // Держава та регіони. – 2006. – № 2. – С. 321–325. – (Серія “Економіка та підприємництво”).
181. Лаврушин О. И. Банковское дело. Современная система кредитования [Текст] / О. И. Лаврушин, О. Н. Афанасьева, С. Л. Корниенко. – М. : КНОРУС, 2007. – 264 с.
182. Лакосник Е. Каждому по способностям, от каждого – по уму [Текст] / Е. Лакосник, О. Зайцев // Банковская практика за рубежом. – 2008. – № 4. – С. 74–80.
183. Лапуста М. Г. Риски в предпринимательской деятельности [Текст] / М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 224 с.
184. Ларионова И. В. Реорганизация коммерческих банков [Текст] / И. В. Ларионова. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 159 с.
185. Лепехин Г. Д. Эффективность российского банковского сектора [Текст] / Г. Д. Лепёхин, С. Р. Моисеев // Банковское дело. – 2007. – № 6. – С. 22–27.
186. Леонов С.В. Риски в системі “банк-клієнт” при здійсненні фінансового моніторингу [Текст] / С. В. Леонов, О. О. Куришко // Вісник СумДУ. – 2010 р. – № 1 : у 2-х томах. – Том. 2. – С. 173–181. – (Серія “Економіка”).
187. Лис І. М. Вдосконалення управління капіталізацією та ліквідністю банківської системи [Текст] / І. М. Лис, В. В. Салтинський // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. пр. – Т. 14. – Суми : УАБС НБУ, 2005. – 368 с.
188. Лопатин Е. Ваши стратегические клиенты: оценка состояния наиболее важных активов [Электронный ресурс] / Евгений Лопатин, Юрий Усов, Боб Миллер. – Режим доступа : <http://www.management.com.ua/marketing/mark213.html>. – 12.04.2011. – Загл. с экрана.
189. Лукашов А. В. Международные корпоративные финансы и управление валютными рисками в нефинансовых корпорациях [Текст] / А. В. Лукашов // Управление корпоративными финансами. – 2005. – № 1. – С. 36–52.
190. Луныкова Н. А. Особенности формирования остатков средств по счетам клиентов [Текст] / Н. А. Луныкова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник тез доповідей XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (30–31 жовтня 2008 р.) : у 2-х т. / Українська академія банківської справи Національного банку України. – Суми : УАБС НБУ, 2008. – Т. 2. – С. 80–81.

191. Лунякова Н. А. Количественная оценка депозитного риска в банковской деятельности [Текст] / Н. А. Лунякова // Проблемы і перспективи розвитку банківської системи України : збірник тез доповідей X Всеукраїнської науково-практичної конференції (22–23 листопада 2007 р.) : у 2-х т. / Українська академія банківської справи Національного банку України. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – Т. 1. – С. 68.
192. Лунякова Н. А. Оценка депозитных рисков в банковской деятельности [Текст] / Н. А. Лунякова // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 10. – С. 107–117.
193. Лунякова Наталья Автандиловна. Депозитные риски в банковской деятельности [Текст] : дис. канд. экон. наук : спец. 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит / Н. А. Лунякова. – Суми : УАБД НБУ, 2009. – 227 [4] с.
194. Луців Б. Л. Кредитно-інвестиційна діяльність банків України [Текст] : дис. д-ра экон. наук / Б. Л. Луців. – Київ : Київський національний економічний університет, 2004. – 467 с.
195. Лютий І. О. Депозитний ринок в інвестиційній політиці економічного зростання [Текст] / І. О. Лютий // Фінанси України. – 2002. – № 5. – С. 3–8.
196. Макаренко М. І. Система трансфертного ціноутворення в комерційних банках [Текст] : монографія / М. І. Макаренко, Т. Г. Савченко. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – 238 с.
197. Малашихина Н. Н. Риск-менеджмент [Текст] : учебное пособие / Н. Н. Малашихина, О. С. Белокрылова. – Ростов н/Д: “Феникс”, 2004. – 320 с.
198. Мараховская Т. А. Анализ маркетинговых рисков с использованием метода иерархий [Текст] / Т. А. Мараховская // Бизнес Информ. – 2009. – №2. – С. 174–177.
199. Маркетинг: бакалаврський курс [Текст] : підручник / Мін-во освіти і науки України, Сумський державний ун-т, Науководослідний ін-т економіки розвитку Мін-ва освіти і науки України та НАН України; ред. Ілляшенко С. М. – Суми : Університетська книга, 2009. – 1134 с. – ISBN 978-966-680-477-1.
200. Маршалл Дж. Ф. Финансовая инженерия : Полное руководство по финансовым инвестициям [Текст] ; пер. с англ. / Дж. Ф. Маршалл, Бансал В. К. – М. : Инфра-М, 1998. – 784 с.
201. Масалітіна В. В. Планування руху грошових коштів в системі управління фінансовими ризиками [Текст] : дис. канд. экон. наук : 08.06.01 / В. В. Масалітіна. – К. : Національний транспортний ун-т, 2003. – 215 с.

202. Масленченков Ю. С. Системное и ситуационное управление банковской деятельностью [Текст] / Ю. С. Масленченков, Ю. Н. Тронин // Бизнес и банки. – 1998. – № 3. – С. 2–5.
203. Масленченков Ю. С. Финансовый менеджмент в коммерческом банке. Технология финансового менеджмента клиента [Текст]. – М. : Перспектива, 1997. – 222 с.
204. Масленченков Ю. С. Финансовый менеджмент в коммерческом банке: Фундаментальный анализ / Ю. С. Масленченков. – М. : Перспектива, 1996. – 160 с.
205. Международная конвергенция измерения капитала и стандартов капитала: Уточненные рамочные подходы [Электронный ресурс] : перевод Центрального банка России. – Режим доступа : <http://www.cbr.ru/td/Basel.pdf>. – 12.03.2011. – Загл. с экрана.
206. Методика сертифікації рівня якості системи ризик-менеджменту організацій [Електронний ресурс] : / рейтингове агентство Standard and Poors. – Режим доступу : <http://www.standardandpoors.com/prods/RatingScaleServices.pdf>. – 15.02.2011. – Назва з екрану.
207. Методичні вказівки з інспектування банків “Система кількісної оцінки ризиків” [Електронний ресурс] : Постановою Правління Національного банку України від 15.03.2004 № 104 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://uazakon.com/big/text1263/pg1.htm>. – 12.03.2011. – Назва з екрану.
208. Методичні вказівки Національного банку України з інспектування банків “Система оцінки ризиків” [Електронний ресурс] : постановою Правління Національного банку України від 15.03.2004 № 104 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://www.nau.kiev.ua/nau10/ukr/doc.php?code=v0104500-04>. – 16.04.2011. – Назва з екрану.
209. Методичні рекомендації щодо основних ризиків, пов’язаних з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму при здійсненні банківськими установами переказів коштів [Електронний ресурс] : наказ Державного комітету фінансового моніторингу України від 30.12.2009 № 184 / Державний комітет фінансового моніторингу України. – Режим доступу : <http://finmon.at.ua/stuff/18-1-0-40>. – 12.04.2011. – Назва з екрану.
210. Милль Дж. С. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии [Текст] / Дж. С. Милль. – М. : ЭКСМО.– 2007. – 1040 с.
211. Миркин Я. М. Банковские операции. Инвестиционные операции банков [Текст] / Я. М. Миркин. – М., 1996. – Ч. 3. – 360 с.

212. Мишальченко Ю. В. Риски в международной банковской деятельности [Текст] / Ю. В. Мишальченко, И. О. Кролли // Бухгалтерия и банки. – 1996. – № 3. – С. 17–23.
213. Мишкін Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків [Текст] / Ф. С. Мишкін ; пер. з англ. С. Панчишина. – К. : Основи, 1998. – 963 с.
214. Мінін А. Л. Деякі аспекти організації процесу управління ризиками у багатобіліїному банку [Текст] / А. Л. Мінін // Финансовая консультация. – 2002. – № 7. – С. 32–47.
215. Многомерный статистический анализ в экономике [Текст] / [Сошникова Л. А., Тамашевич В. Н., Уебе Г., Шефер М.]. – М. : Юнити–Дана, 1999. – 598 с.
216. Мозговой О. Н. Фондовый рынок Украины [Текст] / О. Н. Мозговой. – К. : Феникс, 1997. – 276 с.
217. Мойсеєнко І. П. Інвестування [Текст] : навчальний посібник / І. П. Мойсеєнко. – К. : Знання, 2006. – 458 с.
218. Молчанов О. В. Теоретичні підходи до управління ліквідністю сучасних банків [Текст] / О. В. Молчанов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 10. – С. 48–51.
219. Набок Р. Аспекти, що можуть призвести до виникнення проблемного банку [Текст] / Р. Набок // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 8. – С. 46–50.
220. Набок Р. Концептуальна схема рейтингування банків України [Текст] / Р. Набок, О. Набок // Вісник НБУ. – 2006. – № 8. – С. 20–25.
221. Найман Э. Л. Малая Энциклопедия трейдера [Текст] / Э. Л. Найман. – К. : ВИРА–Р: Альфа–Капитал, 1999. – 236 с.
222. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль [Текст] / Ф. Х. Найт. – М. : Дело. – 2003. – 360 с.
223. Науменкова С. Стрес-тестування як інструмент діагностики фінансової стійкості банків [Текст] / С. Науменкова, С. Міщенко // Вісник НБУ. – 2008. – № 5. – С. 18–23.
224. Національний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : підручник / за ред. д-ра екон. наук., проф. А. М. Мороза та канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 1999. – 368 с.
225. Норткотт Д. Принятие инвестиционных решений [Текст] : пер. с англ. / Д. Норткотт ; под ред. А. Н. Шохина. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 247 с.
226. Оленев Н. Развитие системы рейтингов. Проблемы и перспективы [Текст] / Н. Оленев // Банковское дело в Москве. – 2000. – № 12(72). – С. 13–20.

227. Осипенко Т. В. О системе рисков банковской деятельности [Текст] / Т. В. Осипенко // Деньги и кредит. – 2000. – № 4. – С. 28–30.
228. Основні принципи ефективного банківського нагляду [Електронний ресурс] / Базельський комітет з питань Банківського Нагляду. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/index.htm. – 14.03.2011. – Назва з екрану.
229. Павлюк С. Кредитні ризики та управління ними [Текст] / С. Павлюк // Фінанси України. – 2003. – № 11. – С. 105–111.
230. Панов М. В. Подходы к ценообразованию на ресурсы коммерческого банка в рамках бюджетного управления [Текст] / М. В. Панов // Деньги и кредит. – 2007. – № 8. – С. 35–38.
231. Панова Г. С. Анализ финансового состояния коммерческого банка / Г. С. Панова. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 270, [2] с.
232. Панова Г. С. Кредитная политика коммерческого банка [Текст] / Г. С. Панова. – М. : ДИС, 1997. – 464 с.
233. Первозванский А. А. Финансовый рынок: расчет и риск [Текст] / А. А. Первозванский, Т. Н. Первозванская. – М. : ИНФРА-М, 1994. – 234 с.
234. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом [Текст] / А. А. Пересада. – К. : Лібра, 2002. – 472 с.
235. Пернарівський О. Аналіз та оцінка ризику ліквідності банку [Текст] / О. Пернарівський // Вісник НБУ. – 2006. – № 10. – С. 26–29.
236. Пернарівський О. Аналіз, оцінка та способи зниження банківських ризиків [Текст] / О. Пернарівський // Вісник НБУ. – 2004. – № 4. – С. 44–48.
237. Петерс Э. Фрактальный анализ финансовых рынков: применение теории хаоса в инвестициях и экономике [Текст] / Э. Петерс. – М. : Интернет-трейдинг, 2004. – 304 с.
238. Печалова М. Ю. Банковские риски : Распознавание и методы оценки [Текст] : дис. канд. экон. наук : 08.00.01 / М. Ю. Печалова. – СПб., 1997. – 190 с.
239. Погайдак О. Управління банківськими ризиками та адміністративним контролем у системі банківсько-кредитних відносин як фактор впливу на успішність конкурентної боротьби (економічні основи взаємозв'язку) [Текст] / О. Погайдак // Конкуренція. – 2003. – № 3(6). – С. 21–23.
240. Подольчак Н. І. Місце та значення маркетингових ризиків у системі ризик-менеджменту лізингової діяльності машинобудівних підприємств [Текст] / Н. І. Подольчак // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – 2008. – № 633. – С. 548–556. – Серія “Логістика”.

241. Подольчак Н. Ю. Класифікація ризиків та методи їх зниження [Текст] / Н. Ю. Подольчак // Вісник Національного університету “Львів, політехніка”. – 2002. – № 457. – С. 23–32.
242. Подчесова В. Ю. Кредитний ризик як різновид банківського ризику та його основні класифікаційні ознаки [Текст] / В. Ю. Подчесова // Вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 2. – С. 70–76.
243. Подчесова В. Ю. Управління кредитним ризиком банку [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / В. Ю. Подчесова, Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України. – Харків, 2008. – 206 с.
244. Подчесова В. Ю. Управління кредитними ризиками та шляхи їх мінімізації [Текст] / В. Ю. Подчесова // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2005. – Вип. 205. – Т. 4. – С. 967–972.
245. Пожар О. М. Інструментарій оцінки процентного ризику банку [Текст] / О. М. Пожар // Вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 2. – С. 64–70.
246. Пожар О. М. Інформаційне забезпечення управління процентним ризиком банку [Текст] / О. М. Пожар // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – Черкаси : ЧДТУ, 2009. – Вип. 22. – С. 279–281. – (Серія “Економічні науки”).
247. Пожар О. М. Механізм моніторингу процентного ризику в системі управління ним [Текст] / О. М. Пожар // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Т. 24. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – С. 334–340.
248. Пожар О. М. Система управління процентним ризиком банку [Текст] / О. М. Пожар // Міжнародна банківська конкуренція : теорія і практика : зб. тез доповідей за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 травня 2008 р.) / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – С. 105–107.
249. Пожар О. М. Сутність процентного ризику та його наслідки для банку [Текст] / О. М. Пожар // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Українська академія банківської справи. – Т. 22. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – С. 320–324.

250. Пожар О. М. Сучасні інструменти і технології управління процентними ризиками іпотечного кредитування [Текст] / О. М. Пожар, Г. І. Андрєєва // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – № 1. – С. 60–67.
251. Пожарненков С. Анализ состояния банка с помощью средств автоматизации [Текст] / С. Пожарненков, В. Севриновский // Банковские технологии. – 2000. – № 12 (63). – С. 31–35.
252. Положення про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS [Електронний ресурс] : постанова Правління НБУ від 08.05.2002 № 171 (зі змінами та доповненнями) / Національний банк України. – Режим доступу : <http://uazakon.com/document/spart13/inx13565.htm>. – 15.04.2011. – Назва з екрану.
253. Порох А. Банковские технологии в области управления рисками [Электронный ресурс] / А. Порох // Управление финансовыми рисками – теория и практика. – Режим доступа : http://www.finrisk.ru/article/bank_tech/index.html. – 12.04.2011. – Загол. с екрана.
254. Потійко Ю. Теорія та практика управління різними видами ризиків у комерційних банках [Текст] / Ю. Потійко // Вісник НБУ. – 2004. – № 4. – С. 58–60.
255. Правила організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 19.03.2003 № 124. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=za353-03>. – 12.03.2011. – Назва з екрану.
256. Прасолова С. Проблеми оцінки та управління процентним ризиком комерційних банків: актуальні аспекти [Текст] / С. Прасолова // Вісник НБУ. – 2007. – № 9. – С. 36–39.
257. Примостка Л. О. Банківські ризики : теорія та практика управління [Текст] : монографія / Л. О. Примостка, О. В. Лисенюк, О. О. Чуб; Мін-во освіти і науки України, ДВНЗ “КНЕУ ім. Вадима Гетьмана”. – К. : КНЕУ, 2008. – 456 с.
258. Примостка Л. О. Кредитний ризик банку: проблеми оцінювання та управління [Текст] / Л. О. Примостка // Фінанси України. – 2004. – № 8. – С. 118–125.
259. Примостка Л. О. Управління банківськими ризиками [Текст] : навчальний посібник / Мін-во освіти і науки України, ДВНЗ “КНЕУ ім. Вадима Гетьмана”; ред. Л. Примостка. – К. : КНЕУ, 2007. – 600 с.

260. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент у банку [Текст] : підручник / Л. О. Примостка. – К. : КНЕУ, 2004. – 468 с.
261. Принципи ефективного управління ліквідністю у банківських установах [Електронний ресурс] / Базельський комітет з банківського нагляду. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Risks/index.htm. – 12.03.2011. – Назва з екрану.
262. Принципи управління ризиком процентної ставки [Електронний ресурс] / Базельський Комітет з питань банківського нагляду. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Risks/07.pdf. – 12.03.2011. – Назва з екрану.
263. Притоманова О. М. Моделювання кредитного ризику комерційного банку на основі нейронечітких технологій [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.03.02 “Економіко-математичне моделювання” / О. М. Притоманова. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2004. – 20 с.
264. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : закон України [із змінами та доповненнями] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14&p=1258284687440561> – 23.02.2011. – Назва з екрану.
265. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [Електронний ресурс] : закон України / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2010_05_18/an/7/T102258.html#7. – 15.03.2011. – Назва з екрану.
266. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 14.05.2003 № 189 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://ukraine.uapravo.net/data2008/base51/ukr51914/index.htm>. – 13.03.2011. – Назва з екрану.
267. Про затвердження Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 31.08.2001 № 375 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0906-01>. – 15.04.2011. – Назва з екрану.
268. Про затвердження положення про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків [Електронний ресурс] : постанова Правління НБУ від 06.07.2000 № 279 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0001-03>. – 15.04.2011. – Назва з екрану.

269. Про затвердження Порядку організації професійної підготовки фахівців з питань фінансового моніторингу професійних учасників ринку цінних паперів, затвердженого рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс] : Рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 10.12.2003 № 562 (із змінами та доповненнями) / Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0176-04>. – 15.03.2011. – Назва з екрану.
270. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності [Електронний ресурс] : закон України / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=877-16>. – 24.02.2011. – Назва з екрану.
271. Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності [Електронний ресурс] : закон України / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3164-15>. 15.04.2011. – Назва з екрану.
272. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 28.03.2007 № 98 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1045.7968.0>. – 12.04.2011. – Назва з екрану.
273. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 02.08.2004 № 361 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1045.5945.0>. – 16.04.2011. – Назва з екрану.
274. Про схвалення методичних рекомендацій щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 6 серпня 2009 № 460 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0460500-09>. – 24.03.2011. – Назва з екрану.
275. Пустовалова Т. А. Теория и практика управления кредитным риском коммерческого банка [Текст] / Т. А. Пустовалова // Вестник СПбГУ. – 1998. – Вып. 4 (№ 26). – С. 127–131. – Сер. 5.
276. Пшик Б. І. Ситуаційне моделювання діяльності банку [Текст] : навчальний посібник / Б. І. Пшик. – Л. : ЛБІ НБУ, 2003. – 191 с.

277. Раєвська Т. Практичні підходи до оцінки ризиків у діяльності банків [Текст] / Т. Раєвська // Вісник НБУ. – 2005. – № 8. – С. 9–14.
278. Райс Т. Финансовые инвестиции и риск [Текст] / Т. Райс, Б. Койли ; [пер. с англ.]. – К. : ВНУ. – 1995. – 592 с.
279. Ребрик М. А. Дослідження впливу реалізації непрямого валютного ризику на діяльність банків окремих країн СНД [Текст] / М. А. Ребрик // Економічний аналіз. – 2009. – № 4. – С. 129–133.
280. Риск-анализ инвестиционного проекта [Текст] : учебник для вузов / Под ред. М. В. Грачевой. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 351 с.
281. Риск-менеджмент [Текст] : учебное пособие / В. Н. Вяткин, И. В. Вяткин, В. А. Гамза [и др.] ; под. ред. И. Юргенса. – М. : Дашков и Ко, 2003. – 512 с. – ISBN 5-94798-273-0.
282. Риск-менеджмент инноваций [Текст] : монография / Т. А. Васильева, О. Н. Диденко, А. А. Епифанов [и др.]. – Сумы : Деловые перспективы, 2005. – 260 с. – ISBN 966-96545-0-5.
283. Романенко Л. Ф. Ризики у банківській діяльності [Текст] / Л. Ф. Романенко, А. В. Коротеєва // Фінанси України. – 2003. – № 5. – С. 121–127.
284. Романенко О. Управління процентним ризиком грошових потоків банку [Текст] / О. Романенко // Вісник НБУ. – 2002. – № 3. – С. 21–26.
285. Романов В. Понятие рисков и их классификация [Текст] / В. Романов // Финансовый бизнес. – № 1. – 2001. – С. 40–43.
286. Романов В. С. Классификация рисков: принципы и критерии [Электронный ресурс] / В. С. Романов. – Режим доступа : <http://www.alllinks.ru/articles/business/66/>. – 12.11.09 р. – Назва з екрана.
287. Романченко О. В. До питання теорії економічного ризику [Текст] / О. В. Романченко // Фінанси України. – 1997. – № 7. – С. 113–117.
288. Российские банки начали предлагать “синтезированные” продукты [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.aup.ru/news/2008/01/29/1776.html>. – 12.04.2011. – Назва з екрана.
289. Роуз Питер С. Банковский менеджмент [Текст] : пер. с англ. / Питер С. Роуз. – М. : Дело ЛТД, 1995. – 768 с.
290. Рэдхэд К. Управление финансовыми рисками [Текст] / К. Рэдхэд, С. Хьюс. / пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 288 с.
291. Савицкий С. Хеджирование валютных рисков с использованием срочных контрактов ММВБ [Электронный ресурс] / С. Савицкий. – Режим доступа : http://www.dereh.ru/Upload/633016284672395000/futures_081106_1.pdf. – 14.03.2011. – Загл. с экрана.

292. Савченко Т. Г. Практика трансфертного ціноутворення в банках України [Текст] / Т. Г. Савченко // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 2. – С. 26–31.
293. Сало І. В. Фінансовий менеджмент банку [Текст] / І. В. Сало, О. А. Криклій. – Суми : Університетська книга, 2007. – 314 с.
294. Сало І. В. Управління валютним ризиком банку на основі застосування трансфертного ціноутворення [Текст] / І. В. Сало, М. А. Ребрик // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. – Суми : УАБС НБУ, 2009. – Т. 25. – С. 324–330.
295. Светлова С. Риски в банковской практике [Текст] / С. Светлова // Финансовый менеджмент. – 1997. – № 2. – С. 47–53.
296. Севриновский В. Коэффициентный анализ финансового состояния банков. Проблемы и перспективы [Текст] / В. Севриновский // RS-Club. – 2001. – № 2(21). – С. 42–45.
297. Севрук В. Т. Банковские риски [Текст] / В. Т. Севрук. – М. : Дело, 1995. – 72 с.
298. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли [Текст] / Б. Селигмен. – М. : 1968. – 600 с.
299. Сердюкова И. Д. Управление финансовыми рисками [Текст] / И. Д. Сердюкова // Финансы. – 1995. – № 12. – С. 6–9.
300. Серебрякова Е. А. Управление кредитными рисками коммерческого банка [Текст] / Е. А. Серебрякова // Вестник СевКавГТУ. – 2003. – № 3 (11). – С. 110–114. – Серия “Экономика”.
301. Серегин Е. В. Предпринимательские риски [Текст] / Е. В. Серегин. – М. : Финансовая академия, 1994. – 364 с.
302. Сигаев А. К вопросу о регулировании банковских рисков [Текст] / А. Сигаев // Экономика Украины. – 1998. – № 6. – С. 31–34.
303. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг [Текст] / Дж. Синки. – Изд. 2-е., перераб. и доп. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1024 с. – ISBN 5-9614-0344-0.
304. Система банківського менеджменту [Текст] / А. Т. Головка, В. І. Грушко, М. П. Денисенко та ін. / за ред. О. С. Любоня та В. І. Грушко : навчальний посібник. – К. : Фірма “ІНКОС”, 2004. – 480 с.
305. Слобода Л. Я. Роль та функції кредитних ризиків у банківській діяльності [Текст] / Л. Я. Слобода // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 128–137.
306. Словарь финансовых терминов [Текст] : пер. с англ. – М. : Нимфа М, 1998. – 68 с.

307. Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України [Текст] / Упорядники : О. В. Рогачова, К. С. Винокуров, Ю. І. Крусь, О. А. Меню, С. А. Меню. – К. : Оріони, 1999. – 502 с.
308. Смагина Е. Е. Оценка и минимизация процентного риска путем использования гэп-анализа: практические рекомендации [Текст] / Е. Е. Смагина // Бизнес и банки. – 2002. – 37. – С. 6–8.
309. Смирнова Е. Производственный риск: сущность и управление [Текст] / Е. Смирнова // Управление риском. – 2001. – № 2. – С. 20–23.
310. Соколинская Н. Э. Кредитные риски в российском банковском секторе: факторы и менеджмент [Текст] / Н. Э. Соколинская // Банковские услуги. – 2006. – № 5. – С. 2–29.
311. Сорока П. М. Економічні та фінансові ризики : навчальний посібник для дистанційного навчання [Текст] / П. М. Сорока, Б. П. Сорока ; за наук. ред. О. Д. Гудзинського. – К. : Університет “Україна”, 2006. – 266 с.
312. Стандарты управления рисками [Текст] // Финансовая консультация. – 2006. – № 15. – С. 4–10.
313. Старостіна А. О. Маркетинг [Текст] : підручник / А. О. Старостіна, Н. П. Гончарова, Є. В. Крикавський ; ред. А. О. Старостіна. – К.: Знання, 2009. – 1070 с. – ISBN 978-966-346-629-3: 211.00.
314. Старостіна А. О. Ризик-менеджмент: Теорія та практика [Текст] : навчальний посібник / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко. – К. : Політехніка, 2004. – 200 с. – ISBN 966-622-154-3.
315. Статистичний бюлетень (електронне видання) [Електронний ресурс] / Національний банк України // Офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/Statist/elbul.htm>. – 05.02.2011. – Назва з екрану.
316. Стельмах В. С. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду [Текст] / Стельмах В. С., Міщенко В. І. – К. : Національний банк України. Центр наукових досліджень. 2008. – 287, [1] с.
317. Стрельцов А. Оценка риска при обновлении производственного аппарата / А. Стрельцов, О. Цамутали // Управление риском. – 2000. – № 2. – С. 12–14.
318. Струченкова Т. Современные подходы к регулированию банковских рыночных рисков [Текст] / Т. Струченкова // Банковское дело. – 2004. – № 6. – С. 21–26.
319. Суворов А. В. Управление банковскими рисками [Текст] / А. В. Суворов // Финансы и кредит. – 2002. – № 13. – С. 53–57.

320. Супрунович Е. Б. Лимитирование рисков ликвидности [Текст] / Е. Б. Супрунович // Банковское дело. – 2001. – № 9. – С. 15–17.
321. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ [Текст] : учебное пособие / Ю. П. Сурмин. – К. : МАУП, 2003. – 368 с.
322. Тарасюк Г.М. Управління проектами [Текст] : навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закл.]. – 2-ге вид. – К. : Каравела, 2006. – 126 с.
323. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства [Текст] : монографія / за заг. ред. Ю. Б. Іванова, О. М. Тищенко. – Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2006. – 384 с.
324. Тищенко А. Н. Стратегия управления развитием предприятия [Текст] / А. Н. Тищенко, О. С. Головкин – Х. : ЭДЭНА, 2003. – 198 с.
325. Трегуб Д. В. Тенденції розвитку сучасного ринку депозитів [Текст] / Д. В. Трегуб // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С. 139–144.
326. Тронин Ю. Н. Можно ли управлять рисками? [Текст] / Ю. Н. Тронин // Банковские технологии. – 2000. – № 3. – С. 60–63.
327. Тэпман Л. Н. Риски в экономике : учебное пособие / ред. В. А. Швандра. – М. : Юнити, 2002. – 379 с. – ISBN 5-238-00343-9.
328. Уваров К. В. Управління валютним ризиком у банках України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” / К. В. Уваров. – К. : КНЕУ, 2007. – 19 с.
329. Управління банківськими ризиками [Текст] : навчальний посібник / Л. О. Примостка, П. М. Чуб, Г. Т. Карчева та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. О. Примостки. – К. : КНЕУ, 2007. – 600 с.
330. Фабоцци Ф. Управление инвестициями [Текст] : пер. с англ. / Ф. Фабоцци. – М. : Инфра-М, 2000. – 232 с.
331. Фастовець М. Проблемні аспекти ризиковості кредитування малого бізнесу в Україні [Текст] / М. Фастовець // Вісник НБУ. – 2007. – № 2. – С. 38–45.
332. Федоров Е. Практическое применение метода Value-at-Risk для оценки и прогнозирования рыночного риска [Текст] / Е. Федоров // Финансовые риски. – 2007. – № 4. – С. 67–73.
333. Филин С. Неопределенность и риск. Место инновационного риска в классификации рисков [Текст] / С. Филин // Управление риском. – 2000. – № 4. – С. 25–30.
334. Философский энциклопедический словарь [Текст] / под ред. Ильичева Л. Ф., Федосеева Н. П. и др. – М. : “Советская энциклопедия”, 1983. – 836 с.

335. Финансово-кредитный словарь [Текст] : В 3 т. / гл. ред. Н. В. Гаретовский. – 2-е изд., стереотип. – М. : Финансы и статистика, 1994. – Т. 3. – 512 с.
336. Финансовый менеджмент: теория и практика [Текст] : учебник / под ред. Стояновой Е. С. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Перспектива, 1999. – 656 с. – ISBN 5-94723-388-6.
337. Фінкельштейн О. Б. Фінансові ризики у системі банківських ризиків [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / О. Б. Фінкельштейн. – К. : КНЕУ, 2001. – 24 с.
338. Фрост Стівен М. Настольна книга банківського аналітика : гроші, ризики і професійні прийоми [Текст] / Стівен М. Фрост ; пер. з англ. за наук. ред. М. В. Рудя. – Дніпропетровськ : Баланс Бізнес Букс, 2006. – 672 с.
339. Функціонування Служби з управління ризиками у структурі рейтингового агентства “Кредит-рейтинг” [Електронний ресурс] / Агентство “Кредит-рейтинг” // Офіційний сайт агентства “Кредит-рейтинг”. – Режим доступу : <http://www.credit-rating.com.ua/AnalyticsNews.html/> – 24.03.2011. – Назва з екрану.
340. Фурсова В. А. Управління фінансовими ризиками в комерційних банках України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.02.03 “Організація управління, планування й регулювання економікою” / В. А. Фурсова. – Харків : ХНУ, 2006. – 22 с.
341. Хаймурзина Н. З. Подходы к определению понятия “риск” [Текст] / Н. З. Хаймурзина // Экономические науки: Ученые записки. – Вып. 7. – Часть 1. – Ульяновск : Ульяновский государственный университет, 2003. – С. 76–79.
342. Хвостик В. Удосконалення оцінки ліквідності комерційного банку [Текст] / В. Хвостик // Вісник Національного банку України. – 2001. – № 5. – С. 45–47.
343. Ходачник Г. Е. Зарубежный опыт диагностики кризисного состояния в банковской сфере: Финансовый менеджмент [Текст] / Г. Е. Ходачник // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 4. – 87–97.
344. Хохлов Н. В. Управление риском [Текст] : учебное пособие / Н. В. Хохлов. – М. : Юнити-Дана, 2001. – 239 с. – ISBN 5-238-00119-3.
345. Христиановский В. В. Экономический риск и методы его измерения [Текст] / В. В. Христиановский, В. П. Щербина. – Донецк : ДонНУ, 2000. – 197 с.

346. Христофорова О. М. Кредитні потоки банків: теоретичне узагальнення, аналіз управління [Текст] / О. М. Христофорова – Харків : Константа, 2005. – 106 с.
347. Цитаты о продажах [Электронный ресурс] / Блог о развитии бизнеса и личностном росте. – Режим доступа : http://mindspace.ru/quote/aphorisms_sect=16.html.
348. Чемерис В. Використання показників дюрації для оцінки процентного ризику [Текст] / В. Чемерис, К. Уваров // Вісник НБУ. – 2002. – № 10. – С. 62–65.
349. Чернадчук В. Д. Правове регулювання неплатоспроможності банків [Текст] : навчальний посібник / В. Д. Чернадчук. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2007. – 230 с.
350. Чернова Г. В. Практика управления риском на уровне предприятия [Текст] : учебное пособие / Г. В. Чернова. – СПб. : Питер, 2000. – 170 с. – ISBN 5-272-00323-3.
351. Шапкин А. С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций [Текст] / А. С. Шапкин. – 3-е изд. – М. : “Дашков и Ко”, 2004. – 544 с.
352. Шапран В. Банківські кризи: міжнародний аспект [Текст] / В. Шапран // Цінні папери України. – 2005. – № 44 (384). – С. 20–22.
353. Шарп У. Инвестиции [Текст] / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бейли. – М. : ИНФРА–М, 1999. – 1028 с.
354. Шаталов А. Н. Управление ликвидностью в рамках фінансового менеджмента банка [Текст] / Шаталов А. Н. // Финансовый менеджмент. – 2004. – № 6. – С. 101–110.
355. Шатковська-Шморгай В. Б. Стрес-тестування валютного ризику в банках: уроки кризи [Текст] / В. Б. Шатковська-Шморгай // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.5. – С. 269–276.
356. Шау С. Сквозь зеркало: трансформация маркетинга [Электронный ресурс] / С. Шау. – Режим доступа : <http://www.management.com.ua/marketing/mark185.html>. – 21.03.2011. – Назва з екрану.
357. Шевчук И. Управление процентным риском портфеля ГКО-ОФЗ на основе методологии многофакторной иммунизации [Текст] / И. Шевчук, Г. Гамбаров // Управление риском. – 2005. – № 1(33). – С. 14–26.
358. Шим Дж. К. Финансовый менеджмент [Текст] : пер. с англ. / Дж. К. Шим, Дж. Г. Сигел. – [2-е изд.]. – М. : ИИД “Филинь”, 1997. – 400 с.
359. Шматов О. Методика визначення рейтингу банків України [Текст] / О. Шматов // Вісник Національного банку України. – 1997. – № 5. – С. 39–41.

360. Штефанич Д. А. Підприємницький ризик: суть, оцінка та шляхи попередження [Текст] / Д. А. Штефанич, П. Г. Вашків, С. Ю. Попіна. – Тернопіль : СМП “Астон”, 1995. – 129 с.
361. Шульгин А. В. Внутренний контроль и управление рисками в коммерческом банке [Текст] / А. В. Шульгин // Финансы и кредит. – 2001. – № 13. – С. 15–33.
362. Щибиволок З. Аналіз ліквідності банку [Текст] / З. Щибиволок // Банківська справа. – 2000. – № 5. – С. 33–37.
363. Эволюция концепций риск-менеджмента [Электронный ресурс] / Высшая школа финансов и менеджмента Академии Народного Хозяйства при правительстве Российской Федерации. – Режим доступа : <http://www.finmanager.ru/magazin/index.shtml/> – 26.10.2008. – Загл. с экрана.
364. Энциклопедия финансового риск-менеджмента [Текст] : научное издание / под ред. А. А. Лобанова и А. В. Чугунова. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. – 878 с. – ISBN 5-9614-0285-1.
365. Эрлих А. Технический анализ товарных и финансовых рынков [Текст] / А. Эрлих. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 286 с.
366. Юрчак О. Подорож у маркетинг майбутнього [Електронний ресурс] / О. Юрчак. – Режим доступу : <http://www.management.com.ua/marketing/mark205.html>. – 29.03.2011. – Назва з екрану.
367. Юсипович О. І. Економічні ризики та їх вплив на товарооборот [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами (економіка торгівлі та послуг)” / О. І. Юсипович. – Львів : Львівська комерційна академія, 2007. – 21 с.
368. Яворський Р. Розвиток банківської системи в Україні [Текст] / Р. Яворський // Матеріали досліджень переможців всеукраїнського конкурсу “Економічні реформи в Україні”. – Київ, 1999. – 244 с.
369. Ястремський О. Основи теорії економічного ризику [Текст] : навч. посіб. / О. Ястремський. – К. : АРТЕК, 1997. – 248 с.
370. Acerbi C. On the Coherence of Expected Shortfall [Text] / C. Acerbi, D. Tasche // Journal of Banking and Finance. – 2004. – № 26. – P. 1487–1503.
371. Acerbi C. Spectral measures of risk [Text]: A coherent representation of subjective risk aversion / C. Acerbi // Journal of Banking and Finance. – 2002. – № 26. – P. 1505–1518.
372. Adam A. Spectral risk measures and portfolio selection [Electronic resource] / A. Adam, M. Houkari, J.-P. Laurent. – Access :

http://www.laurent.jeanpaul.free.fr/Spectral_risk_measures_and_portfolio_selection.pdf. – Title from the screen.

373. Alexander C. Market Risk Analysis [Text] : Volume IV: Value at Risk Models / C. Alexander. – John Wiley & Sons Ltd, 2008. – 494 p.
374. Allan J. N. The Management of Risks in Banking [Text] / J. N. Allan, P. M. Booth, R. J. Verrall, D. E. Walsh // British Actuarial Journal, 1998. – Vol 4. – P. 707–802.
375. Allen F. Credit risk transfer and contagion [Text] / F. Allen, E. Carletti // Journal of Monetary Economics. – 2006. – № 53. – P. 89–111.
376. Amendment to the Capital Accord to incorporate market risks [Electronic resource] / Basel Committee on Banking Supervision. – Basel, november 2005. – Access : <http://www.bis.org/publ/bcbs119.pdf?noframes=1>. – Title from the screen.
377. Anderson R. N. An Empirical Analysis of the Impact Branching on Demand Deposit Variability [Text] / R. N. Anderson, J. A. Haslem, J. B. Leonard // Journal of Finance and Quantitative Analysis. –1976. – Vol. 7. – P. 455–464.
378. Andre Shih. Transfer Pricing: Pitfalls in Using Multiple Benchmark Yield Curves [Text] / Andre Shih, David Crandon, Steven Wofford // Journal of Performance Management; Jul 2004. – P. 33–46.
379. Arrow Kenneth. Esseje z teorii ryzyka [Text] / Kenneth Arrow – Warszawa: PWN, 1979. – 370 s.
380. Baltensperger E. Predictability of Reserve Demand, Information Costs, and Portfolio Behavior of Commercial Banks [Text] / E. Baltensperger, H. Milde // Journal of Finance. –1976. – Vol. 31. – P. 835–839.
381. Basel Committee on Banking Supervision – The New Basel Capital Accord : consultative document [Electronic resource] / Basel : Bank for International Settlements, 2001. – Access : www.oenb.at/en/img/nbca_total_tcm16-13392.pdf. – Title from the screen.
382. Berkowitz J. A coherent framework for stress-testing [Text] / J. Berkowitz // Journal of Risk. – 2000. – № 2. – P. 1–15.
383. Berkowitz J. Evaluating value-at-risk models with desk-level data [Electronic resource] / J. Berkowitz, P. F. Christoffersen, D. Pelletier. – Access : <http://www.uh.edu/~jberkowi/BCP.pdf>. – Title from the screen.
384. Blaschke W. Stress testing of financial systems: An overview of issues, methodologies, and FSAP experience [Text] / W. Blaschke, M. Jones, S. Peria // IMF Working Paper. – June, 2001. – Vol. 88. – 57 p.
385. Bowers Thomas E. Transfer Pricing Indeterminate-Maturity Deposit [Text] / Bowers, Thomas E. // Journal of Performance Management, Mar. 2006. – P. 26–44.

386. Braess Paul. Versicherung und Risiko [Text] / Paul Braess. – Wiesbaden: Betriebswirtschaftlicher Verlag dr. Th. Gabler, 1960. – 151 s.
387. Cebenoyan S. Risk Management, Capital Structure and Lending at Banks [Text] / S. Cebenoyan, P. Strahan // Journal of Banking and Finance. – 2004. – № 28. – P. 19–43.
388. Christoffersen P. Evaluating Interval Forecasts [Text] / P. Christoffersen // International Economic Review. – 1998. – № 39. – P. 841–862.
389. Čihak M. Introduction to Applied Stress Testing [Text] / M. Čihak // IMF Working Paper. – March, 2007. – Vol. 59. – 76 p.
390. Culbertson J. The term structure of interest rates [Text] / J. Culbertson. – Quarterly Journal of Economics. – 1957 – № 4. – Vol. 72. – P. 485–512.
391. Danhel Jaroslav. Uloha kategorie nahodilosti v definici pojisteni [Text] // Pojistne rozpravy. – 1989. – № 1. – S. 21–26.
392. Daniels J. D. International business: environments and operations [Text] / John D. Daniels, Lee H. Radebaugh. – 6th ed. – Addison-Wesley Publishing Company, Inc., 1994. – 784 p.
393. Denneberg D. Distorted probabilities and insurance premiums [Text] / D. Denneberg // Methods of Operations Research. – 1990. – № 63. – P. 3–5.
394. Dewald W. G. Bank Behavior with Respect to Deposit Variability [Text] / W. G. Dewald, G. R. Dreese // Journal of Finance. – 1970. – Vol. 25. – P. 869.
395. Dictionary of Banking Terms: [Electronic resource]. – Access : <http://www.dicoland.com>. http. – Title from the screen.
396. Dimakos X. K. Integrated Risk Modelling [Text] / X. K Dimakos, Aas K // Statistical Modelling. – 2004. – № 4. – P. 265–277.
397. Dowd K. Measuring Market Risk [Text] / K. Dowd. – John Wiley & Sons Ltd, 2002. – 395 p.
398. Duffie D. Innovations in Credit Risk Transfer: Implications for Financial Stability [Text] / Duffie D // Stanford University, Draft: July 2, 2007. – 47 p.
399. Dyrbus Sylwia. Rodzaje i funkcje rezerw tworzonych z tytułu ryzyk [Text]: Zeszyty naukowe Akademii Ekonomicznej im K. Adamskiego, № 118. – Katowice: Akademia Ekonomiczna. – 1991. – S. 35–44.
400. Ehrenberg Viktor. Versicherungsrecht [Text] / Viktor Ehrenberg. Tom 1. – Leipzig: 1893. – S. 3.
401. Eiteman David K. Multinational Business Finance [Text] / David K. Eiteman, Arthur I. Stonehill, Michael H. Moffett. – published by Addison-Wesley Longman, Inc. – 9th edition. – 2001. – 784 p.

402. Estrella A. Capital Ratios as Predictors of Bank Failure [Text] / A. Estrella, S. Park, S. Peristiani – FRBNY Economic Policy Review. 2000, July. – P. 164.
403. Elkenbracht Marije. Managing interest rate risk for non-maturity deposits [Text] / Marije Elkenbracht, Nauta, Bert-Jan //: Risk magazine. – 2006. – P. 82–87.
404. Engel J. A. Conservatism, Accuracy and Efficiency: Comparing Value-at-Risk Models [Electronic resource] / J. A. Engel, M. Gizycki. – Access : http://www.apra.gov.au/RePEc/RePEcDocs/Archive/working_papers/wp0002.pdf. – Title from the screen.
405. Fisher I. The theory of interest, as determined by impatience to spend income and opportunity to invest it [Text] / I. Fisher. – N.Y. : Kelley & McMillan, 1954. – 543 p.
406. Fisher L. Coping with the risk of interest rate fluctuations: returns to bondholders from naive and optimal strategies [Text] / L. Fisher, R. Weil // Journal of business. – 1971, vol. 52. – № 1. – P. 51–61.
407. Fong H. G. A risk minimizing strategy for portfolio immunization [Text] / H. G. Fong, O. A. Vasicek // Journal of Finance, vol. 39, issue 5, 1984. – P. 1540–1546.
408. Gastineau G. L. Dictionary of Financial Risk Management [Electronic resource] / Gastineau G. L., Kritzman M. P. – Access : <http://www.amex.com/servlet/AmexFnDictionary>. – 15.11.2010. – Title from the screen.
409. Ghassem A. H. Managing Global Financial and Foreign Exchange Rate Risk [Text] / A. H. Ghassem. – Hoboken, New Jersey : John Wiley & Sons, Inc., 2003. – 400 p.
410. Grzybowski Waclaw. Ryzyka innowacje i decyzje gospodarcze [Text] / Waclaw Grzybowski. – Lublin : SVR, 1984. – 155 s.
411. Gunter Loffler. Avoiding rating bounce: Why rating agencies are slow to react to new information / Gunter Loffler. – Access : www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&_udi=B6V8F-4D0Y569-1&_user=10&_coverDate=03%2F01%2F2005&_rdoc=1&_fmt=high&_orig=search&_sort=d&_docanchor=&view=c&_acct=C000050221&_version=1&_urlVersion=0&_userid=10&md5=3a28317fbb96315a2427600fc1181ca6. – 15.11.2009 p. – Title from the screen.
412. Helten Elmar. Die Erfassung und Messung des Risikos [Text] / Gabler Versicherungsencyklopadie. Band 2. – Wiesbaden: Versicherungs-betriebslehre, 1984. – S. 130.
413. Hendricks D. Evaluation of Value-at-Risk Models Using Historical Data [Electronic resource] / D. Hendricks // Economic Policy Review. – 1996. – April. – Access : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1028807. – Title from the screen.

414. Hester D. D. An Empirical Examination of a Commercial Bank Loan Offer Function [Text] / D. D. Hester // *Yale Economic Essays*. – 1962. – № 2. – P. 3–57.
415. International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. A Revised Framework [Electronic resource] / Basle Committee on Banking Supervision. – Access : <http://www.bis.org>. – 15.11.2010. – Title from the screen.
416. Jeffus W. M. Foreign exchange instruments, measuring and managing foreign exchange exposure [Electronic resource] / W. M. Jeffus. – Access : <http://www.wendyjeffus.com/research.html>. – Title from the screen.
417. John H. Boyd The Theory of Bank Risk Taking and Competition Revisited [Text] / John H. Boyd, Gianni De Nicolo // *The Journal of Finance*. – 2005. – № 3. – P. 1329–1343.
418. Kafafian Robert E. Managing Spreads Through Funds-Transfer Pricing [Text] / Kafafian Robert E. // *American Banker*, 6/6/2006. – P. 2–3.
419. Kane E. J. Bank Portfolio Allocation, Deposit Variability, and the Availability Doctrine [Text] / E. J. Kane, B. G. Malkiel // *Quarterly Journal of Economics*. – 1965. – № 79. – P. 113–134.
420. Kaufman G. Deposit Variability and Bank Size [Text] / G. Kaufman // *Journal of Finance and Quantitative Analysis*. – 1972. – Vol. 7. – P. 208–218.
421. Kawano Randall T. Funds Transfer Pricing [Text] / Kawano Randall T. // *Journal of Performance Management*; Nov. 2005. – P. 35–43.
422. Kim Suk H. Global corporate finance : text and cases [Text] / Suk H. Kim, Seung H. Kim. – 6th edition. – Blackwell Publishing, 2006. – 599 p.
423. Kimball Ralph C. Innovations in performance measurement in banking [Text] / Kimball, Ralph C. // *New England Economic Review*; May/Jun97. – P. 23–39.
424. Kovalewski Eugeniusz. Ryzyko ubezpieczeniowe – podstawowe pojęcia i terminologia [Text] // *Prawo Asekuracyjne*. – 1996. – № 2. – S. 19.
425. Krishnan C. N. V. Monitoring and Controlling Bank Risk: Does Risky Debt Help? [Text] / C. N. V. Krishnan, P. Ritchen H., J. B. Thomson // *The Journal of Finance*. – 2005. – № 1. – P. 343–378.
426. Krzakiewicz Kazimierz. Ryzyko w zarządzaniu przedsiębiorstwem [Text] / Kazimierz Krzakiewicz – Poznań : TNO I K, 1990. – 98 s.
427. Kupiec P. Techniques for Verifying the Accuracy of Risk Management Models [Text] / P. Kupiec // *Journal of Derivatives*. – 1995. – № 3. – P. 73–84.

428. Kuritzkes A. What we know, don't know and can't know about bank risk: a view from the trenches [Text] / A Kuritzkes, T. Schuermann // Princeton University Press, Draft: September 2007, This Print: March 23, 2008. – 58 p.
429. Kuzemin A. Analysis of Spatial-temporal Dynamics in the System of Economic Security of Different Subjects of Economic Management [Text] / A. Kuzemin, V. Lyashenko // Information Technologies and Knowledge. – 2008. – Vol. 2. – № 3. – P. 234–238.
430. Lange O. Teoria programowania [Text] / O. Lange. – Warszawa : PWN, 1977. – S. 255.
431. Lewellen K. Risk Reputation, and IPO Price Support [Text] / K. Lewellen // The Journal of Finance. – 2006. – № 2. – P. 613–653.
432. Lopez J. Methods for Evaluating Value-at-Risk Estimates [Text] / J. Lopez // Economic Policy Review. – 1998. – October. – P. 119–164.
433. Lopez J. A. Stress Tests: Useful Complements to Financial Risk Models [Electronic resource] / J. A. Lopez. – Access : http://econpapers.repec.org/article/fipfedfel/y_3a2005_3ai_3ajun24_3an_3a2005-14.htm. – Title from the screen.
434. Los C. A. Financial market risk: measurement & analysis [Text] / C. A. Los. – NY : Routledge International Studies in Money and Banking, 2005. – 493 p.
435. Markowitz Harry M. Portfolio Selection [Text] / M. Harry Markowitz // Journal of Finance. – 1952. – Vol. 7. – № 1 (March). – P. 77–91.
436. Minc B. Współczesna ekonomia polityczna. Założenia, aksjomaty, twierdzenia [Text] / Minc B. – Warszawa : PWN, 1981. – S. 11.
437. Modigliany F. Innovations in interest rate policy [Text] / F. Modigliany, R. Sutch. – American Economic Review. – 1966. – Vol. 56. – № 2. – P. 406–437.
438. Morrison G. Time Deposit Growth and the Employment of Bank Funds [Text] / G. Morrison, R. Selden, L. Gramley // Association of Reserve City Bankers. – Chicago, 1965. – P. 64–75.
439. Murphy N. A Cross-Section Analysis of Demand Deposit Variability [Text] / N. Murphy // Journal of Financial & Quantitative Analysis. – 1968. – Vol. 3. – P. 87–89.
440. Porter R. A model of Bank Portfolio Selection [Text] / R. Porter // Yale Economic Essays. – 1961. – № 1. – P. 323–359.
441. Principles for sound stress testing practices and supervision [Electronic resource] / Basel Committee on Banking Supervision. – Basel, may 2009. – Access : <http://www.bis.org/publ/bcbs147.pdf>. – Title from the screen.

442. Rangarajan C. Deposit Variability in Individual Banks [Text] / C. Rangarajan // *Natioanl Banking Review*. – 1966. – № 4. – P. 61–77.
443. Redington F. M. Review of the Principle of Life office valuations [Text] / F. M. Redington // *Journal of the Institute of Actuaries*, vol. 18. – P. 286–340.
444. Revisions to the Basel II market risk framework [Electronic resource] / Basel Committee on Banking Supervision. – Basel, July 2009. – Access : <http://www.bis.org/publ/bcbs158.pdf>. – Title from the screen.
445. Sahajwala R., van den Bergh P. Supervisory Risk Assessment and Early Warning Systems [Text] / R. Sahajwala, van den Bergh P. – Basel Committee on Banking Supervision Working Papers. – 2000. – № 4. – P. 50.
446. Shapiro Alan C. Multinational financial management [Text] / Alan C. Shapiro. – published by John Wiley and Son, Inc. – 8th edition. – 2006. – 768 p.
447. Shortreed J. H. Benchmark Framework for Risk Management [Electronic resource] / J. H. Shortreed. – Mode of access : <http://www.irr-neram.ca/pubs/rm+c.html>. – Title from the screen.
448. Supervisory Framework for the Use of Backtesting in Conjunction with the Internal Models Approach for Market Risk [Electronic resource] / Basel Committee on Banking Supervision. – Basel, January 1996. – Access : <http://www.bis.org/publ/bcbsc223.pdf>. – Title from the screen.
449. Tobin P. Estimation of Liquidity Risk in Banking [Text] / P. Tobin, A. Brown // *ANZIAM Journal*. – 2004. – Vol 45. – P. 519–533.
450. Vostatek Jaroslav. Risika a jejich vyznamnost v individualnim pojisteni [Text] / Jaroslav Vostatek // *Pojistny obzor*. – 1984. – № 2. – S. 37–41.
451. Wang S. Axiomatic characterization of insurance prices [Text] / S. Wang, V. Young, H. Panjer // *Insurance: Mathematics and Economics*. – 1997. – № 21. – P. 173–183.
452. Warkallo Witold. Prawo i ryzyko – prewencja, represja i kompensacja w polityce przeciwszkodowej [Text] / Witold Warkallo. – Warszawa : PZUW, 1949. – S. 33.
453. Willett A. N. The economic Theory of Risk and insurance [Text] / A. N. Willett. – Philadelphia: 1951. – P. 3–6.
454. Woodward Vince. An Introduction to Risk Transfer Pricing [Text] / Woodward, Vince // *Journal of Performance Management*, Nov. 2007. – P. 3–15.
455. Yaari M. The dual theory of choice under risk [Text] / M. Yaari // *Econometrica*. – 1987. – Vol. 55, issue 1. – P. 95–115.

Додаток А

Таблиця А.1 – Система показників оцінки ліквідності банку

Назва групи	Показник	Зміст показника	Характеристика показника
Показники ліквідності пасивів банку			
Показники залежності банку від міжбанківського кредитування	Залишки на рахунках отриманих кредитів від НБУ (K1 ₁)	Залишки на рахунках отриманих кредитів від НБУ	Оскільки НБУ виконує функції кредитора останньої інстанції, то позитивна динаміка на рахунках отриманих кредитів від НБУ свідчить про недостатність ресурсів банку
	Показник залежності від міжбанківського ринку (K1 ₂)	Процентне відношення різниці залучених і розміщених міжбанківських кредитів (депозитів) до загальної суми залучених коштів	Порядок розрахунку та орієнтовні значення даного показника встановлено рекомендаціями Центрального банку Росії (ЦБР), відповідно до яких оптимальне значення даного показника повинно бути менше 8 %, критичне значення перевищує 27 %
Показник затримки погашення заборгованості перед клієнтами банку (K2)	Дебетові обороти за позабалансовим рахунком 9804 «Розрахункові документи, що несплачені в строк з вини банку»		Позитивне значення і зростаюча динаміка даного показника протягом певного періоду свідчить про значні проблеми з ліквідністю банку. Якщо даний показник має позитивні значення на окремі дати, то можна зробити висновок, що якість управління ліквідністю банку знаходиться на незадовільному рівні
Показник залежності банку від одного кредитора (K3)	Процентне відношення зобов'язань банку за коштами найбільших кредиторів та вкладників до ліквідних активів банку		ЦБР встановлено оптимальне значення даного показника на рівні до 80 %, критичне значення – більше 270 %. Суттєва залежність банку від одного кредитора (понад 10 % від загального обсягу зобов'язань банку) свідчить про зростання ризиків банку у зв'язку з можливістю відтоку коштів даного кредитора, що потребує розробки плану дій на випадок відтоку коштів даного кредитора або виникнення інших непередбачених обставин
Показники стабільності депозитного портфеля	Обсяги депозитів банку, залучених за ставками, вищими за ринкові (K4 ₁)	Обсяги депозитів банку, залучених за ставками, вищими за ринкові	Позитивні значення і зростаюча динаміка показників дозволяють зробити висновок про неспроможність банку забезпечити стабільність ресурсної бази, що наражає банк на додаткові ризики і сприяє виникненню кризи ліквідності
	Обсяги достроково вилучених депозитів (K4 ₂)	Обсяги достроково вилучених депозитів	

Назва групи	Показник	Зміст показника	Характеристика показника
	Показник структури залучених коштів (К4 ₃)	Процентне відношення зобов'язань до запитання і залучених коштів	Показує частку коштів до запитання у загальному обсязі залучених коштів банку. Позитивна динаміка даного показника свідчить про погіршення ліквідної позиції банку. ЦБР встановлено оптимальне значення даного показника менше 25 %, незадовільне значення – більше 50 %
	Процентне відношення середнього залишку коштів на рахунках до запитання до загальної суми коштів на рахунках до запитання протягом періоду (К4 ₄)	Процентне відношення середнього залишку коштів на рахунках до запитання і загальної суми коштів на рахунках до запитання протягом періоду	Значення показника надає інформацію про незнижуваний залишок коштів на рахунках до запитання. Зниження даного показника, не пов'язане з циклічними коливаннями свідчить про зростання недовіри клієнтів до банку
Показники ліквідності активів банку			
Показники динаміки залишків і оборотів на коррахунку в НБУ та готівкових коштів в касі	Залишок коштів на коррахунку в НБУ та готівкових коштів в касі (К5 ₁)	Залишок коштів на коррахунку в НБУ та готівкових коштів в касі	Характеризує найбільш ліквідні активи, які безпосередньо використовуються для погашення зобов'язань банку. Негативна динаміка зниження свідчить про наростаючі проблеми ліквідності
	Кредитовий оборот на коррахунку в НБУ та готівкових коштів в касі (К5 ₂)	Кредитовий оборот на коррахунку в НБУ та готівкових коштів в касі	Зниження динаміки показника свідчить про суттєве скорочення операцій, які реально проводяться через коррахунок банку в НБУ
Показник співвідношення найбільш ліквідних і сукупних активів (К6)		Процентне відношення коштів в касі та на коррахунку в НБУ до сукупних активів	Значення даного показника повинно бути не менше 3-5 %. Недотримання рекомендованого значення наражає банк на додаткові ризики, що може призвести до неспроможності банку розраховуватись за своїми зобов'язаннями
Показник достатності портфеля цінних паперів банку (К7)		Процентне відношення вільних від застави цінних паперів, придбаних банком до сукупного портфеля цінних паперів банку	Значення даного показника показує спроможність банку залучити ресурси на фінансовому ринку для покриття дефіциту ліквідності

Продовж. табл. А.1

Назва групи	Показник	Зміст показника	Характеристика показника
Показники якості і структури кредитного портфеля банку	Частка певної групи кредитів у загальному обсязі кредитного портфеля банку (К8 ₁)	Відношення певної групи кредитів (у розрізі строків, груп клієнтів, галузей економіки, валют, проблемних кредитів) до загального обсягу кредитно портфеля банку	Зростання ризиковості кредитного портфеля зменшує ліквідність банку, відповідно, з метою аналізу ліквідності активів доцільно аналізувати диверсифікованість кредитного портфеля банку
	Частка кредитного портфеля в загальному обсязі активів банку (К8 ₂)	Процентне співвідношення кредитного портфеля банку до загальної суми активів	Загальноприйняте оптимальне значення даного показника на рівні 65–70 %. Для встановлення орієнтовних значень відхилень даного показника розраховано середні мінімальні і максимальні значення по банкам України, що становлять, відповідно, 64,4 % та 84,35 %
Показники ліквідності балансу банку			
Показник процентного співвідношення кредитів і депозитів (К9)	Процентне співвідношення кредитів і депозитів	Свідчить про спроможність банку залучати депозити для подальшого їх розміщення в кредитні операції. Орієнтовне значення даного показника на рівні 70–80 %, перевищення за даним показником 100 % свідчить про погіршення ліквідності банку	
Показники збалансованості активів і пасивів за строками (К10)	Показники розраховуються шляхом відношення активів до пасивів з відповідними строками: місяць, квартал, півріччя, рік	Розраховуються з метою виявлення розривів між активами і пасивами для виявлення дефіциту чи надлишку ліквідності. Загальноприйняте допустиме значення розриву – до 10 %	

Додаток Б

Таблиця Б.1 – Системи ранньої діагностики та оцінки ризиків*

Країна	Наглядний орган	Система	Рік введення системи	Тип системи
Франція	Банківська комісія	ORAP	1997	Віддалений моніторинг (ВМ), рейтингова система оцінки
		SAABA	1997	Система ранньої діагностики – очікувані збитки
Німеччина	Федеральний наглядний орган	BAKIS	1997	Система фінансових коефіцієнтів та групового аналізу
Італія	Банк Італії	PATROL	1993	ВМ, рейтингова система оцінки
		Система ранньої діагностики	Планується	Прогноз банкрутства та часу до банкрутства
Нідерланди	Банк Нідерландів	RAST	1999	Комплексна система оцінки ризиків
		Система спостереження	Планується	Система фінансових коефіцієнтів та групового аналізу
Великобританія	Управління фінансових послуг	RATE	1998	Комплексна система оцінки ризиків
	Банк Англії	TRAM	1995	Модель ранньої діагностики
США	Усі три органи нагляду	CAMELS	1980	Присвоєння рейтингу за результатами перевірки на місці
	Федеральна резервна система	Система індивідуального моніторингу банків	1980-ті роки	Аналіз фінансових коефіцієнтів
		SEER Rating	1993	Модель ранньої діагностики, оцінка рейтингу
		SEER Risk Rank	1993	Модель ранньої діагностики, прогноз банкрутства
	Федеральна корпорація зі страхування депозитів	CAEL	1985 (в грудні 1999 скасовано)	ВМ, рейтингова система
		GMS – система моніторингу зростання	Середина 1980-х років (нещодавно оновлена)	Рання діагностика, відслідковування швидкозростаючих банків
		SCOR – статистичний CAMELS-рейтинг	1995	Система ранньої діагностики, ВМ
	Офіс грошового контролера	Банківський калькулятор	Планується	Рання діагностика, прогноз банкрутства

*Побудовано за даними [296]

Наукове видання

Єпіфанов Анатолій Олександрович
Васильєва Тетяна Анатоліївна
Козьменко Сергій Миколайович та ін.

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ БАНКІВ

Монографія

У двох томах

Том 2

УПРАВЛІННЯ РИНКОВИМИ РИЗИКАМИ ТА РИЗИКАМИ СИСТЕМНИХ ХАРАКТЕРИСТИК

Редактор *Н. І. Козьменко*

Комп'ютерна верстка *Н. А. Височанська*

Підписано до друку 14.11.2012. Формат 60x90/16. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 15,4. Умов. друк. арк. 18,8. Тираж 300 пр. Зам. № 1191

Видавець і виготовлювач

Державний вищий навчальний заклад

“Українська академія банківської справи Національного банку України”
вул. Петропавлівська, 57, м. Суми, 40000, Україна, тел. 0(542) 61-93-37

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК № 3160 від 10.04.2008